

Alapító: Grafoprodukt Kft., 24000 Szabadka,
József Attila u. 26., tel./fax: 024/555-032
Kiadó: Bácsország Vajdasági Honismereti Társaság
Elnök: Szabó Lajos
Szerkesztőség és levélcím: Grafoprodukt Kft.,
24000 Szabadka, József Attila u. 26.,
tel./fax: 024/555-032
e-mail: bacsorszag@open.telekom.rs
www.bacsorszag.rs
Szerkesztőbizottság:
Besnyi Károly, Dr. Czékus Géza, Fábián Borbála PhD,
Dr. Mészáros Zoltán, Dr. Németh Ferenc, Ricz Péter, Özveggy Károly
Főszerkesztő: Ricz Péter
Olvasószerkesztő: Fábián Borbála
Számtitkárság: Göncöl Róbert
Korrekció: Huszka Márta
Tagsági díj egy évre: 1000 dinár
Számlaszám: 160-135364-26
Nyomda: Grafoprodukt Kft., Szabadka
Igazgató: Özveggy Károly
Minden jog fenntartva!

A szerkesztőség beleegyezése nélkül a Bácsországban
megjelent cikkek nem közölhetők!

A fedőlapon: Első világháborús képeslapok, fénykép
és levelezőlapok Németh Ferenc és a Bácsország
gyűjteményeiből
A belső borítón: A fotókat Balahó Zoltán, Farbak Péter
és Korhecz Papp Zsuzsanna készítette.
A hátsó belső borítón: A gombosi betlehemi járás és
bölcsőcskés képei
A hátsó borítón: A verseci Szent Kereszt kápolna (fotó: Kovács
Szöszill és Martinek Imre)

CIP - Katalogizacija u publikaciji
Biblioteka Matice srpske, Novi Sad
930.85(497.113)

„BÁCSORSZÁG”: vajdasági honismereti szemle /
főszerkesztő Ricz Péter. - 1995, 1- . - Szabadka
Bácsország Vajdasági Honismereti Társaság, 1995. - 30 cm
Tromesečno
ISSN 1450-6831
COBISS.SR-ID 135176711

Készült a

támogatásával.

TARTALOM

Blazovich László 500 éve történt	2	Dani Ernő Karácsonyi ünnepkör Székelykevéen	69
Kalotai Noémi Werbőczy István életpályája	8	Csúszó Dezső A szabadkai Zentai úti temető kápolnáin	70
KÖNYVESPOLC Virág Gábor Recenzió Besnyi Károly Rivaldafényben c. könyvéről	13	Németh Ferenc „Két és fél hónapig aludtam a szabad jég hátán...”	74
Sarbak Gábor A középkori pálosok emlékezete	14	Tari László Zsidó vallási intézmények utóélete Zentán a II. világháború után	76
Tóth Tamás A Kalocsa-Bácsi Főegyházmegye plébániáinak mutatója 1784-ből (2. rész)	20	Negyela László Márk Holokausz 70	80
Móricz Árpád Szívvel és értelemmel	28	Palatinus Aranka Az '56-os menekülttáborról Écskán	82
KÖNYVESPOLC Mészáros Zoltán Történetek a délszláv háborúk áldozatairól	33	Czékus Géza Sturc Béla centenáriuma	86
Ricz Péter A szabadkai 86. cs. és kir. gyalogezred története	34	Cservenák Pál Szabó József (1937–2014) emlékére	87
Szedlár Rudolf Üzenet a frontról – beszélnek a képek ...	42	KÖNYVESPOLC Berta Adrián Monográfia a Bánság középkori váairól	88
Besnyi Károly Mire a levelek lehulltak – a katonák nem értek haza, A nagy háború emlékei Bácskossuthfalván/Ómorovicán	43	KÖNYVESPOLC Medgyessy Norbert Nézzünk égre!	89
Mándics Mihály A 280 éves Csávoly	46	KÖNYVESPOLC Korhecz Papp Zsuzsanna Értéktmentés a déli végeken	90
Fábián Borbála Erdély híres orgonaépítő művésze: Kolonics István	50	KÖNYVESPOLC Horváth József 100 éves a Topolyai labdarúgás	91
Murádin Jenő A kanizsai Krisztus-szobor	55	Szarka Mándity Krisztina A közösség művésze	92
Kocsis Antal Zentagunaras múltjából	56	Rokay Zoltán Kommunikáció ég és föld között	96
Lázár Dezső Környezetszépítés Csantavéren régen és ma	59	Gerlovics Szilveszter I. (Szent) László (1077–1095)	100
Szlávics Károly Fernbach Károlyné a babapusztai kastély úrnője	62	KULTURÁLIS ÖRÖKSÉGÜNK Németh Ferenc A verseci Szent Kereszt kápolna	102
		Raffai Judit – Pásti Kornélia A gombosi betlehemi járás és bölcsőcskés	102

Szerkesztőségi közlemény

Szedlár Rudolf egészségügyi ok miatt nem tudja vállalni a főszerkesztői tisztséget.
A továbbiakban a szerkesztőség Ricz Pétert bízza meg a főszerkesztői feladatok
ellátásával.

500 éve történt

Blazovich László, Szeged

Az 1514. évi magyar parasztháború, amelyet később vezetőjéről, Dózsáról neveztek el, kiindulópontját az 1513. július 15-én X. Leó pápa által kiadott ünnepélyes bullában kereshetjük. A pápa Bakócz Tamás bíborost, esztergomi érseket, prímást, Konstantinápoly patriarcháját rendkívüli hatalommal felruházott követévé (legátusává) nevezte ki három évre egész Közép-, Kelet- és Észak-Európa akkori országainak területére, ám végül a toborzás csak Magyarországra szorítkozott. A kereszties hadra hívó bullát szeptember 3-án adták ki. Bakócz kinevezésének okai között, bár nem mondta ki, az újonnan megválasztott pápa, Giovanni Medici bíboros a pápaválasztáson vetélytársát, a Rómában letelepedni szándékozó Bakóczot kívánta eltávolítani. Az új, már hajlott korú, 70 éves legátus nehezen hagyta el Rómát, és viszontagságos, hosszú téli utazás után csak március első napjaiban érkezett Esztergomba. Közben a királyi tanács elfogadta a kereszties hadjárat megindításának eszméjét. A hadjáratot április 9-én ünnepélyesen hirdették ki Budán, Dózsát pedig 24-én nevezték ki vezérének.

A középkori kereszties

hadjáratok a kereszténység védelme, illetőleg terjesztése jegyében vívott fegyveres küzdelmek története a 8. században megindult, évszázadokig tartó reconquista idejére tehető, amely során a spanyolok elkeseredett harcot folytattak a hódító arabokkal szemben. Klasszikus formája a Szentföld (Jeruzsálem és környéke) meghódítására 1096 és 1270 között indított nyolc háborúban bontakozott ki, amelyek végül tartós eredményt nem hoztak, ám hatásukra újra létrejöttek Kelettel a kereskedelmi kapcsolatok. A hadjáratok eszméjébe vetett hit lassan kiürült. Magyarországon az utolsót 1456-ban hirdették meg, és a nándorfehérvári diadal sikeréhez nagyban hozzájárultak Hunyadi János és csapatai mellett a Kapisztrán János vezette keresztiesek, jóllehet már akkor felmerültek az efféle vállalkozások veszélyei.

A kereszties had toborzása nyomán több tábor keletkezett. Pest alatt a legjelentősebb. Mellette Várad, Kalocsa, Eger és Kassa körül alakultak ki gyülekezési helyek, továbbá Erdélyben is megindult a szervezés. Talán nem véletlen, hogy főképp egyházi központok, püspöki székhelyek mellett születtek a gyülekezési pontok. Bár Bakócz a toborzást a ferences szerzetesekre bízta, világi papok szintén részt vettek abban. Bakócz, a művelt, széles látókörű főpap, mivel tisztában volt a kereszties hadjárat veszélyeivel, és nem véletlenül vonakodott annak megvalósításától, nem véletlenül bízta a toborzást a ferencesekre, azon belül az obszerváns ágra. A ferencesek már a 13. század második felétől keményen ostromozták a népet szolgaságban tartó, borivó és vizet prédikáló urakat. Jelen van e

gondolat például a Sváb tükörben, amely szerint alattvalóik addig kötelesek szolgálni gazdáikat, ameddig azok védelmet nyújtanak számunkra. Különös népszerűségnek örvendett közülük Boldog Regensburgi Bertold és Augsburgi Dávid. Az előbbi talán hazánkban is járt. E szellemiség felerősödve tovább élt az obszerváns ágban.

Az obszervánsok a ferencesek szigorúbb ága, amely főképp a szegénység kérdésében megtartotta a rendalapító Szent Ferenc eredeti előírásait (ohervare = megtartani). X. Leó pápa 1517-ben hivatalosan elválasztotta őket a konventuálisoktól, vagy minoritáktól, akik nem a nép közé járva terjesztették az evangéliumot (örömhírt) és térítettek, hanem kolostorokban éltek. Hazánkban az obszervánsok 1448-ban szervezték meg a Szent Üdvözítőről (Salvator) elnevezett rendtartományukat (salvatoriánusok), míg az utóbbiak rendtartományukat Szűz Máriáról (marianusok) nevezték el. Ma az obszervánsok, a belőlük kivált kapucinusok és a minoriták, a konventuálisok utódai alkotják a ferencesek férfi rendjét.

A kis kitérő után térjünk vissza az egyes keresztes táborok sorsának alakulásához. A forráshiányok ellenére legismertebb a Pest melletti tábor és az onnan induló főszereg története. A falusi és mezővárosi jobbágyságból, parasztpolgárokból, kismanesekből és papokból álló sereg május 10-e körül indulhatott útnak, és haladt Szentfalván, feltehetően Ceglédre, Tiszavarsányra – ahol átkeltek a Tiszán – Kengyelen, Nagytúron (Mezőtúr), Hegyen (Ege) át Békésig, majd Gyuláig, ahol bekövetkezhetett a fordulat, május 15-én ugyanis a legátus a toborzást leállította.

A toborzás leállításának okai között említhetjük a nemesség mozgólódását, ugyanis attól tartottak, hogy a nagy nyári munkák elvégzéséhez nem marad elég munkás kéz. Jóllehet a jobbágyság 1%-a szállt hadba, azonban sokkal többen, mint gondolták, és főképp az Alföldről. A Dunántúl, a Felvidék, a Temesköz és ekkor még Erdély népe sem mozdult meg. Tehát onnan jóval nagyobb számban (12%) álltak a keresztesek táborába, és főképp a fiatalok. Gondot jelentett a sereg élelmezése, ugyanis a keresztesek kevés élelemmel érkeztek a táborba, ezért azt rablással szerezték meg. Az ellátásukra fordítható pénz nem állt a rendelkezésükre. A zavargások és a nemesség ellenállása miatt Bakócz május 24-én leállította a keresztes hadjáratot,

Ein groß wunderzeichen das so
gezeuget ist durch das Creyden das ein Car
dinal hat außgeben in dem ganzen
ungarischen Land wider
die Turken

Keresztes vitéz korabeli metszeten Márki Sándor: Dósa György című könyvéből

azonban ezzel már Dózsa és a többi vezető mit sem törődött.

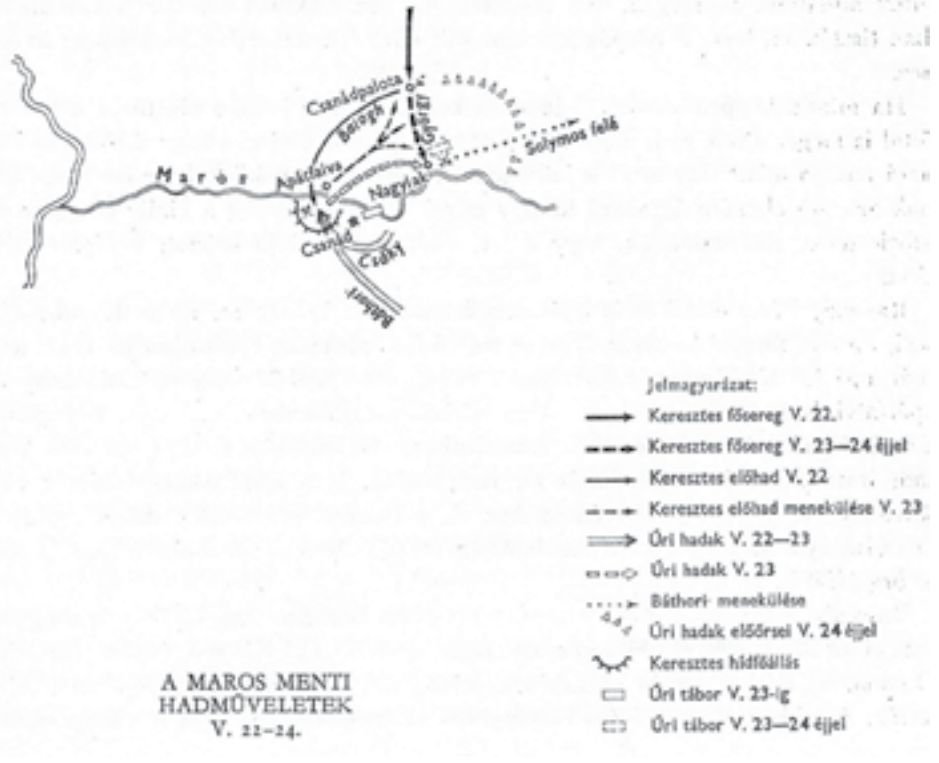
Békésen érte őket utol a toborzást leállító parancs, azonban onnan Gyula felé haladva egy Lőrinc nevű pap 1000 és Balogh István deák 300 emberrel csatlakozott hozzájuk. Gyula várának kapuit a várnagy nem nyitotta meg a parasztság előtt, ostromba sem kezdtek, ám itt éles fordulatot tettek. Ha az addigi útirányt gondolatban egyenesen tovább folytatjuk, a Körös-völgyön át Erdélybe vezetett volna a paraszthad útja. Ezt mégsem feltételezhetjük, inkább az Arad–Lugos–Szörényi bánság–Al-Duna útvonalat. Az Al-Dunánál egyesülhettek volna a Bulgáriából visszatért Szapolyai János hadaival. Mégsem erre indultak tovább, hanem a Maros völgye felé, onnan tovább haladva végül Nándorfehérvárra, amelyet és annak vidékét Dózsa nagyon jól ismert, hiszen ott folyt le ismeretes párbaja a török vitézzel, amely a Székely Györgyként katonai pályáján indult bátor katona jó hírét messzire vitte, és így jutott el a keresztes had főparancsnoki tisztéig.

Az első összecsapás, a nagytúri adószedő kivégzését nem tekintve, a nemesi csapatok és a paraszthad között május 22-én Apátfalvánál következett be. Balogh deáknak sikerült ugyan átkelnie előőrsével a Maroson, azonban Báthori István temesi ispán és Csáki Miklós csanádi püspök katonáival a hídfőállást megtámadta. Nagy öldöklés után a tábor elfoglalták, a kereszteseket pedig a túlsó partra szorították, ahova maguk is átkeltek, és a Jaksicsok közeli kis várába, Nagylakra mentek, ahol citerások és sípósok zenéjére reggelig mulattak a győzelem

feletti örömeikben. Közben György vezér csapatai a mezővároshoz érkeztek, és a várat felgyújtva megrohamozták a fáradtságtól és a mulatozástól elnehezült testű nemeseket, akik közül mindenki, aki tehette, a futásban keresett menedéket. Báthori István a környéken rejtőzött el, majd miután lovat szerzett, meg sem állt Temesvárig. Csáky püspök és Ravazdi Péter, Arad megyei nemes, Csanád felé igyekezett, ám a keresztesek elfogták és karóba húzták őket. Életükkel fizettek még ugyanekkor: Orros András, Dóczy György környékbeli nemesek, továbbá Thornallyai Miklós, Szapolyai udvarmesterének fia és egy Lukács nevű ismeretlen nemes.

A bosszúnak személyes indokait ismerjük. A parázna Csáky püspök egy csanádi kalmár feleségét annak akarata ellenére tette ágyasává, és a megbántott férj tüzelhetett fel a kereszteseket Csáky ellen. Ravazdi Péter és battonyai jobbágyságai, a Kis család tagjai között hosszabb időre visszanyúló ellenségeskedés támadt. Sérelmük megbosszulása-ként húzhatta karóba Kis Gergely keménykezű földesurát, Ravazdit. A Ravazdi kontra Kis magánháború még a felkelés leverése után is folytatódott, a Kis testvérek még 1516 márciusában Brandenburgi György örgróf oltalmában éltek a gyulai várban. A feudális világ lényegéből fakadó szoros személyi kapcsolatok során keletkező sérelmek igen sok esetben indító okai voltak a Dózsa-féle felkelés idején a jobbágyság, a leverés után az urak személyes bosszúból fakadó tetteinek. Az kétségtelen, hogy az Apátfalva és Nagylak mellett lejátszódott események végképp eldöntötték azt, hogy a keresztes hadjáratból parasztfelkelés lett. Dózsa rábízta ezzel további sorsát a felkelők fegyvereire. Mit sem számított már a május 24-én kiadott oklevél, amelyben a keresztes hadjáratot leállították.

Nagylak után a had többé nem a déli határ felé tartott, hanem kirajzott a szélrózsza minden irányába. A fővezér által vezetett sereg kétfelé osztva, a Maros mindkét partján kelet felé vette az irányt. A folyó északi oldalán haladó hadoszlop Csálya várát foglalta el, majd következett Arad. A mezőváros lakói ellenállás nélkül behódoltak Dózsának. A káptalan megpróbálta az ellenállást, azonban Kun Lukács, akire a fővezér bízta az ostromot, kiéhezett a védőket, és a foglyok szabadon bocsátása fejében átvette azt a 300 arany forintot, amelyet Lukács pap tett le Bakócz érsek

Temesvári Dózsa-szobor
Lengyel István felvétele

része a káptalannál. Székely György Aradon serege egy részét átvitte a bal partra, a jobb parton maradók pedig északkelet felé fordulva bevették Világosvárat. E jobb parti csapat ugyancsak ketté oszlott, egyik Körösbánya vidékéig cirkált. A másik északnyugatra fordult, pusztítva az ország egyik leggazdagabb uradalmának, a gyulaiak településeit. E települések, mint a mezőváros Simánd lakói közül sokan csatlakoztak a felkelőkhöz. Gyula vára alá érkezve az erősséget ostrom alá vették, ám elfoglalni nem tudták, és a korábbi útvonalon visszafordultak a Maros völgye irányába.

A nagylaki táborból a szét-
rajzaskor nyugat felé is indult egy seregszárny, amelynek egységei Csanád megyében több helyen feltűntek. A Dóczy család donátornyai jobbagyai például csatlakoztak hozzájuk. Szép sikernek számított a püspöki székhely, Csanád elfoglalása. Innen Szeged felé indultak. A város lakói azonban, bár többen csatlakoztak a keresztesekhez, nem engedték be őket a városba, félvén a dúlástól és fosztogatástól.

A Maros déli partjára átkelt seregrész kelet felé haladva bevette a Zádorlak mezővárosban állt kastélyt. A Dóczyak okleveleit, leszaggatván róluk a pecsétet, elégették. (Az oklevelek jelentőségét ismerték a felkelők, ugyanis azok a nemesi birtokok tulajdonát igazolták.) A végső célja e seregrésznek a gazdag és népes mezővá-

ros, Lippa és vára, valamint a folyó másik oldalán lévő Solymos várának a birtokba vétele volt. A keresztesek június első napjaiban érkeztek Lippa közelébe, és június 11-én már a meredek hegyen lévő Solymos várát is feladták a védők. E harci cselekményben Székely Dózsa György nem vett részt, ugyanis a főszereg már június 9-én elindult Temesvár felé, ahol az ostrom első ágyúlövései június 13-án dördültek el. A hosszan elhúzódó ostrom célja az lehetett, hogy Dózsa megfelelő támaszpontot szerezzen magának a további harchoz. A mocsárvár ugyanis gazdag vidék központjában állt, továbbá utak kereszteződésének a csomópontjában, ahonnan a termékeny vidéket könnyen ellenőrizni lehetett. Ha már nem sikerült Erdélybe bejutni, e terület lehetett volna hosszan a felkelés bázisa.

A parasztháború eseményei a továbbiakban a korábbiakhoz hasonlóan gyorsan peregték. Amint ismeretes, Temesvár ostroma június 13-án kezdődött. Szapolyai János az Al-Dunától visszafordult június elején, Erdélybe ment, ám itt hosszú idő telt el. Csak a hónap végén kezdte el a mozgósítást. Innen azonban gyorsan haladt előre, 10-én már Déván volt, és a Maros kapuján át vezette csapatait a Temesközbe. 14-én érkezett ugyanarra az ulicsi mezőre, ahol Székely György egy hónappal korábban készítette fel a vár ostromára seregét. Szapolyai csapatai 15-én már fősorakoztak a harcra.

A két szemben álló sereg létszámáról pontos adatok nem állnak rendelkezésünkre. A korabeli leírások túlzó adatokat említenek. Mindenesetre a paraszthad létszáma a korábbi adatokkal összevetve húszezer körül mozgott. Szapolyaiét 22 ezerre becsülték. Nem lehetett annyi, mégis azt mondhatjuk, jelentős erőt képviselt. A szemben álló csapatok közül a nemesekét elsősorban a lázadás leverésének a vágya, a parasztzvezért pedig az elszántság, seregét az addig elért győzelmek emléke serkentette harcra.

A csata, ha egyáltalán volt, lefolyása a források alapján teljesen nem rekonstruálható. Annyi a leírásokból kiszűrhető, hogy a szembenálló felek csatarendet alkotva felvonultak a harcra. Feltételezhető, hogy Dózsa még a csata megkezdése előtt elfogták. Az egymással szemben álló felek hosszan elnyúló csatasort alkottak egymás bekerítésének, átkarolásának szándékával. Istvánffy leírása szerint Székely György a

17. századi német metszett Dózsa György kivégzéséről, Márki Sándor: Dósa György című könyvéből

derékhatat irányította, a szárnyakat pedig a ceglédi Lőrinc pap és Székely Dózsa Gergely vezették. Szapolyai a jobb szárnyat Bánffy Jakabra, a balt Kismarjai Lukácsra bízta. A küzdelemben több nagyúr vett részt, közülük Petrovics Péter, Szapolyai unokaöccse, Tomori Pál, az erdélyi hadak egyik alvezére, és Józsa István, erdélyi sókamara ispán neve ismeretes.

Az ellenséges seregek felvonulása után hangzott el Szapolyai fegyverletételi ajánlata, amelyben a csataterőről elvonulóknak bántatlanságot ígért. Ekkor Nagy Radoszláv katonáival megkezdte az átállást, azonban Székely György saját kezével megölte. A zűrzavart kihasználva foghatta el lovasaival Dózsát Petrovics Péter. Az ingadozók ekkor menekülésbe fogtak, aminek következtében a csatasor kezdett szétesni. Ekkor Szapolyai a fegyvert letevőknek újból bántódás nélküli elvonulásra tett ajánlatot. Közülük azonban a nemesek feldühödve nagyon sokat levágtak. A fegyveres harcot csak a csatasorban álló legelszántabbak vállalták elkeseredetten és reménytelenül küzdve. Végül a csatát az erdélyiek, Szapolyai legtapasztaltabb katonáinak rohamra döntötte el. A Dózsa környezetében lévőket, köztük öccsét, Gergelyt elfogták. A vezérek közül a ceglédi Lőrinc papnak sikerült elmenekülnie, a Tisza felé vette az irányt, és csatlakozni kívánt Nagy Antal akkorra már leverett seregéhez. A későbbi sorsa ismeretlen.

A nemesi bosszú még a felkelés leverése előtt megkezdődött. A mezőtúri foglyokat, akik nem értették, hogy miért fogják el őket, a pápai hívásra kereszt alá állókat, karóba húzták, a tokaji várnagy a kezé-

re került kereszteseket minden teketória nélkül kivégeztette, a Gubacsnál elfogott hajdúkat tüzes sisakkal koronázták, és a sort folytathatnánk. Dózsa kivégzését – a tüzes koronát és trónt, valamint testének tüzes fogókkal szabdalását, és azt, hogy testőreit kényszerítették uruk testének falására – számos krónikás leírja. Mindnyájan kiemelték: a fővezér hősiesen és halált megvető bátorsággal állta a szenvedéseket, amelyeket a győztesek ítéletükkel rámertek. Társai osztoztak uruk sorsában. A krónikások némi túlzással további válogatott kínzásról számolnak be.

Hogy Dózsának miért jutott e szörnyű halál? A középkorban a trón ellen támadó lovagoknak tüzes koronát nyomtak a fejébe. Jelen esetben ez a parasztkirály megszégyenítését jelentette. Az is szimbolikus, miért tépték testét hajdúk harapásával. A korabeli organikus államszemlélet szerint a nemes, aki országa ellen lázad, olyan, mint aki saját, vagy anyja testébe harap. Dózsára, aki e nézet szerint saját államának testébe mart lázadásával, ugyanezt a büntetést mérték, hajdúi szájukkal marcangolták, majd falták testét.

Dózsa fejét Szapolyai Szegedre küldte, amelyről Marino Sanuto világkrónikájában így ír: „[Szapolyai] levágatta a fejét, és vaskoronát téve rá elküldte azt egy Segedinonak nevezett földre, és pedig azért, mert az a föld nagyon kedves volt számára, mivel féltette vagy szerette, hiszen ez (ti. Dózsa) és a felkelés más vezetői nagy rettegést keltettek ebben a birodalomban.” Szapolyai nyilván hálából küldte a szegedieknek Dózsa fejét, akik nem engedték be városukba az arra járó paraszthatat, sőt a

csanádi káptalan is ide menekült Csanád ostroma előtt. Juhász Gyula a legmagasabb művészi fokon örökölte meg az eseményt. Dózsa feje című versében. Idézzük a vers első két szakaszát:

*„Fehér gyolcsban, setét éjben
– Ezerötszáz tizennégyben –
A kakas épp harmadszor szólt,
Dózsa feje Szegeden volt.*

*Pálfi bíró fölemelte,
Hajnal előtt sírba tette,
Lenn a sírban, némán mélyen,
Alszik a fej vaksötétben.”*

A történet hitelessége ma már se nem tagadható, se nem bizonyítható, mert a szegedi temetőket a templomok mellől 1776-ban Mária Terézia királynő rendeletére, más településekével együtt, egészségügyi szempontból kiköltöztették a városok és falvak szélére.

Az egyszerre több szétszórt, már említett központban harcoló kereszteseket gyorsan levertek a nemesek. Végeredményben a parasztháború két hónap alatt befejeződött. A Pest alá visszatérteket a budai vár nagy verte szét, az Eger környékieket, a kis dunántúli szervezkedést a helyi nemesi bandériumok zavarták szét. Legtovább egy Lőrinc pap által vezetett Biharból Erdélybe hatoló csoport tartotta magát. Délen ugyancsak véres harcok alakultak ki. Mivel vidékünkhez közel esett e megmozdulás, bővebben ejtünk szót róla.

A Duna-Tisza köze, Bácska a Szerémséggel a tárgykorszakban olyan vidék, amely leginkább kitett volt a török becsapásoknak és a velük járó rablásnak, pusztításnak. A gazdagsága folytán népes terület lakóiból sokan álltak a keresztesek táborába szülőföldjük védelmében. A vidéken legalább négy paraszthat támadt, amelyek bekapcsolódtak a háborúba. Az események pontos és időrendi rekonstruálása nehéz feladat, mert csak később keletkezett visszaemlékezések alapján lehetséges. A legfontosabb Verancsics Antal, pályája csúcán esztergomi érsek és bíboros, hagyatékában maradt magyar nyelvű leírás, a másik Szerémi György Magyarország romlásáról Verancsics buzdítására készült mű 1514-ről szóló része. Mindkét szerző, lévén délvidéki, jól ismerte az ottani viszonyokat. Ludovicus Tubero, a dubrovniki származású vjnsncai apát Frangepán Gergely kalo-

Dózsa György kivégzésének feltételezett helyén felépített emlékhely, Temesvár.
Lengyel István felvétele

csai érsek humanista köréhez tartozott, ő is megemlíti az eseményeket. Istvánffy és Taorinus ugyancsak szól a történetekről.

Nagy Antal sárközi nemes, később a csapat vezére, a kalocsai táborban csatlakozott a keresztésekhez, innen indultak az Al-Duna, Futak felé, még a keresztés had útirányának megfelelően. Közben érhet-e utol a nagylaki események híre, mert a hozzá csatlakozó Pogány Benedeket csapattal hátra hagyta a jól megerősített Bács várának ostromára. A Mosztonga patak kanyarulatában álló, jól megerősített vár katonáinak számát gyarapították az oda menekült nemesek, ezért ostroma hosszan tartott. A harmadik felkelő sereget a délszláv származású Nagy Radoszláv vezette, aki ugyancsak dél felé haladt. Feltehetően ők foglalták el Szalánkement. Az átkelésben a sajkások segítettek, akiknek erődjét, Titelt szállták meg, ezután átkelve itt a Tiszán, június 10-e után foglalták el Becskereket (Becsőkereke), majd Becsét, és indultak tovább északkeletre, Temesvár irányába. Erre az időpontra már Bács, Szerém, Torontál, Arad, Zaránd és Csanád megyék a felkelők uralma alatt álltak.

Nagy Antal és serege történetét az Al-Dunánál hagytuk abba. E tájékon hódoltatta a településeket. Ellene a földesurak a nándorfehérvári katonaságot hívták segítségül, akik Kamancot ostrom alá vették, ám Nagy, szembeszállva velük, megfutamította őket. Innen ő is keletre fordult, talán Dózsa hívására. Közben Baksafalvát, ahol tábort emelt, elhagyva Perleken, Becsével szemben, a Tisza jobb partján létesített újabb tábor. Felbátorodva távozásán, az úri seregek nyomultak utána Török Imre és Paksy Mihály nándorfehérvári bánok vezetésével, és ide érkezett a gubacsi győzelem után Bornemissza János, budai várnagy vezetésével a királyi had is. Ezt látván seregéből sokan átálltak a másik oldalra. Maradék hadának reménytelen küzdelme után másnap reggel Nagy Antal megadta magát. Nándorfehérvárra vitték, majd onnan Budára, ahol felnégyelték.

Az úri seregek innen, a Tisza partjáról nyugatra fordultak, hogy felmentsék Bács várát, amelyet az említett Pogány Benedek vezetésével a felkelők ostromoltak. Pogány Benedek és serege észak felé vonult vissza,

azonban Derzsnél vereséget szenvedett és szétszóródott.

Negyedikként egy Szerémségben szerveződött keresztés hadi nép tűnt fel Bácskában. Borbás pap volt a vezérük. Péterváradnál keltek át a Dunán, és amint Verancsics magyar nyelvű szövege tudósít, a Duna-Tisza közti területet kezdték pusztítani. A nándorfehérvári albánok saját csapataikkal és a szerémségi rácokat áthívva onnan maguk mellé, Borbás papot és seregét észak felé, Hájszentlőrinc mezővárosban vették körül. Az összecsapás során szétverték a felkelőket, vezérüket pedig megölték. A gazdag zsákmánnyal visszatérő rácokat ezután István vajda és sajkásai kirabolták.

A keresztés háború délvideki eseményeinek időrendjét Barta Gábor és Fekete Nagy Antal próbálták meghatározni a sokszor egymásnak ellentmondó források adatai alapján. A kamanci ostrom ideje június 14-én lehetett. Ekkor vonult be Borbás pap serege Szalánkeménre. Majd amikor Nagy Antalék Perlek felé vonultak, Borbás pap Péterváradnál ugyancsak átkelt a Duna bal partjára, ahonnan Nagy Radoszláv már korábban tovább vonultak. Az őket üldöző nemesi hadak július elején győzték le Pogány Benedek seregét Derzsnél, majd utána nem sokkal Hájszentlőrincnél Borbás papot. Innen indulva nándorfehérvári kitérővel vonulhattak Nagy Antal ellen, és a délvideki legerősebb keresztés tábor - elfogva vezérét és a sajkások parancsnokát, István vajdát - július 14-én verték szét, amellyel a délvideki harcok tulajdonképpen befejeződtek.

A felkelés leverése után a Bácska és a Szerémség az a vidék, ahol tömeges emberirtások és gyilkosságok játszódtak le. A török elleni délvideki harcokban kegyetlenné lett rác és magyar katonák pusztítása még a mainál kevésbé finnyás kortársakat is megdöbbenetette. Verancsics kéziratában érzékletes leírását láthatjuk az eseményeknek. Hájszentlőrinc felégetése ékesen példázza a megtörténeteket. Az esztelen vérengzést a Budáról érkező királyi csapatok állították le. A dühöngő nándorfehérváriaknak, rácoknak és magyaroknak az a kívánsága támadt, hogy az urak Nagyszegedet, a gazdag királyi várost adják nekik kobzásra. Közben a szegedi bírák és polgárok gazdag ajándékkal érkeztek az urakhoz, akiknek végül sikerült megakadályozni a király egyik fő városának kifosztását.

A parasztháborúban részt vevők megbüntetésére a bosszú mindenhol bekövetkezett, azonban a józan ész hamar, felülkerekedően az örületen lecsillapodott, azonban az 1514 őszére összehívott országgyűlés a parasztság felkelésének megtorlása jegyében folyt le. Elsősorban a keletkezett károk megtérítésére vonatkozó törvényeket hozták meg. A károk megfizetését azon települések lakóira rótták ki, ahol azok létrejöttek. A nemesek meggyilkolásáért járó vérdíjat (az élet árát) ugyancsak ott tartoztak kifizetni. (A vérdíj, homágium eredete a korai büntetőjogból származik, amikor a szemben álló felek a büntényt illetően megegyeztek abban, hogy a bűnt elkövető, legyen az akár gyilkos, tettéért anyagi elégtételt ad.) Azok a várak, amelyek önként nyitották meg kapuikat a felkelők előtt, nem követelhetek kártérítést. A más nemesektől elrabolt tárgyakat viszont tartoztak visszaszolgáltatni az eredeti tulajdonosoknak.

A bűncselekményeket elkövető kereszteteket felelősségre kellett vonni, a keresztes kapitányokra halálbüntetést róttak ki, az ártatlanokat azonban felmentették. Megtiltották a parasztok és az alföldi marhajcsárok, hajdúk fegyverviselését. Bakócz Tamásra, akinek nyakába varrták az egész felkelés kirobbantását, vonatkozott az a törvény, amely szerint paraszti származású a későbbiekben nem emelkedhet püspöki méltóságra.

2014-ben Bajmokon felavatott Dózsa György-szobor az erdélyi Réti Zoltán faragóművész alkotása

Egységesítették a földesúri szolgáltatásokat, amelyek mindenütt más és más mértékűek voltak. A földbért (cenzus vagy terragium), amelyet évenként fizettek, telkenként egységesen egy forintban szabták meg. Előírták a heti egy napi robotot, és meghatározták az ajándékok mennyiségét, valamint azt, hogy a jobbágyság kilenceddel termények és bor után tartoznak fizetni. A törvények a parasztságra rótt terheket jelentősen megnövelték, azonban bevezetésre csak részlegesen kerültek. Hogy a jobbágyság el ne szökjenek, maguk a földesurak akadályozták bevezetésüket. Volt, ahol azelőtt robotot egyáltalán nem kértek, illetőleg kilencedet nem fizettek. A törvények a súlyos terhek kirovása mellett előre is mutattak az adók országos egységesítése tekintetében, az újkori törvényhozás tipikus példáját mutatva. A parasztok árulásának emlékére eltörölték a szabad költözködési jogot, azonban ez sem következett be teljesen. A jobbágyság uruk engedélyével továbbra is elköltözhetek más birtokra, illetőleg akik nem vettek részt a felkelésben, megtarthatták költözési jogukat.

A középkori törvények, szemben a maiakkal nem kötelezőek, hanem ajánlás jellegűek voltak. Azok maradtak hatályosak, amelyek a szokásjognak teljesen megfeleltek. Ez nem állt fenn az 1514. évi törvényben, azok óhajt fejeztek ki. A majorsági gazdálkodás és az ún. második jobbágyság ideje még nem érkezett el Magyarországon. Ennek következtében a szigorú törvények írásos malaszt maradtak, sőt 1531-ben Szapolyai János király, 1547-ben pedig Ferdinánd király a maguk országrészében újra engedélyezték a szabad költözködést. Akkor azonban már készülődtött a hatalmi váltás az ország középső részében a török hódítók megjelenésével. Éppen azon a vidéken, ahol a paraszthadak egy pillanatra megrengették a nemesi világot.

Ha az 1514. évi magyar parasztháború okait vizsgáljuk, annak ellenére, hogy a külföldi utazók az alávetettek nehéz sorsáról írtak a kemény bánásmódot említve, azt mondjuk, mégsem ez állt a felkelés kirobbanásának háta mögött. Éppen arról szólnak a források, hogy lassú gyarapodás jellemezte a 16. század eleji magyar gazdaságot és társadalmat. Mindezt jól mutatja a mezővárosok gazdag parasztpolgárainak részvétele a harcokban. A parasztság elitje a meglévő állapotnál többet és jobbat akart. Nagyobb

szabadságot, a nemesség eltörlését, azt, hogy az ország minden lakosa a királytól függjön. Az is felmerült, hogy az országban csak egy püspök legyen, és a nemesi földeket osszák szét a parasztok között. Utópisztikus elképzelések a 16. század elején.

A feudális társadalom tartópillérei (osztályai) még az ókori gondolkodók nyomán, Szent Ágoston megfogalmazásában a papok (oratores), akik az Istenközpon-tú világban az égiek és a föld lakói között közvetítenek, ők hirdetik az örömhírt, az evangéliumot, amely az üdvösség útjára vezet. A nemesek vagy katonák (militēs) dolga az ország védelme és az alattvalók zavartalan munkájának a biztosítása. A dolgozók (laboratores) feladata az anyagi javak megteremtése, amelyek az előző kettő és a saját osztályuk fenntartását szolgálja. Ha a három közül valamelyik csoport nem teljesíti feladatát, akkor következik be a baj, amint ez 1514-ben történt. A parasztság azért fordult urai ellen, mert azok nem tudták megvédeni az országot a török előrenyomulással szemben, sőt a keresztetekkel szembe szálltak, amint az Apát-falvánál lejátszódott események mutatták. A robbanáshoz véletlen események járultak hozzá, és a folyamatot már megállítani nem lehetett. Nándorfehérvárnál 1456-ban mindezt megelőzték azzal, hogy a keresztes tábornok idejében feloszlatták. 1514-ben erre már nem kerülhetett sor. A nemességnek ezek után más nem juthatott osztályrészül, mint a keresztes hadak fegyveres leverése.

Mint a török ellenes harcokból különösebb előkészület nélkül kirobbanó felkelés illeszkedik be az 1514. évi parasztháború a középkor végi európai paraszt megmozdulások sorába, amely máig nyomot hagyott Magyarország történetében. ♦

Irodalom

Barta Gábor–Fekete Nagy Antal: Parasztháború 1514-ben. Budapest, 1973.

Blazovich László: Sorsfordulók Dózsa felkelése idején Békés megyében. Acta Historica. Tom. LXXV. (1983), p. 35–41.

Ludovicus Tubero: Kortörténeti feljegyzések (Magyarország). Fordította: Blazovich László, Sz. Galántai Erzsébet. Szeged, 1994. Memoria Rerum 1504–1566. A Magyarországon legutóbbi László király fiának legutóbbi Lajos királynak születése óta esett dolgok emlékezete. (Verancsics évkönyv.) Bibliotheca Historica. Budapest, 1981, kiadta Bessenyei József.

Szerémi György: Magyarország romlásáról. Ford. Erdélyi László, Juhász László. Bp. 1979.

Tringli István: Magyarország története 8. Mohács felé 1490–1526. Főszerk. Romsics Ignác. Bp. 2009.

Werbőczy István életpályája

Idén az ötszáz éves jubileum irányítja figyelmünket ismét a nagy jogtudós, Werbőczy (Verbőci)¹ István személyére. Dátuma szerint 1514. november 19-én szentesítette az uralkodó nagy hatású jogkönyvét, a *Tripartitumot*, mely egészen 1848-ig érvényben maradt, s elsőként gyűjtötte egybe egyetlen könyvbe, fejezetek és címek alá rendezve az ország jogait, törvényét, bevett és elfogadott szokásait, rendeleteit.

Kalotai Noémi, Budapest

Homályos évek

A magyar történelem e meghatározó alakjának első évtizedeiről nagyon kevés s bizonytalan ismeretünk van. Még születési évéről sincsenek pontos adataink, a kutatók többsége azonban 1458-ra teszi ezt a dátumot. Fraknói Vilmos viszont egy cikkében azt írja, hogy 1470 táján született, s koraisága miatt Kubinyi András is kétségesnek tartja az 1458-as dátumot, igaz, későbbi monográfiájában már Fraknói is 1458-at ír.² Családjá eredeti neve a Bereg megyei ősi birtokuk után *Kerepeci* volt, innen költöztek át később az Ugocsa megyei Verbőcre. Családfáját biztonság- gal üknagyapjáig, Kerepeci Domonkosig tudjuk visszavezetni. A kiterjedt kisnemesi famíliából leginkább megyei tisztviselők és ügyvédek kerültek ki, Verbőci azonban tehetségének és pártfogóinak köszönhetően hamar a megyei karriernél magasabbra vezető hivatali úton indult el.

Megoszlik a vélemény arról, hol is végezhetette tanulmányait. Nagy műveltsége, nyelvi tudása (kiválóan beszélt németül, görögül és latinul), kánoni és római jogi ismeretei, valamint a teológiában és a klasszikus auktorok műveiben való jártassága miatt úgy gondolják, hogy egyetemet kellett végeznie, jogi tanulmányait Pado- vában, Bolognában vagy esetleg Bécsben folytathatta, de esélyes lehet még a Mátyás alapította pozsonyi *Istropolitana Academia* is. Doktori fokozatot mindazonáltal nem szerzett, s semmilyen írásos nyoma sem maradt, hogy ezek közül bármelyik intézményt valóban látogatta volna. Az egyetlen adatokkal is bizonyított tény, hogy 1492-ben fél évre beiratkozott a Krakkói Egyetem *artes* fakultására, ugyanezen évben

azonban már a királyi kúrián dolgozott.³ A legvalószínűbb, hogy jogi tudását sokkal inkább a hivatali gyakorlatból sajátította el.

Verbőci politikai pályája II. Lajos trónra lépése előtt

Első hivatali állását 1482-től kezdve egészen 1484-ig látta el a kancellárián *conservator*ként, tehát ő pecsételte le és vezette be a királyi könyvekbe az adomány- és kiváltságlevelek tartalmát. Itt ismerhette és tanulhatta meg a magyarországi joggyakorlat alapjait, melynek mély ismerete azután lehetőséget adott számára, hogy megírassa a *Tripartitumot*. Hivatalát nagy valószínűséggel atyai unokabátyja, Verbőci János közbenjárásának köszönhette, aki ez idő tájt ecsedi Batori István vajda helyetteseként járt el Erdélyben, s a Kerepeci nevet is az őt később is segítő befolyásos rokon miatt cserélhette le.⁴ Ezután egészen 1492-ig ismeretlen számunkra Verbőci kúriai szerepe, mikortól is Batori országbíró hivatalában dolgozott. Verbőci politikai szerepvállalásában és súlyában komoly fordulatot hozott, és a nemesség szélesebb rétegei számára tette ismertté az, hogy Szentgyörgyi Péter erdélyi vajda és országbíró 1502-ben ítélmesterévé tette mindkét tisztében, s ezáltal a királyi tanács tagja is lett. Később pedig, amikor a két tisztség ismét szétvált, Szapolyai János vajda is megtartotta állásában.⁵ Ugyanakkor ebben az időben már elismert volt jogtudása és szónoki képessége miatt, minek okán a nemesek gyakran fordultak hozzá tanácsért egy-egy peres ügyben.⁶ Ugyancsak növelte befolyását, hogy a köznemesség egyik vezére, Szobi Mihály volt a patrónusa. Verbőci és Szobi barátságának és munkakapcsolatának 1498-ból van először írásos dokumentációja, amikor is Szobi két birtokrészt adományoz neki a

„jó és balszerencsében” tett szolgálataiért. Ugyanakkor ezen oklevélből is kiderül, hogy a háttérben már régebb óta társa Szobinak a politikai küzdelmekben.⁷

Itt kell kitérnem arra a Kubinyi András által felvetett lehetőségre, miszerint Verbőci Szobi Mihály törvénytelen gyermeke lett volna. Ezt legfőképpen arra alapozva állította, hogy nádorrá választását követően, az 1526-os évben keltezett két magánlevelében is Szobit „*pater noster*”-nek hívja, II. Lajos pedig ugyanebben az évben mint Szobi fiát említi egy rendeletében. Kubinyi azt az elméletet állította fel, hogy Verbőcinek, mint politikai karrierjének csúcán álló nádornak, semmiképpen sem állhatott érdekében, hogy ekkor fogadtassa örökbe magát a nála sokkal alacsonyabb rangban álló Szobival. Ugyanakkor, ha házasságon kívül született fia lenne, miért támogatta Szobi ennyire erőteljesen Verbőcit, és ő is érthető módon nyíltabban vállalhatta volna rokonságukat a nádori tiszti birtokosaként.⁸ Ezt a hihetőnek tűnő és valóban sok kérdést tisztázó hipotézist véleményem szerint azonban cáfolja egy 1538-ban a budai Szent Miklós-kolostor számára, Szobi Mihály lelki üdvéért tett adományról szóló oklevél, melyben Verbőci őt egyértelműen, mint „*pater adoptivus*” nevezi meg, s ennek nem mond ellen, hogy magánlevelében miért egyszerűen csak *pater*ként szólítja.

Fontos szerepet játszott az 1505-ös országgyűlésen, amikor is a nemesség felépve az 1491-ben megkötött első Habsburg–Jagelló örökösödési szerződés és az ezt támogató mágánok ellen, szövetségre lépett Szapolyai Jánossal és támogatóival. Szapolyai az ország egyik legnagyobb földbirtokosa volt, már apja is uralkodói ambíciókat dédelgetve igyekezett családjá számára biztosítani a trónt. 1504-re Ulász-

ló súlyosan megbetegedett, s fia még nem született, így félő volt, hogy az örökösödési szerződésre hivatkozva hamarosan a Habsburgok szerzik meg a koronát. Szapolyai anyja, Tescheni Hedvig hercegnő azt javasolta, hogy ennek megelőzésére fia vegye feleségül Ulászló kétéves lányát, amit a rendek is támogattak. A király azonban Miksa császár egyik unokájával akarta lányát összeházasítani, így nem fogadta el a rendek javaslatát, mire azok elhatározták, hogy júliusban fegyveres országgyűlést tartanak. Közben ugyanis elterjedt a hír, hogy Miksa császár meg akarja támadni az országot. Ezalatt Kölnben birodalmi gyűlést hívott össze a császár, ahol a birodalmi rendek fegyveres támogatását kérte, hogy megakadályozhassa Szapolyait abban, hogy megszerezze magának a trónt, amire Miksának örökös joga van. Kinyilvánította, hogy az országot, még Ulászló életében, a birodalomhoz akarja csatolni. A birodalmi gyűlés határozatának híre Budára is eljutott. Ez a veszély egy táborba hozta össze a „nemzeti” királyságot kívánó köznemességet és a nagybirtokos Szapolyait. A Szent Mihály napján megtartott fegyveres országgyűlésen többek között e hír hatására hozták meg a rendek a szabad királyválasztó jogukat deklaráló rákosi végzést, és azokat a törvényeket, amelyeket az uralkodó is szentesített, és tartalmuk gyakorlatilag megegyezett a végzésével. A végzést, amit a rendek egyhangúan elfogadtak, bizonyosan maga Verbőci fogalmazta meg. Ebben megtalálható mindazon ideológiai alapvetés, amelyet a köznemesség magáénak vallott, s amelynek aztán Verbőci későbbi években is a szószólója volt. Verbőcinek a rendek e munkásságáért minden jobbágYTELEK után két dénár adó jutalmat szavaztak meg.⁹

1504-ben kapta Verbőci az uralkodótól azt a mások után „megörökölt” feladatot, amely aztán a legnagyobb elismerést szerezte nevének. Feladata az volt, hogy a mindennapi joggyakorlat során alkalmazott szokásjogot írásba foglalja.¹⁰ Verbőci – elődeivel szemben – komolyan vette megbízatását, és a kellő tehetsége is megvolt e nagy munkához. A *Tripartitum opus juris*

consuetudinarii regni Hungariae című művel 1514-re készült el. Ez tartalmazta már a Dózsa vezette felkelés megtorlása végett a jobbágság ellen hozott új törvényeket is. Az uralkodó megvizsgáltatta és az országgyűlés előtt megerősítette, törvényi erőre azonban nem emelkedett, mert a király – valószínűleg a királyi tanács ellenállása miatt – nem hirdettette ki a megyékkel. A mű megírásának előkészületei közé tarthatott a *Verbőczy-formuláskönyvként*¹¹ ismert formulárium összeállítása, mely

Verbőci ítélőmesteri működése alatt készült folyamatosan, és a *Tripartitummal* egy időben fejeződhetett be a szerkesztése, melyben kétség kívül maga is részt vett.

VII. Kelemen pápa

A nádorság-hoz vezető út

II. Ulászló 1516-ban elhunyt, a trónt a kiskorú II. Lajos foglalta el, de az államügyeket a választott országtanács irányította. Verbőcit ebben az évben kinevezték személynökké, tehát a bírói hierarchia egyik legmagasabb pozíciójába került, s ekkortól kezdve egyre inkább ő vált Szobi Mihály mellett a köznemesség tényleges vezetőjévé.

A török támadás növekvő veszélye miatt 1518-ban az országgyűlés úgy döntött, hogy követséget küld a császárhoz, a pápához és Velencébe a dózsához. E követség élére Verbőcit választották. 1519-ben indultak el, a császár halála miatt útjuk csak Velencébe és Rómába vezetett. A törökök elleni segítségnyújtást és támogatókat kívántak szerezni II. Lajos igényéhez, a császári korona elnyeréséhez. Bár a követség önhibáján kívül nem ért el sikereket, Verbőci Rómában fontos barátra tett szert Giuliano Medici, a későbbi VII. Kelemen pápa személyében.¹²

E rövid baráti viszony nem múlt el nyomtalanul. Később mind a pápa, mind Verbőci szívesen emlékezett vissza rá. Tanúság erre későbbi levélváltásaik meleg hangvétele is. A szentatya és Verbőci gyakran mondható levélváltásaiból az első jelenleg ismert Kelemen pápa 1524-ből származó brévéje, melyben Verbőci hosszas méltatása után figyelmébe ajánlja Magyarországra küldött Giovanni Antonio Burgiot, akinek ezek után leveleiben is nyomon érhetőek

a pápa Verbőci iránt tanúsított mélyebb érzelmei. 1525. július 11-én Burgio a hatvani országgyűlésen történekről tudósítja a pápát, ahol kifejezetten így fogalmazza meg az események hírét: „*Hic Stephanus Verbaecz, amicus suae sanctitatis lingua sua eloquentissus*”, nádorrá lett választva, mire Kelemen pápa egy hosszabb levélben gratulált Verbőci új tisztségéhez, és örömet fejez ki afelett, hogy olyan valaki kapta meg ezt a méltóságot, aki a kormányzásában, az ország védelmében és a hit kérdésében is szilárd jellem.¹³

Miután 1520-ban meghalt I. Szelim szultán, s utódja I. Szulejmán lett, automatikusan semmissé váltak a török–magyar fegyverszüneti megállapodások, s meghosszabbításukra nem került sor. 1521-ben ismét követséget vezetett a törökök elleni segítségnyújtás kieszközölése végett, ezúttal V. Károly császárhoz a worms birodalmi gyűlésre, amely összehívásának elsősorban az volt a célja, hogy résztvevői megvitassák Luther tanait, és rábírák azok visszavonására. Itt maguk a magyar követek is, Verbőci és Balbi Jeromos – sikertelenül – kísérletet tettek egy ebédmeghívás keretei között arra, hogy Luthert jobb belátásra bírják. Ekkor mind a pápai, mind a velencei követ jelentése alapján mindketten nagy tudásukról adtak bizonyosságot.¹⁴ Verbőci amúgy is a szíven viselte, hogy a lutheranizmus terjedésének mielőbb gátat vessenek. Nem csupán buzgó katolikus meggyőződésből tett így, hanem mert látta, hogy a Luther tanai miatt kialakuló feszültség csak még inkább megosztja a birodalmi rendeket és elvonja figyelmüket a magyarokat fenyegető török betörésről. Még a birodalmi gyűlésre igyekezve 1521-ben fedezte fel Ambrosius Cathareus domonkos szerzetes Luther ellen írt Apológiáját,¹⁵ amelyet aztán saját költségén újra kiadatott Bécsben.¹⁶ 1521 augusztusában a törökök elfoglalták Nándorfehérvárat, s ezzel a déli végek védelme teljesen összeomlott. Az ezt követő vészterhes időkben adták ki Bécsben a Tízparancsolatról írt teológiai művét, melyben a parancsolatok ellen vétkezők büntetéseit az egyiptomi tíz csapásnak felelteti meg.¹⁷

1524 nyarától kezdve a növekvő török fenyegetettség miatt egyre nőtt a nemesség körében is az elégedetlenség a király és a fő méltóságviselők ellen, mert nem találták elégségesnek az ország déli határának megerősítését és a védelem megszervezését. Végül 1525-ben a nemesség fegyveres

országgyűlést tartott a király engedélye nélkül Hatvanban, ahol Szapolyai János támogatásával rákényszerítették az uralkodót arra, hogy leváltsa Bátori István nádort – akit azzal vádoltak, hogy szándékosan rossz tanácsokkal látja el az uralkodót –, s helyére Verbőcitet nevezze ki. A források egyértelmű tanúsága szerint ő maga egyáltalán nem örvendett megválasztásának, s először határozottan visszautasította a felkínált nádori méltóságot, talán azért, mert érezte: az adott politikai körülmények között személye nem alkalmas az udvar megreformálásának hatalmas feladatára.¹⁸

Szapolyai főként azért állt a köznemesség törekvései mellé, mert remélte, Verbőci segíteni fog neki a kihalt Újlaki család vagyonának megszerzésében. Az uralkodó viszont ugyancsak azt várta el az újonnan megválasztott nádortól, hogy úgy ítélkezik majd, hogy az Újlaki vagyon és a Szapolyai zálogbirtokok is a koronára szálljanak. Ám hamar maga ellen fordította a köznemességet és Szapolyait is, amikor több perben is nem neki kedvező ítéletet hozott. Valójában teljesen alkalmatlan volt arra, hogy megfelelően lavírozzon az ellentétes politikai érdekek között. Elsőnek Szapolyai fordult ellene, mikor a királynak ítélte az Újlaki vagyont. Ellenségei 1526 tavaszán megbuktatták az országgyűlést, s Szobival együtt fej- és jószágvesztésre ítélték. Ekkor a birtokában lévő Dobronya várába menekült, és itt is vészelté át a mohácsi csata után kialakult zűrzavaros időszakot.¹⁹ A betörő ellenség hatalmas pusztítást a saját bőrén is megtapasztalhatta, mivel az általam összeállított Verbőci itinerárium szerint legtöbbet látogatott és rezidenciaként is szolgáló Alsópetény birtokát is fenyegették a portyázó törökök, a közeli Sente pedig áldozatul esett a fosztogatásnak. Az 1526. szeptember 23-án ismeretlen címettnék írt igencsak indulatos leveléből megtudhatjuk, hogy a török hadak Szécsény és Drégely vára felől visszafele tartva rajtaütöttek a falun. A lakosságból igen sok asszonyt és férfit magukkal hurcoltak, Verbőci házát pedig kirabolták, majd felgyújtották.²⁰

A királyi hatalom megerősítése és az ország védelme

Számos írásos bizonyítékát találhatjuk annak, hogy Verbőci nem csak politikai karrierjére és hivatali előmenetelére fordított gondot, hanem komoly aggodalommal munkálkodott az egyre gyengülő

Luther a wormsi birodalmi gyűlés előtt

királyi hatalom megerősítésén, s az evvel szorosan összefüggő török veszély elhárításán. Az alábbiakban erre szeretnék pár szemléletes példát hozni.

Fennmaradt keltezetlenül egy általa írt országgyűlési felirat fogalmazvány *Conceptus propositionis regnicole ad regiam maiestatem*²¹ címen, melyben a köznemesség azon kívánságának ad hangot, hogy a király mielőbb szerezzen érvényt a korábban már szentesített törvényeknek, s az egyházi és világi urakat kötelezze bandériumaik kiállítására. Még 1514 előtt pedig egy igencsak alaposan átgondolt, ámbar igen naiv pénzügyi tervezetet készített *Super proventibus regie maiestatis et dampnis exinde susceptis et suscepiendis qualiter rectificentur*²² címen a királyság pénzügyeinek rendezésére, mely elkerülhetetlenül szükséges lett volna az ország végeinek megerősítéséhez.

Az 1514-es országgyűlés után az uralkodó nem csak a Tripartitumot nem küldte meg a vármegyéknek, hanem a köznemesség nyomására elfogadott törvényeket sem hirdettette ki, ezért a megyék megtagadták a megajánlott hadiadó megfizetését, amely fellépést eleinte maga Verbőci is szorgalmazott, azonban hamarosan rádőbbsent, hogy e lépésükkel az uralkodó szándékát megváltoztatni nem tudják, viszont az ország törököktől fenyegetett végvárainak állapota egyre romlik. A Tripartitumot 1517-ben a saját költségén nyomtattatta ki Bécsben.²³ Az országért való aggodalma miatt pedig levélben próbálta megváltoztatni a megyék elhatározását:

„Mégis amikor megtudtam, hogy az ország a végvárak, főképpen pedig Jajca vára felől végveszélyben forog, sőt saját magam

tapasztalhattam, véleményemet és elhatározásomat megváltoztattam. Ennélfogva a mi részeinken az adó behajtásához minde-niütt hozzáfogtak. Mert egyébként, ha ezen esztendőben az adót sehol sem fizetik be, sőt ha Jajca is veszélybe kerül, amitől Isten óvjon minket...”²⁴

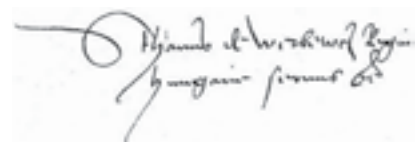
Verbőci pályája a mohácsi csata után

A tragikus kimenetelű csata és II. Lajos halála után lehetőség nyílt a „nemzeti” királyság álmának megvalósítására. Verbőci szinte azonnal Szapolyai trónigénye mellé állt. Megválasztásához igyekezett megnyerni a nemességet és a megyéket. Hangoztatta, hogy a vajda képes megvédeni az országot a törökök ellen, s az ő katonai lépéseinek köszönhetően menekült el a török sereg

Tripartitum fedlapja 1565-ből

az országból.²⁵ A tokaji országgyűlésen ő győzte meg szónoklatával²⁶ a nemességet a rákosi végzés pontjaira hivatkozva, hogy tartsanak királyválasztó országgyűlést Fehérváron, s ott Ferdinánddal szemben Szapolyai Jánost válasszák királlyá. János király e szolgálatot a főkancelláriai méltósággal hálálta meg hívének. Így Verbőci ellenőrzése alá került mind a bel- és külpolitika intézése, mind a királyi bíróságok irányítása, s ennek köszönhetően igen hamar helyre állt az ügyintézés a kúriában. Ferdinánd követi útján mind ekkor, mind a későbbi évek folyamán megpróbálta a maga oldalára átcsábítani az idősödő Verbőcit, aki-

Verbőci aláírása

nek a köznemességre gyakorolt befolyását hamar felismerte, ám ő a nehéz időkben is megmaradt Szapolyai mellett, egyrészt németgyűlölete, másrészt a „nemzeti” királyság iránti elkötelezettsége miatt.²⁷ Határozott hangvételű, magának a főhercegnek címzett levélben utasítja vissza a megkeresést, miszerint ő Ferdinándnak mindenben készségesen szolgálatára áll, de oly dologban nem engedelmeskedik, ami királyra méltóságát és tekintélyét, valamint a saját becsületét és hűségét sértheti.²⁸ Sőt, 1527-ben maga próbálta sikertelenül rávenni királyát arra, hogy mielőbb indítson megelőző háborút Ferdinánd ellen.²⁹

Mikor 1527-ben Ferdinánd hadai előrenyomultak és csaknem az egész országból kiszorították Szapolyait, Verbőci követte uralkodóját a lengyelországi száműzetésbe, majd mellette találjuk 1529. augusztus 18-án Mohácsnál, amikor a szultán előtt megköszönte, hogy visszasegítette a trónjára.³⁰ Nem tudom elképzelni, hogy a mélyen hívő Verbőci minden különösebb előzmény és komolyabb lelki gyötörődés nélkül vette volna rá magát, hogy a mohácsi mezőn maga is hódoljon Szulejmánnak a pusztá politikai túlélés végett. Ha hihetünk Szerémi György állításának, komoly idegösszeroppanáson eshetett át Tarnóban. Mindig sírt a templomban, hogy kiűzték Magyarországról és nem volt képes tanácsot adni királyának. Az általa fogalmazott levelek hangvételében egyre inkább a dühöt és az elárultság érzését hallhatjuk

ki. A pápa 1529. december 21-ei kiközösítő bullája után élénken kezdett dolgozni diplomáciai levelezéssel a megbékélésen a két magyar király között. Kiténik ez az őszinte óhaj a lengyelországi követhez írt leveléből is.³¹

Több Ferdinánddal folytatott tárgyaláson is János király követi között volt: 1530 októberében Poznanban, 1533 júniusa és decembere között Konstantinápolyban, 1535 májusa és augusztusa között Bécsben. Kétségbeesve igyekezett elérni az ország egységének helyreállítását. Hol belement volna – uralta tudta nélkül –, hogy János király lemond Ferdinánd javára, hol pedig abban bízott, hogy a szultán az egész országot Szapolyainak juttatja.³² Végül az éveken át tartó diplomáciai próbálkozások után ő is elfogadta az 1538-ban kötött váradi békét, amely a *status quo* alapján az ország két király közti felosztását, s Szapolyai halála esetén pedig a Habsburgok örökösödési jogát mondta ki.³³ Mégis János király halála után (1540. július 22.) a török támadástól félve maga indult követségbe Konstantinápolyba, hogy elérje: a szultán fogadja el a csecsemő János Zsigmondot magyar királynak. Hazatérése után, 1541 elején Budán maradt az udvarral, és a várost ostromló német sereggel szembeni sikeres védekezés egyik vezetője volt addig, míg a szultán felmentő serege meg nem érkezett. 1541. augusztus 29-én a törökök csellel megszállták Budát, az udvar a szultán parancsára János Zsigmonddal együtt Erdélybe költözött. Verbőci azonban a szultán kérésére, vagy sokkal inkább parancsára Budán maradt, és élete végéig a magyar

Verbőci címere

lakosok bírása lett. Próbált a hódoltságban élő honfitársainak sorsán javítani, s a török fogságban lévő keresztény rabokat kiváltani.³⁴ 1541. október 13-án „tisztázatlan körülmények között” halt meg.³⁵

Humanista, reneszánsz vagy középkori ember

Abban szinte minden szakirodalom meg egyezik, hogy igen nagy tudású, széleskörű műveltséggel rendelkező személy volt, aki mind a kánonjogban, mind a római jogban is jártas volt. Kubinyi feltételezi, hogy eredetileg a papi hivatást választotta, amelyet később aztán otthagyott, egy időben ugyanis használta a *litteratus* (deák) címet. Így pedig azokat nevezték a korban, akik az alsóbb egyházi rendeket felvették.³⁶ Ez noha nem bizonyítható, mégis igen hihető, ha belegondolunk Verbőci mély vallásosságába, kemény fellépésére a terjedő lutheranizmussal szemben, valamint teológiai jártasságába, melynek több bizonyítékát is adta élete során (Lutherrel való vitája, teológiai műve).

Nyilvánvalóak humanista kapcsolatai is. Tagja volt a Piso Jakab pécsi prépost, jeles magyar humanista házában találkozó humanista körnek, baráti viszonyban volt a bécsi nyomdással, Singreniussal, akinél saját és több más humanista író művei mellett az 1521-es wormszi birodalmi gyűlés után követtársa, Balbi Jeromos ott elmondott beszédét is megjelentette. Ugyanezen gyűlés előtt Ambrosius Catharinus Apológiája újryomtatásának költségeit is állta. Összegyűjtötte Janus Pannonius szétszört műveit, az ő költségén jelent meg Pannonius tíz elégiája, amely feladatot 1514-ben pártfogoltjára, Bekényi Benedekre és Johannes Cammersre bízta, s ők e könyv elejére Verbőcihez, mecénásukhoz szóló ajánlólevelet is fűztek.³⁷ Cammers 1520-ban megjelenő Solinus-kommentárját neki ajánlotta, melyben humanista erényeit méltatta „*Verbetius, vir, si humanitatem queras, humanissimus*”³⁸. Valóban értékes pártfogója volt a humanistáknak, s cserébe nem is maradt el hálájuk: Bekényi és Balbi is éneket írtak a *Tripartitum* kiadásához, melyben őt új Lükurgosznak és Szolónnak nevezték.³⁹

Főként az irodalomtudósok magát Verbőcit is a magyar kancellária humanistái, Várdai Ferenc, Kesserű Mihály, Bekényi Benedek és Thurzó Zsigmond közé sorolják. A *Tripartitum* ajánlólevele kapcsán megjegyzik, hogy egyszerű, hazais

Az alsópetényi gúlához hasonló emlékmű Verbőcön

nyelvhasználatát és népének járatlanságát a tudományokban: „*humanizmusban otthonos szellemességgel – humanista műveltség tulajdon fegyvertárából sorakoztatja fel első érveit, klasszikus analógiákra hivatkozik*”, humanista eszményképeket vesz át, amikor az ország küldetését a kereszténység védőbástyájaként fogja fel.⁴⁰ Klaniczai szerint ajánlólevelében „*közép-európai, főként bécsi humanista stílusban és sablonokkal nem kis öntudattal fejt ki műve (t.i. Tripartitum) geneziséjét (...) Mintha csak egy klasszikus auktort kiadó humanista filológus-kommentátort hallanánk*”⁴¹

Ugyanakkor a jogtudósok szerint Verbőci nem nevezhető humanistának, inkább olyan valakinek, akit a legjobban a „*reneszánsz ember*” megnevezéssel lehet jellemezni, „*még egyszerre antik és középkori, pogány és keresztény, univerzalista és individualista*”.⁴² A reneszánsz kor ugyanis teret nyitott az alsóbb nemesség számára, hogy tehetségük által kiemelkedjenek, hihetetlen karriereket építsenek, és nagy befolyásra, valamint hatalmas vagyonokra tegyenek szert. Mezey Barna szerint reneszánsz jelenség, hogy a középkor védett

közösségeiből kiszakadt egyén a biztonságot egyrészt a mértéktelen vagyonszerzés útján, másrészt mély vallásosság és jótekonyság által kívánta megteremteni magának.⁴³ Verbőci a bemutatott életpályája alapján mindkét tekintetben teljesen a reneszánsz ember mintapéldánya lehetne.

Korábbi kutatásom során grammatikai és stilisztikai elemzésnek vettem alá Verbőci magánlevelezését és ajánlóleveleit, hogy eldönthessem: valóban humanistának lehet-e nevezni.⁴⁴ Levelei általában nem humanistákhoz intézett baráti levelek, hanem országos ügyekben fordult ismerőseihez, a nemesség tagjaihoz. Ilyenkor a korabeli kancelláriában használatos középkori latinsággal írt. Ajánlóleveleiben azonban, amelyek széles nyilvánossághoz jutottak el, s humanisták is véleményt mondtak róla, már sok szempontból megfelel a klasszikus latin nyelvtani szabályainak. Noha ezek is számos középkori jegyet viselnek magukon, stílusukon észrevehetőbb a humanista hatás. Verbőci tehát nem humanista igényességgel, hanem igényes kancelláriai stílussal írta leveleit, és a grammatika esz-

közeit jó érzékkel tudta a címzett személyéhez és igényeihez igazítani.

Verbőci István személyisége és viszon- tagságos életútja felett – a döntései mögött álló megragadhatatlan gondolatmenetek és indítékok miatt – érthetetlenül és számtalan kérdést fontolgatva áll a kutató. Politikai kudarcának egyik legkésebb bizonyítéka, hogy fia, Imre már a halálát követő évben, 1542-ben Ferdinánd oldalán harcolva szerez magának hírnevet a kozári csatában, s Kászim bég feletti diadalát maga Tinódi Lantos Sebestyén is megénekelte. Jogkönyve, a *Tripartitum* azonban a magyar jogfejlődés sarokkövévé vált. ♦

Rövidítések

Acta Tomiciana IX. = Acta Tomiciana IX. Biblioteka Kórnicka. Poznań, 1876.

Barta 1986 = Barta Gábor: Egy magyar politikus a középkori Magyarország széthullásának éveiben (Werbőczy István kancellár, 1526–1541). In: Rúzsás Lajos – Szakály Ferenc (szerk.): Mohács tanulmányok. Budapest, 1986. 275–323.

Csekey 1941 = Csekey István: Werbőczy és a magyar alkotmányjog. In: Balás P. Elemér – Csekey István – Szász István – Bónis György (szerk.): Werbőczy István. (Acta Juridico-Politica) Kolozsvár, 1941. 43–83.

Eckhart 1942 = Eckhart Ferenc: Formuláskönyv Werbőczy István hivatali működése köréből. In: Eckhart Ferenc – Degré Alajos (szerk.): Emlékkönyv doktor Viskil Illés József ny. r. egyetemi tanár tanári működésének negyvenedik évfordulójára. Budapest, 1942. 151–160.

Fraknoi 1876 = Fraknoi Vilmos: Werbőczy István a mohácsi vész előtt. Századok, 10 (1876). 436–469; 597–639.

Fraknoi 1877 = Fraknoi Vilmos: Werbőczy István kiadatlan levelei és egy országgyűlési beszéde. 1512–1526. MTT, 23 (1877). 125–138.

Fraknoi 1899 = Fraknoi Vilmos: Werbőczy István életrajza. Budapest, 1899.

Hermann: 1981 = Hermann Zsuzsanna: Egy pénzügyi tervezettől a Hármaskönyvig. Századok, 115 (1981). 108–151.

Hermann 1992 = Hermann Zsuzsanna: Miképp került Divény vára a Balassák kezére? Levéltári Közlemények, 63 (1992). 61–70.

Hermann 1998 = Hermann Zsuzsanna: Keszeregjenek vétkük büntetésén. Ítélet Vörösvárról és végzés Rákoson. In: Csukovics Enikő (szerk.): Tanulmányok Borsa Iván Tiszteletére. Budapest, 1998. 81–97.

Horváth 1819 = Horvát István: Werbőczy István emlékezete II. Pest, 1819.

Horváth 1944 = Horváth János: Az irodalmi műveltség megoszlása. Budapest, 1944.

Jankovich 1829 = Jankovich Miklós: Werbőczy Istvánt igazságnak fényébe helyeztetni. In: Tudományos Gyűjtemény X. 1829. 31–32.

Klaniczay 1964 = Klaniczay Tibor: A magyar irodalom története 1600-ig. Budapest, 1964.

Kubinyi 1999 = Kubinyi András: Törvénytelen gyermekek a magyar középkorban. História, 21/7 (1999). 20–22.

Kubinyi 2001 = Kubinyi András: Werbőczy Mohács előtti politikai pályafutása. In: Hamza Gábor (szerk.): Tanulmányok Werbőczy Istvánról. Budapest, 2001.

Kubinyi 2006 = Kubinyi András: Az 1505-ös rákosi országgyűlés és a szittya ideológia. Századok, 140 (2006). 361–374.

LEO = Litterae et epistolae originales – ELTE Egyetemi Könyvtár.

MTT = Magyar Történelmi Társ.

Mezey 2001 = Mezey Barna: Der Verfasser eines ungarischen Rechtsbuches aus dem 16. Jahrhundert: István Werbőczy. In: Hamza Gábor (szerk.): Tanulmányok Werbőczy Istvánról. Budapest, 2001.

Neumann (ms) = Neumann Tibor: Werbőczy István származása és pályakezdése (ms).

ÖStA HHStA UA AA = Österreichisches Staatsarchiv Haus-, Hof- und Staatsarchiv Ungarische Akten Allgemeine Akten.

Theiner 1860 = Theiner Antal: Vetera Monumenta Historica II. (1860) 658.

Jegyzetek

¹ Werbőczy nevét a történetírásban többféle írásmódban is megtalálhatjuk. Újabbban a történeti munkákban már inkább a magyaros Verbőci alak terjedt el a nevét adó falu nevének írásmódja után.

² Csekey 1941. 45.; Barta 1986. 281.; Fraknói 1876. 438.; Fraknói 1899. 10.; Kubinyi 2001. 66.

³ Kubinyi 2001. 66.; Klaniczay 1964. 252.

⁴ Neumann (ms).

⁵ Kubinyi 2001. 72.

⁶ LEO 258, 231–232.

⁷ Fraknói 1899. 20–21.

⁸ Kubinyi 1999. 22.; Kubinyi 2001. 83.

⁹ Kubinyi 2006. 361–364.; Hermann 1998. 93.

¹⁰ Fraknói 1899. 51.

¹¹ DF 281415. Tartalmát részben feldolgozta: Eckhart 1942. 151–160.; Hermann 1992. 61–67.

¹² Verbőci 1519-es itáliai követjárása kapcsán Aluise Bon velencei követ március 21–26. közötti jelentéseiből Marino Sanudo készített kivonatot, melyet Wenzel Gusztáv adott ki 1852-ben. Fraknói 1899. 462–465.

¹³ Kelemen pápa Verbőcivel kapcsolatos brevái összegyűjtve Nemes Gábor: Az Apostoli Szent-szék és a Jagelló-kori Magyarország kapcsolata a pápai brevék tükrében (ms), 2014-es PhD értekezésében találhatóak.

¹⁴ Kubinyi 2001. 79.

¹⁵ Ambrosius Catharinus: Apologia pro veritate catholicae et apostolicae fidei. Firenze, 1520. (Werbőczy újra kiadatta 1521-ben Bécsben.)

¹⁶ Fraknói 1899. 162–166.

¹⁷ Werbőczy István: *Decem divinatorum praeceptorum libellus*. Viennae, 1524, (Bibliotheca Hungarica Antiqua XXI.) Budapest 1988.

¹⁸ LEO 32; Levél VII. Kelemen pápának (1525. 12. 27.) In: Theiner 1860. 658.

¹⁹ Kubinyi 2001. 83–84.

²⁰ Fraknói 1877. 138.

²¹ LEO 263; Kiadva: Fraknói 1899. 28–29, 335–336.

²² LEO 233/1; Hermann 1981. 110–113.

²³ Fraknói 1876. 456–458.

²⁴ DL 47113. Kiadva: Jankovich 1829. 31–32. Verbőci levele Bajoni Jánosnak (1515. 07. 20.).

²⁵ Kiadva: Fraknói 1877. 137. Selmecz város tanácsának (1526. 10. 03.).

²⁶ E beszédet Istvánffy Miklós közreadja művében (Nicolao Istvanffy: *Historia Regni Hungarici*. 1724. Liber IX. 84–85.), de az kétséges, hogy hitelt érdemlő forrás-e.

²⁷ I. Ferdinánd 1527. február 3-án kelt instrukciója követe számára Verbőci Istvánhoz. ÖStA HHStA UA AA Fasc. 3. Konv. B. fol. 11–14; Barta 1986. 287.

²⁸ Levél Ferdinánd főherceghez (1527. 02. 20.) ÖStA HHStA UA AA Fasc. 3. Konv. B. fol. 72.

²⁹ Kiadva: Acta Tomiciana IX. 254. Levél Tomicki Péter krakkói püspöknek és alkancellárnak (1527. 08. 17.).

³⁰ Fraknói 1899. 280.

³¹ Kiadva: Horvát 1819. 271. Verbőci levele a Lengyelországban tartózkodó követhoz (1530. 08. 12.).

³² Barta 1986. 303.

³³ Barta 1986. 312.

³⁴ Fraknói 1899. 325–328.

³⁵ Kifejezetten ezzel a témával foglalkozik Jankovich Miklós. Jankovich 1829.

³⁶ Kubinyi 2001. 67.

³⁷ Fraknói 1899. 337–340.

³⁸ Csekey 1941. 55.

³⁹ Fraknói 1899. 128.

⁴⁰ Fraknói 1899. 221–222.

⁴¹ Klaniczai 1964. 253.

⁴² Csekey 1941. 45.

⁴³ Mezey 2001. 101–104.

⁴⁴ Kalotai Noémi: Werbőczy, a levélíró. In: APIΣTEIA. A Collegium Hungaricum Societatis Europaeae Studiosorum Philologiae Classicae IV. országos konferenciáján elhangzott előadások. Piliscsaba, 2009. május 29–30. Szerk. Adorjáni Zsolt – Jutai Péter. Budapest, 2009. 112–118.

Recenzió Besnyi Károly Rivaldafényben c. könyvéről

A szerző Rivaldafényben című, kerekén 400 oldalas könyve Moravica – Bácskossuthfalva műkedvelésének történetét dolgozza fel hat részben.

1. A kezdetektől 1944-ig

2. 1945–1959

3. 1960–1967

4. 1964–1989

5. 1990–2012

6. A jelen; Utóhang és a Mellékletek

A részeket rövid bevezető, a korszak társadalmi viszonyainak rövid taglálása vezeti be, mintegy történelmi útikalauzként vezérrelve olvasóját.

Könyvében a település műkedvelésének formáival foglalkozik. Az első részben az indulás körülményeit és lehetőségeit dolgozza fel, érinti a XIX. század végének és XX. század elejének, vidékünk polgárosodásának körülményei között formálódó műkedvelési lehetőségeket: a sportegyesület, a tűzoltó testület, a felekezeti egyházközösségek, a szakszervezet, a polgári kaszinó, ipartestület, sőt az iskola nyújtotta művelődési formákat is.

Majd a folytatást a kettőség jellemzi, a már meglévő, bejáródott műkedvelési formákat az első világháború után sajátos, kisebbségi létben a hatalom árgus szemzei előtt kellett újból és újból megszervezni.

A munka egyik legizgalmasabb része éppen ez, hogyan lehetett a gyanakvó hatalom és a pénztelenség körülményei között ilyen izgalmas kulturális életet teremteni.

A második világháborút nem veszi külön korszaknak, az akkori történetekről kevés szó esik, vagy lanyhult a műkedvelés az anyaországba való visszatérés hatására, vagy több lehetőség volt arra, hogy vidékünkön is szere-

peljenek a kor hívatásos művészei, a muzikban magyar filmek vetítésnek.

A harmadik korszak újra a kisebbségi létformát hozta, természetesen egészen más formában, mint az első világháború utáni időszak. Ez a „szocialista kultúra” időszaka. A szocializmus ideológiájának szellemében alakítják és irányítják a műkedvelést, ugyanakkor immár harmadszor kellett újrászervezni a műkedvelést. A kommunista párt a népfrent, az AFZS, a népi ifjúság segítségével rátelepedik a születő művelődési egyesületekre, ideológiájuknak megfelelő műsorfüzeteket, színpadi műveket ajánlva. Mindezt községi, járási, körzeti versenyeket szorgalmazva próbálja teljessé tenni. Az ideológiai munkának egyik jellegzetes formája a szovjet mintára épülő kultúrházak, a szövethazai otthonok, amelyek a „műkedvelési” formák egybefogására, azok központi irányítására voltak hivatottak. Nem véletlen, hogy az ország szinte minden falujában „kultúrházat” kellett felhúzni, amelyek azután hamarosan elvesztik eredeti funkciójukat, és sok helyen az enyészet lett úrrá rajtuk, ahogyan azt a moravicai példa is mutatja.

A negyedik és ötödik korszakok szabadabb műkedvelési „légkörről” vallanak. Egyrészt látszólag megszűnik a központosított műkedvelés szorgalmazása, másrészt az együttműködés immár a határon túlra is kiterjed, ugyanakkor egyre inkább az ideológiamentes formákra épül, többek között a néptánc, a „hagyományok” őrzése, a különböző fesztiválok, szemlék kerülnek előtérbe. Közben a hatalom továbbra is éberben őrködik felette, nehogy a „nacionalizmus” métélye elharapózzon, lásd a falu két-száz éves újratelepítése körüli bonyodalmat.

Mindezekre rányomja bélyegét a krónikus pénztelenség, a próbálkozások, új és modernebb formák keresése, a kitörési lehetőségek kutatása.

Besnyi Károly alapos, mindenre kiterjedő kutatásokat végzett, egyben szerencsés helyzetben volt, hiszen a valaha is volt, működött helyi civilszervezetek dokumentációja, jegyzőkönyvei fennmaradtak az utókorra. Felhasználta a helyi művelődési egyesületek, a Helyi Közösség gazdag archívumának anyagát, az esetleges hiányokat a korabeli napi- és hetilapokban, folyóiratokban megjelent írásokkal, beszámolókkal, elemzésekkel, hírekkel pótolta. Összegyűjtötte a fellelhető fényképeket, riportfilmeket, digitális adathordozókat. Jelentős mennyiségű irodalmat használva igazodott el a kor társadalmi, politikai és művelődési viszonyai között. A legkisebb adatot is jegyzettel bizonyított.

Könyvének értékét emeli, hogy az előadásokban, a táncokban közreműködő színészek, táncosok, műkedvelők mellett nem feledkezett meg a technikai személyzetről, a szervezetek vezetőségi tagjairól és egyebekről sem. Név szerint felsorolja őket. Könyvét mellékletekkel és több száz fényképpel teszi még értékesebbé. Munkája akár krónikaként is kezelhető, mert szinte napról-napra dolgozza fel, követi Moravica – Bácskossuthfalva – művelődésének, műkedvelésének alakulását, történetét, sikereit és kudarcait.

Véleményem szerint a könyv egyedülálló teljesítmény, eddig ilyen alapos, körültekintő, dokumentált, több mint másfél évszázad műkedvelését feldolgozó munka nem íródott vidékünk műkedveléséről!

Virág Gábor

A pálos rend

A 13. századi Magyar Királyságban megszerveződött pálos rend a 15. század második felére, végére már egy határainkon átnyúló szerzetesrenddé vált, amelyet az 1300-as évek elején rendi központtá alakult budaszentlőrinci kolostorból¹ irányított az általános perjel egészen 1526 szeptemberének közepéig, mígnem a fosztogató török csapatok meg nem jelentek a kolostor előtt.

A rend a 13. század Magyarországnak szétszórta, részben egyházi ellenőrzés nélkül élő remetéinek és remetecsoportjainak egyesülése révén alakult ki, jött létre. A hegyvidékeken élő csoportok a megyéspüspök ellenőrzése alá kerültek: a 16. század húszas éveiben Gyöngyösi Gergely (általános perjel: 1520–1522)² által lejegyzett rendtörténetben, a *Vitae fratrumban* említett első rendházukat például Bertalan pécsi püspök a székhelye melletti, Patacs és Ürög közötti hegyen építtette számukra 1225-ben. A fennmaradt oklevelek tanúsága szerint megélhetésükről az adományba kapott birtokok gondoskodtak. Életrendjüket a püspök által szerkesztett rövid rendelkezés szabályozta. A pécsi egyházmegye mellett a veszprémi és az egri egyházmegye dombos, hegyvidéki területein voltak telepeik. Gyöngyösi Gergely rendtörténetéből, mint egyedüli forrásból, tudjuk, hogy a pilisi remetét egy Özséb nevű esztergomi kanonok fogta volna össze a tatárjárás utáni években, amikor Esztergom közelében, Kesztlőc határában kolostort emeltek a Szent Kereszt tiszteletére (Keresztúr). Pál veszprémi püspök (1259–1274) szabályzatát utóda, Benedek püspök (1289–1311) és Lodomér esztergomi érsek (1279–1298) a remeték kérésére ismételtelen megerősítette és egyben bővítette is, ezeket pedig András egri püspök (1275–1305) szintén megerősítette az egyházmegyéjében élő remetecsoportok számára. A renddé válás igazi eseménye az volt, amikor Gentilis bíboros, pápai legátus engedélyezte az elébe járuló remetéknek az ágostoni regula követését és saját rendi alkotmány (*constitutiones*) összeállítását. A kezdeti évtizedek remete, magányos életét a 14. század derekára lassan a *cura animarum*, vagyis népek és más világiak

A középkori pálosok emlékezete

A középkori Magyar Királyság történelmében nagyjából a Maros folyótól délre eső területeken található vármegyék, mint Bács, Torontál, Keve, Krassó és a Szerémség, sohasem tartoztak az egyházi intézmények által sűrűn behálózott vidékek közé: ez a megállapítás érvényes az általában inkább dombos vagy hegyes országrészeket előnyben részesítő pálos rendre is. A rövid életű és bizonytalan rendi hovatartozású kolostorok mellett területünkön – a világi egyházi intézmények mellett – leginkább a ferencesek (a kevés konventuális mellett sok obszerváns rendház) számítottak igazán ismertnek és honosnak.

ellátása szorította kissé háttérbe. Befolyásuknak köszönhetően Nagy Lajos király hathatós segítségével a velencei háborúk lezárását követően sikerült 1381-ben névadó szentjük, Remete Szent Pál Velencében őrzött ereklyéit megszerezni (MIRACULA 2003) a budaszentlőrinci kolostor számára. Egy évvel később pedig Opuliai László megalapította, és Márianosztráról magyar pálosokkal népesítette be a később lengyel nemzeti kegyhellyé váló Jasna Góra (Czestochowa) kolostorát, amely ma a – mind az öt kontinensen elterjedt – pálos rend központja. A mohácsi vész idején a Magyar Királyságban mintegy hatvan pálos kolostorral lehet számolni. A 15. század

második feléig összességében legalább 17 rendház szűnt meg hosszabb-rövidebb idejű működés után.

A pálos rend általános bemutatásának vázlatához a középkorban a néhány környékbeli pálos kolostor jelenti a kiindulási alapot. Földrajzi helyzetükből kifolyólag általában ezek a kolostorok voltak legelőbb kitéve a terjeszkedő oszmán hatalomnak. A déli határok vidékéről érkező aggasztó hírek már nagyon korán eljutottak a pálosok számára még sokáig biztonságosnak mutakozó belső területekre. Három forrást említünk a 16. század első feléből, amelyekből értesülünk, hogy milyen módon áramlottak a hírek a kolostorok között.

(1) Hadnagy Bálint, aki az 1530-as években, már öregen az általános perjel tisztségét töltötte be, 1511-ben érdekes művet jelentetett meg Velencében (MIRACULA 2003). A *Vita divi Pauli* feliratot viselő kis kötet Remete Szent Pálnak Szent Jeromos által megírt életrajza (ez adta a kötet címét) mellett – többek között – a remete szent testének magyar földre, a budaszentlőrinci főkolostorba való kalandos kerülését (*translatio*) mondja el. E mellett pedig a remete szent közbenjárására vagy a síremlékénél, vagy bárhol az országban 1422 és 1505 között végbement csodás gyógyulások jegyzőkönyveiből 88-at válogatott ki. A protokollumba foglalt esetek teljes számáról nincsen értesülésünk, mivel az eredeti feljegyzések elvesztek. Annyi azonban egyértelműen kiderül a fennmaradt szövegek elemzéséből, hogy a budaszentlőrinci kegyhely országos kisérgárságú volt, még nagyon távolról is jöttek ide egyszerű emberek és nemesek is, hogy csodás gyógyulásuk érdekében Remete Szent Pálnak tett fogadalmukat beváltsák. A budaszentlőrinci kolostor levéltárában tehát Hadnagy Bálint rendelkezésére álltak azok a jegyzőkönyvek, protokollumok, amelyeket a főkolostorban őrzött Remete Szent Pál síremlékénél folyamatosan vezettek az ereklyék 1381-ben történt Budaszentlőrincre kerülésétől kezdve. Feltehetően a szent ereklyék őre (*custos sancti patris nostri*) feladata volt e mirákulumok írásban való rögzítése, és ezzel egyúttal hitelesítésük is megtörtént. Ezekben a hol szűkszavú, hol pedig részletekbe menően elbeszélte csodás gyógyulási (*miracula*) történetekben egy idő után feltűnnek a törökökkel kapcsolatos mirákulumok is, azaz a déli végekről

Magyar Benigna, Kinizsi Pál feleségének imádságos könyve (Festetics-kódex, 1493 k.)

is érkeztek hírek az ország központjába. Az 1470-es évekből származó esetekben szereplők a törökök fogságába estek (Gara és Temesvár környékén, Temes vármegyében, Csanádban, a Maros mentén Makótól két mérföldre), és csodás szabadulásukat követően beváltották fogadalmukat. 1502-ben valaki Péterváradról, szintén fogságból szabadult: a szövegezés alapján talán most is a törökökre lehet gondolnunk.

(2) Gyöngyösi Gergelynek a 16. század húszas éveiben összeállított rendtörténete, amelynek nemcsak latin kiadása (GYÖNGYÖSI 1988), hanem magyar fordítása is haszonnal forgatható (GYÖNGYÖSI 1983), a középkori pálos rendtörténet tanulmányozásának kiindulópontja, sok tekintetben hivatkozási alapja és – a kutatók számára – óvatos forráskritikával kezelendő adatok bőséges tárháza. Gyöngyösi, pár évtizeddel korábbi elődeit név szerint is megemlítve, előmunkálataikat felhasznál-

va készíthette el a *Vitae fratrū* mot. A hírek terjedése szempontjából azért érdekes ez a munka, mert a renden belül kéziratok formában terjedt el, másolatai (17. századiak is) több kolostorban fennmaradtak. Nyomatott kritikai kiadására csak 1988-ban került sor. Az egyes kolostorok a saját példányukat felhasználva vezették tovább az események lejegyzését, egészíthették ki a saját történetükkel, azaz egyfajta rend- és kolostortörténetté válhattak volna ezek a példányok, ha a török hódítás következtében a Magyar Királyságban lévő kolostorok többsége nem pusztul el. Az általános perjel Gyöngyösi (1520–1522) vizitációs körútjai során összegyűjtött anyagot rendezett formában feldolgozta és figyelmét nem kerülték el a pusztulásra utaló jelek sem; ezek az adatok részben az ő beszámolóiból lettek ismertek a távolabbi pálos rendházakban is.

(3) A 16. század harmincas éveiben összeállított és Hadnagy Bálint általános perjeli ténykedéséhez köthető kéziratok rendi formuláskönyvben a törökök okozta pusztítások említése már szinte „természetesnek” hat (FORMULARIUM 2013: 18, 51, 62, 83, 87, 103, 109, 110). A formuláskönyv a rendi vezetést szolgáló mintalevelek gyűjteménye, amelyet az általános perjel kancelláriáján állított össze – a leggyakrabban alkalmazott iratok szövegeinek a mintaszövegekké alakítása révén – a levelezés gyakorlati lebonyolításával megbízott szerzetes, a generális titkára, azaz *socius*. A nevektől és dátumoktól többnyire megfosztott fogalmazványok a török okozta rombolás kiterjedt voltáról árulkodnak és az előállt helyzet reménytelenségéről. Remete Szent Pál közbenjárásának hatására a kilátástalan helyzetek sorra megoldódnak, ami azt jelenti a kor nyelvén, hogy a pálosok névadó szentje képes a hozzá fordulókat hathatósan támogatni. Tehát a pálos rend jó úton jár, amikor a szent remetébe mint névadó szentjébe veti bizalmát. A jegyzőkönyvekben összegyűjtött, hitelesnek tekintett csodás gyógyulások nemcsak Remete Szent Pál szentlőrinci síremlékénél mentek végbe, hanem szerte az országban, ami a kegyhely kisugárzását, mintegy országos hatókörét jeleníti meg. Fontosnak tartjuk kiemelni, hogy a pálosokat és a remete szentet még azokon a vidékeken is ismerik és tisztelik, ahol nem található pálos rendi kolostor. Hadnagy Bálint 1511-ben megjelent műve kapcsán említett esetek olyan területekről származnak, ahol a közelben nemigen volt pálos kolostor, tehát a kolostorok közvetlen környékén túlmenően is lehet számolni a pálosok közkezdveltségének különféle megnyilvánulásaival.

A szerzetesrendek – és köztük a pálosok kolostorai is – már a középkorban sem éltek egymástól elszigetelten, hanem rendszeres és kiterjedt kapcsolatokat áptak egymással. Egyrészt a rend vezetőjének első számú hivatali feladata volt, hogy kolostorait rendszeresen végiglátogassa, azaz *vizitálja*, tájékozódjon a szerzetesek fegyelmeiről, vajon rendesen végzik-e a liturgiát, nem hanyagolják-e el épületeik karbantartását, kellő körültekintéssel gondoskodnak-e mindennapi megélhetésükről. Az egyes kolostorok vezetői, a perjelek is kiterjedt levelezést folytattak, elsősorban renden belül, csekélyebb mértékben pedig

„Gyógyíts meg, Atyám!” - kéri a kép bal oldalán térdeplő pálos Remete Szent Pált. Hadnagy Bálint: *Vita divi Pauli ...* című, 1511-ben megjelent könyvéből (Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár, Budapest Gyűjtemény)

a renden kívülre. A jogi ügyletek intézése állandó (írásbeli) feladatot jelentett, az ügyintézés során a szerzeteseknek meg kellett jelenniük a különféle hatóságok előtt, lett legyen szó határbejárásról valamely nekik adományozott ingatlan birtokbavétele során, vagy bármilyen más ügyben. Eközben jöttek-mentek a hírek. Könyveket, akár kódexeket, akár már nyomtatottakat is vittek magukkal, kölcsönöztek egymásnak, természetesen kizárólag előljáróik engedélyével. És sokat leveleztek. A középkor világát mozgalmasnak kell képzelnünk, ahol az úton járók egy tekintélyes részét az egyháziak alkották.

Kolostorok, vikáriák, rendtartományok

A 15. század végi Magyar Királyságban a török hódítás „előestéje” a déli vidékek lakossága és kolostorai számára azonban már sokkal korábban elkezdődött, míg a rend általános perjele szemszögéből csak a mohácsi csata után, szeptember 8-án a kolostor előtt megjelenő, majd azt feldúló és kifosztó csapatok feltűnésekor lett szomorú valósággá.³ Nem tudjuk, vajon a pálosok főkolostorába mikor érhetett el a hír, mindenesetre az általános perjel nem volt az áldozatok között, a *Vitae fratrum* csak annyit említ, hogy: „Ebben a veszedelemben rendünk sok kolostora pusztult el. Magyarországon a remeterend központját, a legfőbb kolostort, a Szent

Lőrinc tiszteletére épült, gyöngyöri fekvésű Buda melletti kolostort és az egész ország gyönyörködtező vigaszát teljesen kifosztották [...] Tíz napig voltak a kolostorban, és minden zugot, minden rejtékhelyet átkutattak, földúltak, szétromboltak, és sehol sem dühöngtek annyit, mint ebben a kolostorban.” Majd folytatja: „Ebben az időben huszonöt testvért öltek meg a törökök. Némelyek csodálatos módon csak megsebesültek. Tizenegy kolostort pedig fölégettek és leromboltak” (Gyöngyösi 1983: 259–260). Csak sajnálhatjuk, hogy személy szerint és rendi beosztásuk szerint nem sorolja fel Gyöngyösi, vajon kiket is öltek meg a törökök.

Kolostorok

A rend elterjedésének térképére pillantva megállapíthatjuk, hogy területünkön mindössze alig néhány kolostorról nagyon is gyér, bizonytalan adatok fényében kell megemlékeznünk.⁴

Induljunk ki Gyöngyösi már idézett rendtörténetéből, ahol arról értesülünk, hogy a törökök a messzi Dubica⁵, majd Zlatkagora Szent Péter kolostorának (Zágráb vm.)⁶ elpusztítása mellett a Temes folyón túl fekvő Boldokó (másképpen Boldogkő; közelebbi helyét nem tudjuk meghatározni),⁷ és az 1340-es években alapított, ismeretlen titulusú Gatal (DAP 1975: 159) kolostorát is feldúlták 1395 szeptemberében, amikor Temesben és Krassóban portyáztak, a következő évben pedig a Dráva és a Száva között pusztították végig (HERVAY 1988: 214). Az elnéptelenedett Gatalról további gyér adatokat a kalodvai kolostor (Arad vm.)⁸ levéltárának oklevelei árulnak el: 1411-ben a macsói bán, Maróthi János malomrészt adományoz a gatali kolostornak, 1422-ben pedig Péter általános

perjel a gatali kolostor birtokán letelepedni kívánóknak adott mentességet (*libertates*). Gyöngyösi írja rendtörténetében, hogy szintén 1422-ben az említett Péter általános perjel a kalodvai kolostorhoz tartozó Gatal *possessio* jobbágynak földjeit és szolgáltatásait megszabta (GYÖNGYÖSI 1983: 103–104). Gyöngyösinek köszönhetjük ezeket az adatokat, hiszen ezeket is vizitációs útjain gyűjtötte össze, jegyezte fel és hasznosította rendtörténete megírásakor. Ugyanekkor a Szent Péter titulusú szerémi Szalánkemen kolostora is elpusztult a Duna jobb partján. Nem világos, mikor kerültek ebbe a 13. századi premontrei prépostságba a pálosok, amelybe a tatárjárás után nem a kanonokok tértek vissza, hanem a premontrei apácák, akik a 14. század első felében még itt éltek (DAP 1978: 299).

Vikáriák

A központosított szerzetesrendek irányításának eggyel magasabb szintjét az ún. vikáriák (vagy vikáriátusok) rendszere jelentette. Hervay F. Levente kutatásai alapján a 15. század végének pálos vikáriátusai térképre rajzolhatók (HERVAY 1984). Az ún. vikáriusi kolostor perjele a környék kisebb

Pálos misekönyv címlapja. Fráter György támogatása tette lehetővé, hogy 1537-ben Velencében megjelenjen a misekönyv (Országos Széchényi Könyvtár, Régi Nyomtatványok Tára, Budapest)

kolostorai fölött gyakorolt valamiféle felügyeletet mint egy tehetősebb és jelentősebb szerzetesház vezetője; ezt a szervezeti egységet nevezzük vikáriátusnak, Gyöngyösi szóhasználatával vikáriának (*vicaria*).⁹ Ezek a mind spirituális, mind pedig anyagi vonatkozásokban bővebb tartalmakkal rendelkező és a környék egyfajta központját képező kolostorok képesek voltak arra, hogy a rendi utánpótlás nevelésének gondját magukra vállalják: rendelkezésükre álltak tapasztalt szerzetesek, akik ezt a felelősségteljes feladatot el tudták látni, a kolostori gazdálkodás révén pedig biztosítani tudták mindennapi ellátásukat. A nagyobb kolostorok a kisebbeket tehermentesíthették olyan feladatok átvállalásával, amelyek elvégzéséhez számukra a feltételek inkább adottak voltak. Magától értetődik, hogy ez befolyásuk növekedésével járt együtt. E rendszer természetes kialakulása (és nem kialakítása) azonban egy szerteágazóan működő kolostori hálózatot feltételez, amivel a rend kialakulásának időszakában, a 13. század második felében még nem számolhatunk. Oklevélben először 1310-ben olvashatunk az vikáriusról: e század dereka, második fele a vikáriák kialakulásának időszaka. A központosított rendi irányítás elvének teljesen megfelelt ez a fajta „eljárás rend”, hiszen nem egy esetben maga a budaszentlőrinci kolostor veszi kézbe az ügyek intézését tőle távol fekvő kolostorok esetében is (ROMHÁNYI 2010). Az általános perjel által a káptalani gyűléseken kinevezett vikáriusok – ezek szerint – több kolostor (most teljességében nem részletezett) ellenőrzésének jogával rendelkeztek mind a szerzeteseket érintő kérdésekben, mind pedig a gazdálkodás terén.

A vikáriátusokra vonatkozó adataink nem teszik lehetővé, hogy az összes pálos kolostort elhelyezzük ebben a rendszerben. Sajnos a vidékünkön egykor elég rövid ideig létezőket sehová sem tudjuk besorolni. A korábban megszűnt kolostorok természetszerűleg még nem kerülhettek bele ebbe a hálózatba, mivel esetleg a megszűnésük idején még nem is létezett vikáriátus a környéken, vagy pedig később alapították őket, amikor a török hódítás eleve szétzilálta egy ilyen jellegű szervezet fenntartását vagy továbbfejlesztését. Hervay Ferencnek az 1980-as években tett megállapításait az általános

Pécs, Mindszentek temploma, az 1930-as években átmenetileg pálos templom

perjel vizitációs útjairól, annak állomásairól és a vikáriátusok rendszeréről a jelenlegi forrásadottságok birtokában érvényesnek kell tartanunk.

Rendtartományok

A szerzetesrendeken belül a rendtartományi szervezet – *provincia* – kialakulása képezi az irányítás felső szintjét, amely egy hosszabb-rövidebb ideig tartó, hol gyorsabb, hol lassabb folyamat eredményeképp jött létre. A tartományi és rangban fölöttük az általános rendi káptalani gyűléseken (*capitula generalia*) megválasztott és kinevezett vezetők személyisége nagyon erősen meghatározta a rend életét mind spirituális, mind pedig anyagi vonatkozásban. Erre sok példát találunk Gyöngyösi *Vitae fratrum*ában. A pálos általános perjelek kezdetben Budaszentlőrinc központból irányították rendjüket, míg nem a földrajzi terjeszkedés következtében a távolabb fekvő vidékek saját tartományi perjellel (tartományfőnök, *prior provincialis*) az élen, a főkolostortól sok tekintetben függetlenül, önállóan eljáró rendtartományokká nem szerveződtek.

Gyöngyösi rendtörténetében először az 1350-es évek eseményeinek leírása során szerzünk tudomást rendtartományok létezéséről. Péter általános perjel elsőként küldött vizitátorokat Alemaniába,¹⁰ valamint Horvát- és Szlavónországba (GYÖNGYÖSI 1983: 78). Tehát e területeket éppen a távol-ságuk miatt valamiképpen már a rendi

központtól elkülönülten működő, önálló egységekként tartották számon.

Az 1520-as években, tehát Gyöngyösi korában, János, még mielőtt általános perjelnek választották volna (1522–1524), a horvát, a dalmát és a tengerparti részek vizitátora volt hét éven keresztül, egy éven át pedig a lengyel tartományt vizitálta, ezután küldték „in Germaniam”; feladatát mindenütt dicséretesen látta el (GYÖNGYÖSI 1983: 277). Vele kapcsolatban érdemes megjegyezni, hogy egy olyan tehetséges szerzetes lehetett, aki a rendi vezetés felelős állásaiban is jól megállta a helyét: elődjének hivatali helyettese volt két éven át, még korábban pedig az általános perjel titkára (*socius*). A „titkárság” megtisztelő és bizalmi feladat volt, amelynek során az általános perjelt hivatalos útjaira is el kellett kísérni. Ezek alatt az évek alatt kiválóan megismerhette az egész rendet, és az így megszerzett ismereteit pedig hosszúra nyúlt hivatalos vizitatori minőségében kamatoztathatta. Több kolostorban mint vikárius szolgálta rendtársait. Életútja megkoronázása lehetett általános perjellé választása. Szigorúan őrködött a rendi törvények és szokások betartásán és a liturgikus cselekmények szabályos és buzgó végzésén.

Vezetői

Ahol nem volt pálos kolostor, onnan nem várhatjuk, hogy tömegesen lépjenek be egy tetszőlegesen kiválasztott közösségbe. Ennek megfelelően vidékünkéről név szerint sem tudunk sok szerzetest azono-

Az 1938-ban elkészült pálos templom Pécsen, fotó: Lantos Miklós

sítani, ám a tágabb környezet azért adott a rendnek kimagasló vezetőket. Érdeemes megjegyezni, hogy a pálos rend vezetőinek származási helyét Kubinyi András vizsgálta (vö. KUBINYI 2007). Amint tapasztaltuk, e téren is Gyöngyösi szolgál rengeteg adattal: ha térségünk földrajzi határait kissé szabadon kezeljük, akkor időrendben haladva néhány fontos, a rend életében nem mellőzhető személyiségre bukkanunk, akik lakóhelyük közelében nem ismerhettek pálosokat.

Szondi János a Bács megyei Szondról származott, több kolostor élén szerzett tapasztalatai révén választották meg budaszentlőrinci vikáriusnak valamikor 1472 és 1476 között (GYÖNGYÖSI 1983: 161). Kamanci János, nyilván a szerémi Kamanc oppidumból származott, és valamikor az 1480-as években az általános perjel helyettese (*vicarius generalis*), korábban a baranyai Szentlászló kolostor vikáriusa (ahol Kozár faluban kőből csúrt építtetett), az ungvári kolostorban hunyt el. Életútja arra enged következtetni, hogy gyakorlatias tehetségének sokoldalúan hasznát látta rendje: Budaszentlőrincen a ciszternát javíttatta meg, mosodát (*domus lavatoria*) létesített (GYÖNGYÖSI 1983: 183, 188). Kamanci Ferenc bizalmi állást töltött be, a pálosok római kolostorának volt alperjele 1525-

ben. Rómában így írták a nevét: *Franciscus de Camonzi in Sirimia subprior*, később mint *vicarius* tűnik fel (WEINRICH 1999: 153, 159). Dombrói Márk (megh. 1508) a Zágráb melletti Remete kolostorának perjele, majd Lepoglaván vikárius volt. Ő kezdte el a történeti anyag módszeres gyűjtését, jegyzeteit Gyöngyösi *minutának* nevezte (GYÖNGYÖSI 1983: 31, 230–231). A félbeszakadt munkát Szalánkeméni (II.) János általános perjel folytatta; ezt, és azt is, hogy Szalánkeméni két alkalommal volt általános perjel (1516, 1524), a Gyöngyösi fogalmazta rendtörténet prologusa adja tudtunkra, és jelentőségének megfelelően hosszú oldalakon keresztül olvashatunk áldásos tevékenységről (GYÖNGYÖSI 1983: 31, 243–244). Szalánkeméni (VI.) Péternek (1488, 1496) neve alapján valószínűsíthető családja származása, mivel ő maga a budai „váralji Szentpétermártír városrész plébániatemploma” *praecentora* volt rendbe lépése előtt (VÉGH 2006: 103 és 90–93).

Meglátásunk szerint ezek a tények egybecsengenek azzal, amit a remete szent budaszentlőrinci sírjánál feljegyzett csodás gyógyulások kapcsán említettünk: a pálos rend hatása az egész Magyar Királyságban számottevő volt annak ellenére, hogy vizsgált területünkön csak rövid ideig működött a rend. ♦

Irodalom

DAP

1975, 1976, 1978: Documenta artis Paulinorum. A magyar rendtartomány monostorai. I–III, szerk. Tóth Melinda, bev. és előszó Hervay Ferenc, Budapest (A Magyar Tudományos Akadémia Művészettörténeti Kutató Csoportjának forráskiadványai, X, XIII, XIV). Decus solitudinis. Pálos évszázadok. A Piliscsabán és Budapesten 2006. október 16–18. között megtartott VII. Nemzetközi Pálos Rendtörténeti tudományos konferencia tanulmányai. Öze Sándor közreműködésével szerk. Sarbak Gábor. Budapest, Szent István Társulat, 2007. (Művelődéstörténeti Műhely. Rendtörténeti konferenciák, 4,3).

FORMULARIUM

2013: Formularium maius ordinis s. Pauli primi heremite. Textedition des Pauliner-Formulariums aus der ersten Hälfte des 16. Jahrhunderts (Cod. Lat. 131. der Universitätsbibliothek zu Budapest). Mit einem Anhang: Fragmentum formularum Strigoniense Paulinorum. Hrsg. von Beatrix F. Romhányi und Gábor Sarbak. Budapest, Szent István Társulat (Művelődéstörténeti Műhely. Tagungen zur Ordensgeschichte, 4,3).

Gyöngyösi Gergely

1983: Arcok a magyar középkorból. Bev. és jegyz. V. Kovács Sándor, ford. Árvai Vince, Csanád Béla, Csonka Ferenc. Budapest, Magvető K.

Gyöngyösi, Gregorius

1988: Vitae fratrum Eremitarum Ordinis Sancti Pauli Primi Eremitae, ed. Franciscus L. Hervay, Budapest, Akadémiai K. (Bibliotheca Scriptorum Medii Recentisque Aevorum, series nova, XI).

Hervay Ferenc

1984: A pálos rend elterjedése a középkori Magyarországon. = Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok. Málusz Elemér Emlékkönyv, szerk. H. Balázs Éva, Fügedi Erik, Maksay Ferenc, Budapest, Akadémiai K., 159–171.

Kubinyi András

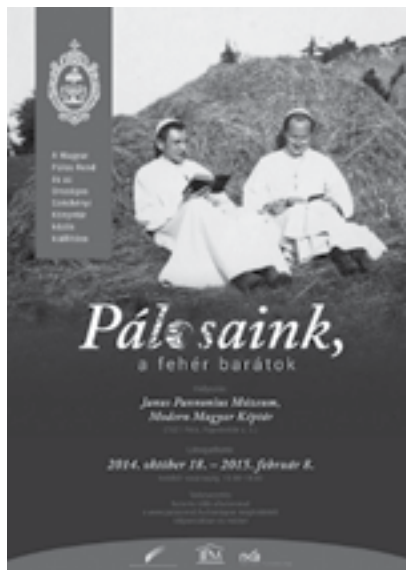
2007: Magyarország és a pálosok a XIV–XV. században. = Decus solitudinis. Pálos évszázadok, Budapest, 40–56.

Kuhn, Elmar L.

2007: A pálosok osztrák rendtartománya. = Decus solitudinis. Pálos évszázadok, Budapest, 66–106.

Miracula

2003: Miracula Sancti Pauli Primi Heremite. Hadnagy Bálint pálos rendi kézikönyve, 1511, kiad. és ford.: Sarbak Gábor, Debrecen

(AGATHA XIII. Debreceni Egyetem Bölcsészettudományi Kar Klasz-szika-filológiai Tanszék).

PÁLOSOK

2006: Aczél László Zsongor–Legeza László–Szacsay Péter–Török József: Pálosok. Második, bőv. kiad., Budapest, Mikes K.

ROMHÁNYI Beatrix F.

2010: A lelkiek a földiek nélkül nem tarthatók fenn. Pálos gazdálkodás a középkorban, Budapest, Gondolat.

VÉGH András

2006: Buda város középkori helyszínrajza. I. Budapest, Budapesti Történeti Múzeum (Monumenta historica Budapestinensia, 15).

WEINRICH, Lorenz

1999: Hungarici monasterii ordinis sancti Pauli primi heremitae de Urbe Roma instrumenta et priorum registra, Roma–Budapest (Bibliotheca Academiae Hungariae in Roma, Fontes, 2).

Jegyzetek

¹ A kolostor romjai Budapest II. kerületében láthatók (Budakeszi út 91–95.).

² A latin prior generalis általunk használt fordítása az elterjedt rendfőnök helyett.

³ 1526. augusztus 30-án ért a csatavesztés híre Budára. Mária királyné az éjszaka folyamán elmenekült. A hazavonuló törökök októberben a Szerémség váraiban őrseget hagytak.

⁴ A következő művekben található térképekre és adatokra támaszkodtunk: DAP 1975, 1976, 1978; PÁLOSOK 2006; ROMHÁNYI 2010.

⁵ 1244-ben alapították a Boldogságos Szűz tiszteletére (Dubica vm.), utolsó említése 1464-ből való.

⁶ 1304-ben alapították Szent Péter tiszteletére, utolsó említése 1451-ből való.

⁷ 1393 előtt alapították, titulusa ismeretlen, utolsó említése is csak a feldúlásához köthető, tudomásunk szerint Gyöngyösön kívül más forrás nem ír róla, vö. DAP 1975: 20.

⁸ IV. Kún László alapította Szűz Mária tiszteletére a Maros mentén. 1541-ig állt fenn, vö. DAP 1975: 188–190.

⁹ Gyöngyösi Gergely 1513 és 1520 között a pálosok római kolostorának volt perjele, és ott készítette el és jelentette meg rendi törvénykönyvük magyarázatos kiadását: a vicariatus mellett a vicaria kifejezés is megtalálható e kötetben.

¹⁰ Ez lett a későbbi sváb provincia, a Provincia Suevica, hivatalos nevén: Provincia Germano-Rhenana, vö. KUHN 2007: 87.

A pécsi Pálosaink, a fehér barátok kiállítás megnyitójának képei

fotó: Karasz Lajos (OSZK)

A Kalocsa-Bácsi Főegyházmegye plébániáinak mutatója 1784-ből

2. rész

Tóth Tamás, Róma

Összeállítottunk egy mutatót, melyben az **1784-ben működő plébániákat** tüntettük fel. A lista tartalmazza az 1777-ben a Kőrösi Egyházmegyéhez került ruszin, valamint a Patachich Ádám alatt alapított, de az 1784-es sematizmus által nem említett plébániákat is.

A mutatóban használt kifejezések magyarázata:

Plébánia: név (jelenlegi hivatalos név, ha ma Szerbiához tartozik), az *akkoriban legismertebb névváltozatok*, valamint a vármegye, melyhez egykor tartozott (B: Bács; CS: Csongrád; PPS: Pest-Pilis-Solt).

Alapítás: [Szögletes zárójelben jelezük a plébánia első középkori említésének idejét az 1942-es kalocsai sematizmus adatai alapján. Ezeket az adatokat vették át a szabadkai sematizmusok is a jelenleg a Szabadkai Egyházmegyéhez tartozó plébániák esetében.¹] A plébánia újkori felállításának ideje, amelyet sokszor nehéz pontosan megállapítani, mert gyakran nem a hivatalos aktust vették alapul (lehet az az első plébános megérkezése, anyakönyvvezetés stb.). Kiindulópontunk a Kalocsa-Bácsi Főegyházmegye 1777 és 1923 közötti adatait feldolgozó történeti sematizmus volt, amelyhez hozzátettük a Főegyházmegye 1942-es névtárát és más műveket is.² Az 1942-es sematizmus alapján (egyes esetekben Katona István nyomán) jelöljük azt is, hogy mely plébániáról választották le az alapításkor.

A templom titulusa: a titulust és annak esetleges változását jelöli az alapításnál említett források alapján.

A templom építése: a plébániatemplom és esetlegesen az új anyaegyház építésének idejét jelöli az alapításnál említett források alapján.

Vallások és felekezetek: a vallások és felekezetek a hívek számarányának megfelelően, a korabeli hivatalos összeírások (a latin szertartású katolikusokról 1785-ben és 1786-ban készült ún. *Pfarrtopographie*, a görög katolikuskokról 1803-ban, az ortodoxokról 1791-ben, a reformátusokról 1788-ban, az evangélikusokról 1803-ban és 1812-ben, valamint az izraelitákról 1785-ben és 1787-ben) alapján készült történeti helységnévtárak³ szerint. Sajnos ebből az időszakból egymásnak pontosan megfeleltethető évekből nem állnak adatok rendelkezésre. (Zárójelben közöljük, ha csak a vallás vagy felekezet jelenlétére van adat a helységnévtárban, de a korabeli összeírások számszerűen nem említik ezeket.) Elképzelhető, hogy a felsoroltakon kívül más vallások vagy felekezetek képviselői is jelen voltak, akiket az összeírás nem, vagy nem az adott településnél említett meg. A felsorolás a feltételezett legnépesebb vallástól illetve felekezettől indul, de ugyanazon plébánián belül sokszor a különböző közösségek között igen nagy létszámbeli különbségek figyelhetők meg.

Beszélt nyelvek: az egyes közösségek nyelveit mutatja a történeti helységnévtárakban közölt hivatalos összeírások (1773, 1786, 1787, 1796–1799) alapján. A katolikus kifejezés a táblázatban a latin szertartású római katolikusokat

jelöli. (Az egyes nyelvek, főként az illír/délszláv mellé odatettük zárójelben az adott összeírás nyelvén előforduló más alakokat is, amelyek nem feltétlenül szinonim formák, és sajátos többletjelentést hordozhatnak; a slavonica nyelvet és ennek alakjait mindig külön jelöltük, mert sokszor nem délszláv nyelvre utalnak.) A *dölt betűs szavak Katona István 18. század végi összeírását követve a katolikus plébániai közösségekben a prédikáció nyelvét jelölik*. Elképzelhető, hogy a felsoroltakon felül más nyelvek képviselői is jelen voltak, akiket az összeírás nem, vagy nem az adott településnél említett meg. A felsorolás nem utal a nyelvi arányokra.

Megjegyezzük, hogy a század során igen jelentős volt a migráció. Ennek következtében a nyelvek és a vallások megoszlása gyakran változott. Más összeírások, mint amilyen például a nem egész két évtizeddel későbbi állapotot tükröző Katona Istváné, valamelyest eltérő képet mutathatnak. ♦

Jegyzetek

¹ Schematismus Cleri Archidioecesis Colocensis et Bacsiensis ad Annum Christi 1942. Coloczae (Kalocsa) 1942.; Schematismus primus Dioecesis Suboticanae ad annum Domini 1968 qui est annus foundationis Dioecesis, Suboticae 1968.; Schematismus Dioecesis Suboticanae, Suboticae 2009.

² KATONA, STEPHANUS: Historia metropolitanae Colocensis Ecclesiae, Colocae 1800–1801. (pl.: I, LIX, 19. = I. kötet LIX. fejezet, 19. pont.) Magyarul megjelent: Katona István: A kalocsai érseki egyház története. Ford. Takács József, a fordítást szakmailag ellenőrizte és s.a.r., valamint a kieg. jegyzeteket írta THOROCZKAY GÁBOR–TÓTH GERGELY, az előszót írta THOROCZKAY GÁBOR, szerk. ROMSICS IMRE–THOROCZKAY GÁBOR. Kalocsa, 2001–2003.

³ Magyarország történeti helységnévtára. Bács megye (1773–1808). Összeáll. és szerk. LELKES GYÖRGY. Budapest, 2005; Magyarország történeti helységnévtára. Magyarország történeti helységnévtára. Pest-Pilis-Solt megye és a Kiskunság (1773–1808), szerk. SZASZKÓNÉ SIN ARANKA, Budapest, 1998.; Magyarország történeti helységnévtára. Csongrád megye (1773–1808), szerk. LELKES GYÖRGY, Budapest, 2002.

Plébánia	Alapítás		A templom titulusa		A templom építése		Vallások és felekezetek	Beszélt nyelvek
Ada (Ada) (B)	1760 (Zenta)		Szentháromság		1760 ca. új: 1795		katolikus, ortodox, izraelita	<i>magyar,</i> <i>illír,</i> <i>tót</i>
Akasztó (PPS)	[13. sz.] 1722		Kisboldogasszony		1744		katolikus, izraelita (református, evangélikus)	<i>magyar,</i> <i>sclavonica/tót</i>
Apatin (Apatin) <i>Apathin</i> (B)	[1401] 1750 ⁴ (Zombor)		Nagyboldogasszony		1748 új: 1798 ⁵		katolikus, izraelita	<i>német</i>
Bács (Bač) <i>Bách</i> (B)	[ősi 11. sz.] 1688		régebbi (ferences ⁶): Nagyboldogasszony; újabb: Szent Pál		régebbi: 13. sz. újabb: 1773–1780 ⁷		katolikus, izraelita ⁸	<i>illír</i> (ratzisch/ratz), <i>német,</i> <i>magyar</i>
Bácsalmás <i>Almás</i> (B)	1740 ⁹ (Szabadka)		Kapisztrán Szent János; ¹⁰ 1738 után: Mária Magdolna; 1759: Szent Lőrinc; 1823: Szent Kereszt felmagasztalása		új: 1759 új: 1823		katolikus, ortodox, izraelita	<i>illír</i> (rátz) <i>magyar,</i> <i>német</i>
Bácsbokod <i>Bikitty/ Bikity/</i> <i>Bikits/ Bikics</i> (B)	[1340] 1776 ¹¹ (1743-ig Baja, majd Bácsalmás ¹²)		Árpád-házi Szent Erzsébet		új: 1780		katolikus, izraelita, ortodox	<i>illír</i> (rátz), <i>magyar</i>
Bácskeresztúr (Ruski Krstur) <i>Kereszthúr</i> (B)	1751 ¹³		Szent Miklós püspök		1753 új: 1784 ¹⁴		(görögkatolikus) ¹⁵ katolikus, izraelita (evangélikus)	<i>ruszin,</i> <i>orosz</i>
Bácskertes (Kupusina) <i>Kupuszina</i> (B)	1754 ¹⁶		Szent Anna		1753 új: 1808		katolikus, izraelita	<i>magyar,</i> <i>slavonica</i>
Bácsordas (Karavukovo) <i>Karavukova</i> (B)	1766 ¹⁷ (Doroszló, ¹⁸ Gombos)		Szent József; 1785: Tours-i Szent Márton		1764 új: 1785		katolikus, izraelita	<i>német</i>
Bácsszentiván (Prigrevica) <i>Szent–Iván</i> (B)	[1361] 1763 (Apatin)		Keresztelő Szent János		1764 ¹⁹ új: 1787/ 1788 ²⁰		katolikus, izraelita	<i>német</i>
Bácsújlak (Bačko Novo Selo) <i>Novoszello/</i> <i>Novoszelló/</i> <i>Novoszelo/ Novo–</i> <i>Szello</i> (B)	1734 ²¹ (Bács)		Szent Lőrinc; ²² 1758: Szent Anna		új: 1758 új: 1826–1827 ²³		katolikus	<i>német,</i> <i>illír</i> (sokatz)
Baja (B)	[14. sz.] 1712	Egyesítve: 1781	Páduai Szent Antal	Szent Péter és Pál	1759	1765	katolikus, ortodox, izraelita	<i>magyar,</i> <i>illír</i> (rátz), <i>slavonica,</i> <i>német,</i> <i>zsidó</i>
	[14. sz.] 1722 ²⁴		Szent Péter és Pál		1765			
Bajmok (Bajmok) <i>Bajmak</i> (B)	[ősi] 1779 ²⁵ (Szabadka)		Szent Péter és Pál		1778 új: 1817		katolikus, izraelita, ortodox ²⁶	<i>illír,</i> <i>elegyes,</i> <i>magyar</i> ²⁷
Bajsa (Bajša) (B)	[1462] 1784 ²⁸ (Topolya)		Nagyboldogasszony		1760 ²⁹		katolikus, izraelita, (evangélikus)	<i>magyar,</i> <i>illír</i> (rátz), <i>slavonica</i>
Bátmonostor <i>Báth–Monostor</i> (B)	[apátság 1345] 1771 ³⁰ (Baja, majd Csátalja, végül Nagybaracska ³¹)		Szentháromság; 1761: Szent József		új: 1761		katolikus, izraelita	<i>magyar</i>

Plébánia	Alapítás	A templom titulusa	A templom építése	Vallások és felekezetek	Beszélt nyelvek
Bátya <i>Batthya/ Batta/ Báltya</i> (PPS)	1698	Árpád-házi Szent Erzsébet; 1780: Kisboldogasszony	új: 1780	katolikus, izraelita	<i>magyar, illír</i>
Béreg (Bački Breg) <i>Béregh</i> (B)	[1503] 1757 ³² (Hercegszántó)	Szent Mihály főangyal	1740 ³³	katolikus, ortodox, izraelita	<i>illír (rátz)</i>
Bezdán (Bezdan) <i>Bezđany</i> (B)	1743 ³⁴	Szent Simon és Júdás	1756 új: 1846	katolikus, izraelita	<i>magyar, német</i>
Csátalja <i>Csatalia/ Csatalia</i> (B)	[14. sz.] 1735 ³⁵ (Baja)	Szent István király	1744 ³⁶	katolikus, izraelita	<i>német</i>
Csávoly (B)	1748 (Baja ³⁷)	Urunk színeváltozása	1740 új: 1783 ³⁸	katolikus, izraelita, ortodox	<i>illír (rátz), német</i>
Csonoplya (Čonoplja) <i>Csonopla</i> (B)	1761 ³⁹ (Nemesmilitics)	Mindenszentek	1750 új: 1819	katolikus, izraelita	<i>illír (rátz), magyar, német</i>
Dávod <i>Dautova</i> (B)	[1391] 1776 ⁴⁰ (Csátalja)	Mindenszentek 1910: Magyarok Nagyasszonya	1764–1769	katolikus, izraelita	<i>magyar</i>
Doroszló (Doroslovo) (B)	[1332] 1752 (Szond)	Szent Imre herceg	1754 új: 1800	katolikus, izraelita	<i>magyar, slavonica, elegyes magyar</i>
Dunabökeny (Mladenovo) <i>Bukin</i> (B)	[1332] 1751 ⁴¹ (Bács, majd 1736-tól Bácsújlak ⁴²)	Keresztelő Szent János	1762 új: 1812	katolikus, izraelita	<i>német, elegyes</i>
Dunapataj <i>Pataj</i> (PPS)	[ősi] 1737 (Dunaszentbenedek)	Szent Péter és Pál; 1761: Nepomuki Szent János	új: 1761	református, katolikus, (ortodox)	<i>magyar</i>
Dunaszentbenedek <i>Szent-Benedek</i> (PPS)	[ősi] 1720	Nursiai Szent Benedek	új: 1720 új: 1893	református, katolikus	<i>magyar</i>
Dusnok <i>Dussnok</i> (PPS)	1737 (Fajsz)	Szent Fülöp és Jakab	1744 új: 1814	katolikus, izraelita	<i>illír (horvát)</i>
Fajsz (PPS)	[ősi] 1720	Szent István király	új: 1750 új: 1909	katolikus, izraelita	<i>magyar, slowakisch, elegyes tót</i>
Felsőszentiván <i>Szent-Iván/ Szent Ivány Superior/ Szent Iván Superior</i> (B)	[ősi] 1783 (Baja, majd Csávoly ⁴³)	Keresztelő Szent János	1780 ⁴⁴	katolikus, izraelita	<i>illír (bunjevác), magyar</i>
Foktő <i>Fokteő/ Fogteő/ Foktű/ Foktű</i> (PPS)	[ősi] 1762 (Kalocsa)	Loyolai Szent Ignác; 1790: Világosító Szent Gergely	1757 új: 1784–1790	katolikus, református	<i>magyar</i>
Futak (Futog) <i>Futok/ Futtok</i> (B)	[ősi] 1747 ⁴⁵ (Újvidék ⁴⁶)	Szentháromság 1908: Jézus Szent Szíve	új: 1776 ⁴⁷ új: 1906–1908	ortodox, katolikus ⁴⁸	<i>német, illír (ratzisch)</i>
Gádor (Gakovo) <i>Gákova</i> (B)	1766 ⁴⁹ (Küllőd)	Tours-i Szent Márton	1765 1787/1788 ⁵⁰	katolikus, izraelita	<i>német, elegyes német</i>
Gara (B)	[14. sz.] 1735 ⁵¹ (Baja ⁵²)	Szent László király	1734 új: 1780	katolikus, ortodox, ⁵³ izraelita	<i>illír (rátz), német</i>
Gombos (Bogojevo) <i>Bogojeva</i> (B)	[1390] 1766 ⁵⁴ (Doroszló)	Szent László király	1773 ⁵⁵	katolikus, izraelita	<i>magyar, oláh, elegyes</i>
Hajós <i>Hajóss</i> (PPS)	1724	Szent Imre herceg	1728	katolikus	<i>német, magyar</i>

Hercegszántó Szántova (B)	[1453, kápolna 11. sz.] 1715	Nagyboldogasszony	új: 1725 ⁵⁶	katolikus, ortodox, izraelita	illír (sokacsz), magyar
Hódság (Odžaci) Hódság/ Hódság (B)	1759 (Bács)	Szent Mihály arkangyal	új: 1764–1768	katolikus	német
Horgos (Horgoš) Horgas (CS)	1775 ⁵⁷ (Magyarkanizsa ⁵⁸)	Nepomuki Szent János	új: 1776	katolikus	magyar
Jánoshalma Jankovácz/ Jankovátz (B)	[ősi] 1733	Szent György vértanú; 1746: Szent Anna	1734 új: 1746 új: 1788 ⁵⁹	katolikus, izraelita, ortodox	magyar
Kalocsa Colocza/ Coloca (PPS)	[11. sz.] 1702	Nagyboldogasszony; 1738: Gyümölcsoltó Boldogasszony 1878: A Főszékesegyház Nagyboldogasszony titlussal egyben plébániatemplom is lett	1710; ⁶⁰ Főszékesegyház: 1735–1816, amely 1878-ban plébániatemplom is lett	katolikus, izraelita, (ortodox, református, evangélikus)	magyar, német ⁶¹
Katymár Kattymár (B)	[ősi] 1748 ⁶² (Baja, majd Gara ⁶³)	Id. Szent Jakab; 1807: Nepomuki Szent János	1736 új: 1807	katolikus, ortodox izraelita	illír (bunyevátz)
Kecel Ketzel (PPS)	[ősi] 1737 (Akasztó)	Szentháromság	1738 új: 1798–1802	katolikus, izraelita, (ortodox, református)	magyar, sclavonica
Kerény (Kljajićevo) Kernya/ Kernyaja (B)	1767 ⁶⁴ (Csonoplya)	Sarlós Boldogasszony	1667 ⁶⁵ új: 1791–1797 ⁶⁶	katolikus, izraelita	német, magyar
Kishegyes (Mali Idoš) Hegyes/ Hegyess (B)	1776 (Topolya)	Szent Anna	1769 ⁶⁷ új: 1788	katolikus, izraelita, (evangélikus) ⁶⁸	magyar
Kiskőrös Kis-Kőrös/ Kiss- Kőrös/ Kis-Kőrös/ Kiskőrös (PPS)	[ősi] 1773 (Akasztó, majd Kecel)	Szent József	1773 új: 1826	(evangélikus), ⁶⁹ katolikus, izraelita, (görögkeleti) (református)	sclavonica/slavonica/ tót, magyar
Kucora (Kucura) Kutzura (B)	1765 ⁷⁰ (Bácskeresztúr)	Nagyboldogasszony	1766 ⁷¹ új: 1792 ⁷²	(görögkatolikus), ⁷³ katolikus, (ortodox, izraelita)	illír, ruszin, magyar, orosz
Kúla (Kula) Kula/ Kulla (B)	1749 ⁷⁴	Szent György	1770	ortodox katolikus, izraelita	német, illír (rátz), slavonica, magyar
Küllöd (Kolut) Kullútth/ Kolluth (B)	1754 ⁷⁵ (Hercegszántó, majd Béreg)	Keresztelő Szent János	1734 új: 1752 ⁷⁶	katolikus, izraelita	német
Magyarkanizsa (Kanjiza) Vetus Kanizsa/ Ókanizsa (B)	[Kenese 1172] 1759 ⁷⁷ (Szabadka)	Szent Órzsangyalok	1753 új: 1768 ⁷⁸	katolikus, ortodox, izraelita	magyar, illír (rátz)
Martonos (Martonoš) Martonyos (B)	[ősi] 1781 ⁷⁹ (Magyarkanizsa)	Szűz Mária Szent Neve	1776 új: 1814	ortodox, katolikus, izraelita	illír (rátz), magyar
Mélykút Mélykútt/ Mélykúth/ Mély-Kúth/ Mély- Kút (B)	[ősi] 1748 ⁸⁰ (Jánoshalma)	Szent Bertalan; 1768: Szent Joachim ⁸¹	új: 1761–1768	katolikus, izraelita, ortodox	magyar

Miske (PPS)	[ősi] 1722 (Fajsz)	Szent Mihály főangyal	új: 1738 új: 1768	katolikus, izraelita	slavonica/sclavonica/ schlowakisch/tót, <i>magyar</i> , elegyes magyar
Monostorszeg (Bački Monoštor) <i>Monosor-/</i> <i>Monosor-Szegh/</i> <i>Monosor-Szeg</i> (B)	[ősi] 1722 ⁸²	Szent Péter és Pál	új: 1752	katolikus, izraelita	<i>illír</i> (sokatz)
Nagybaracska <i>Baracska</i> (B)	[1453] 1751 ⁸³ (Csátalja/ Baja ⁸⁴)	Szent Imre herceg	1749 új: 1789	katolikus, izraelita	<i>magyar</i> , elegyes
Nemesmilitics (Svetozar Miletic) <i>Nemes-Militics/</i> <i>Nemes Militics</i> (B)	1752	Kisboldogasszony	1752 új: 1818 ⁸⁵	katolikus, izraelita	<i>magyar</i> , illír (bunyevátz)
Nemesnádudvar <i>Nádudvar</i> (PPS)	1739 (Hajós)	Sarlós Boldogasszony	1736 új: 1807	katolikus	<i>német</i> , elegyes német
Óbecse (Bečej) <i>Vetus Betse</i> (B)	[1338] 1757 ⁸⁶	Nagyboldogasszony	1763 új: 1786 ⁸⁷	ortodox, ⁸⁸ katolikus	<i>magyar</i> , német, illír (rátz)
Palánka (Bačka Palanka) <i>Új-Palánka/</i> <i>Újpalánka</i> (B)	[Pest, Újlakpest 1237] 1755 ⁸⁹ (Dunabökény, Újlakról ellátva)	Szűz Mária Szepőlőtelen Fogantatása	1765 ⁹⁰ új: 1787 ⁹¹	katolikus, izraelita	<i>német</i>
Palona (Plavna) <i>Planva/ Plávna/</i> <i>Plana</i> (B)	[ősi] 1756 ⁹² (Bács)	Id. Szent Jakab	1721 új: 1809–1813	katolikus, izraelita	<i>illír</i> (sokacz)
Péterréve (Bačko Petrovoselo) <i>Petrovo-Szello/</i> <i>Petrovo-Szelo</i> (B)	[település 1093] 1774 (Óbecse)	Mindenszentek	1772 új: 1805 ⁹³	ortodox, katolikus, izraelita	<i>magyar</i> , illír (rátz), orosz
Soltvadkert <i>Vad-Kert/</i> (PPS)	[ősi] 1767 (Kecel)	Szentlélek	1763 új: 1809	(evangélikus), ⁹⁴ katolikus, református, izraelita, (ortodox)	<i>magyar</i> , német, sclavonica
Sükösd <i>Szükösd</i> (PPS)	1711	Mindenszentek	1745 új: 1821	katolikus, izraelita, (ortodox, református) ⁹⁵	<i>magyar</i> , illír (rác)
Szabadka (Subotica) <i>Szobotics/ Szoboticz/</i> <i>Szobodka/ Szent-</i> <i>Mária/ Maria-</i> <i>Theresiopolis</i> (B)	[1446] 1710 ⁹⁶	Szent Mihály főangyal; 1797: Avilai Szent Teréz ⁹⁷	1730–1736 új: 1773 – 1797 ⁹⁸	katolikus, ortodox, izraelita	<i>magyar</i> , német, <i>illír</i> (kroatisch/ ratzisch; bunyevátz/ rátz)
Szentfülöp (Bački Gračac) <i>Philippova/</i> <i>Filippova</i> (B)	[ősi apátság is] 1756 ⁹⁹ (Veprőd)	Szent Fülöp és Jakab	1761 új: 1804 ¹⁰⁰	katolikus, izraelita	<i>német</i> , elegyes rátz
Szenttamás (Srbobran) (B)	[ősi] 1783 (Óbecse)	Szent Kereszt felmagasztalása	1784 új: 1815	ortodox, katolikus	illír (rátz), <i>magyar</i>
Szépliget (Gajdobra) <i>Gajdobra</i> (B)	[ősi] 1765 ¹⁰¹	Tours-i Szent Márton	1764 új: 1788	katolikus ¹⁰²	<i>német</i> , illír
Szond (Sonta) <i>Szonta</i> (B)	[1383] 1718 ¹⁰³	Szent Lőrinc	(új: 1746 ¹⁰⁴) új: 1807–1812	katolikus, izraelita	<i>illír</i> (sokacz)
Tataháza (B)	1776 (Mélykút)	Tours-i Szent Márton	1783	katolikus, izraelita	<i>magyar</i>

Temerin (Temerin) (B)	[1332] 1783 (Újvidék)	Szent Rozália	1783 új: 1804	ortodox, katolikus, izraelita	illír (rátz), <i>magyar</i>
Titel (Titel) <i>Locus</i> <i>Nasziastarum</i> (B)	[prépostság is 1165] 1770 ¹⁰⁵ (Újvidék)	Nagyboldogasszony	1769 új: 1812	ortodox, ¹⁰⁶ katolikus	illír, ¹⁰⁷ <i>német</i>
Topolya (Bačka Topola) <i>Topola</i> (B)	1750 ¹⁰⁸ (Szabadka)	Sarlós Boldogasszony	1751 új: 1764 új: 1904–1907	katolikus, izraelita	<i>magyar</i> , slavonica/ schlowakisch
Újvidék (Novi Sad) <i>Fossatum Petro- Varad/ Neo-Planta</i> (B)	[Vaskapu 1332 (2 plébánia), Zajol 1332, etc.] 1702 ¹⁰⁹	Segítő Szűz Mária ¹¹⁰ 18. sz.: Szűz Mária Szent Neve	új: 1733 ¹¹¹ új: 1892–1895	ortodox, katolikus, izraelita, (görögkatolikus, református), örmény katolikus ¹¹²	<i>illír</i> (ratzisch/rátz), görög (griechisch/ graeca), örmény (armenisch), <i>magyar</i> , <i>német</i> , albanica, slavonica, valachica/oláh, zsidó, tzintzár
Újvidék, örmény katolikus plébánia (B)	1747	Világosító Szent Gergely	1746		
Vaskút <i>Vas-Kuth/ Vaskuth</i> (B)	1763 ¹¹³ (Baja ¹¹⁴)	Szenháromság	1759 ¹¹⁵ új: 1880	katolikus, izraelita, ortodox	<i>német</i> , illír (rátz), <i>magyar</i>
Vepröd (Krušcić) <i>Veprovácz/</i> <i>Veprovátz</i> (B)	1762 ¹¹⁶	Szent István király	1761 új: 1783	katolikus, izraelita	<i>magyar</i> , <i>német</i>
Zenta (Senta) <i>Szenta</i> (B)	[15. sz.] 1755 (Szabadka)	Szent István király	új: 1769–1770 új: 1914-től ¹¹⁷	katolikus, ortodox, izraelita	<i>magyar</i> , illír (rátz)
Zombor (Sombor) (B)	1718 ¹¹⁸	Szenháromság	1717–1719 ¹¹⁹ új: 1751–1771 új: 1860–1903 ¹²⁰	ortodox, katolikus, izraelita	<i>illír</i> (ratzisch/rátz), <i>magyar</i> , <i>német</i>

Jegyzetek

¹ *Schematismus Cleri Archidioecesis Colocensis et Bacsensis ad Annum Christi 1942*. Coloczae (Kalocsa) 1942.; *Schematismus primus Dioecesis Suboticanae ad annum Domini 1968 qui est annus foundationis Dioecesis, Suboticae* 1968.; *Schematismus Dioecesis Suboticanae, Suboticae* 2009.

² KATONA, STEPHANUS: *Historia metropolitanae Colocensis Ecclesiae, Colocae 1800–1801*. (pl.: I, LIX.19. = I. kötet LIX. fejezet, 19. pont.) Magyarul megjelent: Katona István: *A kalocsai érseki egyház története*. Ford. Takács József, a fordítást szakmailag ellenőrizte és s.a.r., valamint a kieg. jegyzeteket írta THOROCZKAY GÁBOR–TÓTH GERGELY, az előszót írta THOROCZKAY GÁBOR, szerk. ROMSICS IMRE–THOROCZKAY GÁBOR. Kalocsa, 2001–2003.

³ *Magyarország történeti helységnévtára. Bács megye (1773–1808)*. Összeáll. és szerk. LELKES GYÖRGY. Budapest, 2005; *Magyarország történeti helységnévtára. Magyarország történeti helységnévtára. Pest-Pilis-Solt megye és a Kiskunság (1773–1808)*, szerk. Szaszóné Sin Aranka, Budapest, 1998.; *Magyarország történeti helységnévtára. Csongrád megye (1773–1808)*, szerk. Lelkes György, Budapest, 2002.

⁴ A történelmi sematizmus az 1740-es évet is említi, amely valamelyik sematizmusban sajtóhiba lehet.

⁵ A történeti sematizmus az 1795-ös évet említi.

⁶ Az 1742-es kalocsai, valamint szabadkai sematizmusok szerint a 13. században épült templom kezdetben a templomosoké volt. Katona ugyanezen a véleményen van. Vö. KATONA, *Historia metropolitanae*, I, LIX.10.

⁷ Katona István: 1775–1783. KATONA, *Historia metropolitanae*, I, LIX.10.

⁸ 1766-ban az ortodoxokat a derneyi filiába telepítették át, bácsi templomukat pedig a katolikusok használták az új Szent Pál-templom elkészültéig. Uo.

⁹ A történeti sematizmus az 1736-os évet is említi.

¹⁰ Kalocsai Főegyházmegyei Levéltár (KFL) I.1.b. Bácsalmás 1.a., 1738.

¹¹ A történeti sematizmus az 1766-os és az 1771-es éveket is említi. Az 1942-es kalocsai sematizmus szintén 1766-ot említ.

¹² Katona István pontosít: Baja Szent Antal plébánia. KATONA, *Historia metropolitanae*, I, LIX.16.

¹³ Az 1942-es kalocsai sematizmus szerint, mivel bár a parókia 1777-től a Kőrösi Egyházmegye alá tartozott, a Délvidék visszacsatolását követően létrehozott Bácskai Görögkatolikus Apostoli Kormányzóság (1941–1946) apostoli kormányzója a kalocsa-bácsi érsek volt, általános helynöke a bácskeresztúri parókus; 1746: *Opći Šematizam Katoličke Crkve u Jugoslaviji, Crkev v Jugoslaviji* 1974, ur. Krunoslav Draganović et al. Zagreb 1975, 176; Ebben az évben történt az első betelepítés.

UDVARI ISTVÁN, *A bácskai ruszinok és az ortodoxia a XVIII. században*, Az ortodoxia története Magyarországon, 55–69. 55.

¹⁴ Felszentelésére csak 1797-ben került sor. *Opći Šematizam Katoličke*, 184.; A lakosok Patachich Ádám kalocsa-bácsi érsek engedélyével építették. UDVARI, *A bácskai ruszinok*, 60.

¹⁵ A történeti helységnévtár nem jelöli szám szerint a görögkatolikusokat, de nyilvánvalóan ők alkották a település túlnyomó többségét.

¹⁶ A történeti sematizmus az 1755-ös évet is említi.

¹⁷ A történeti sematizmus az 1775-ös évet is említi.

¹⁸ Az 1942-es kalocsai és a szabadkai sematizmusok mindkét helyet említik, Katona István szerint Doroszlóról választották le. Vö. KATONA, *Historia metropolitanae*, I, LIX.42.

¹⁹ Uo., LIX.72.

²⁰ Katona István 1787-et említ. Uo., LIX.72; A történeti sematizmus mindkét évet, az 1942-es kalocsai és a szabadkai sematizmusok ellenben az 1788-as esztendőnt említik.

²¹ A történeti sematizmus az 1724-es évet is említi, amely valamelyik sematizmusban sajtóhiba lehet.

²² Az 1742-es kalocsai és a szabadkai sematizmusok szerint a Szent Lőrinc plébánia 1720-ban Bács filiája volt.

²³ Az 1942-es kalocsai, valamint a szabadkai sematizmusok 1788-at említik.

²⁴ A történeti sematizmus az 1715-ös és az 1728-as éveket is említi. Plébánosok is 1722-től vannak.

²⁵ A történeti sematizmus az 1770-es évet is említi, amely valamelyik sematizmusban sajtóhiba lehet.

²⁶ A pacséri filiában reformátusok is éltek.

²⁷ A magyar csak Katona Istvánnál szerepel.

²⁸ A történeti sematizmus az 1784-es és az 1789-es éveket is említi.

²⁹ Katona István: 1762-ben áldották meg. KATONA, *Historia metropolitanae*, I, LIX.7.

³⁰ A történeti sematizmus az 1760-as évet is említi, az 1942-es kalocsai sematizmus 1770-re teszi az alapítást. Az anyakönyvek 1771-ben kezdődnek, az első plébános is 1771-ben érkezett.

³¹ Baját és Csátalját Katona István említi. KATONA, *Historia metropolitanae*, I, LIX.9.

³² A történeti sematizmus az 1752-es évet is említi. A szabadkai sematizmus szerint 1503-ban már találunk róla említést, visszaállítás pedig 1757-ben történt. *Schematismus primus Dioecesis Suboticanae*, 88.

³³ A templom 1781-ben összedőlt, így 1789-ben újat építettek. KATONA, *Historia metropolitanae*, I, LIX.13. Az 1942-es kalocsai, valamint a szabadkai sematizmusok 1786-ot jelölik meg az első újjáépítés évéül.

³⁴ A történeti sematizmus az 1740-es és 1749-es éveket is említi.

³⁵ A történeti sematizmus az 1736-os és az 1752-es éveket is említi.

³⁶ A történeti sematizmusban sokáig, és Katona Istvánnál is az 1744-es év szerepel, majd 1745, ahogy az 1742-es kalocsai sematizmusban is. Vö. KATONA, *Historia metropolitanae*, I, LIX.24. Mindkét helytálló lehet, hiszen adott esetben az első a kezdés, másik év a befejezés éveként is posztulálható. A vizitációs iratok az építést 1744-re teszik: DÓKA Klára, *Egyházlátogatási jegyzőkönyvek katalógusa. 1. Kalocsai Főegyházmegye*. Budapest, 1998. 33.

³⁷ Katona István pontosít: Baja Szent Antal plébánia. KATONA, *Historia metropolitanae*, I, LIX.25.

³⁸ KATONA ISTVÁN: 1787. Uo.

³⁹ Katona István: 1762: Uo., LIX.26. A történeti sematizmus az 1765-ös évet is említi.

⁴⁰ Az 1942-es kalocsai sematizmus 1764-re teszi az újraalapítást, önálló plébánosa azonban a történeti sematizmus és Katona István szerint is 1776-tól volt, bár Katona korábbi alapításnak tartja. Vö. Uo., I, LX.5.; A vizitációs iratok is 1776-ig Csátalja filiájaként említik. Vö. DÓKA Klára, *Egyházlátogatási jegyzőkönyvek katalógusa*, 32–34.

⁴¹ A történeti sematizmus 1751-et is említi.

⁴² Katona István említi Bácsot, szerinte 1722-ben Bács, majd 1736-ban már Bácsújlak filiája volt. KATONA, *Historia metropolitanae*, I, LIX.20.

⁴³ Baját Katona István említi. KATONA, *Historia metropolitanae*, I, LIX.73. A magyar változatban tévesen Bács szerepel. Uo., *A kalocsai érseki*, I, LIX.73.

⁴⁴ KATONA ISTVÁN: 1757. KATONA, *Historia metropolitanae*, I, LIX.73.

⁴⁵ A történeti sematizmus az 1749-es évet is említi.

⁴⁶ KATONA, *Historia metropolitanae*, I, LIX.32. A magyar változatban tévesen Pétervárad szerepel, amely nem tartozott a török utáni Kalocsa-Bácsi Főegyházmegyébe. KATONA, *A kalocsai érseki*, I, LIX.32.

⁴⁷ Katona István: 1773. KATONA, *Historia metropolitanae*, I, LIX.32.

⁴⁸ A filiákban evangélikus szlovákok és ortodoxok is éltek. Uo., I, LIX. 32.

⁴⁹ A történeti sematizmus 1776-ot is említi.

⁵⁰ Katona István az 1788-as évet hozza, a történeti sematizmusban mindkettő előfordul, az 1942-es kalocsai sematizmus 1787-re teszi az építést. Mindkét dátum helytálló lehet, hiszen adott esetben az első a kezdés, másik év a befejezés éveként is posztulálható.

⁵¹ A sematizmusok az 1744-es évet is említik.

⁵² Katona István pontosít: Baja Szent Antal plébánia. KATONA, *Historia metropolitanae*, I, LIX.35. A magyar változatban tévesen Bács szerepel. Uo., *A kalocsai érseki*, I, LIX.35.

⁵³ A filia lakosai nagyrészt ortodoxok voltak.

⁵⁴ A történeti sematizmus az 1756-os és az 1776-os éveket is említi.

⁵⁵ Katona István: 1774. KATONA, *Historia metropolitanae*, I, LIX.17.

⁵⁶ A történeti sematizmusban 1902-től szerepel az 1752-es év, amelyet az 1942-es kalocsai sematizmus is átvett. Sajtóhibáról lehet szó. Katona István is az 1725-öt hozza. Uo., LIX.69. Lásd még: DÓKA, *Egyházlátogatási jegyzőkönyvek*, 64.

⁵⁷ A történeti sematizmus az 1773-as évet is említi.

⁵⁸ DÓKA, *Egyházlátogatási jegyzőkönyvek*, 42.

⁵⁹ A történeti sematizmus az 1787-es évet is említi.

⁶⁰ 1878-ban lebontották. Azóta a Főszékesegyház plébániatemplomként is működik.

⁶¹ A német nyelv csak Katona Istvánnál szerepel.

⁶² A történeti sematizmus az 1749-es évet is említi.

⁶³ Katona István említi a két helyet, aki Baja esetében pontosít is: Szent Antal plébánia. KATONA, *Historia metropolitanae*, I, LIX.43.

⁶⁴ Az 1942-es kalocsai és a szabadkai sematizmusok szerint felállítására 1765-ben került sor, azonban Katona István és a vizitációs dokumentumok is 1767-et hoznak. Uo., LIX.44; DÓKA, *Egyházlátogatási jegyzőkönyvek*, 46.

⁶⁵ 1766: KATONA, *Historia metropolitanae*, I, LIX.44; A szabadkai sematizmusok és a vizitációs iratok sze-

rint 1767-ben építették. Vö. DÓKA, *Egyházlátogatási jegyzőkönyvek*, 46. Mindkét dátum is helytálló lehet, hiszen adott esetben az első a kezdés, másik év a befejezés éveként is posztulálható.

⁶⁶ KATONA, *Historia metropolitanae*, I, LIX.44; A szabadkai sematizmus szerint 1767-ben építették. *Schematismus primus Dioecesis Suboticanae*, 91.

⁶⁷ KATONA, *Historia metropolitanae*, I, LIX.37.

⁶⁸ A szeghegyi filiában evangélikus németek éltek; a feketehegyi filia lakói ellenben református magyarok voltak. Uo.

⁶⁹ Köztudott, hogy Kiskőrösön az evangélikusok voltak többségben.

⁷⁰ Az 1942-es kalocsai sematizmus szerint, mivel bár a parókia 1777-től a Kőrösi Egyházmegye alá tartozott, a Délvidék visszacsatolását követően létrehozott Bácskai Görögkatolikus Apostoli Kormányzóság (1941–1946) apostoli kormányzója a kalocsa-bácsi érsek volt; 1763: Az első betelepítés éve. UDVARI, A *bácskai ruszinok*, 55.; *Opći Šematizam Katoličke*, 176.; 1815-ben itt egy római katolikus plébánia felállítására is sor került.

⁷¹ 1765: *Opći Šematizam Katoličke*, 183.; KATONA, *Historia metropolitanae*, I, LIX.90.

⁷² 1820-ban szentelték fel.

⁷³ Kucora lakosságának többsége görögkatolikus volt.

⁷⁴ Az 1942-es kalocsai, illetve a szabadkai sematizmusok által hozott 1770-es adattal szemben a történeti sematizmus csak az 1749-es, 1750-es vagy az 1794-es éveket említi. Az első itt lakó pap 1748-ban érkezett. Katona István Csáky Miklós érsek (1747–1751) idejére teszi az alapítást. Vö. KATONA, *Historia metropolitanae*, I, LX.I.3.; A vizitációs iratok alapján Dóka Klára szintén 1749 (1750) évet javasolja. DÓKA, *Egyházlátogatási jegyzőkönyvek*, 49.

⁷⁵ A történeti sematizmus az 1757-es évet is említi.

⁷⁶ Az 1942-es kalocsai, valamint a szabadkai sematizmusok szerint az ősi romjai felett (*super antiquissimis ruderibus*) 1825-ben építették fel. Erről az adatokat 1923-ig hozó történeti sematizmus nem tud. Katona István és a történeti sematizmus ugyanezt a latin kifejezést használja az 1752-ben épült templomra. Vö. KATONA, *Historia metropolitanae*, I, LIX.47.

⁷⁷ Katona István és az első sematizmusok 1759-et írnak, majd 1843-tól 1750-et, ezt veszik át az 1942-es kalocsai és a szabadkai névtárak is. Az első plébános mindenestre 1759-ben érkezett, bár az anyakönyvezés már 1755-ben elkezdődött, és a templomot is 1753-ban építik fel. Vö. KATONA, *Historia metropolitanae*, I, LIX.41.

⁷⁸ Katona István: 1776. Uo.

⁷⁹ A történeti sematizmus az 1781-es és az 1789-es éveket említi, az 1942-es kalocsai, valamint a szabadkai sematizmusok 1780-at hoznak. Anyakönyvek 1780-tól vannak. Katona István egy helyütt 1789-et ír, másutt Patachich Ádám alapításának tartja, az első lelkipásztor érkezését 1781-re teszi. Vö. KATONA, *Historia metropolitanae*, I, LIX.53.; uo., LX.I.6.

⁸⁰ A történeti sematizmus az 1776-os évet is említi.

⁸¹ A történeti sematizmus előbb Szent Domonkost nevezi a templom titulusaként, de Katona István sem tud erről. Vö. KATONA, *Historia metropolitanae*, I, LIX.54.

⁸² A történeti sematizmus az 1769-es és az 1796-os éveket is említi.

⁸³ A történeti sematizmus az 1752-es évet is említi.

⁸⁴ Az 1942-es kalocsai sematizmus szerint Baja filiája volt, Katona István szerint 1748-ban Csátaljához tartozott.

⁸⁵ 1842-ben alapjaitól építették újjá.

⁸⁶ A történeti sematizmus az 1760-as és az 1767-es éveket említi, 1757-et az 1942-es kalocsai és a szabadkai sematizmusok hoznak, azonban már Katona is megjegyzi, hogy 1757-ben egy szegedi minorita vezette, valamint az anyakönyvezés is ekkor kezdődött el. Vö. KATONA, *Historia metropolitanae*, I, LIX.14.

⁸⁷ Az 1942-es kalocsai, valamint a szabadkai sematizmusok szerint erre 1776-ban került sor. *Schematismus primus Dioecesis Suboticanae*, 111.

⁸⁸ A filiák lakossága többségében ortodox volt. KATONA, *Historia metropolitanae*, I, LIX.14.

⁸⁹ A történeti sematizmus az 1783-as és 1785-ös éveket is említi.

⁹⁰ KATONA, *Historia metropolitanae*, I, LIX.83.; A történeti sematizmus szerint a korábbi sematizmusok az 1781-es évet is említik.

⁹¹ Katona István: 1798. Uo.

⁹² A történeti sematizmus csupán az 1761-es évet említi, az 1942-es kalocsai, valamint a szabadkai sematizmusok az 1756-os évet adják meg. Anyakönyvek 1756-tól vannak.

⁹³ A történeti sematizmus az 1803-as évet említi, az 1942-es kalocsai és a szabadkai sematizmusok az 1803-as évet.

⁹⁴ Soltvadkerten köztudottan igen erős evangélikus közösség működött.

⁹⁵ Az érsekcsanádi filia református volt, ahol kevés katolikus élt, akik 1787-ben kaptak templomot. *Ibid.*

⁹⁶ A történeti sematizmus egyszerűen ősi plébániaként jegyzi, az 1942-es kalocsai és a szabadkai sematizmusok említik először az 1710-es évet. Katona István is említi, hogy a plébánia ferencesek vezetésével a török idők alatt is működött. Vö. KATONA, *Historia metropolitanae*, I, LIX.52.

⁹⁷ A most is meglévő Szent Mihály templom egy laktanyából kialakított ferences templom. Az új épületet az egyházmegyei kormányzat visszaállításának köszönhetően kezdték építeni. A Szent Teréz templomot egy korábbi katonai kaszárnya átépítésével alakították ki, amikor 1779-ben szabad királyi város lett, felvette Mária Terézia nevét, így a patrónus változása az uralkodó védőszentjére ez évtől is számítható. A szabadkai sematizmusok megjegyzik, hogy az új templomot 1797-ben adták át a kultusznak, így ezt tekintjük mérvadónak. Vö. még: KATONA, *Historia metropolitanae*, I, LIX.52.

⁹⁸ A történeti és az 1942-es kalocsai sematizmus csupán az 1798-as évet említi, azonban mindenütt megjegyzik, hogy 1894-ben belülről díszesen felújították, majd felszentelték. A szabadkai sematizmusok említik az 1966-os, a liturgikus reformot követő átalakítás utáni felszentelést is. 1968-tól ez a templom lett az új Szabadkai Egyházmegye székesegyháza.

⁹⁹ A történeti sematizmus az 1735-ös és az 1753-as évet is említi.

¹⁰⁰ A történeti sematizmus szerint a korábbi sematizmusok az 1805-ös évet említik.

¹⁰¹ A történeti sematizmus az 1764-es évet is említi.

¹⁰² A filiákban evangélikusok és reformátusok éltek. KATONA, *Historia metropolitanae*, I, LIX.33.

¹⁰³ A történeti sematizmus az 1781-es évet is említi, amely valamelyik sematizmusban sajtóhiba lehet.

¹⁰⁴ Katona István állítása szerint 1746-ban új templomot építettek. A történeti sematizmus szerint a korábbi sematizmusok is azt állítják, hogy a hájszentlőrinci prépostság romjai felett előbb fatemplom, majd 1746-ban templom épült. A későbbi, illetve az 1942-es kalocsai, valamint a szabadkai sematizmusok csak egy 1744-es felújítást említenek.

KATONA, *Historia metropolitanae*, I, LIX.76; *Schematismus primus Dioecesis Suboticanae*, 87.

¹⁰⁵ A történeti sematizmus csak az 1786-os évet említi, míg az 1942-es kalocsai és a szabadkai sematizmusok az 1770-es évet hozzák. Titel már az első, 1777-es sematizmusban is önálló plébániai címként szerepelt, a ferencesek szalvatoriánus provinciájának vezetése alatt.

¹⁰⁶ Titel nem szerepel az állami összeírásban. Itt Katona Istvánt követjük. KATONA, *Historia metropolitanae*, I, LIX.81.

¹⁰⁷ Vö. *Schematismus primus Dioecesis Suboticanae*, 79. Titel nem szerepel az állami összeírásban.

¹⁰⁸ A történeti sematizmus az 1755-ös évet is említi.

¹⁰⁹ A történeti sematizmus az 1726-os évet is említi.

¹¹⁰ Az 1942-es kalocsai, valamint a szabadkai sematizmusok szerint az 1733-ban épült templom már Szűz Mária nevének tiszteletére épül, Katona István azonban úgy gondolja, hogy a titulus ezután változott meg. Az bizonyos, hogy Fábry Jakab 1733-as összeírásában szerepel egy Segítő Szűz Mária nevét viselő templom, amely akkor már szinte romokban hevert. Vö. KATONA, *Historia metropolitanae*, I, LIX.59; Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL-OL) C 38 Acta Cassae Parochorum, Archidioecesis Colocensis, n. 1, 1733, foll. 24–26r.

¹¹¹ Felszentelésére 1734-ben került sor.

¹¹² A történeti helynévtár nem említi, talán a görögkatolikusok közé sorolták be őket.

¹¹³ A történeti sematizmus az 1766-os évet is említi.

¹¹⁴ Katona István pontosít: Baja Szent Antal plébánia. KATONA, *Historia metropolitanae*, I, LIX.86; Az 1942-es kalocsai sematizmusban szereplő „Baja I.” azonban az I. számú, azaz Szent Péter és Pál plébániára utal.

¹¹⁵ Az építés kezdetének dátuma lehet. A történeti sematizmus csupán az 1763-es évet említi, amely a használatbavétel éve lehet. Katona István szintén az 1763-as évet hozza. Vö. KATONA, *Historia metropolitanae*, I, LIX.86.

¹¹⁶ A történeti sematizmus az 1766-os évet is említi.

¹¹⁷ A régít 1911-ben tűz pusztította el, az új befejezését a háborúk, a gazdasági és politikai okok akadályozták meg. A szabadkai sematizmusok megjegyzik, hogy helyettesítésére 1929 óta működik a plébániaépületben egy oratórium, amelyet 1967-ben kibővítettek, és oratórium-templomként működik.

¹¹⁸ A történeti sematizmus az 1746-os évet is említi, azonban Fábry Jakab összeírása szerint a plébánia már 1733-ban is létezett. Vö. MNL-OL C 38 Acta Cassae Parochorum, Archidioecesis Colocensis, n. 1, 1733, foll. 31r–32r.

¹¹⁹ A török mecsetet alakították át. KATONA, *Historia metropolitanae*, I, LIX.88.

¹²⁰ 1905-ben szentelték fel, majd ugyanabban az évben átadták a karmelitáknak.

Szívvvel és értelemmel

– Kálvin halálának 450. évfordulójára –

Móricz Árpád, Bácskossuthfalva

A református világ 2009 és 2014 között Kálvin emlékeveket hirdetett. Kálvin születésének 500., illetve halálának 450. évfordulója közé esik ez az öt év. A legkülönbözőbb formákban jubiláltunk. Bácskossuthfalván pontosan az 500. születésnapon (2009. július 10.) volt az országos református körutastálkozó, majd 2014. október 31-én, a reformáció ünnepén, hasonló alkalom nyílt ugyanitt. Ezen a napon később lutheránus testvéreinkkel együtt Szabadkán is ünnepeltünk a református kórusok szolgálatával, majd koszorúztunk a Reformáció terén, ahol Kálvin és Luther mellszobra áll.

Kálvin kora, reformációjának előzményei

Amikor Kálvin János megszületett, 1509. július 10-én, még nem volt reformáció. Nyolc éves volt, amikor 1517. október 31-én Luther Márton 95 tézisét kiszögezte a wittenbergi vártemplom kapujára. Ezzel elindította a reformáció folyamatát. Valós, legszemélyesebb belső indíttatásból, igaz meggyőződésből fakadt az az engesztelhetetlen makacsság, amellyel kiállt a vitairatokban megfogalmazott tanítása mellett Luther 1521-ben a worms-i gyűlésen „ott állt, és másként nem tehetett”. Lelkiismeretének engedelmeskedve valóban nem tehetett mást, minthogy a végsőkig kiállt az ember lelki üdvé és a keresztyén¹ tanítás sorsa érdekében.

Európa valósággal éhezte a lelki megújulást, érett volt a pozitív változásra. Az akkori állapotok, a feudalista rendszer visszasságai, az óriási különbségek, amelyek a társadalmi rétegek közt fennálltak, kedvező talaj volt az őszinte, tiszta bibliai gondolatok befogadására. A Hamupipőke típusú mesék szépen ábrázolják az akkori feudalista viszonyokban előhívott álmo-

„Hiszed-e, hogy lenne olyan-amilyen magyarság, ha nincs Kálvin? – Nem hiszem.”

(Illyés Gyula: A reformáció genfi emlékműve előtt)

kat. A szerencsétlen, szegény cseléd lányra rámosolyog a szerencse, és varázsütésre kikerül a nyomor és a megaláztatás világából, és „boldogan él, amíg meg nem hal” az öt megmentő királyfi oldalán.

Világi és egyházi hatalom együtt létezett a középkorban. Annyira összefonódtak a szálaik az évszázadok folyamán, hogy képtelenség lenne külön látni és magyarázni őket. Olykor komoly rivalizálásra is sor került, hogy az egyik fél bizonyítsa, övé a nagyobb hatalom. Lásd a Canossa-járás történetét, amikor IV. Henrik német-római császár (1077-ben) három napig vezekel VII. Gergely pápa vára előtt, hogy rávehesse kiközösítése visszavonására. Mindenesetre, a templom, Isten és a valódi keresztyénség oldaláról nézve, igencsak visszas képet mutatott az akkori egyház. Hatalomról és pénzről szólt szinte minden, és igen kevésbé Jézus Krisztus Urunkról.

Az egyház latin nyelven misézett, amiből nem értett a köznép szinte semmit. Talán legjellemzőbb illusztráció ehhez a magyarosított „hókusz-pókusz” kifejezés, amely a latin mise „*hoc est corpus meum*” sorából származik, amikor a pap felmutatja az oltáriszentséget, és elmondja az Igét: „ez az én testem”. Az egyháziak sokszor visszaéltek hatalmukkal a sötétségben és babonáságban nevelkedett népen. Aki pappá lett, azok egy része csak a biztos megélhetést látta ebben, és teljesen világi módon élt, mit sem törődve az erkölcsökkel. (Itt elég csak egyetlen gondolatot szentelnünk a hírhedt Borgiáknak.) A Hamupipőke történet egyházi téren is áhított álom volt a nép fiai számára. Aki tehetett, kitaníttatta

Luther szobor Szabadkán

(fotó: Besnyi Károly)

gyermekét papnak, hogy bőségben élhessen. De aztán nem egy esetben következett a circulus vitiosus: aki korábban megaláztatásban részesült és rettegésben élt, az egyház, illetve annak papjai részéről, az aztán még rosszabbul bánt az emberekkel, amikor maga is papként hasonló helyzetbe jutott.

Mindeközben Jézus és az ő tanítása az „előszobában” várakoztak. Ugyanakkor nem szabad azt sem elfelejtenünk, hogy az egyházon belül azért csodálatos lelki és szellemi gondolatok, írások, tettek születtek ekkor is. Voltak mindig hűséges ragyogó csillagai az Úrnak. Az istenadta nép legfőbb picit derengést látott az isteni világosságból. Vagyis: minden e korban született legcsodálatosabb lelki-szellemi gyümölcs is, mintha nem is létezett volna. Az egyház alapvető feladata, küldetése, ezek miatt a létjogosultságában volt megkérdőjelezhető.

A föntieket bevezetőként szántam csupán Kálvin és a reformációja elé. Csak egy hevenyészett háttérkép ahhoz a szerep-

hez, amit Kálvin betölt ebben az időben, majd egész Európa későbbi fejlődésében.

A kálvini reformáció tanításai

„Szívvel és értelemmel” – szívvel fogadjuk be Isten végtelen szeretetét, és értelmünkkel fogjuk fel minden tanítását. Az ember lényének egészével kapcsolódik a Teremtőhöz. Fontos az érzelmi szál, amely a legtöbb esetben nem indokolható logikával vagy ésszerűséggel. Nem tudjuk okszerűen megmagyarázni, hogy Isten miért szereti az embert, azt, aki gyakran igen kevésbé foglalkozik Övele, igen kevésbé teszi szerethetővé magát annak, akinek az életét, tehetségét, körülményeit köszönheti. Mégis értelmes hitről kell beszélnünk, hiszen Isten okosan, ésszerűen cselekszik és viszonyul mindenhez. Ezt kutatja, ezt fedezi fel az ember, és ezért értelemmel is befogadja az Úr akaratát.

Kálvin az „*ot sola*”-ban foglalja össze a reformáció alapvető hittételeit. (A *sola* szolus az „egyedül” jelentésű latin kifejezés.)

1. *Sola Scriptura* – egyedül a Szentírás. Csak és kizárólag a Szentírást vesszük minden tanításunk alapjául. Az ún. szent hagyománynak nem tulajdonítunk mérvadó jelleget. A Biblia Istennek az egyedüli ihletett és hiteles szava, a keresztyén tanítás egyetlen forrása.

2. *Sola fide* – egyedül hit által. Hit által üdvözülünk, semmi egyéb nem szükséges a megmenekülésünkhöz. Csak hit által fogadhatjuk el Isten üdvözítő kegyelmét. A katolikus teológiában a jó cselekedetek érdemeket adnak hozzá a hithez az üdvösség érdekében, míg a protestáns teológiában a jó cselekedetek a megnyilvánulásai és a bizonyítékai egy valóban igaz hívő életének.²

3. *Sola gratia* – egyedül a kegyelem. Az üdvösséget és a hitet kegyelemből kapjuk. Nincs emberi teljesítmény vagy szentség, amelyért érdemből, jogosan, fizetségképpen kapnánk azt. A megváltás egy olyan ajándék Istentől Jézus szeretete által, amiért nem tettünk semmit.

4. *Solus Christus* – egyedül Krisztus. Csak Krisztusra van szükségünk, senki másra. Más nem szerezhethet érdemeket számunkra, akiért Isten kegyét megnyernénk. „Egyedül Krisztus a közvetítő Isten és az ember között, és így senki másan keresztül nem lehetséges a megváltás.”³

5. *Soli Deo gloria* – egyedül Istené a dicsőség. Az ember küldetése, hivatása, hogy Isten arcát őa lehető legközelebb magán is kialakítsa. Eszközök, teremtmények vagyunk, akik azért létezzünk, hogy Alkotónk szándéka szerint létezzünk. Nekünk nem „jár” a jó, a dicsőség, hanem csak Urunknak. „Ezenképen ti is, ha mindazokat megcselekedtétek, amik néktek parancsoltattak, mondjátok, hogy: Haszontalan szolgák vagyunk; mert amit kötelesek voltunk cselekedni, azt cselekedtük” (Lukács 17,7-10.).

Minden dicsőség egyedül Istennek jár, mivel a megváltás kizárólag az Ő akarata és tette által ment végbe: nemcsak „Jézus mindenre elégséges bűnhődése a mi bűneinkért a kereszten az Ő munkája, hanem

Kálvin szobor Szabadkán
(fotó: Besnyei Károly)

az is, ha mi hiszünk Jézusnak ebben a tetteben, és ezt a hitet az ember szívében a Szentlélek hozza létre. A reformátorok hittek benne, hogy minden emberi lény, még a katolikus szentek, a pápák és az egyházi hierarchia is nem méltóak arra a kegyelemre, amelyet kaptak. Éppen ezért ezeket az embereket nem szabad az emberi jó cselekedeteikért magasztalni, hanem inkább imádkozni kell és Istennek adni a dicsőséget, aki a teremtője és megszentelője az embereknek.”⁴

A reformáció alap gondolata fából vaskarika: *Jézus egyháza Jézusra figyeljen*. Amit Ő tanított, azt tanítsuk és gyakoroljuk – amit nem tanított, azt ne tanítsuk és ne gyakoroljuk. Ami Istentől származik, áruba nem bocsátható. Az örök élet ingyen ajándék a Teremtőtől, aki saját maga adott fizetséget a bűnökért: egyetlen gyermekét áldozta a világért, hogy megbocsáthasson nekünk. A Megváltó egyházának és papjainak legelső és fő feladata ezt mindenkinek tudtára adni. A kegyelmet és az örök életet nem zárhatja el a néptől, hogy megfelelő fizetségért vagy ellenszolgáltatásért kiutalja.

Kálvin és a svájci reformáció a lehető legmesszebb ment ezen az úton. Luther a felbecsülhetetlen fontosságú kezdő lépéseket tette meg. Valaki úgy fogalmazott, hogy Luther azt újította meg az egyházban, amit feltétlenül meg kellett újítani, Kálvin viszont mindent megújított, csupán azt hagyta meg a régi egyházból, amit feltétlenül meg kellett hagyni. *Visszatérni Jézushoz*, Őt követni mindenben. Ragaszkodni, feleleveníteni mindazt, ami nála is megvolt, amit a tanítványokkal ő maga is gyakorolt. Átadni hiánytalanul, amit Ő hozott e világnak.

Az istentiszteletet is ahhoz igazítani, amit a Bibliában olvasunk: a Jézus korabeli gyülekezet Igét olvasott, amit az egyik tanult testvér elmagyarázott, aztán imádkoztak, elmondták az Úr imádságát, adakoztak a szegények megsegítésére, dicsérrettel-zsoltárral magasztalták az Urat, úrvacsorát vettek kenyérrel és borral (ApCsel 2, 41-47.). A helvét hitvallású református egyház a mai napig ehhez igazodva tartja istentiszteleteit. Minden a Szentírás tanításából indul. Teológiákat tartunk fenn, hogy lelkipásztoraink onnan tanultán hazajöve taníthassák, érthetőbbé tehessék számunkra Jézus Igéjének rejtelmét. Istentiszteletünk minden további elemei is kimondottan és tudatosan azok, amelyek Jézus tanítványainak körében is voltak.

Kálvin egyháza *tanító egyház*. Az az alapvető felismerés vezérli, hogy mindenkinek juttassuk el az életadó Igét. Hogyan jutunk el e célig? Iskolákat kell alapítani, ahol mindenki megtanulhat írni és olvasni, hogy az Igét olvassa. Hogyan olvassuk a Szentírást? Nem tudunk héberül, görögül vagy latinul. Tehát le kell fordítani a Bibli-

át a népek nyelvére. Így történt meg, hogy a reformáció a tanulatlan nép számára az „ismeretlen nyelvek börtönéből” is kiszabadítja Isten Igéjét. Azonnal hozzáfognak a Szentírás lefordításához mindenütt – Istennek hála a reformáció elterjedése egybeesik a kor egyik legfontosabb vívmányának felfedezésével: a könyvnyomtatással. Ennek köszönhetően viszonylag nagy példányszámban kerülnek majd ki a nyomdákból a nemzeti nyelvekre lefordított Bibliák.

A kálvini tanítás egyik legfontosabb felismerése az *egyetemes papság* fogalma! Vagyis, mindenki saját magának „papja”. Nem feltétlenül szükséges, hogy valaki a számba rágja a Biblia tanítását és értelmezze, helyettem. Az egyetemes papság elve szerint nekem szabad értenem és értelmeznem Jézus szavát. Szabad olvasnom az Igéjét. Isten Szentlelke meg nem köthető, Ő szólhat hozzám a Szentírás által közvetítő nélkül is. Gondoljunk bele, milyen pánikot okozhatott ez a középkori papságnak, aki addig azt mondhatott, amit akart és nem akadt, aki megkérdőjelezze. A köznép nem tudta, hogy mit ír valójában a Szentírás, de most már maguk is meggyőződhetnek a valóságról.

A kálvini egyház *hitvallásokban* fogalmazta meg, amit hitigazságként felfedezett (II. Helvét Hitvallás, és a Heidelbergi Káté). Egyrészt, hogy csupán összefoglalják a felismert igazságokat, de másrészt hitvédelemből, apológiából. Védekezni kellett az akkori katolikus egyházzal szemben, amely természetesen eretnekséget kiáltott minden reformátori tanra. A református hitvallások szinte agyonidéznek a Bibliát minden mondatukban. Így például a fent említett tény, hogy nekem szabad olvasnom és értenem Isten Igéjét, nem azt jelenti, hogy mindent belemagyarázhatok vagy beleérthetek. Ezért jön segítségül a hitvallás a számtalan bibliai utalással, hogy eltájékozódjunk Isten ügyeiben, Jézus tanításában. Az alapvető vezérgondolat: a Szentírás a Szentírás magyarázza.

Az *áldozás* kérdéskörében pedig az az új-régi felismerés, hogy Jézus Krisztus kereszten történt áldozata tökéletes, minden bűnre kiterjedő. Nincs szüksége tehát attól kezdve az embernek a bűnei miatt áldoznia. Egyetemes megváltás történt

Bácsfeketehegy református templom (fotó: Hevér Miklós)

Isten Fia engesztelő áldozatával. Áldozás csak *hála*áldozat formában létezik, amely egészen másról szól. *Hálával* áldozunk Istennek. Köszönetet mondunk áldásaiért, megtartásáért, értünk meghalt Fiáért. De érdemszerző és bűnbocsátó áldozat nem létezik, mert ezzel „feleslegessé” tennénk Jézus Krisztus váltságahalálát.

A *gyónás* is közvetlenül Istennek történik. A kálvini felfogás szerint bűneinkkel személyesen a megbántott Urunkhoz fordulunk. Őelőtte valljuk meg, és Őelőtte bánjuk meg vétkeinket, közvetlenül Őtől kapjuk a feloldozást. Pap nem szab ki penitenciát a hívőre, pl. imádságok többszöri elmondását, hanem Isten színe előtt az ember ön maga vív meg lelkiismeretével, ön maga vallja meg töredelmesen a hiányosságait, bűneit, és önmaga kéri és veszi Istentől a megbocsá-

tást. Valóságos lelki küzdelem ez, amelyben megállunk a Teremtő előtt, őszinte és mély önvizsgálatot tartunk, és lelkünkben történik meg a bűneinkből való feloldozás személyesen Mennyei Atyántól. *Nincs közbenjáró más, csak az egyetlen Krisztus.* A Megváltó egyedül, csakis és kizárólag Jézus Krisztus. Akiket a katolikus egyház szenteknek tart, Szűz Máriával egyetemben, azok példájából igenis tanulhatunk. Ők jó példaképek lehetnek számunkra, de Isten előtt nem közbenjárók.

Kálvin erkölce a *munka világának* területén kardinális változást hoz egész Európára, és ezen keresztül a világra nézve is. Az Igéből felismert alapelv: „gyümölcszeikről ismeritek meg őket” (Máté 7, 20). Vagyis, ha életem gyümölcsöző, gazdag, és anyagilag is van miben dúsakálnom, nem kell, hogy hiányt lássak semmiben, akkor ez annak jele, hogy

A bácskossuthfalvi templom (fotó: Besnyi Károly)

„gyümölcsseimről felismerhető” vagyok. Isten gyermeke vagyok. Ez sarkallta az embereket a (viszonylagos) jólét, a gyümölcsök elérésére. Az Ige tanítása, természetesen, a lelki gyümölcsök fontosságát is szem előtt tartja. Számított, igen fontos volt az, hogy valaki Isten gyermeke-e vagy sem. A földi élet után Jézus ismerősként fogadja-e, vagy a külső sötétségre zárja-e, ahol „lészen sírás és fogcsikorgatás” (Máté 25, 30.). A másik Ige, amely meghatározó és iránymutató e téren, és amely aztán a kapitalizmus kifejlődéséhez vezet végeredményében, a talentumok példázata (Máté 25, 14-30.). Jézus e tanításának következtetése, hogy nem szabad „elásnom”, gyümölcstelenül elrejtennem a javaimat, hanem gyümölcsötvetnem kell azokat Isten szándéka szerint. Így az addigi feudalista szemlélet megváltozása fog bekövetkezni. Addig az anyagi javak felélése történt. A gyümölcs, a haszon céljából történő (újra)befektetés ismeretlen. Az urak (az egyházzal karöltve) csak adóztatnak, sarcolnak, és nem érdekli őket, hogy a paraszt miből és hogyan teremti elő a tizedét-kilencedét. A nagy földrajzi felfedezések kora is ez, amelynek e kérdés-

re mutató vetülete is van. Ekkor ingáznak a hajók főleg Dél-Amerika felé, hogy az ottani indiánok aranyért üvegyöngyöket adva, roskadásig telve érkeznek elsősorban a spanyol és portugál kikötőkbe, az itthon elfogyó aranyat pótolandó. Azt az aranyat, amelyet még nem fektettek be, hanem csak felérték.

Ezzel szemben a kálvini alapokon nyugvó protestáns munkaetika a hasznot hozó befektetésen alapul. Az ilyen értelmű beruházásban az *alap*(tőke) nem lesz felélve, hanem a megtermelt *haszonból* lehet megélni, sőt tovább gyarapodni is akár.

A reformátor Kálvin személye

A francia származású Kálvin jogot is tanult, és megfigyelhető, mennyire körültekintően, jogászai pontossággal fogalmaz ő maga is, de a református Hitvallásaink is. Mennyire körülbástyáznak a Biblia Igéivel minden egyes mondatot, gondolatot. A törekvés az volt, hogy száz százalékig a Szentírás tanításával, és kizárólag a Szentírás tanításával, Jézus szavaival megegyező legyen, amit megfogalmaznak. Minden, amit Jézus és a Biblia mond, és semmi, amit nem! Sok-

sok imádságos órába telt ez a reformátornak, hogy Ura előtt megimádkozza a megfogalmazandókat, hogy azok minden emberi esetlegességtől mentesek legyenek.

Kálvin végtelenül rendszerető és szigorú ember volt. Magával szemben és másokkal is. Rengeteget imádkozott, állandóan Ura elé vitte kérdéseit, vívódásait, döntéseit. Köztudott, hogy agyonkoptatta imazsámolyát, és az is, hogy a sok térdeléstől tevetérde volt. Következetes keresztyén életvitelt követelt mindenkitől. Ez leginkább a genfi szolgáltatán tükröződött. Szigorú erkölcs és keresztyén fegyelem uralkodott mindenütt. Mindennek a Szentírás tanítása szerint kell történnie, az élet minden területén. A gazdasági élet sem kivétel, még számokban és százalékokban is kifejezi a jézusi erkölcsöt: 6% kamat még elfogadható a kölcsönre, de az ezen felüli már nem! A közösség ügyel magára és tagjaira. A bűnben járókat vissza kell téríteni, lehetőleg szép szóval, ám a megátalkodottakat büntetéssel kell jobb belátásra bírni. Szinte drákói fegyelem uralkodik Genfben ekkor. A konzisztórium szinte csendőrségként járőrözött, óvja az isteni rendet, erkölcsöt az egész

Bácskossuthfalvi református templom (fotó: Hevér Miklós)

városban. Büntetés jár a káromkodásért is, nemcsak a címeres bűnökért. A közösség együtt lélegzik, és bizony súlyos büntetés az, ha valakit nem engednek az úrvacsorához. A mai ember mosolyog ezeken. Kinek számít ma, ha nem vehet úrvacsorát?

Tilos koldulni is. De ez a tény nem önmagában áll! A keresztyén közösségnek kötelessége gondoskodni szegényeiről. A Heidelbergi Káté 8. parancsolatról szóló tanítása magyarázatul szolgál: „Mit kíván Isten a nyolcadik parancsolatban? – Isten a nyolcadik parancsolatban (*Ne lopj!*) azt kívánja, hogy felebarátunk hasznát előmozdítsuk és hűségesen dolgozzunk, hogy a szűkölködőkön segíthessünk.”

Kálvin hatása a magyarságra

A Biblia lefordításával Európa nyelveinek komoly megalapozása, rendezése, rendszerezése is megtörténik. Máig tartó hatásai vannak a bibliafordításoknak, és nem véletlen – hogy csak egyetlen példát hozzak –, hogy a ma szinte teljesen katolikus Szlovéniában a reformáció ünnepe állami ünnep! Pontosan azért, mert fölmérték annak értékét és jelentőségét, amit Primož Trubar tett a szlovén nyelv, és így a szlovén nemzet megmaradása érdekében. Ha nincs a reformáció útján járó Primož Trubar és a szlovénre fordított Biblia, akkor igen komoly létvesztélybe kerül maga a szlovén nemzet is. A magyar református Károli-biblia értékét és szépségét itt most nincs lehetőség kifejtteni. El sem gondolhatjuk, hogy mekkora megtartó ereje volt a nem-

zeti nyelven leírt Szentírásnak.⁵ Nem tudjuk, hogy mi lett volna az évszázadok folyamán, ha nem létezik a nyelv őrző bástyája, a magyarra fordított Szentírása a magyarságnak. Ezért kérdezi és vallja koszorús költőnk is felemelő versében: „**Hiszed-e, hogy lenne olyan-amilyen magyarság, ha nincs Kálvin? – Nem hiszem.**”⁶

A *nemzeti kérdés* visszavonhatatlanul összekapcsolódik a reformáció törekvéseivel. Annnyira egybekapcsolódik a kálvinizmus és a magyarság élete, hogy egyenesen „magyar vallásnak” nevezték a reformáció századában a 16. században, és az után is (ld. A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára „magyar” szócikkét), ugyanis a németek, szászok és szlovákok is lettek lutheránusok, de kálvinisták nem, csak a magyarok. Tudnunk kell, hogy a reformáció – a török megszállás és az ország három részre szakadása – következtében a magyar nemzet jelentős része csatlakozott a reformáció egyházaihoz, ugyanis csak a királyi Magyarországon próbálták akadályozni a protestantizmus terjedését. Bucsay Mihály a katolikus történetírókra ezt írja: „Egy, a Vatikánnak küldött titkos jelentés szerint, a 16. század végén Magyarországon ezer protestánsra mindössze egy katolikus esett! Magyarország túlnyomó részt, amint azt a katolikus egyházi történetírás megállapította, hosszú időn át protestáns volt”⁷. A török kiűzésekor a 17. század végén Magyarország lakosságának kb. 40 %-a (2,2 millió fő) protestáns volt. A 18. század végén már csak 22%, bár lélekszámuk nem változott.⁸ A rekatolizáció eredménye lesz a ma is fennál-

ló arány: 20–25%. A nemzet önállósodása és a vallási önállósodás együtt halad. Minden későbbi magyar szabadságküzdelem karöltve jár a vallásszabadság kivívásának reményével (Bocskai, Rákóczi, 1848).

Mária Terézia fiának, a kalapos királynak, II. Józsefnek és a türelmi rendeletnek köszönhető, hogy a protestánsok fogyása megáll, vállalhatnak állami hivatalokat is. A 18. század közepén még nem éltek reformátusok a Bácskában. A türelmi rendelet és a Bácska 18. század végi betelepítése következtében érkeztek kálvinisták ide. A Nagykunságról ekkor történik az a komoly áttelepülés, mely a ma is meghatározó református közösségek kialakulásához vezet. 1785-ben, ill. 1786-ban Karcagról, Kunmadarasról, Jászkisérrel, Kunhegyesről, Kisújszállásról stb. érkeznek a kálvinista ősök vidékünkre, és megalapítják Pacsér, Ómorovica (később Bácskossuthfalva), Bácsfeketehegy és Piros gyülekezeteit. Ugyanekkor német reformátusok a Rajna-mellékéről is megtelepedtek a Bácskában: Torzsa, Cservenka, Újverbász, Újszivác és Újsóvár gyülekezeteit alapították. A 19. században is a betelepülőeknek köszönhetően új egyházak alakultak: Baja, Ószivác, Szabadka, Újvidék. A 20. század elején iskolát fenntartó leányegyházak voltak Óverbászon, Úrszentivánon, Zentán. A 19. század második felében a magyarosítás ügyét szorgalmazták, a német nyelvű gyülekezetek iskoláiban a magyar nyelv tanítását jutalmazták. 1898-ban a magyar nyelvű mise betiltása miatt a katolikus Maradék lakossága kálvinista lett.

Összefoglalva a fentiek kimondhatjuk, hogy a kálvini reformáció – messzemenően a teljesség igénye nélkül! – a következőket célozza meg: 1. Isten Igéje jusson el mindenkihez. Írott és hallott formában, anyanyelven fogadja be mindenki az Élet Igéjét. 2. Az előbbi következménye a nemzeti (irodalmi) nyelv és a nemzeti öntudat kiforrása, megerősödése és megmaradása. 3. Egyéni, személyes hittapasztalata, hitélete legyen mindenkinek. Jézus Krisztus nemcsak úgy általában halt meg a világ bűneiért, hanem személyesen énértem is. Nem kell más ember, hogy közbenjárjon, áldozzon értem, csak Krisztus. Én személyesen állok Istenem előtt, és Ő személyesen szól hozzám. 4. Gazdasági szemléletváltás, amely szerint az alaptőke nem lesz felélve, hanem a befektetés nyomán haszon keletkezik, amely megélhetést is és gyarapodást is eredményez.

Ennek szociális vonatkozása, hogy az eset-tekről is kötelesség gondoskodnunk.

Az egész világot Isten teremtette, és az én életemet, az ember életét is Ő adta. A világ tükrözi Isten dicsőségét, és az ember hivatása is ez: Isten dicsőségére cselekedjék mindent. „Mellékesen” ez az ember életét is boldoggá, egészsé, értelmessé teszi. Ahogy Hamvas Béla írja: „Az élet akkor sikerül, ha feláldozom. Józan és komoly embernél ez a feladat önmagától megoldódik, amikor életét Isten rendelkezésére bocsátja.” Minderről Kálvin János közismert vezérigéje vall a legtömörebben: Soli Deo Gloria – egyedül Istené a dicsőség! ♦

Irodalom

Szent Biblia, Magyar Bibliatársulat, Budapest, 2007.
A bor filozófiája, Hamvas Béla, Editio M, Szentendre, 2000.
A civilizációk összecsapása és a világrend átalakulása, Samuel P. Huntington, Európa, Budapest, 2014.
A Heidelbergi Káté, Erdős József szerk., Méliusz, Debrecen, 1935.
A keresztyén vallás rendszere, Kálvin János, Ref. Főiskolai Nyomda, Pápa, 1909. – Reprint, Egyetemi Nyomda, Budapest, 1995.
A Második Helvét Hitvallás, Erdős József szerk., Hegedűs és Sándor, Debrecen, 1907.
Az öt sola, http://hu.wikipedia.org/wiki/Az_%C3%B6t_sola, letöltés: 2014. október 1.
A protestantizmus története Magyarországon 1521-1945, Bucsay Mihály, Gondolat kiadó, Budapest, 1985. p.82.
Bács-Bodrog vármegye monográfiája, II. kötet, szerk. Borovszky Samu, Budapest, 1909.
Barta János: A kétféjű sas hatalmában, Budapest, 1997.
Gazdaság és társadalom, M. Weber, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1987.
McGrath, Alistér E.: Kálvin, Osiris, Budapest, 1996.
Református Valláskönyv, Békássy Zoltán szerk., Pannonia Grafikai Műintézet, Szabadka, 1972.
Hunt, Tristram: The Protestant Reformation, <https://www.youtube.com/channel/UCvkb1woAgGCTVs0glwdq2hQ>, letöltés: 2014. október 1.

Jegyzetek

- ¹ A keresztyén változat közbülső keresztyén vagy keresztné fokozatot átvett, az eredetibb keresztyénből, de számolhatunk a kereszt népetimológiai beleértésével is. Később, a 18. század vége óta nyomon követhetően a keresztyén és a keresztyén megnevezések használata közötti felekezeti megoszlás ment végbe: az előbbi katolikus, az utóbbi protestáns jellegűvé vált. (A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára, II. kötet, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1995.)
- ² Ugyanis Kálvin rámutat a predestináció (eleve elrendelés) tanára pl. Pál Római levelében: „Akielőre erre rendelt, azokat meg is hívta, akiket meghívott, azokat megigazulttá tette, akiket pedig megigazulttá tett, azokat meg is dicsőítette” (Róm 8. 29-31)
- ³ Az öt sola, http://hu.wikipedia.org/wiki/Az_%C3%B6t_sola, letöltés: 2014. október 1.
- ⁴ Az öt sola, http://hu.wikipedia.org/wiki/Az_%C3%B6t_sola, letöltés: 2014. október 1.
- ⁵ A XV. században készült a Huszita Biblia, mely három kódexben maradt fenn töredékesen. Károli Gáspár bibliafordításának is számos protestáns fordítás volt az előzménye. 1626-ban az első teljes katolikus Biblia-fordítás is megjelent. (a szerk. megjegyzése)
- ⁶ Illyés Gyula: A reformáció genfi emlékműve előtt
- ⁷ Bucsay Mihály: A protestantizmus története Magyarországon 1521-1945, Budapest, Gondolat kiadó 1985. p.82.
- ⁸ Barta János: A kétféjű sas hatalmában, Budapest, 1997. 23.

Történetek a délszláv háborúk áldozatairól

Szabó Angéla: Holt szezon (katonááldozataink). Magánkiadás, Újvidék, 2014

Szabó Angéla az újságírói stílus jó ismerője, azaz jól tudja beszéltetni riportalanyait, és jól emeli ki a fontos részleteket, mégis a könyv címe talán túl könnyedre, újságíróira sikeredett ahhoz képest, amilyen súlyos tartalmat dolgoz fel. A szerzőt dicséri, hogy még idejekorán (nem úgy, mint az 1944-es áldozatok esetében) fogott hozzá, hogy a délszláv háborúk áldozataival foglalkozzon, vagyis az 1990 és az 1999 közötti áldozatokkal. Elgondolkodtató, hogy a könyvet miért magánkiadásban adta ki, hiszen a Vajdaságban több kiadó is működik, és a téma is jelentős (szerencsére a magyarországi Nemzeti Kulturális Alap, Kövér László a magyarországi Parlament házelnöke, a Vajdasági Magyar Pedagógusok Egyesülete, valamint Csorba Béla támogatta). A könyvet egyébként minőséges papírra nyomtatták, jól olvasható betűkkel és kötéssel, a felhasznált képanyag méltóságteljes. A szerző kitartását dicséri az is, hogy mintegy hatvan embert tudott megszólítani, hogy meséljék el szeretteik történetét, szubjektívan, ahogy ők megélték a veszteségeiket. A kötetben megszólalók teljesen szabadon mondják el történetüket, ami rendben is van, hiszen ebből a sok szubjektív történetből egy általánosabb történet áll elő, amely végtelenül szomorú, és amely a vajdasági magyarság kiszolgáltatottságát is bemutatja. Több olyan történet is van a könyvben, amely egyben azt is bemutatja, ahogy egy élet értelmét veszti, ahogy egy család felbomlik. Erről már született szépirodalmi alkotás, a Tartalék élet Nagy Farkas-Dudás Erika tollából, a kétezres évek egyik legjobb novellája. Azonban az, amiről Szabó Angéla ír, nem fikció, hanem a megélt történelem, a szeretteiket elvesztők szemszögéből.

A könyv háttéréről csak annyit, hogy 1991 és 1995 között gyors egymásutánban, ill. párhuzamosan zajlottak az egykori Jugoszláv Szocialista Föderatív Köztársaság szétesését kísérő háborúk Szlovéniában, Horvátországban és Bosznia-Hercegovinában, hogy aztán 1999-ben Koszovón legyen háború, majd végül békésen kiváljon Montenegró, és, ahogy az egyik politikai és történelmi kérdésekben nem jártas szlovén barátom fogalmazott, végül csak Szerbia maradjon Jugoszláviában. Az egykori vajdasági magyar politikai elit hiába mondogatta, hogy a délszláv népek nagy történelmi kérdéseiből fakadó konfliktusa nem a magyarok ügye, végül mégis, akaratlanul az lett a vajdasági magyarok tömeges mozgósításával. És ahol háború van, halottak is vannak. A vajdasági magyarság többféleképpen került a háborús konfliktusba. Talán a legszörnyűbb a mozgósítás volt, amikor valaki hirtelen bekopogott az ajtón és kezdetben egy behívót adott át, hogy elkezdjék az ember gondolkodni, hogy bevonul-e, vagy elhagyja az országot. Aztán ez még szigorodott is, amikor rendőrökkel jelent meg a behívót kézbesítő személy, vagy amikor egy-egy faluból összeszedték a katonaköteles férfiakat. Ezen kívül volt még néhány „elátkozott generáció” is, amelynek a szolgálati ideje valamelyik háborús évre esett. A magyarságra nem volt jellemző, hogy a Jugoszláv Hadseregben szolgáltak magyar katonatisztek, és az sem hogy önkéntesen mentek háborúba. Mégis a könyv rólik is szól, egyébként teljesen jogosan, hiszen ilyen is volt, és a tiszt is, az önkéntes is áldozat. Talán ki sem lehet választani a letragikusabb történetet, hiszen ki tudná, melyik a nagyobb fájdalom, amikor egy testvérpár ugyanazon a napon, mégpedig az első fronton töltött napon esik el, vagy amikor az egyszülött gyermek veszik oda a háborúban. A könyvet olvasva az áldozatok néhány típusba sorolhatók. Voltak, akiket csak a háborúba sodort a történelem, voltak, akik a hazájuk iránti hűségéből akarták leróni a szolgálataikat, és végül voltak olyanok is, akik valami okból meg akarták tapasztalni a háborút, valami izgatottság, frusztráltság, befolyásolhatóság miatt (volt közöttük olyan is, aki mindhárom háborút megjárta). A szerző nem próbálja meg típusokba sorolni az áldozatokat, és ami még fontosabb, nem is ítélkezik, a történetek rendezőelve az áldozatul esés időpontja, vagyis az első áldozat a szlovéniai háborúból van, az utolsó pedig koszovói konfliktusból.

A legtöbb történet – azon kívül, hogy súlyos veszteségekről szól – egyedi is. A Sellye-féle stressz-rangsorban az első, tehát a legerősebb fájdalmat okozó a gyermek elvesztése, és ettől olyan fájdalmasak ezek a történetek. Tudták ezt azok is, akik a halálhíreket hozták, nem egyszer orvos is jött, és injekciót is kaptak a fiukat elvesztők. A halálesetek nagy részét még az a rossz hangulat is körülengi, hogy a hozzátartozók sokszor úgy érzik, nem kaptak elég információt arról, hogy hogyan haltak meg szeretteik. Egyeseket teljesen lezárt koporsóban hoztak haza, úgy, hogy egy pillantást sem vethettek a holttestre, mások koporsóján viszont be lehetett látni. Egyeseket, így sejtik az utánuk maradtak, azért öltek meg feletteseik, mert nem akarták teljesíteni a parancsot (mondjuk egy tankból szétlőni egy falut). Többen hihetetlennek tartják az okot, amit magyarázatként kaptak (öngyilkosság, szívroham). A történetekben az is tipikus, hogy sokszor olyan fiúk haláláról szólnak, akik öregedő szülei támaszai lehettek volna, és akiket nem érdekelt a továbbtanulás, hanem inkább a munka. Ezen kívül – ezt máshonnan, a túlélőktől is gyakran lehet hallani –, hogy az újoncokat nagyon rövid kiképzés után vezényelték a tűzvonalba, a harcok leghevesebb pontjaira, pl. Vukovár ostromára. Másokkal meg az történt, hogy ugyan mozgósították őket, de önkéntesen írták be. A kötet minden története fatális, és több nem tipikus történetet is olvashatunk. Egy-egy történet szinte olyan, mint egy görög dráma, ahol akármilyen történet, nem lehet elkerülni a tragikus végkifejletet.

A könyvet olvasva a motoszka bennem, hogy valóban kinek íródott, miért jó elolvasni ezt a kötetet. A válasz nem könnyű, ahogy a könyv sem könnyű olvasmány. Mégis úgy gondolom, hogy megérte megírni a könyvet. A szerző egy kordokumentumot hagy az utókorra, az 1991 és 1999 közötti „holt szezonról”, hogy aztán lehessen gondolkodni, következtetéseket levonni. Ezen kívül jó ezt a könyvet a titóizmust és a testvériség-egységet magasztaló könyvek mellé tenni, hogy realisabb képünk legyen arról, hogyan is ért véget a jugoszláv álom. Ezen kívül ez a könyv, ahogy az egyik történetben az egyik áldozat gyermeke kívánta, „leszedi a göröngyöket”, ha nem is az áldozatokról, de legalább emlékükről.

Dr. Mészáros Zoltán

A szabadkai 86. Cs. és Kir. gyalogezred története*

Ricz Péter, Szabadka

Bevezető helyett

Rendhagyó módon, egy kéréssel fordulok mindazokhoz, akik behatóbban szeretnék megismerni a 86., ún. közös gyalogezred szomorú történetét. Előtte okvetlenül olvassák el a Bácsország 2014/3 (70. szám) mellékleteként megjelent, az oromi Pósa (Muhi) Mária által szerkesztett Levelek a pokolból című visszaemlékezést. Ebben egy, a Magyarokanizsa környéki tanyavilágból származó fiatalember katonaelete mutatkozik meg előttünk a maga mindennapi szörnyűséges, gyötrelmekkel és fizikai, de még inkább lelki fájdalmaival teli valóságában. Mert ez a történelmi munkák legnagyobb hiányossága, a maguk száraz, tényszerű állításainak igazolása mellett, szinte elhanyagolható mértékben szólnak magáról az EMBERRŐL, főleg ha az illető beosztása közkatona, vagy esetleg alacsonyabb rangú altiszt. Pedig minden hadseregnek a magját ezek, az esetek többségében egyszerű sorsú emberek képezik, ők vív-

ják meg a győztes vagy vesztes csatákat, egyrészt az ellenséggel, másrészt önnön magukkal, állandó gyötrelmek közepette a kérlelhetetlen halál biztos tudatában, amely akarva-akaratlanul ott lebeg a fejük felett. Természetesen mindig akadnak szerencsével megáldott kivételek, akiket nem fog sem a puszkagolyó, sem a gondolkodó és mélyen érző homo sapiens félelme a sors kegyetlen megnyilvánulásaival szemben.

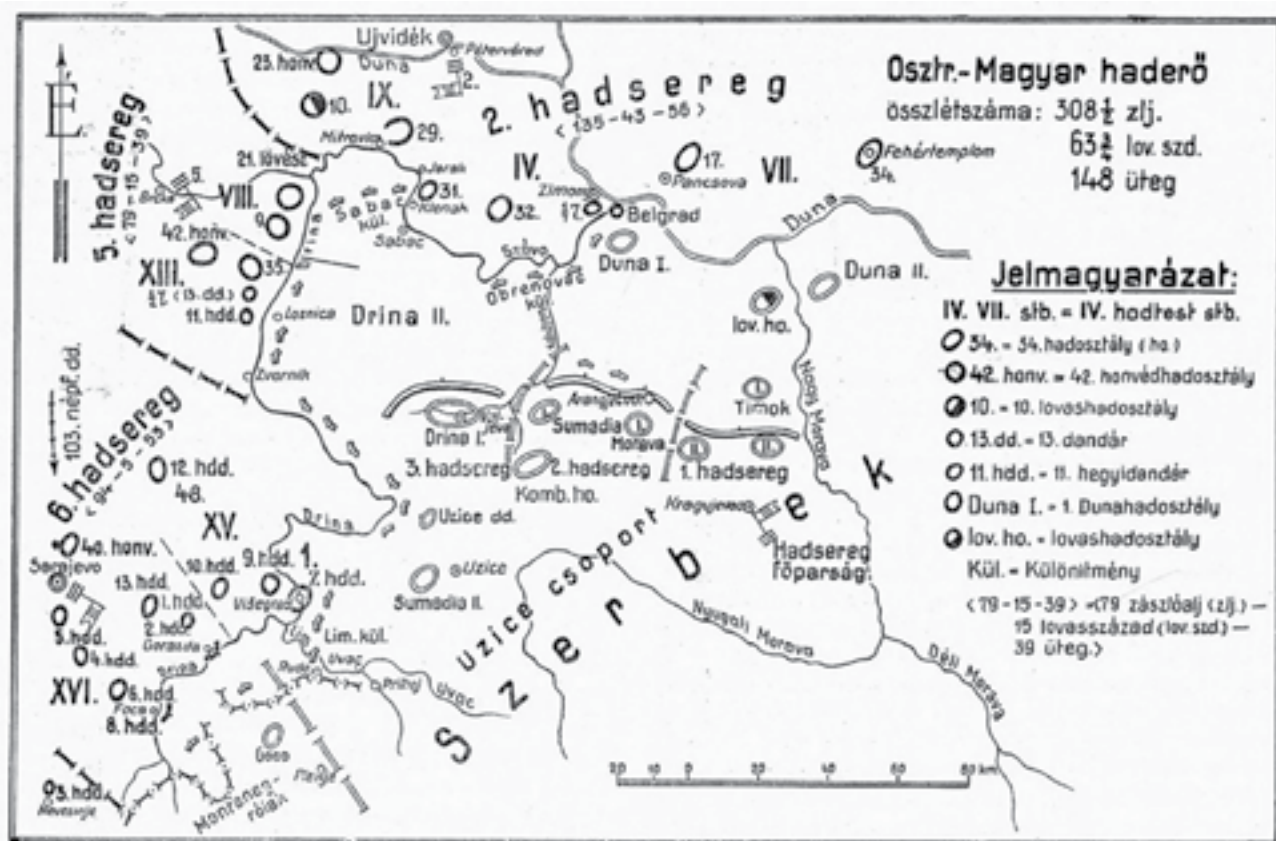
Az első világháború, vagy korabeli nevén a „Nagy háború” négy véres éve emberi mivoltunk minden förtelmes bugyrát a felszínre hozta, a túlélők tömegei és vezéreiből mégsem okultak belőle, hiszen bő két évtized elteltével újakezdték egymás gyilkolását, csak még kegyetlenebb és brutálisabb módon.

Bata M. Ferencet, egy 14 gyermekes paraszti család 8. gyermekeként 1892. május 20-án anyakönyvezték Magyarokanizsán. 1914. aug. 9-én vonult be rendes katonai szolgálatra Szabadkán, ahol a cs. és kir. (közös) 86. gyalogezred 4. századába osztották be. Néhány napos gyalog-bakasága után átvezényelték a cs. és

kir. 8. huszárezred 6. századába, melynek keretében 1915. április legelején kikerült a keleti (orosz) frontra, ahol Galícia (Gácsország) déli részén, 1915. augusztus 1-jén a Kunyakovszki község melletti csatatéren szerzett hasi sérülése következtében életét adta az Istenért, a Királyért és a Hazáért. Ott porladnak csontjai a messzi távolban.

A monarchia hadserege

A szakemberek egy része (történészek, hadtörténészek, levéltárosok) az Osztrák-Magyar Monarchia hadseregét finoman szólva lesajnálja. Ennek valós oka nem egészen világos, de az tény, hogy voltak olyan történelmi időszakok, amikor az aktuális politika nem támogatta egy letűnt világ eszméinek, sikereinek hangoztatását. Egyaránt érvényes ez a megállapítás mind a szélsőjobb, mind a szélsőbal eszméket hirdető diktatúrákra. Ettől függetlenül egy szervezett, óriási hadseregről volt szó, és nem csak egyről, mivel a Monarchia védelmét összesen 9 hadsereg biztosította.

Az osztrák-magyar és a szerb erők felvonulása 1914 augusztus közepén

Talán belső szervezési szempontokból volt más ez a hadigépezet, mint a többi európai és a tengerentúli birodalmak hadseregei. A legfontosabb részét a császári és királyi (cs. és kir. vagy K. u. K.) hadsereg egységei képezték, melyeket köznyelven „közös” csapatoknak hívtak. Ennek a hadseregnek az alapjait, a kor szellemének megfelelő szerkezet szerint a gyalogság alkotta. Békeidőben ez 102 gyalogezredből állt. Az ezredeket párosával dandárokba, majd két-két dandárt hadosztályokba szerveztek. A hadosztály számított a legkisebb önálló hadművelleti feladatra alkalmas egységnek. 2-3 hadosztályból állt egy hadtest, és változó számú hadtestből szerveződtek a hadseregek.

A Monarchia fegyveres ereje ezen felül egy másik szárazföldi haderőt is fenntartott. A Magyar Királyság területéről toborzott katonákból a Magyar Királyi Honvédséget, az osztrák örökös tartományok személyi állományából a K. u. K. Landwehr egységeket állította fel. Ezen csapatok gyalogos és lovashadosztályokból álltak, amelyek felépítése nagyjából megegyezett a közös hadosztályokéval.

A gyalogos egységeket a hadosztályok szintjén egyéb csapatok egészítették ki. Mindenekelőtt egy tüzérdandár, amelyhez tábori ágyús és tábori tarackos osztályok (a későbbiekben ezredek) tartoztak, továbbá általában egy ütegnyi nehéztüzérség. A háború folyamán a tüzérség esett át a legnagyobb fejlődésen. Ennek megfelelően állományát mind létszámban, mind felszerelésben nagymértékben bővítették. A háború végére a hadosztályoknak már két-két tábori tüzérezredük (bennük légvédelmi és aknavető ütegekkel), valamint egy nehéztüzér ezredük is volt.

A hadosztályok állományába ezen felül különféle műszaki és ellátó csapatok tartoztak, illetve az üzenetek kézbesítésére szolgáló hadosztálylovasság. A fentiekén kívül, szükség szerint a csapatokhoz beosztottak építő alakulatokat (századokat), vagy erősítésként további gyalogságot, mint pl. tábori vadász zászlóaljakat. A cs. és kir. hadosztályok közül némelyik különleges hegyi kiképzésben részesített zászlóaljakkal és a belőlük szervezett hegyi dandárokkal rendelkezett.

A közös haderőhöz további fegyvernemek is tartoztak. A lovasság három, eredetileg részben eltérő felszerelésű csa-

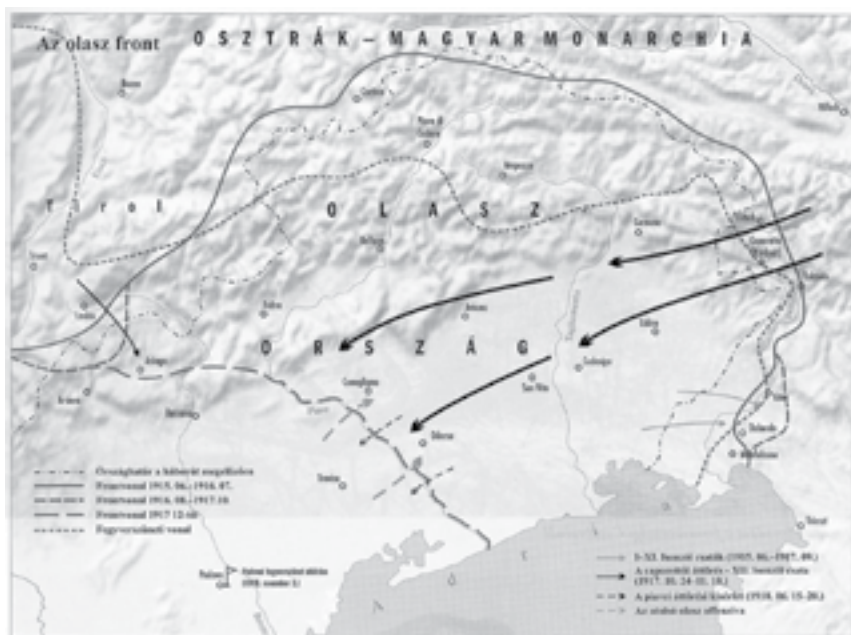

A III. zászlóalj kiegészítő szállítmányának tisztikara a mozgósításkor, 1914 augusztusa

patból állt. Huszárokból, dragonyosokból és ulánusokból. A háború elején ezek még speciális feladatokra hivatott lovashado-

sztaályokat képeztek. Azonban már 1914-ben bebizonyosodott, ez a lovasság nem méltó ellenfele a korszerű tüzérségnek és

géppuskáknak, így állományukat a hagyományos gyalogos hadosztályokhoz hasonlóan vetették be.

Ugyancsak a közös hadsereg része volt a légiőr, valamint a haditengerészet és a Dunai Flottilla, melyek igen jelentős fejlődésen estek át a háború folyamán.

Végezetül, de nem utolsósorban, szót kell ejteni a népfelkelés intézményéről. Az idősebb generációkat a háború első éveiben külön népfelkelő egységekbe hívták be. Ezeknek a csapatoknak a harcértéke alacsonyabb volt, mint a sorezredeké, ezért eleinte kiegészítő feladatokkal látták el őket. Később a mind nagyobb embervesztéség pótlására a népfelkelő ezredek állományát átcsoportosították a sorezredekbe, így ezek a csapatok idővel gyakorlatilag megszűntek.

Ahogy elkezdődött

Kevés magyarországi város dicsekedhet azzal, hogy volt a történelemnek egy olyan időszaka (1882-1918), amikor saját ezredet mondhatott magáénak. Persze akkortájt Szabadka, közel 95 ezer lakosával, Budapest és Szeged után az ország harmadik legnagyobb városának számított. Gazdasági és kulturális szempontból rendkívül kecsegtető jövő előtt állt, köszönve ezt változatos nemzetiségi összetételének, ahol magyar, horvát, bunyevác, szerb, zsidó és német példamutató módon szót tudott érteni egymással. Sajnos, mint tudjuk, a sors fura fintora összekuszálta a szálakat, így sok minden másként alakult a jövőt illetően, mint azt sokan hitték, de ez már egy másik történet.

A cs. és kir. 86. magyar (mert ez volt az egység hivatalos nyelve) gyalogezred Ferenc József császár és király 1882. november 30-án kelt, a hadsereg szervezetének változtatására és a gyalogság átszervezésére vonatkozó rendelete alapján alakult meg. Ennek értelmében 1883. január 1-jével az akkor meglévő nyolcvan (1-80) gyalogezredhez még huszonkét újonnan felállítottat csatoltak. Valójában a korábbi ezredek öt zászlóaljából az utolsót törölték, és azokból létrehoztak újakat. A szabadkai császári és királyi 86. magyar gyalogezred esetében ez a következőképpen történt: az újvidéki 6., a zombori 23., a budapesti 32. és a kecskeméti 38. gyalogezred V. zászlóaljából lett a szabadkai új gyalogezred I., II., III. és IV. zászlóalja. Egyenruhájukon amarantpiros hajtókát (nyakdísz), valamint sárga gombot viseltek.

Egyúttal meghatározták az új ezred hat tájegységből álló kiegészítési területét, amelynek székhelyeül Szabadkát jelölték ki. A kiegészítési kerületbe a következő városok, községek és lakott helyek tartoztak: I. Szabadka város; II. Magyarkanizsa város; III. Zenta város; IV. Zentai járás; V. Óbecsei járás és VI. Topolyai járás. Az ezek közé tartozó egyes helységek, az egykori tanyavilág részei ma már nem léteznek.

Az 1910. évi népszámlálás alapján a gyalogezred állományának nemzetiségi összetétele: 70% magyar (a zsidók is ide tartoznak), 14% szerb (a horvátok is ide tartoznak), 12% bunyevác, 3,5% német és 0,5% egyéb.

Meghatározták az ezredzászlót is, amely egy 190x180 cm méretű, sárga színű selyem, gyalogsági szabvány méretű zászlónak felelt meg, a két oldalán található szokványos birodalmi jelvényekkel (pl. kétféjű sas), köztük a magyar Szent Korona országainak címerével. Hozzá két selyem zászlószalag tartozott (amarantpiros és világoskék) különböző emlékszővegekkel és évszámokkal.

Habár a 86. közös gyalogezredet Szabadka háziezredének tekintették, sem a hadvezetés, de maga a város sem tett sokat ezért az egységért. Mindenekelőtt, mivel az ezrednek nem volt saját laktanyája, így kénytelen volt 30 évig „albérlőként” működni. Ezredparancsnoksága 1882-ben Budapesten alakult meg, azonban csak 1909. május 1-jén települt át Szabadkára. Ez idő alatt az ezred egy vagy két zászlóalja Budapesten állomásozott és Piliscsabán gyakorlatozott. Megalakulásakor csak a II. zászlóalj került Szabadkára. Elhelyezése a Halasi úton, a volt baromvásártér közelében, egy nádfedele, földszintes „beszállóépületet” alakítottak át szükségszerűen laktanyává. Ez kapta méltó módon a Putri laktanya nevet. Mivel itt csak három század fért el, a 4. századot a Petőfi utca sarkán álló, ugyancsak szükség szerint átalakított „Petőfi” laktanyában helyezték el.

Amikor az ezredparancsnokság Szabadkára került, már két zászlóaljnak kellett állandó szállást biztosítani. Erre a célra, a Halasi út végén, a volt baromvásártérrel szemben lévő honvéd barakk-táborát vették igénybe. Szükség esetén ennek udvarában sáttortábor is felállítottak. Ez lett a barakk-laktanya. Maga az ezredparancsnokság a Petőfi utcai Varga-házban, az ezredtörzs a „Petőfi” laktanyában, míg a pótkeretzászlóalj-parancsnokság egy Batthyányi utcai bérházban helyezkedett el.

A cs. és kir. (közös) 86. magyar gyalogezred mellett Szabadkán állomásozott még a m. kir. 6. honvéd gyalogezred parancsnoksága egy zászlóaljjal, a m. kir. 4. honvéd huszárezred parancsnoksága egy osztállyal, valamint a cs. és kir. 8. huszárezred pótkeret parancsnoksága.

Karácsonyra hazatérünk

1914. június 28-án délelőtt Sarajevó központjában, a Miljacka folyó partján megtörtént a merénylet. Teljesen mellékes a sokak által nagyon gyakran feltett kérdés, mi lett vol-

na ha... Diplomáciai körökben nyílt titoknak számított, hogy Belgrád, azaz a Szerb Királyság alig palástolt módon, fiatalokra épülő terrorista sejteket támogatott szerte Boszniában, de főleg Sarajevóban. Az Osztrák-Magyar Monarchia katonai elhárítása pontos információkkal rendelkezett ezen a téren. Nem csoda, ha a hadvezért sem érte váratlanul az uralkodó, Ferenc József császári és királyi ultimátuma Szerbia kormánya felé, amire eleve aligha lehetett kielégítő választ adni. Július 25-én lejárt a mindössze kétnapos határidő, amit követően Ausztria-Magyarország megszakította a diplomáciai kapcsolatokat Belgráddal, és hadat üzent Szerbiának.

Kitört tehát a nyílt háború, amely nemsokára VILÁGHÁBORÚVÁ nőtte ki magát, sok-sok millió emberéletet követelve, és további sok-sok millió ártatlant, valamilyen formában egész életére megnyomorítva.

A Monarchia összesen 49 gyaloghadosztályt, 11 lovashadosztályt és 21 menet- és népfelkelő dandárt mozgósított. Ezek közül első lépcsőben egy 8 hadosztályból és 7 menet- és népfelkelő dandárból álló hadseregcsoportnak kellett Szerbiát támadnia észak Szerémségből, átkelve a Száván, míg nyugaton Boszniából, a Drina mentén.

A szemben álló Szerbia hadereje három (I., II., III.) hadseregből és az ún. uzsicei hadseregcsoportból állt. Összesen 210 gyalogzászlóalj, 113 tüzérségi üteggel támogatva. A reguláris hadsereget kisebb létszámú (250 fő) komita (komitácsi) szabadcsapatok egészítették ki. A szerbek összlétszáma 340 ezer fő volt, szám szerint mintegy 130 ezer katonával több, mint az osztrák-magyar balkáni haderő.

A mozgósítási parancsot Szabadkán július 26-án 6 órakor hirdette ki a cs. és kir. 86. gyalogezred parancsnoka a Halasi úti barakkaktanyában. Ugyanezt tette Gaksch Antal alezredes, a II. zászlóalj parancsnoka Budapesten a Hadik laktanyában. A lakosság a mindenütt kifüggesztett utcai hirdetményekből értesült a mozgósítási parancsról és a rájuk (mármint a civilekre) vonatkozó köteleességekről.

Az ezred minden alakulatánál megkezdődött a jó előre elkészített mozgósítási tervek realizálása. A II. zászlóalj Budapesten bevonaglórozott, és július 30-án kora délután megérkezett Szabadkára. Még aznap 18 óra-

kor a barakkaktanyával szemben lévő gyakorlótérén megtörtént az ezred ünnepélyes eskütétele, ezzel az egységek menetkész állapotba kerültek. Az elkülönített 86/III. zászlóaljat kivéve a többi (I., II. és IV.) július 31-én, a szabadkai vasútállomáson berakodott és négy szállítmányban elindult a szerbiai hadszíntér felé.

A szabadkai pályaudvaron és a további állomásokon a lakosság örömteli lelkesedéssel üdvözölte az el-, illetve átvonuló 86-sokat, abban a mélységes meggyőződésben, hogy nemsokára visszafelé fogják éltetni a győztes hadfikat, akik ekkor víg nótaszóval, boldog arccal robogtak a majdani végzetük felé, miközben sokszor elhangzott a kiáltás: Karácsonyra hazatérünk! Igen, a kérdés csak az, hogy miként is, amire akkor aligha gondolt bárki.

Újvidéken a II. zászlóaljat leválasztották a Péterváradon székelő 2. hadsereg-parancsnokság biztosítása céljából. A másik két

chia főtisztjei lebecsülték a szerb hadsereg harci értékét. Minden jel szerint teljesen figyelmen kívül hagyták azt a tényt, miszerint alig pár évvel korábban – a balkáni háború(k) idején (1912-13) – a szerb csapatok kellő harci tapasztalatra tettek szert, ami egyáltalán nem mondható el a szorgos kezű bácskai paraszt legényekről, vagy a városi polgárság képviselőiről, akik Szerémség területén szagoltak igazából először puskaport.

Augusztus közepén a hadvezetés megindította a Szabács elleni hadműveletet. A Monarchia csapatai nagy lendülettel támadtak és kezdeti sikereket értek el. Augusztus 19-én a 86. ezred átesett a tűzkeresztségen, Szabácstól délkeletre a jelencsai ütközetben. A szívósan védekező szerb csapatok katonái kemény ellenfélnek bizonyultak, amit a 86-ok saját bőrükön tapasztaltak. A harcok során megszapordtak a veszteségek, mind halottakban, mind

A 86/1. zászlóalj tisztikara, 1918-ban

zászlóalj Batajnicára vonatozott, majd gyalogosan folytatta útját a Száva irányába. Augusztus 12-én a II. zászlóalj is csatlakozott a Kupinovóban állomásozó társaikhoz, így ettől kezdve az egész gyalogezred (kivéve a 86/III. zászlóaljat) együtt volt a 32. hadosztály és a IV. hadtest kereteiben, immár a szerb tüzérség lőtávján belül. Mivel a hadvezetés nem mert, vagy nem akart kockáztatni, az ezredet visszavonták a Száva vonalától, ami nagy kiábrándulást okozott mind a tisztek, mind a legénység körében. Nem véletlenül, mivel a Monar-

sebesültekben. Augusztus vége felé azután kicsit váratlanul jött a parancs a IV. hadtest átirányításáról Galíciába, a keleti (orosz) frontra. Augusztus 30-án az ezred (I. és IV. zászlóalj) Batajnicára menetelt, ahol szeptember 4-ig maradt elszállásolva. Itt csatlakozott hozzá a II. zászlóalj, valamint egy rendkívüli menetszárad, 6 tiszt, 260 fő legénységgel, akikkel az ezred állományát feltöltötték, veszteségeit pótolták.

A IV. hadtest ezzel befejezte szereplését a balkáni hadszíntéren, ahová többé már nem került vissza.

Viaskodás a Nagy Medvével

Az ezred a szerb harctérről szeptember 4-én indult el négy vasúti szállítmányban észak felé, ugyanazon az útvonalon, amelyen Szabadkáról jött, csak most a végállomás a távoli orosz front volt, valahol a Kárpátok északi lejtőin, Galíciában. Útközben minden vasútállomáson meleg fogadtatásban részesítették őket, és Szabadka város lakossága méltó módon fogadta a maga házi ezredét. Futótűzként terjedt el Szabadkán és környékén az ezred átvonulásának híre, és mire a szállítmányok a pályaudvarra értek, már ezrével gyűltek össze a 86-osok hozzátartozói. Boldogok voltak,

akik viszontláthatták hadba vonult szeretteiket, és mélységesen le voltak sújtva azok, akik itt szereztek tudomást a szemtanúktól egy-egy hozzátartozójuk hősi haláláról vagy eltűnéséről.

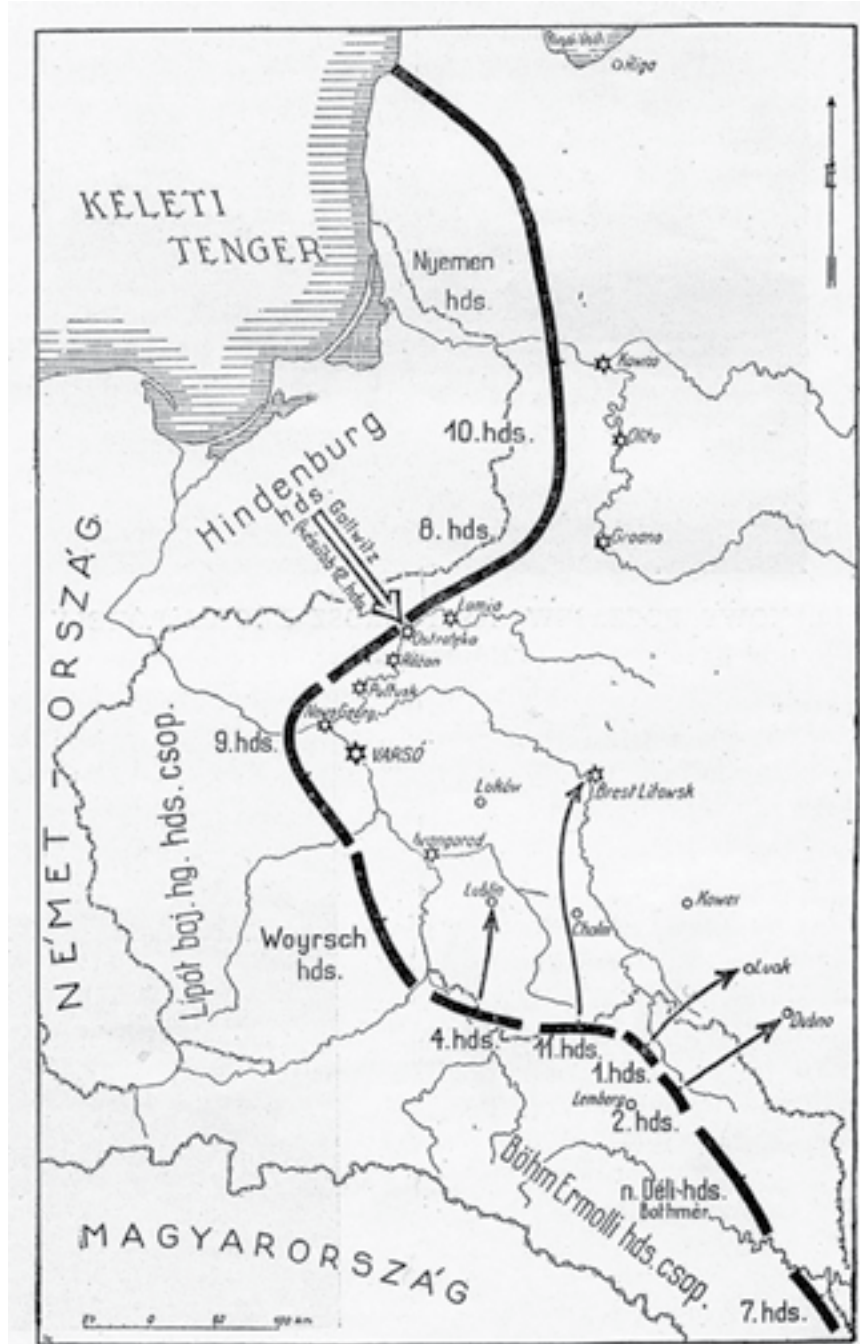
Rövid tartózkodás után a szállítmányok elhagyták Szabadkát és továbbindultak a messze idegenbe. Ahogy közeledtek az orosz hadszíntér felé, egyre változott az addigi jó hangulat. Mind gyakrabban jöttek a harctérről a néma sebesült- és fogolyszállítmányok, továbbá a sokezernyi kétségbeesett lelket számláló menekültcsoportok. Az ezred szállítmányai szeptember 7-én

és 8-án megérkeztek Lemberg (LWOW) déli körzetébe.

Közvetlenül a kikapolást követően, már szeptember 8-án a 86. gyalogezred mint a Monarchia 2. (Böhm-Ermolli) hadseregébe tartozó IV. (Tersztyánszky) hadtest egyik csoportteste bekapcsolódott a folyamatban lévő Dnyeszter menti hadműveletbe. Az ezred állománya döbbenettel vette tudomásul, hogy ez itt valami egészen más, mint Szerbia. Menetirányból folyamatosan tompán morajló ágyúdörgés, a láthatáron állandó jellegű füstoszlopok, útközben felperzselt házak, lerombolt falvak, szétforgácsolt és részben kidöntött facsonkok, felrobbantott hidak, szétlőtt hadfelszerelés, temetetlen hullák és felfordult lovak sokasága tárult a katonák szeme elé. Sebesültszállítók és sebesültek iparkodtak a kötőhelyekre. A fegyveres kísérettel vonuló orosz hadifoglyok tömegei, az arcvonallal felé vonuló járművek, távbeszélő vonalakat létesítő műszakiak, száguldó parancsőrítisztek és lovas futárok, állásba berendezkedő ütegek mind arra utaltak, hogy az ezred megérkezett a háború poklába, ahol bizony hatalmas, mindenre elszánt seregek néznek egymással farkasszemet.

Ebben a pokoli helyzetben kellett a 86. ezred bácskai fiainak 1914. szeptember 9-től 1918. március 18-ig helytállnia. Három és fél év nagyon hosszú idő, amely bővelkedett örömekben, vidámságban, gyötrelmekben és szomorú gyászban az esetek többségében a lövészárkok és földalatti fedezékek, köznévén dekkungok mélyén. Ennek az eseménysorozatnak megörökítésére írásunk terjedelme nem ad módot, ám vázlatosan ismertetjük az ezred életét érintő főbb eseményeket.

Alig néhány nap elteltével az ezred állománya megérte az első nagy csalódást. A látszólagos győzedelmes előrenyomulást Lemberg irányába teljesen váratlanul visszavonulás követett. A közkatonák, de még a tisztok sem voltak tisztában a valós hadi helyzettel, így a parancsot sem tudták értelmezni. Keserves út előtt állt az ezred, amit megnehezített az úgyszintén teljesen váratlanul jelentkező kolera. Amint e veszélyes járvány felütötte fejét, a tisztok megpróbáltak mindent megtenni annak leküzdésére több-kevesebb sikerrel. Az ezred szeptember 25-én már magyar területen állomásozott, igen megviselt állapotban. Az erőltetett visszavonulás és a kór eredményeként a

Helyzet az orosz harctéren 1915 augusztus elején

legénység létszáma alig egy zászlóaljnyira fogyatkozott. Egyébként az osztrák-magyar haderő az augusztus-szeptemberi időszakban 322 ezer embert veszített, ami gyakorlatilag a teljes állománynak mintegy felét jelentette! Az elkövetkező időszakban az ezredet feltöltötték, új ruházattal, megfelelő fegyverzettel látták el, egyszóval ismét bevethető állapotba került. Folyamatosan részt vett a Kárpátok északi lejtőin dúló összecsapásokban, majd jött egy „kiruccanás” Orosz-Lengyelország földjére. November 15-én és 16-án megtörtént az ezred vasúti berakodása és átszállítása Krakkó körzetébe, ahol a 2. hadsereg (IV. és XII. hadtest) kíségette a Hindenburg vezényelte németeket. Ez egy olyan hadművelet volt, ami merőben ellent mond sok történész állításának, miszerint a Monarchia csapatai csak német segítséggel tudtak eredményeket elérni, ugyanis ez néha fordítva is érvényes volt.

Az ezred a IV. hadtest kötelékében 1915. február közepén szintén vasúti szállítással Orosz-Lengyelország területéről visszatért a Kárpátokba. Itt már javában folyt a január közepén megindított ún. „téli kárpáti csata”, amely súlyos megpróbáltatásaival feledhetetlen emléket vésett minden ott harcoló katona lelkébe. Időközben az ezredhez folyamatosan érkezett az utánpótlás, így február végén a IV. (Tresztyánszky lovassági tábornok vezette) hadtest kötelékében 3600 fővel indult a Przemysl erődtítményének felszabadítására irányuló, sikertelenül végződött hadműveletbe.

Következzen most egy nagy ugrás, hiszen az idő múlásával a frontok moztak, hol az egyik fél, hol a másik ért el sikereket, illetve kudarccokat, de nagyobb területi térhódításra egyiknek sem volt ereje. 1916. november 21-én, 86 éves korában elhunyt Ferenc József osztrák császár és apostoli magyar király, a Monarchia uralkodója. Nem kevesebb, mint 68 éven át regnált, ebből 49 évig megkoronázott magyar királyként. A trónon Károly Ferenc József követte, aki mint magyar király a IV. Károly nevet vette fel, szemben az osztrák I. Károly császár névvel. Mint a későbbiekben kiderült, ő lett a Habsburg-dinasztia utolsó uralkodója mind Ausztriában, mind Magyarországon.

A 86. ezred keleti fronton történő tevékenységének legjelentősebb időszaka a Kárpátoktól északkeletre, a Galícia

A 86. gyalogezred helyzete a második Zborow-i csata idején

A Ponte Della Sera

középső területén található 394. magaslathoz (amit Mogilának neveztek) kötődik. A Mogilán eltöltött közel egy teljes évben az ezred állománya hősie és elkeseredett sorozatos küzdelmeket vívott, míg a végére gyakorlatilag teljesen felmorzsolódott. 1916. augusztus 13-tól 30-ig folyt az állásépítés, majd megkezdődtek a csatározások. Az oroszok időről időre erős tűzérési tűz alatt tartották a magaslatot, majd gyalogrohamokkal próbálták azt elfoglalni. A Mogila állás 86-os védői néha emberfeletti bátorsággal álltak ellen az ellenség próbálkozásainak. Közben telt az idő, elérkezett az 1917-es év, a harcok pedig lankadatlan-

ul folytatódtak. Mivel esetenként a veszteségek nagyok voltak, az ezredet folyamatosan töltötték újabbnál újabb, pihent menetzászlóaljakkal. Ugyanakkor épült a magaslat véderőrendszere, amely június derekára készült el véglegesen.

Éppen időben, mivel az oroszok döntő rohamra készültek. Tudni kell azonban azt is, hogy ekkoriban Oroszországban a már régóta szított és lappangó elégedetlenség, valamint forradalmi hangulat az év eleje óta egyes helyeken már nyíltan megmutatkozott. A forradalom kitörése csak idő kérdése volt. Mindez a cári hadsereget egyelőre kevésbé érintette. Sőt, a főtisztek igyekeztek a legjobb és legmegbízhatóbb csapatokat harcba vetni. 1917. június 29-én heves tüzéségi előkészítés után megindult a mindent eldönteni hivatott orosz támadás. A negyedik napon, július 2-án érte el a Mogila magaslatot az orosz tüzéség órákon át tartó pergőtüze. Ezt követően lendült támadásba a gyalogság. Lépésről lépésre szorították vissza a védőket. A Mogila körüli állások sorra orosz kézbe kerültek. Az oroszok 20 km hosszan törték át a Monarchia frontvonalát. Július 2-án este a 86. ezred állományát (mármint az életben maradottakat) kivonták a harcvonalból. Az ezred gyakorlatilag megsemmisült, hisz július 3-án mindössze 70-80 épkézláb emberrel rendelkezett. Ezzel tulajdonképpen véget ért az ezred küldetése a keleti fronton.

Irány az Alpok

Július 3-tól augusztus 31-ig az ezred állományát sikerült egy zászlóaljnyi erőre felduzzasztani. Az elkeseredett hangulat is némileg feloldódott, amikor híre jött, hogy mindössze 17 nap után a Mogilát sikerült visszafoglalni. Tehát mégsem volt oly mértékben hiábavaló az a mérhetetlen véráldozat a bácskai fiúk részéről. Július 22-én a király őfelsége, IV. Károly meglátogatta a csapatokat, ami szintén emelte a hangulatot. Augusztus 31-én az ezredet tartalék-állományba rendelték, amelyből bevetésre már nem került sor, mivel az oroszok november folyamán teljesen beszüntették harci tevékenységüket. December elején kihirdették a fegyverszünetet, majd megkezdődtek a béketárgyalások. Ezzel párhuzamosan megtörtént a Monarchia gyalogságának átszervezése. A gyalogezredeknek megszüntették a negyedik zászlóaljat. Attól kezdve csak három zászlóaljból álltak. Így a kezdetekben kikülönített 86/III. zászlóalj végleg kivált az ezredből, és az újonnan felállított 123. gyalogezredbe lett szervezetileg beosztva 23/III. néven. A helyére kerülő 86/IV. zászlóaljat átszámolták 86/III. zászlóaljjá. A régi-új ezredben 103 tiszt 2890 főnyi legénységet irányított a három (I. II. III.) zászlóaljban.

Az oroszok kiűzését követően a Monarchia hadvezetése az olasz hadszíntérre összpontosított. Új csapatokat küldtek a velencei síkságot északról övező alpesi hegyvidékre, köztük a 32. hadosztályt a 86. ezreddel. A Lemberg-től (Lwow) északra fekvő Sokal állomásról 1918. március 17-ével kezdődően „Ente” fedőnév alatt a hadosztályt 49 vasúti szállítmánnyal juttatták el az olasz frontra, pontosabban a Piave és Brenta folyók között

húzódo Monte Grappa és Monte Asalone sziklás magaslataira. Ez az egyedüli alpesi hegynyúlvány maradt olasz kézen a híres caporettoi áttörés után (amiről a következő fejezetekben még szót ejtünk).

Öt napig tartó vasúti szállítás után 1918. március vége felé az ezred kipakolt az 1500 m magas Monte Asalone körzetében. Állomáshelyüket április közepén foglalták el. Nagy volt a kiábrándultság a legénység körében, hisz itt, a zord sziklák, hasadékok, meredek hágók vidékén egészen más volt a helyzet, mint a galíciai orosz fronton. Ha azt annak idején pokolnak nevezték, akkor az Alpok barátságtalan szurdokai a poklok poklát jelentették, mivel az olasz és a segítségül érkezett francia nehéztüzérség folyamatosan lőtte a hevenyészettnek mondható osztrák-magyar állásokat. Az ellenséges tűz mellett a legnagyobb gondot az élelem eljuttatása jelentette, aminek igen hamar meglett a következménye. A hiányos táplálkozás, az állandó megfeszített védőmunka (állásépítés és erősítés), a kevés pihenés, a zord időjárás és az ún. kavernák (sziklafedezékek) egészségtelen nedvessége gyorsan kikezdte az ezred állományát.

Közben várható volt az olaszok ellentámadása, ami június közepén be is következett. Ezekben a harcokban szinte minden 86-os kivette részét. Június 17-én hajnalban az ezred maradványa, mintegy 500 fő elhagyta Monte Asalonet. Június 21-én feltöltötték az ezred állományát, de csak két zászlóalj erejéig. Június végén az ezredet kivonták a hadszínterről. Július 5-én és 6-án megtörtént a bevagonírozás, ami egyben a 86. gyalogezred emelt fővel való távozását jelentette a déli harcterről.

A kikülönített III. zászlóalj

A cs. és kir. 86. gyalogezred kikülönített III. zászlóalja 1915 nyarán a 7. hegyi dandár kötelékében Boszniában, Visegrád körzetében teljesített határvasdász feladatokat. Többek között részt vett a június 28-i merényletet megelőző Szarajevó melletti nagyszabású hadgyakorlaton, amelyet a trónörökös, Ferdinánd nagyherceg is megtekintett. A zászlóalj már hazafelé tartott, amikor érkezett a hír a végzetes gyilkosságról. Tekintettel a feszült helyzetre, a dandár csapatainál azonnal életbe léptették a legszigorúbb készségi szolgálatot. Mindenki tudta, küszöbön a háború. Július 27-én a III. zászlóalj ünnepélyes esküt tett, és 30-án teljes létszámban mentekész állapotba került. A zászlóalj augusztus 5-én lépett harci érintkezésbe a Drina vonalában támadó szerb csapatokkal, de 19-ig csak enyhébb veszteségeket szenvedett. Az elkövetkező hónapokban a zászlóalj tevékenyen részt vett a Drina menti hullámzó csatározásokban, ahol a felek hol előnyösebb, hol hátrányosabb helyzetbe kerültek, ugyanakkor az idő múlásával mind jobban kimerültek. Október közepére a Száva és a Drina vonalán már állóharc alakult ki. November elején a Monarchia támadásba lendült, aminek eredményeként a 86/III. zászlóalj (is) bevonult Valjevoba. A csapatok azonban nem kaptak pihenőt, tovább kellett nyomulniuk, átkelven a Kolubarán délkeleti irányba, ahol a Ljig mentén zajlottak összecsapások. December elején a szerb hadsereg az egész arcvonalon támadásba lendült. A 7. dandár megkezdte a visszavonulást egészen Szerémségig. A 86/III. zászlóalj hat nap alatt 108 km tett meg, míg december 10-én Szabácsra nem ért. Másnap átkelve a Száván, Ruma térségében került elszállásolásra, ahol békés körülmények között közel fél évet tartózkodott. Az igencsak leharcolt zászlóalj teljes körű átszervezésen esett át. Állományát közel kétezer főre duzzasztották, ami gyakorlatilag két zászlóaljnyi erőt jelentett.

A meglepetésszerű, váratlan olasz hadüzenetet követően, május végén a 86/III. zászlóaljat a 6. hadsereg kötelékében a délnyugati harctérre vezényelték. A zászlóalj május 23-án Rumán vagonokba szállt, és Szabadkán keresztül, május 26-án megérkezett az észak-olaszországi Santa Lucia Tolmein állomására, majd a 771-es jelzésű magaslaton táborba ért. A

IV. Károly király szemléje az ezrednél. Brany 1917. december 8.

legénység ugyanazt érezte, amit három év múlva megtapasztaltak „szabadkai” harcostársaik. A síksági katonák először fel sem fogták, micsoda veszélyeket rejt magában az Alpok barátságtalan sziklavilága. A zászlóalj Auzza városka körzetében, az Isonzo folyó(cska) partján vonult állásba. Azonnal megkezdődtek a védelmi munkálatok, ami nem volt egy könnyű feladat. Akkor még senki sem gondolta, hogy a folyó mentén az elkövetkező években öldöklő csatákra kerül majd sor, összesen 12-re, melyekben a zászlóaljnak bőven lesz mit tennie, az emberek pedig elszenvednek minden olyan szörnyűséget, amit csak lehet. Az egyetlen gyógyír ezekre az évekre talán az lehet, hogy aki részt vett a XII. isonzói csatában, megérezhette a győztesek boldogságát. Persze, aki megérte annak végét.

Az osztrák-magyar, de még inkább a német hadvezetés dűlőre akarta vinni az alpesi csatározást, ezért 1917. október 24-én szokatlanul nagy erejű támadást kezdeményezett az isonzói arcvonalon, amit a magyar tudósítók és az olaszok is caporettoi csodának (Miracolo di Caporetto) neveztek el, tekintettel arra, hogy váratlan sikereket eredményezett. Az olasz 2. és 3. hadsereg teljesen felbomlott, gyakorlatilag megsemmisült. Az olaszok vesztesége 800 ezer főt, ebből 250 ezer hadifoglyot tett ki. A támadásban a 86./III. zászlóalj is tevékenyen kivette részét, ezért november 1-jén kivonták az arcvonalból és átirányították az előző fejezetben már említett Monte Asalone felé. A következő hónapokban kisebb összecsapásokban vett részt, de már mint az újonnan felállított 123. gyalogezred III. zászlóalja. Ilyen minőségben találkoztak anyaezredükkel, a március 23-án érkező szabadkai 86-osokkal. A 123. ezred június 19-én végleg elhagyta a nagy harcok színhelyét, a déli hadszíntért.

A nagy tanácstalanság

A volt 86./III. az átszervezés után, új nevén a 123./III. zászlóalj, július 6-án Grazba érkezett, ahol október 17-ig karhatalmi szolgálatot látott el. Ez idő alatt a zászlóaljnál rendszeres foglalkozás és kiképzés folyt, valamint mintegy 500 fővel megtörtént az állomány feltöltése is. A 123. gyalogezredet 1918. október 17. és 20. között Grazból Boszniaába szállították. A sors különös játékának köszönhetően nagyjából ugyanazon területre helyezték, ahol háborús

szereplése elkezdődött. A fegyverszünet híre október 31-én Szrebrenicán érte a zászlóaljat. November 4-én megkezdődött a hazavonulás, amely nem volt zökkenőmentes, mert néhol horvát szabadcsapatok tüzeltek rájuk. Az ezred november 14-én Pécsre érkezett, ahonnan másnap Dombóvárra vonult. Teljes volt a káosz és a tanácstalanság, ami az ezred hivatalos feloszlásához vezetett. A 123./III. zászlóalj legénységének legnagyobb része Szabadka irányába vette útját.

Visszatérve az anyaezred történetéhez, a 86. gyalogezredet 1918. június 6. és 9. között Prágába szállították, ahol úgyszintén karhatalmi és őrszolgálatot látott el. Közben szüntelenül folyt az állomány feltöltése, de már nagyjából idegen csapattestek maradékaival, ami jócskán elmergesítette a legénységen belüli viszonyokat.

Sajnos az idő múlásával Prágában a lakosság hangulata mind idegeesebb lett. Szaporodtak a katonasággal szembeni erőszakos cselekedetek, és az addig lapangó forradalmi eszmék behálózták a józanabb polgárságot is. Közben elterjedt a hír, hogy a 32. hadosztályt és annak keretében a 86. gyalogezredet a balkáni arcvonala-ra viszik. Október 22-én az ezred (könnyű szívvel) elhagyta a már forrongó Prágát. Másnap Bécsbe érkezett, ahol néhány nap múltán, október 31-én jött a kapituláció híre. Az úgyszintén forradalmi lázban égő császárvárosban teljes lett a felfordulás. Az események szédületes iramban peregtek. A fegyverszünet megkötése az új nemzetállamok megalakulásához vezetett, melyeket ún. Nemzeti Tanácsok próbáltak irányítani.

A szabadkai 86. gyalogezred pedig megpróbált hazajutni. Útközben teljes fegyverzetét kénytelen volt elhagyni, jobban mondva leadni, mert a vasút fegyveres csapatokat nem szállított. Az ezredparancsnokság és a legénység egy 800 főből álló csoportja november 7-én Kelebiára érkezett, ahol a nagy többség elhagyta a vonatot. Végül Szabadkára csak 25 tiszt és 300 főnyi legénység érkezett.

Epilógus

Közel egy évszázad távlatában eljátszhatunk azzal a gondolattal, hogy mi lett volna, ha az ezredparancsnokság által november 4-én Pozsonyban bevagonírozott 31 tisztből és 817 fő legénységből álló egység, 140 lóval és 50 járművel (!), november

7-én bejut Szabadkára és harcálláspontot létesít a város körül. Vajon a november 12-én ide merészkedő szerb csapatok tettek, tehettek-e volna ellenük valamit, még a Tisza mentén vonuló franciákat is beleértve. Elképzelhető, hogy a trianoni határokat Bácska északi részében nem a mai formában húzták volna meg, amivel Szabadka és környékének fejlődése is más irányt vett volna. Ám, mint tudjuk, a történelem nem ismeri a „DE” szócskát, így bele kell törődni a Mindenható akaratába.

A szerb „megszálló” csapatok érkezését követő napon a 86. gyalogezred megmaradt töredéke, néhány tiszt és mintegy 200 főnyi legénység november 13-án Szabadkát elhagyva Kiskőrösre vonult. Itt még történetek próbálkozások az ezred újraszervezésére, sikertelenül. Nem sokkal később a 86. gyalogezred végleg feloszlott.

Sajnos az ezred irattárának nagy része (a legfontosabb iratokkal) Szabadkán maradt és eltűnt a történelem süllyesztőjében, feltehetően mint nemkívánatos, ellenséges katonai dokumentáció.

Szerencsére az ezred egykori tagjai a két háború között, 1931 folyamán megalakították a „volt 86. gyalogezred bajtársi körét”, amely feladatául tűzte ki az ezred dicsőséges múltjának felelevenítését, okmányainak, egyéb iratainak gyűjtését és megőrzését, valamint történetének megírását. Ennek szellemében 1940-ben egy több száz oldalas, nagyszámú fotóval, illetve térképekkel gazdagított monográfia hagyta el a nyomdát, és a mai napig jelképes mementóként őrzi a szabadkai cs. és kir. 86. gyalogezred mindenkori tagjainak örök emlékét.

*Köszönettel tartozom Szedlár Rudolfnak, Nevenka Bašić Palković-nak, valamint Tolnai György informatikusnak, akik hathatós segítséget nyújtottak a munkához.

Irodalom

Bácsország, 2014/3 (70.) szám
Barta Róbert: Az első és a második világháború képes története. Debrecen, 2013.
A Délvidék hadtörténete. Szerk. De Sgardelli, Caesar. Budapest, 1941.
Gaksch József – Dimics Szilárd: A volt szabadkai cs. és kir. 86. gyalogezred története 1882–1918. Budapest, 1940.
Hermann Attila – Szanyi Miklós: „Csak előre édes fiam”. Debrecen, 2012.
A magyarok krónikája. Szerk. Glatz Ferenc. Budapest, 1996.
Rubicon, 2014, 4–5. szám
Rubicon, 2014, 9. szám
Szanyi Miklós: Kappenabzeichen Katalog, Cap Badges, sapkajelvények. Budapest, 2011.

Üzenet a frontról

Beszélnek a fényképek

Szedlár Rudolf, Csantavér

Kollár Antal egy szüleinek címzett képeslapot küldött, amelyen egy szakasz katona látható valamelyik ismeretlen fronton. A keltezés szerint 1917. március 22-én írta a betűhűen közölt üzenetet: „Kedves Anám és Apám ezen Pár sor Írásom A legjobb egészségben Találja magukat én Hála Istennek egészséges vagyok Amit Magunk Is Tiszta szíven Kívánok Kedves Anyám A Fénykép Küldöm Haza meg Ismerneke Isten velük és velem”

gedett magának, hogy az előkelő Piétsch fotográfus műtermében örökítse meg az emlékezetes napot.

A törekeny testalkatú fiatalembert a háború láthatóan megviselte, mert a következő fényképen egy egészen más férfit látunk. Tekintete réveteg, majdnem üres. Gal-

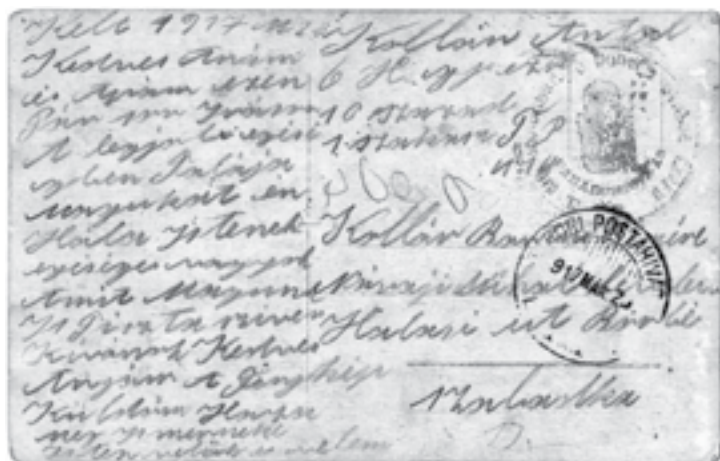
ami az esküvői képen is látható. Az előkelő polgárok, nemesek esetenként szivarral fényképezkedtek, nem pedig sodort cigarettával. Felső zsebének hajtókája nem a katonás rendről árulkodik, hanem a dohánytartó „dózniról”, amelyet gyakran használt, és nem vesződött a zseb visszagombolásával.

A kutatás során kiderült, hogy a szabadkai 6. honvéd gyalogezredet az 1917. év elején Galíciából átvezényelték a szomszédos Bukovinába, Kirlibaba (Radnalajosfalva) környékére. Egészen augusztusig folytak a harcok az oroszokkal szemben, akik mindenáron meg akarták szerezni maguknak Bukovinát. A képen látható katonák – a

A címzett bizonyára az apa lehetett, aki a Halasi úton borbélyként dolgozott. Kollár Antal egyszerűen fogalmazott, részleteket nem írhatott, mert ezt a hadseregben megtiltották. A frontszolgálatot teljesítő katonák csupán annyit írhattak, hogy jól vannak, egészségesek és ételmet, dohányt, meg pénzt kérnek csomagban.

A fényképgyűjtemény szegényes, nem sokat árul el egykori tulajdonosáról. Az esküvői kép alapján az ifjú Kollár és felesége a középosztályból származtak, akik iparosok vagy munkások voltak. Öltözetük nem fényűző, sem előkelő, és nem népviseletben pózolnak, ahogyan akkoriban a jobb módú parasztok fényképezkedtek. A fiatal pár azonban annyit megen-

lérján káplári jelzés, a mellén kereszt alakú legénységi szolgálati jel, amelyet bizonyos számú letöltött év után kaptak az osztrák-magyar hadsereg katonái. Kollár Antal erősen dohányzott,

tábori posta címzése szerint – a 6. h. gy. ezred 10. századának első szakasza, amelyen Kollár Antal a fekvő katonák közül balról a második. Kezükben az akkori modern harcászati fegyver, a híres Mannlicher M 95-ös puská.

Dokumentumok hiányában nem derült ki, hogy Kollár Antal a háborúból vajon épségben hazatért-e Szabadkára a feleségéhez, és apjának Halasi úti borbélyműhelyébe. Minden esetre nagyon sokatmondó az üzenet utolsó sora, amely rövid fohásznak is nevezhető: „Isten velük és velem”. ♦

Mire a levelek lehulltak – a katonák nem értek haza

A nagy háború emlékei Bácskossuthfalván/Ómorovicán

Besnyi Károly, Bácskossuthfalva

Először világháborús emlékeket még száz év után is őriznek a családi fiókok, vitrinek, meg persze az emlékezet. A még fellelhető tárgyi emlékek immár féltett ereklyeként öröklődnek a család újabb nemzedékére. A nagy háború emlékét a közösségi tudatban erősítik, vagy legalább fenntartják a köztéri emlékművek. A száz éves évforduló kapcsán Bácskossuthfalván/Ómorovicán számos I. világháborús emlékre leltem.

A Hősi emlékmű

Bácskossuthfalván/Ómorovicán a mai Emlékparkban áll a Hősi emlékmű az első világháború áldozatainak tiszteletére. 1942-ben és 1943-ban Bálint Lajos „okleveles kőművesmester” készítette. 1942. június 5-én árajánlatot nyújtott be a helyi előjárásnak. Még abban az évben cementre előlegként felvett 1409,55 pengőt és további 1900 pengőt. A munkálatok megkezdésekor azonban kiderült, hogy ingoványos a talaj, a szokásostól eltérő alapozásra van szükség. Így 1943. április 8-án pótárajánlatot nyújtott be. A végelszámolás szerint az alapozás összesen 7291,44 pengőbe került, ami tartalmazza a betonozáshoz elhasznált cementet, kavicsot és vasat, valamint a munkadíjat. A megnövekedett költségek miatt hosszas levelezés kezdődött, de a mester sosem kapta meg az előre megegyezett ár feletti részt.

Betontömbökből kialakított, falszerű felület, két domborművel díszített, hat nyílással tagolt, középen az országházló helye. A bal oldali dombormű három honvéd katonát ábrázol harci jelenetben. A jobb oldalin anya és leánya búcsúztatja a harcba induló fiút. Az emlékmű hátulján, a bal oldalon márványtábla van PRO PATRIA 1914-1918 felirattal, és a településről származó 239 hősi halált halt személy nevével. Sehol sem található jelzés arra vonatkozóan, hogy mikor készült.

1946-ban Bálint Lajos, helyi kőműves (az a mester, aki az emlékművet készítette)

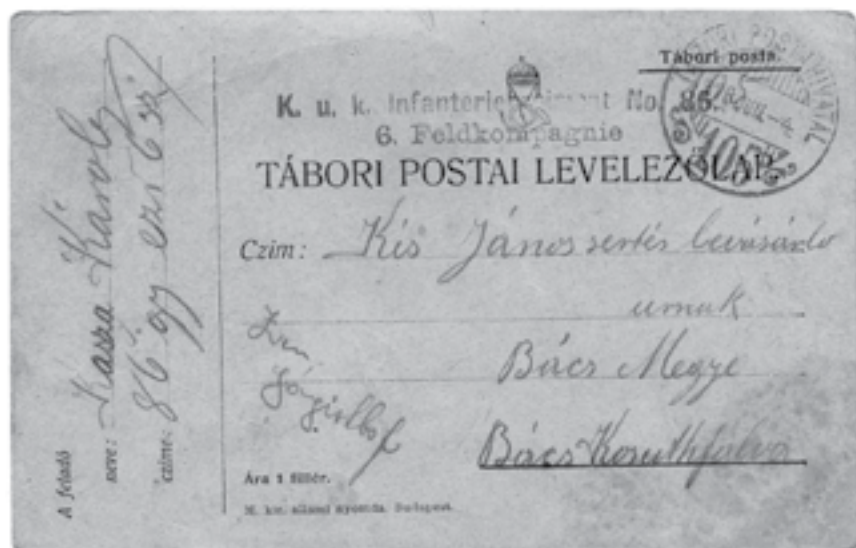

A mai Emlékpark központi helyén áll a Hősi emlékmű (a szerző felvétele)

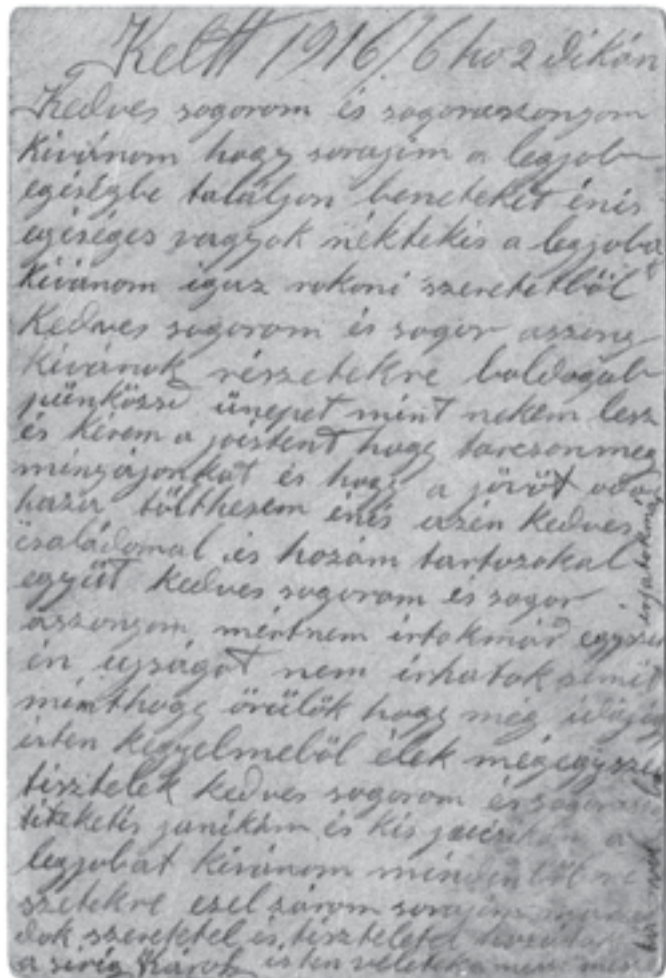
a helyi előjáróság megrendelésére bevakarta az emlékmű két domborművét. Erről számlát is állított ki, amelyen feltüntette a végzett munkákat: „domborművű figurák részbeni levésése és ezen felületek betonírozása a kellő vastagságban (cirka 7-10 cm), egyenesre eldolgozva és ugyanezen helyekre illetve felületre 2 db 80x130 cm méretű műkö tábla feldolgozása 2 cm vastagságba”. Mindezért 2036 dinárt számlázott. A dombormű bevakolása szakszerű munka volt. A mester arra is vigyázott, hogy ezt a réteget később le lehessen bontani. Így 1999 októberében, amikor az ifjúság

önkezedményezéséből megtisztította, a habarcs könnyen levált, a tisztítás csak csekély sérüléseket okozott. Ma is csak találgatni lehet, hogy milyen megoldást alkalmazott a mester. Egy kisebb részen szándékosan meghagyták a habarcsot, jelezve, hogy az utókor átmenetileg eltakarta a domborművet. Megtisztítása óta tudjuk, hogy a „figurák részbeni levésése” nem történt meg, viszont ezt akkoriban nem vették észre, vagy talán nem akarták észrevenni.

Az emlékmű mögé szomorúfüzet ültettek, ami kiterébélyesedve ráhajolt

A cenzor szignójával jóváhagyott levél Kasza Károly tulajdonában

„még idáig isten kegyelméből élek”

az emlékműre. A viharok azonban olyan erősen és annyira közel nyomták az ágait, hogy azok elmozdították a jobb felső sarokkővet. A fa ágát később eltávolították, és a követ is a helyére igazították.

A hősi emlékműnél kevés megemlékezés volt. Leleplezése után csakhamar bekövetkezett az impériumváltás. A második világháború után csaknem 50 évig nem kerülhetett sor semmilyen megemlékezésre. Az első ilyen alkalom 1991-ben volt. A délszláv háború borzalmi hatására 1991. november 2-án, halottak napján koszorút és virágot helyeztek mindkét háborús emlékműre, egy-egy szavaltat hangzott el, és gyertyát gyújtottak az akkori testvérháború áldozatainak tiszteletére. Akkor koszorúzták meg utoljára szervezett formában. Ezt követően már csak néhány egyéni megemlékezés volt. 2011-től kezdve minden évben, május 29-én, a magyar hősök napján Bálint Lajos koszorúztatta meg a Vitézi rend nevében. Legutóbb 2014-ben, az I. világháború kitörésének 100. évfordulóján.

Kasza Károly frontharcos leveleiből

Az 1915 novembere és 1916 júniusa közötti időszakból nyolc tábori postai levelezőlap

maradt Nagy József kitüntetései

fenn, amiket Kasza Károly honvéd írt a 86. gyalogezred 6. századából sógorának, Kiss János sertéskereskedőnek Bácskossuthfalvára, Bács-Bodrog megyébe. (A falubeliek közül sokan ennél

az ezrednél szolgáltak. A cs. és kir. 86. gyalogezred hivatalosan 1883. január 1-jén alakult meg. Szabadka, Magyarakanizsa, Zenta, Ada, Martonos, Mohol, Óbecse, Bácsföldvár, Szenttamás, Péterréve, Turja, Topolya, Bácsfeketehegy, Bajsa, Csantavér, Kishelyes, Bácskossuthfalva, Pacsér, Szeghegy volt kiegészítési területe.)

Kasza Károly kitöltötte rendes katonaidéjét, majd megnősült. Felesége Kiss Erzsébet (az Árpád-fát ültető Kiss leszármazottja). Három gyerekük született: Lidus, Károly és Sándor. Az apát azonban elvitték a háborúba. Az időnként érkező levelek egyszer csak elmaradtak. Bizonyos idő után aggódni kezdtek, érdeklődtek katonatársainál, más frontharcosoknál, de semmi hír nem érkezett felőle. A vérzivataros, háborús évek során nyoma veszett. Még a háború után sem kaptak róla hivatalos értesítést, pedig kerestették. Felesége hosszú évekig bízott abban, hogy életben van és elő fog kerülni, hiszen mások is voltak fogságban, és hazajöttek. Az ő

esetében azonban erre nem került sor. Gyerekei úgy nőttek fel, hogy nem ismerhették apjukat. Az özvegy sosem foglalkozott az újbóli házasság gondolatával. Gyötrelmes, nehéz évek következtek számára. A háború után három gyerekkel, özvegyként helytállni nagy feladat volt. Minden munkát elvállalt: gazolni, mosni járt, cséplőgépen

és személyes tárgyai a Budai családnál

dolgozott. Akkoriban megtörtént, hogy a cséplőgépen egyetlen férfi, a gépész dolgozott, a többiek mind asszonyok voltak. Idővel megtörték sorsuk súlya alatt, hajlott hátú, fekete kendős nénikék lettek fiatalon. De gyerekeiket tisztességben, becsületes embernek nevelték, akik az ősök iránti tiszteletből ma is őrzik a fronttól hazatalált leveleket. Csak a helyenként nehezen olvasható mondatokat összeállító apa nem talált haza sosem.

A lapokat sárga vagy rózsaszínű kartonra nyomtatták „Tábori postai levelezőlap” megjelöléssel, valamennyin szerepel a katonai egységre utaló lila bélyegző: K. u. K.

Infanterieregiment No 86, 6 Feldkomagnie. – németül, hiszen a hadsereg hivatalos nyelve a német volt. A jobb felső sarokban pedig a Tábori Postahivatal körbélyegzője az időszakos postázási dátummal. Az 1916. január 18-ai keltezésű lap körbélyegző nélküli, viszont a „Feladó” hét nyelven, a „Táboriposta-levelezőlap” pedig németül is szerepel rajta. Az 1916. február 23-ai pedig csak német nyelvé

Tűzharcos-jelvény üvegre festve

nyomtatvány. Két lapon szerepel a cenzor aláírása is, ugyanis a háborús helyzet súlyosbodásával a lapokat cenzúrázták. A leveleknek optimista kicsengésűeknek kellett lenniük. A lapokon postabélyeg nincs.

Kasza Károlytól csak levelezőlap maradt fenn, de más katonáktól képeslapok is érkeztek. Ezek témája igen változatos volt: épületeket, tájakat, városrészeket, népviseleteket, katonai és politikai szereplőket ábrázoltak, politikai akaratot fejeztek ki. Általuk nem csak a levélíró kommunikált, a képek is fontos üzeneteket hordoztak.

A tintaceruzával írott levelekből kitűnik, hogy a katona „kéczer vagy háromszor, vagy amikor csak időm van” olvasgatja az otthonról érkező leveleket. Mindegyikben kéri a Jóistent, „terjessze ki védő karjait és oltalmazzon meg minket itt a véres csatásokon titeket kedves otthoniakat”. Örül annak, hogy sógora nem maradt benn katonának, mert „hiszen vagyunk itt már elegenden, bár te kerülél el”. 1916 januárjában a szabadságra induló katonatársával feleségének küldött haza néhány gyűrűt, amiket „ágyúdarabból öntöttem és faragtam ki, egy rozszeszelő és bicska volt a szerszámom”. Más levelekből tudjuk, hasonló módon egyéb apró tárgyakat készítettek és küldtek haza a frontharcos katonák. Szeretteik hiánya és a honvágy megnyilvánulásai ezek.

Mindegyik lapot Kis János „sertés bevásárló úrnak” címezte.

A levelezőlapok korlátozott írásfelülete nem adott lehetőséget részletesebb gondolat kifejtésre. Gyakran megtörtént, hogy a lap szélén megmaradt keskeny margóra is írt még pár szót. Olykor hiányolta az otthonról érkező leveleket, amik minden bizonnyal elindultak, ám az akadozó postaforgalom miatt nem érkeztek meg a címzetthez.

Az 1916. február 3-án kelt levelében arra kéri a sógorát, hogy vegyen neki „igazi jó törkő vagy söprű pálinkát”, mert nagyon jólesne neki. Az otthonról érkező hírekre válaszolva ezt írja: „értem soraitokból hogy Kocsis komát és Dévity Pali bácsit elvitték munkára elég baj nekik és jönnek be az öregkatonák és hogy megint vizitálnak pedig már mink a végít váránk de úgy lázszik hogy még mostanában nem akarnak végít csinálni”.

Mélyen vallásos volt a levélíró, hiszen minden levelében előfordul a jellemző gondolatmenet: „Kérem a jóistent hogy sorajim

a legjobb egészségbe találjon beneteket”, és többször is említi Istent. Ismét készített ajándékot az ismerős lányoknak, „csak bár a jóisten adná hogy haza bírnám vinni mostmár”. Utolsó fennmaradt levelében pedig ezt írja: „Kívánok részetekre boldogab pünköszt ünnepet mint nekem lesz és kérem a jóistent hogy tartson meg minyájonkat és hogy a jövőt odahaza tölthessem én is az én kedves családomal és hozám tartozokal együt”.

Tárgyi emlékek

A háború alatt nagy találékonysággal gyártottak különféle használati és dísz tárgyakat, amikkel elárasztották az országot. Porcelán csészék, tányérok, kancsók az uralkodókat és szövetségeseket ábrázolták. Ezekből jó néhány fellelhető vitrinekben vagy szekrények mélyén. Fellelhető az ún. szükségmozár, amit a hadi célokra beszolgáltató bronz és nemesfém fejében kaptak. A háborús emlékek közül még nagy számban vannak fényképek. Katonaruhás férfiak egyedül vagy csoportosan állnak a fényképész készüléke előtt, a „legjobb arcukat” mutatva. Ezekről már leginkább senki sem tudja megmondani, hogy kit ábrázolnak.

Vilmos német császár és Ferenc József magyar király és osztrák császár arcképe emlékcészen. A csészét ifj. Kósa Károly őrzi.

Kitüntetések is őriznek az utódok. Előkerült Nagy József bácsfeketehegyi származású tűzharcos két kitüntetése és háborút megjárt személyes tárgyai, amiket most az Ómorovicán élő leszármazottak őriznek más háborús emlékekkel együtt. Szólni kell a háborút bemutató könyvekről is, amelyek rendre felsorolják a háborús eseményeket és a katonák rövid életrajzát is. Ezeket az utódok igen nagy becsben tartják.

Ezek a tárgyak elsősorban nem a háború emlékei, sokkal inkább a háborút megjárt, vagy ott elesett emberek előtti tiszteletadás az utókor részéről. Ennek szellemében maradtak fenn és öröklődtek generációkon át. ♦

Adatközlők

Bálint Lajos, Kasza Károly, Budai Péter, Kocsis Lukács és ifj. Kósa Károly.

Forrás

id. Bálint Lajos üzleti dokumentációja

Emlékcésze a háború idejéből. Kétoldalt huszár kivont karddal, középen pedig a „Világháború 1914-1915” felirat. A másik csészén pedig Sisi királyné arcképe. Kocsis Lukács tulajdona

A 280 éves Csávoly (1734–2014)

Dr. Mándics Mihály, Csávoly

Csávolyról a távol élők lexikális ismerete igen csekély, fejlődése kiugró ütemet nem mutatott, országos figyelem homlokterébe nem került. Most a Hon- és helytörténeti mozgalmunk félévszázados zászlóbontásának jubileumán, mintegy három évszázad távlatából kívánunk visszatekinteni falunk sorsfordulójára – a mai Csávoly elpusztulására, illetve újraneépítésének/telepítésének 280 éves évfordulóján.

Csávoly (horvátul Čavolj, németül Tschawal) község Bács-Kiskun megyében, a bácskai löszhátság peremén, a Kígyós-ér két partján, Bajától 15 km távolságban keletre, Szeged irányában fekszik – mint egykori érseki birtok. 1850-től Józsefháza tanya-központ (egykori major) is hozzá tartozik.

Mérnökileg megtervezett, sakktábla alaprajzú település. Belterülete 161 ha, külterülete 4742 ha. Népesség 1854 fő, házak száma 789.

Története 1198-ra nyúlik vissza. Régészeti leleteink (bronzkori urnasírok, balta stb.) a folyamatos megtelepedést bizonyítják. Persze az idők folyamán a falu többször is elpusztult, majd mindig újjáéledt. Korabeli források a falu birtokosainak változása szerint említik. Bátmonostori Töttös birtok 1323-ban. A települést a középkori oklevelekben, későbbi iratokban Chayol-Thayol (Csajol) 1198, Chayol 1375,¹ Chavol 1737, Csávoly 1733 nevekkkel jelölik. Feltételezzük, hogy az emlegetett település azonos a mai Csávoly településsel.

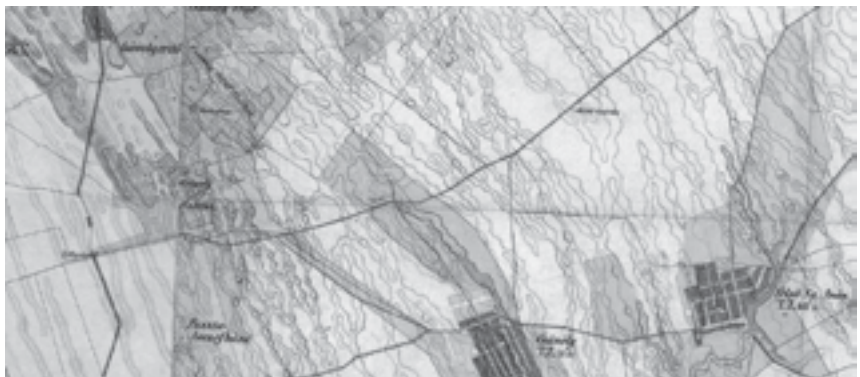
A Bács-Bodrog megyei község korai történetéről a korábbi megyei helynévtárak és monográfiák adnak eligazodást. Iványi István helynévtár-sorozatában és más munkáiban többször is foglalkozik Csávoly történetével. A Bács-Bodrog vármegye monográfiájában Csávolyt mint bronzkori lelőhelyet említik. A török defterek sze-

rint 1580-ban 22, rá tíz évre 27 háza van az akkor közepes méretű falunak.² Szláv voltuk joggal feltételezhető. A török uralom alatt a lakosság a törökök mellett a földesúrnak is adózott, amit a füleki kapitányok szedtek be. Ezért egy panaszos levelet írtak 1676-ban a várkapitánynak a „szegény Rác jobbagyi, Csávoly szegénysége” (értsd bunyevác) kapcsán. Annak idején a különböző írások a bunyevácokat hol rácokként, dalmátokként, illíreként, déli szlávokként emlegetik – ma bunyevácoknak (bunjevci) határozzák meg magukat. 1638-ban megindult a felszabadulási harc.

Délről szerbek, bunyevácok, sokácok stb. szivárogtak folyamatosan a Szabadka-Szeged-Baja háromszögbe. Itt említeném meg, hogy a bunyevácok a horvát

levélen Csávoly a lakatlan puszták között szerepelt. Csáky Imre bíboros, kalocsai érsek ez ellen tiltakozva per útján követelte vissza területét, melyet 1730-ban vissza is kapott, s ami a birtokában is maradt a XX. sz. első feléig.

Csakhogy a pereskedés időszakában Czobor bérlője, Radics János, a megye első alispánjaként, a terület tényleges birtokában önhatalmúan intézkedett Csávoly pusztá benépesítéséről. Bajáról és az egykori Pandur faluból néhány katolikus bunyevác családot ekéikkel együtt kényszerített kitelepedni otthonteremtés céljából a pusztaságba. Más forrásból tudjuk, hogy ezen családok, rokonságuk és Szeremle lakói között nem volt ismeretlen a csávolyi terület a hódoltság alatt sem. Föld-

Csávoly a 2. katonai felmérés térképén a 19. század közepén (részlet)

nép egy katolikus etnikai csoportja. Olyan délszlávok, akik a XVII. században a Buna folyó mellékéről, a törökök elől menekülve, többszöri átköltözéssel érkeztek jelenlegi lakhelyükre. Utolsó hullámuk 1687-ben.

Csávoly a török megszállás alatt elpusztult, elnéptelenedett. Az Oszmán Birodalom után a falu életének új korszaka kezdődött. A császári és királyi kamara 1726-ban, hűsége jutalmaként gróf Czobor Márknak, Bács vármegye főispánjának adományozta Baja városát és környékét. Az adomány-

műveléssel és pásztorkodással foglalkozó emberek ott béreltek területet, szántottak, legeltettek stb. Sőt az 1720 körül kezdődött folyamatszabályozási munkálatokban is részt vettek. Mikoviny 1726 körüli térképein a Kígyós-patak falu feletti lápos része jól kivehető. Ahogy a falu körüli szőlőtelepítés is. Arra is van utalás, hogy kényszerhatás nélküli lakossági visszaszivárgás is volt rokoni alapon. A korai periratokból értesülhettünk,³ hogy néhány Kiskunhalas környéki magyar, átmenetileg, cselédként

fordult meg e vidéken. Úgy tűnik, a pusztá újbóli benépesítésének kezdő éve homályban marad. Írásos nyom erről nem maradt fenn, hacsak nem tekintjük annak a falualapító bunyevácok által 1722-ben Baján öntetett harangjukat, amelyről az 1748-ban vezetett HISTORIA DOMUS írt. Hitelesen elfogadható, hogy már akkor lehettek szórványban itt lakó falualapítók. Feltételezések szerint, miközben saját szállásaikat (zemunicáikat) építették, nyomot akartak maguk mögött hagyni, és a haranglábra harangot öntettek.

A haragon lévő felirat az 1722-es esztendő jelöli meg. Ezt a harangot helyezték el a falu 1740-ben, csak bunyevácok által épített első templomtornyába. Erről az 1762-es Visitatio Canonica is említést tesz. Ez a 60 kg-os kis harang 1800-ban a temetőben kötött ki, s az 1929-ben ott épített kápolna egyik csonka tornyából ma is búcsúztatja az árnyékvilágba távozókat.

Csávolyn mint község – szorgalmas alapítóinak köszönhetően, már 1734-ben felvette mai alakját és alakult újjá ott, ahol a középkori Csávolyn állt. A falu újratelepítésének első okiratát már a földesúr, az alapító érsek Zajezdai gróf PATACHICH GÁBOR adta át a községnek. Ezzel az újkori Csávolyn népe érseki jobbágy lett, és ez a jobbágyi függősége, úrbéres jogállása megmaradt 1848-ig, a jobbágyfelszabadításig.

A falu első pecsétje: két búzakalász között kocsikerek, fölötté szántóvas. Körirata: „SIGILLUM POSSIONIS CSÁVOLY 1734”. A falu 26 adófizető háztartásának mintegy 200 lakójára a vármegye 472 forint 69 dénár hadi adót vetett ki. Sajnos nem ismerjük az alapító érsek kontraktusát. A körülményekről szinte semmit sem tudunk. A kalocsai érseki uradalom történetében az 1730-as évek a leghomályosabbak, ebből az időből maradt ránk a legkevesebb forrás.

1736-ban már 511 szláv-bunyevác szabad lakója van. Az érsekség mellett a Mándics és a gróf Mikoványi Cseszneky család rendelkezett még Csávolynon nemesi birtokkal.⁴ Az 1841-es összeírás 74 csávolyni bunyevác nemes embert tartott nyilván, mely 1848-ra 28-ra csökkent. A csávolyni bunyevácok jobbágyok éltek a szabad költözködési jogukkal és a községből hol el-, hol visszaköltöztek, és erre mindig okot is találtak.

Az első tíz bunyevác család már 1746-ban vándorolt Szabadkára, akik soha nem

Csávolyn a 3. katonai felmérés térképén (részlet)

tértek vissza.⁵ Letelepedési helyüket „Čavo” elnevezésű határőrész őrzi a 131-es háromszögelési pontnál a térképen. Az utolsó elvándorlásuk éve 1865, akkor Tavankútra, Bácsalmásra, Katymárra költöztek.

1748-ban plébániát kap a falu, s megkezdődött a HISTORIA DOMUS vezetése és az oktatás, de iskolát csak 1803-ban építettek. Ez az egyháztörténet a plébániáról eltűnt a korabeli plébános 1960-ban történt nyugatra „disszidálásakor”. (Senki sem látta azóta!) Én még tanulmányoztam 1948-ban. Hosszú szünet után rendszerváltáskor, 1990/91-ben a szomszéd Felsőszentiván falu plébánosa – aki éppen Csávolynon helyettesített – új HISTORIA DOMUS-t nyitott.⁶

1770-ben megtörtént a Mária Terézia-féle úrbéri összeírás. A hatóság egységesen „Novem puncta” kérdéseket adott ki az adott település nyelvén, Csávolyn esetében korabeli bunyevác (ikáv) dialektusban, latin betűs írással.⁷

Ebben az évben volt a szőlőművelők számbavétele is. A név előtt még szerepelt a „nobilis” megkülönböztetés. A 61 névből – két magyar kivételével – mind bunyevác. 1772-ben az első urbárium is bunyevác

nyelven került kihirdetésre: „Szella Csávolyn urbarialszka Tabula”.⁸

1777-ben az időközben a környékről idevándorolt 107 fős katolikus magyarság templomi jogot kapott. Az újranépesedés kezdetétől az 1720-1782-ig terjedő időszak fejlődését híven tükrözi az 1781-es színes térkép névjegyzékkel, és az azon szereplők adataival, mely BALLA ANTAL híres mérnök munkája.⁹ Nélkülözhetetlen forrás!

1782-84 között szervezetten – belső migrációval – érkeztek a katolikus németek, többségük (287) Soroksárról. Hajósról, Császártöltésről és Nemesnádudvarról összesen 137-en jöttek, és 1788-ban templomi jogot is kaptak.

Egy évszázaddal később már a németek lélekszáma kétszeresen felülmúlta az itt lakó bunyevácokét és magyarokét. A Bach-korszakban a német nyelvet tették hivatalossá. Ez a fölény megmaradt a sorsfordító 1947-es esztendőig. Akkor a potsdami dekrétum miatt 553 német származású személyt Németországba telepítettek. A helyükbe 436 csehszlovákiai személyt, a Benes-dekrétummal otthonukból elűdözött magyarokat költöztettek. Ez lényegesen megváltoztatta a község etnikai összetételét.

lét! Míg 1941-ben 680 magyar, 2023 német, 560 bunyevác volt, addig 1949-ben 1684 magyar, 851 német, 883 bunyevác.

Vályi András a XVIII. század végén írta: „Csávoly ráciz falu, földesura a Kalocsai Érsekség, lakosai katolikusok”.¹⁰ Fényes Elek a XIX. század közepén már ezt írta: „német és dalmát falu” a Baja melletti település.¹¹ Ezzel szemben a 2011-es népszámlálás szerint: az 1854 fős lakosságból 1674 magyarnak, 96 (bunyevácoknak) horvátnak, 67 németnek, 9 cigánynak, 5 szerbnek, 5 románnak vallotta magát. Négy népi kultúra olvadt itt össze, s megértéssel élnek egymás mellett.

A falu mai, barokk stílusú temploma 1783-ban épült (a keleti egyháztól átvett) Urunk színeváltozása títullal – a kalocsai érsekség egyházterületén ez egyedi –, 1883-ban két oldalhajóval bővült. A templomépítés kezdeményezője és benedikálója a Zajezdai báró PATACHICH ÁDÁM kalocsai érsek volt, aki finanszírozta is a tehetős bunyevácok segítségével.

PETRITY FERENC özvegye 80 holdas birtokát hagyományozta a templom berendezésére. 1800-ban épült fel az első temetői kápolna, a második, a mai 1929-ben. 1874-ben Vodica néven búcsújáróhely létesült kápolnával a szőlőkben. Az 1859-ben keltezett – helytörténetileg fontos – Ormos-féle Csávoly község népi és helyrajzi leírása, valamint az 1864-es Pesthy-féle összeírás fontos forrásanyag. A falu egyébként 1849–60 között a bácska többi településével együtt a Szerb Vajdaság és Temesi bánsághoz tartozott. 1918–1921 között szerb megszállás alatt volt.

1901-ben épült fel a községi óvoda, 1937-ben pedig a mai iskola – az egységes magyar nyelv bevezetésével. Homlokzatát id. Éber Sándor festőművész két sgraffitója díszíti. 1940-ben megalakult a német Volksbund, amely megosztotta a falu német lakosságát, és kihatással volt a falu többi lakójára is. A háború szele hozta ezt hozzánk.

A háború előtti virágzó, ütemesen fejlődő falu hírében állt Csávoly a 40 tanyájával és a 176 szőlős házával/kunyhójával. Volt itt 8 szárazmalom egykoron, s egy gőzmalom, négy szélmalom, mészégető, téglagyár...

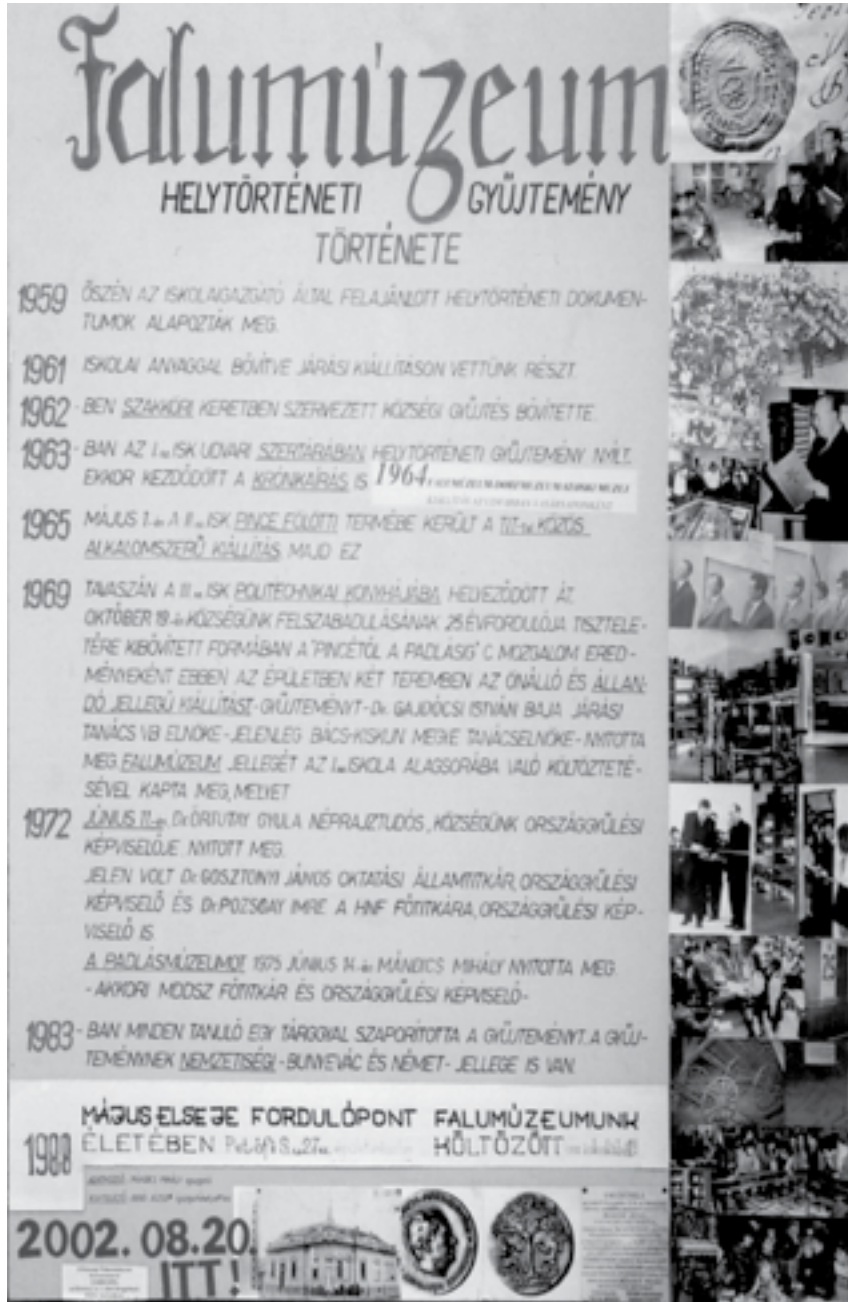
A zárt településből az idők folyamán betelepüléssel háromnyelvű, katolikus, befogadó telepés község lett, és mai is az! Jelenleg az érkezőkben jó benyomást kelt a falu. Gondozott, takaros házak, virágok tarkítják. Portalanitott útjai, betonjárdái jó benyomást keltenek. Van vezetékes víz, gáz, telefon, autóbuszjáratok, benzinkút. Kulturális, művelődési, szociális, kommunális, egészségügyi, kereskedelmi, vendéglátói élete biztosított. Közintézményei és szolgáltatásai rendben. A Bara-tó fürdésre és horgászásra is alkalmas.

A közelmúlt történelme még elevenen él emlékeinkben. Ilyen az Magyarország 1944. évi németek általi megszállása március 19-én. Összel, október 19-én a Vörös Hadsereg bevonulása, ami a háború végét jelentette. A front elől mintegy 250 csávolyi német elmenekült. A szomszédos Jugoszláviából 39, Romániából 5 család menekült a falunkba. Sok minden megváltozott! A régi községi előljáróság helyét egy ad hoc, bunyevácokból álló új vezetés foglalta el, mely az 1945-ös fegyverszüneti megállapo-

dáskor állt félre. Földosztáskor Borota községből – földigénylőket toboroztak, melyre – 71 család érkezett. 1946-ban Önálló Állami Délszláv (bunyevác) iskolát nyitottak, mely 1958-ban szűnt meg. 1948 az iskolák államosításának éve. 1956-ban a szőlőközi területen megnyílt a második tanyasi iskola. 1958-ban a Hon- és helytörténeti mozgalom bontott zászlót, eredményeként 1963-ban beindult a községi krónikaírás és helytörténeti kutatás. A község történetében először választottak községünkben országgyűlési képviselőt, aki 1963–1981 között a bajai járás 12 települését képviselte a parlamentben. 1964-ben a körzet tanyasi iskolái tanulóinak részére Diákotthont létesítettek, mely 1978-ig működött. Falumúzeumot hoztak létre, mely a községben élő nemzetiségek tárgyi, anyagi kultúráját is bemutatja magas színvonalon. Jelleget tekintve egyedülálló megyénkben. 1966-ban a Posta a községünkben TV-átjátszó állomást emelt. 1969-ben jelent meg községünkéről az első könyv Mándics Mihály: Fejezetek Csávoly község krónikájából... címen. Napjainkra helytörténeti könyvsorozatának 20. kötete jelent meg. 1972-ben nagy volumenű iskolabővítés és korszerűsítés történt, majd tornacsarnok építés – e sorok írójának szervezésében. A megyénk bázis iskolájaként a Szegedi Egyetem külsős gyakorlóiskolája volt.

Az iskola előtt szoborpark alakult ki, sorrendben: aradi vértanúk emlékműve (1999), első világháborús (1926), második világháborús (1993), millenniumi emlékmű és a 800 éves község emlékköve az – aradiso gránitból készült – emléktáblákkal (2000-ben). A Geodéziai Vállalat a megye községünkben legmagasabb pontján – tengerszint feletti 174 m – felépítette a 26 m magas panoráma kilátó tornyát 1979-ben.

Gazdag természetes növény- és állatvilága, jó vadászterülete csodálatos turisztikai lehetőséget kínál a Gemenci Erdőgazdaság gondozásában. 1986-ban, a falu északi részén új utcát alakítottak ki modern házakkal Rákóczi néven. 1990-ben ipari üzem létesült falunkban. Magyar tulajdonban működik a MOGYI Kft., az egyetlen helyben munkát adó cég, amely ma piaci részesedését tekintve meghatározó szerepet tölt be bel- és külföldön egyaránt, látványos fejlődésen megy keresztül. Kár, hogy nincs más munkalehetőség a faluban, amióta a KTSZ és az Egyesülés Mg. Tsz. (Mezőgazdasági Termelőszövetkezet) is

megszűnt – felszámolták. Községünkben az elsők között alakultak meg az Mg. Tsz-ek, már 1949/50-ben. Igaz, 1956-ban ez a folyamat törést szenvedett, de 1960-ban egyesültek a Tsz-ek Egyesülés Mg. Tsz. néven, mely országos útjaitával jó hírnevet vívott ki magának. A többszörösen kitüntetett és biztos megélhetést nyújtó szövetkezet sem kerülhette el sorsát. 1990-ben feloszlott, felszámolták. Nehéz tulajdoni, vagyoni, kárpótlási, szerkezeti mozgást vont maga után, amelynek leszegényedés lett a vége, amit a gazdasági válság tovább nehezített. A község élete a rendszerváltással új korszakba lépett.

Sajnos napjainkban az új helyzethez jobban alkalmazkodni tudó falvakhoz képest a miénk visszaszorulóban van. E falu és népe jobb sorsra érdemes! Hiszem, hogy Csárvoly utóbbi 280 éve alatt a népek

országútjából a népek békés otthona lett – mindenkorra.

Radnóti szavaival vallom:

„Nem tudhatom, hogy másnak e tájek mit jelent nekem szülőházam itt e lángoktól ölelt kis ország, messzeringő gyermekkorom világa.”

A mi feladatunk múltunk ezen nagytékát a jövő számára megtartani, átörököteni. Megőrizni azok emlékét, akik kiemelkedő érdemeket szereztek szűkebb környezetük, szülőfalujuk, lakóhelyük szolgálatában. ♦

Irodalom

Antunovic, Ivan: Razprava o podunavskih i potisanskih Bunjevci i Šokci u pogledu narodnom, vjerskom, umnom, gradanskom i gospodarskom, Beč, 1882.

CSÁRVOLY NEVEZETESSÉGEI

- Római katolikus templom
- Temetői kápolna a kálváriával
- Falumúzeum
- Ólomhegyi kilátótorony

Borovszky Samu: Bács-Bodrog vármegye, Országos monográfiái Társ. Bp. 1909.

Csárvolyi Historia Domus 1748.

Dudás Gyula: A bunyevácok története. Bács-Bodrog Várm. Tört. Társ. Évkönyve I. füzet. Zombor, 1904.

Erdeljanović Jovan: O poreklu Bunjevaca, Beograd. 1930.

Evetovics János: Részletek Bács Múltjából a XVII. és XVIII. századból, 1903.

Iványi István: Bács-Bodrog Vármegye helynévtára, I-V., Szabadka, 1886 és 1892.

Kalocsai Főegyházmegyei Levéltár (KÉL), Sema-tizmusok 1801-től.

Mándics Mihály: Csárvoly község krónikája 1198-1990. Kézírtas kötetek.

Fejezetek Csárvoly község krónikájából Bp. 1969.

A magyarországi bunyevác-horvátok története. Povijest bunjevačkih

Hrvata u Mađarskoj Kecskemét, 1989.

Csárvoly az évezredben 2000.

Csárvolyi Urbarium 1772. Csárvoly, 2013.

Sekulić Ante: Zbornik za narodni život i običaje, Zagreb, 1986.

Unyi Bernardin: Sokácok – Bunyevácok és a bosnyák ferencesek története, Bp., 1947. Sremski Karlovc Levéltár

Jegyzetek

¹ Történeti fordulóként emlegetjük a birtokunkban lévő Chayol első írásos okiratát, mely 1375-ből való (Eszterházy Levéltárból)

² Bács-Bodrog vármegye monográfiája, szerk.: Borovszky Samu, Magyarország vármegyéi és városai, I. kötet, Budapest, 68.-69. o.

³ Báth János: Cumania. 8. sz., Kecskemét, 1984. 279. o.

⁴ Wikipédia: Nagy István igazságügyi Kamarai szakértő

⁵ Az ottani adórajstrom 14. V. 1746. kelt „CSÁRVOLIENSES” nevekből kiderül, kikről van szó.

⁶ Ennek bevezető oldalait olvasva nem tartom hitelesnek, a bunyevácokra nézve sértőek lehetnek! Előtte önhatalmúlag a bunyevác és német misészolgálatást is beszüntette (Dr. M. M.: A csárvolyi katolikusok hitélete. 2002. 38. o.).

⁷ Udvari István: A Mária Terézia-féle úrbérrendezés forrásai magyarországi délszláv népek nyelvén. I. Nyomtatványok. Nyíregyháza, 2003.

⁸ Sremski Karlovc, Broj knjige: 11/1973.

⁹ KÉL. T. 47. sz.

¹⁰ Vályi András: Magyarország leírása. 1796. I. 382.

¹¹ Fényes Elek: Magyarország geographiai szótára, I-IV. Pest, 1851.

Erdély híres orgonaépítő művésze: Kolonics István

Aki messzire vitte a szabadkai iparosok hírét

Fábián Borbála, Baja

Egy templom történetének kutatása mindig új titkokat tár fel a kutató előtt, olyan dolgokkal találkozunk, melyek már nincsenek meg. A 250 éves bajai Szent Péter és Pál templomot a művészettörténet kezdi felfedezni, hiszen Korhecz Papp Zsuzsanna egyik kutatásának is témája, sőt legújabb könyvének – Mathias Hanisch késő barokk vándorfestő – címodalára is a bajai Szent Péter és Pál templom egyik mellékoltárképe került. A levéltári kutatás

közben egy korábbi szabadkai kapcsolatra is bukkantam, hiszen a 19. század közepén Kolonits István szabadkai orgonaépítő készítette a templom új orgonáját, ami ma már nincs a kóruson.

Kolonits vagy Kolonics Istvánt nem tartja számon a vajdasági orgonaépítőkkel foglalkozó szakirodalom. Mándity György könyvének csak a végén, az összefoglaló táblázatban említi meg, mint a ludasi templom elpusztult orgonájának építőjét.¹ Az erdélyi szakirodalom ezzel szemben az egyik leghíresebb, és a 19. század legfoglal-

„Orgona nélkül a hála, - vagy könnyörgés bár legajátatosb elzengését úgy tekintheti a templomban, mint ráma nélküli drága képet; - az orgona az mi szegélyt ad a szív s lélek szülte imának.” (Lakatos, 1855)

koztatottabb orgonaépítőjének tartja a szabadkai mestert, akit orgonaépítő művészek neveznek, sőt emlékét ma is őrzik. Ők – valószínűleg a neve alapján – szerb származásúnak tartják,² holott Kolonics katolikus volt. Legnagyobb erdélyi orgonája a gyulafehérvári, melynek egyik fasípján egy ceruzával írt felirat tanúskodik az építőről:

„Kolonics István sajátkezű 134. műve született magyar honban, Bácskában, Szabadkán, behívatott Erdélybe 1855. Lakásom Kézdivásárhelyt 1877. június 18. Gyulafehérvár.”³

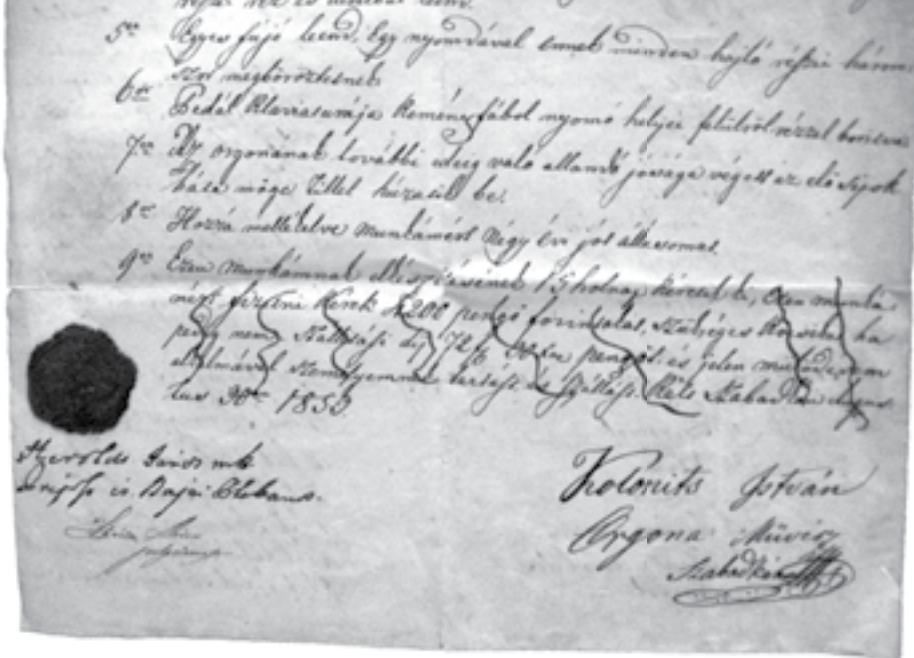
Kolonits István 1826. augusztus 26-án született Szabadkán. Szülei, Kolonits Sándor és Markovics Terézia első gyermeke volt, ugyanis szülei 1826 januárjában kötöttek házasságot.⁴ Testvérei: Julianna (1831), Anna (1833), Terézia (1835) voltak.⁵ Édesapja kelebiai asztalosmester volt. 1848-ban adósságai miatt csődöt rendeltek el ellene, a szakértők szerint 8663 forint értékű háza és 10 láncc földje volt, ami 4000 forintot ért. Az adóssága 4503 forint volt.⁶

A Szabadkai Történelmi Levéltár iratai szerint Kolonics István is asztalosmester volt, tehát édesapja mesterségét tanulta. Szigeti Kilián kutatásaiból tudjuk, hogy 1846-ban, a bicskei református templom orgonájának építésekor Bárány Lajos Ágoston segédje volt. Egyik kutatója Windhager-Geréd Erzsébet elegáns, szép, kalligrafikus kézírása alapján feltételezi, hogy talán magassabb iskolát végzett.⁷

Az 1848/49-es forradalomban való részvételéről nem tudunk. A szabadkai levéltár egyik irata szerint Vinkler Mátyás tanácsnok azt jelentette 1852-ben, hogy: „a folyamodó név szerint Kolonits István asztalos és orgona csináló magát gyermekségétől fogvást jámborul viselte légyen s a legközelebbi mult forradalomban részt nem vett.”⁸ Ez adta a lehetőségét, hogy nemcsak a Szerb Vajdaság és Temesvári bánságban utazhatott, hanem Magyarországra is.

A bajai Szent Péter és Pál templom (a szerző felvétele)

A bajai Szent Péter és Pál templom orgonája tervezetének részlete

Első ismert orgonáját 1853-ban a bajai evangélikus templom számára készítette, mely 1854 januárjában már működött a templomban. A hangszer később eltűnt.⁹ Másik bajai megrendelése a Szent Péter és Pál templom orgonája volt, melyet az 1840-es nagy bajai tűzvész után állított kis orgona helyére rendeltek meg tőle. Kolonits 1853. augusztus 30-án készítette el az új orgona tervezetét. 1854. március 1-jén kötötték meg a szerződést, mely szerint az orgonát 1855. június 28-ig, 14 hónap és 28 nap alatt elkészíti. 3700 pengő forintban állapodtak meg. A szerződés szerint egy másfél éves próbaidőszak után, 1856. december 31-én tekinthető teljesen késznek az orgona. A fennmaradt szerződésen sajnos csak 1855. február 10-éig követhetők nyomon a kifizetések, így nem tudható, hogy pontosan mikorra készült el az orgona. Az orgonaszekrény, vagyis a „test” 1855. január 8-án már állt. Kolonits István már ekkor az orgonaépítés mestérének tartotta magát, hiszen úgy írta alá a szerződést és a bérkifizetések igazolását is, hogy „orgona művész”.¹⁰

Első nagyobb orgonája a bajai Szent Péter és Pál templomé volt. Az orgona kinézetéről már csak a tervezete tanúskodik.¹¹

Szabadalmas Baja Mező Város Katolika

Fő egyházában megkivántató 26 változású orgonának terjedelmesbb kül és belszerkezetetésének feladata két kérelhetetlenül szükséges 2 változatokkal az egyik változat használtatik Claviaturának összekötésére hogy az egész orgona összes ereje az egyik Claviaturán játszassék meg, másik változat pedig használtatik a fújonak hozzászóló állandó biztosítékául szolgáló 1^{or} annak nyomását engedi vagy gátolja – 2^{or} Hogy mise után hátra maradt szél fújbol ki bocsása, hogy azon hátra maradt szél

fújonak össze kötött részeit az erőltesse meg, és így öszvessen 28 változású leend.

Következőleg Manual

Principal	8 láb 56 hangu czinből
Principal Octav	4 láb 56 hangu czinből
Super Octav	2 láb 56 hangu czinből
Solitional	8 láb 56 hangu czinből
Silvestrina	8 láb 56 hangu czinből
Dulcian	4 láb 56 hangu czinből
Cornet	4 láb két soros 56 hangu czinből
Mixtura	2 láb 4 soros 56 hangu czinből
Quint	3 láb 56 hangu czinből
Sarf	1 láb 56 hangu czinből
Flauta alt	4 láb 56 hangu fából nyitott sipok

Copula maior	8 láb 56 hangu fából dugos sipok
Copula minor	4 láb 56 hangu fából dugos sipok
Porsunál	8 láb 56 hangu fából nyitott sipok

Positiv vagy is úgy nevezett Ober Verg mert még ekoráig ismételhet u. m.

Principal	4 láb 56 hangu czinből
Octav	2 láb 56 hangu czinből
Mixtura	2 láb három soros 56 hangu czinből
Fugara	4 láb 56 hangu czinből
Flauta amabilis	4 láb fából 56 hangu nyitott sipok
Coppel	8 láb fából 56 hangu dugott sipok

Pedal

Principal Bass	8 láb 12 hangu Czinből
Bordon Bass vagy Fagot	8 láb 12 hangu fából nyitott sipok
Octav Bass	8 láb 12 hangu fából nyitott sipok
Quint Bass	6 láb 12 hangu fából nyitott sipok
Sub Bass	16 láb 12 hangudugott sipok fából
Violin Bass	16 láb 12 hangu fából nyitott sipok

czin sipok száma 1132

Fa sipok száma 394

A bajai szerződés részlete

1ör Az orgona egészen D. Alatti tervszerént készülné, festése márvány szín laggal ékesége legfinomabb arannyal aranyozandó.

2or A Jáczó asztal jáczó helye belőlről kemény fábol políroz

3or klaviaturák egész hangjai fehér csontbol félhangjai fekete fábol készülnék

4er Az egész orgona Famekhanikára késülné, s ennek minden hajló részei réz és aczélbul leend.

5er Egyes fújó leend. Egy nyomdával ennek minden hajló részei háromszor megböröztetnek.

6or Pedál klaviaturája keményfábol nyomó helyei felülről rézzel borítva.

7er az orgonának tovéábbi ideig való állandó jósa végett az elő sípok háta möge fillel húzatik be.

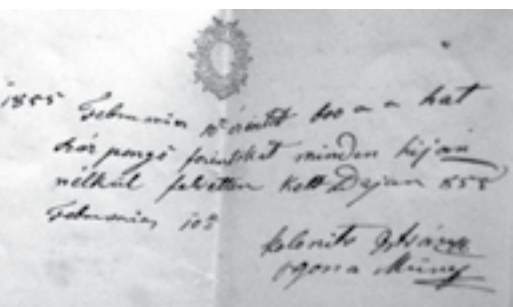
8or Hozzá mellékelve munkámért négy évi jót állasomat.

9Er Ezen munkámnak elkészítésének 15 holnap kéretik ki, ezen munkámért fizetni kérek 4200 f 30 xor pengőt, és jelen működésem alkalmával személyemnek tartását és szállást. Kelt Szabadkán Augusztus 30én 1853

Heroldt János, Kolonits István
pépóst és bajai plébános Orgona Művész
Szabadkán

Kolonics egy nagyobb hangszert épített. A bajai levéltár iratai között maradt fenn a városi tanácshoz írt levele. Ebből az orgona építésének részleteit is megismerhetjük:

„Tekintetes Városi Tanács és képviselőség! Alázattal alolirt ez előtt két évvel árlejtés utján kötött szerződés mellett vállalkoztam a' bajai Rom. kath. Plébánia templomban egy – mind kül alakjára, mind hangjára nézve nagyszerű 28 változatú orgonának pengő 3700 ft árban elkészítésére, és szerénység sérelme nélkül bátran merem állítani, hogy e' tekintetben, és ezen csekély árért egy olyan díszművet állítottam ki, millyent senki más ennyiért ki nem állított volna, s millyenben még onokáink is kedvtelve gyönyörködni foghatnak. - mint maga a tökéletesen elkészült ékes nagy szerzű tagadhatalanul bizonyítja.

Az utolsó feljegyzett kifizetés a szerződésen

Semmi fáradságot nem kímélve két – és ¼ esztendeig dolgoztam harmad magammal havonkint élelmezéssel és bérrel együtt 28 pengőftkat fizetvén, a' mi 27 holnap alatt térszen őszvesen pengőben 2268 f – xr

Szabadkán a' czinsípok elkészítésében három legénnyel dolgoztam hat holnapig, egynek egynek havonkint szinte élelmezéssel és bérrel együtt szinte 28 ftkat fizetvén, térszen ... 504 f

Feldolgoztattam 7. mázsa 75 tt czint, mázsját vettem pengő 120 ftal őszvesen 930 f

az aranyozásért és képfaragó munkáért fizettem őszvesen pengőben 340 f

A' felhasznált kemény és lágy fáért, a' szükséges bőrért, esztergálos éa lakatos munkáért őszvesen pengőben fizettem 673 f

Házbérért 2 ¼ évre fizettem 200 f

A festőnek az állással együtt őszvesen 170 f

Összesen 5085

tehát 1385 pengő forinttal többet, mint a' nagyszerű orgonának szerződött ára volt.

Ennyi, s olly hosszú ideig tartó nagy költség mellett, azon szomorú következmény érte boldogtalan fejemet, hogy a' nagyszerű orgonát kötelezett becsületszavam igazságáért beválthatásáért, csak a' felebbi pengő 1385 forint saját pénzem feláldozása mellett olly súlyos veszteséggel voltam képes elkészíteni, millyenből több évek mulva sem leendek képes szerencsésen kivergődhetni. - Azonban a Tekintetes Városi Tanács és Képviselőség igazságos méltánylásban, és többször kitüntetett, s magasztalva elismert nagyszerű kegyeiben bízva, ezen súlyos veszteségemben nagylelkűleg nyújtandó néminemű kárpótlást remélve, millyentigazságosan meg is érdemlettem, érzékenyen és legmélyebb alázattal esedező vagyok a' Tekintetes Tanács és képviselőség atyáskodó jótékony színe előtt: mi szerint engemet károsult boldogtalanul kegyes pártfogásába fogadván, hathatós nagy kegyű közbenjárása által nekem nagymértékben szenvedő könyörgőnek a' rom. Kath. Plébánia templomi pénztár tisztelt Felügyelőségénél nemi nemű kárpótlást kegyesen kieszközleni annyival inkább méltóztatna, minthogy 28 változatú orgona helyett, 30 változatút, tehát a' szerződöttnél sokkal nagyobb szerűt készítettem.

Hathatós legkegyesb pártfogásába ajánlott, mély tisztelettel elhalok. Baján 1856^{iki} aug 14^{én}

A Tekintetes városi Tanácsnak és képviselőségnek

legalázatosb szolgája

Kolonics István
szabadkai orgona készítő művész¹²

A kézdivásárhelyi református templom
(fotó: Dimény Attila)

A városi tanács nem támogatta Kolonics kérését, mert erről csak „magán tudomása volt”, bár a szerződést a polgármester, Szevits Döme is aláírta. Arról nem maradt fenn adat, hogy kapott-e kárpótlást Kolonits.

Közben más orgonákon is dolgozott, hiszen 1855 augusztusában készült el a madarasi templom orgonája. Az erről tudósító jegyezte fel róla, hogy: „Kolonits István éveire ugyan ifju, de művészetében elég öreg szabadkai művész”. A 8 változatú orgonáról pedig, hogy „minden szakértő által jónak, sőt jelesnek ítélt orgona.”¹³ 1857. április 8-ára készült el a kiskőrösi templom orgonája. A korabeli újsághír szerint 1850-ben kezdett az orgonaépítéshez, és 7 év alatt 15 új orgonát épített, 30 orgonát javított, illetve alakított át. „Kalocsai érsek Kunszt József ur ő kegyelmessége, legközelebb a Kiskőrös mezővárosbeli kath. gyülekezettű, magyar de szegényebb sorsu hiveket, a csinos templomban volt öreg és roncsolt, hangolatlan és botrányos sivitású orgona helyett, egy új orgonával ajándékképpen megörvendeztette, melly tiszta és kelle-

mes hangjával, először is a husvéti szent ünnepek emelte a hívek buzgó ima énekét a világ Megváltójához, s egyszersmind ébresztette ő kegyelmessége mint jóltevője iránti hála-érzetet, mely e kis gyülekezet kebeléből soha ki nem alszik. A művet *Kolonics István*, szabadkai hazánkfia készítvén, s ápril 8-án megbíralás alá bocsátván, több műértő jelenlétében, több változatu hangjának tisztaságaért, oly sikerültnek találta, hogy ezen fiatal és szorgalmas művész hazánkfia, ki hét év óta, már 15 uj, többek között a bajai plébánia templombeli 36 változatu orgonát is, és mintegy 30 avult orgonát gyökeres kiigazítás mellett, jutányos áron és pontosan elkészített, méltán közfigyelembe ajánlható.¹⁴ 1857 decemberében lett kész a tiszaföldvári templom orgonája, ők pénzzel is jutalmazták a jól sikerült orgonát. Az újsághírek alapján nemcsak az érsek: Kunszt József, Haynald Lajos, illetve az erdélyi püspök, Fogarassy Mihály pártfogolta, hanem a kormány is.

Az alföldi munkái mellett Erdélyben is dolgozott, hiszen 1855-ben készült a nagyenyedi orgonája, ugyanabban az évben, mikor a bajai és a madarasi orgonát is építette. 1858/59-ben pedig a csík-

A szakirodalom eddig azt jegyezte fel róla, hogy 1855-ben költözött Erdélybe. A bajai levéltár adatai, a Vasárnapi Ujság és más források is azt erősítették meg, hogy erre később került sor.

A szabadkai levéltár egyik irata szerint 1860-ban még költségvetést készített a szabadkai Szent György-templom orgonájának javításáról. A munkát azonban már nem végezte el, ahogy az irat felzetén olvasható: „az illető művész időközben Szabadkáról elmenvén és azóta vissza nem térvén, s így további intézkedés nem történhetvén az irattárba letehető.”¹⁸ A bejegyzést 1861. január 9-én írták, abban az évben, amikor Kolonics megnősült. Egy másik irat is megerősíti, hogy 1860-ban még Szabadkán lakott, ugyanis korábbi napszámos cselédje, Kopilovits Miklós megszökött tőle és meg is károsította, de elfogták.¹⁹

A Vasárnapi Ujság egyik híre még pontosításra szorul, hogy melyik évből származik, de mindenképpen 1861 előtti. E szerint Kecelen is épített orgonát. A keceli tudósító büszkén ajánlotta a hazai mestert: „Több műértő, köztük a kalocsai érseki cathedrale ügyes karnagya a Láng János ur, ki a mű megbíralására volt felkér-

badkára Kolonics István orgonaépítőhöz és szerződjk vele, tudom! hogy e tanácsot az illetők maholnap megköszönik a *keceli nótárusnak*.”²⁰

A teljesség igénye nélkül csak néhány részletet szeretnék kiemelni munkásságából, hiszen 199 orgonát épített Erdélyben, a Partiumban és Moldvában.

Orgonajavítással is foglalkozott, például Magyarigenben az 1796-os orgonát: „Ezen orgona az 1848-iki vészes időkben megromlálódván kijavíttatott Bács vármegyei szabadkai Kolonics István úr által 1861-ben jun. 30-ára, ára 320 osztr. Forint.”²¹ A partiumi perecseni²² templom orgonáját 1885-ben javította, és ennek belső oldalán is feliratot helyezett el, melyben a származási helyét is feltüntette: „újíttatott 1885. Szabadkai Kolonics István orgonaművész által Kézdivásárhelyről.”²³

Hangszereiért jótállást is vállalt, például az 1866-ban épített bibarcfalvi orgonáért 10 évet.²⁴

Asztalos is volt, például a romániai Kaján református templomában 1881-ben nemcsak orgonát, hanem szószéket is épített.²⁵ Nyáradmagyarós református templomában az orgona mellett „egy szép szószék

Csíksomlyói templom átalakított Kolonics-orgonája (fotó: Buda László)

somlyói kegytemplom orgonája, amit a 17. században Kájoni János vásárolt és javított ki, helyett épített új kétmanuális, 24 változatu orgonát.¹⁵ A következő években újabb megrendeléseket kapott Erdélyben, Felvinc és Málnás települések orgonáit készítette. 1860-ban bízta meg a kézdivásárhelyi református egyházközség egy új orgona építésével.¹⁶ 1861. december 9-én vette feleségül Dézsi Rozáliát, Dézsi Bálint hentes és Jancsó Sára református lányát. Házasságukból 10 gyermek született, négyen nőttek fel: Dénes, Gizella, Vilma és Matild.¹⁷

ve, úgy nyilatkozot: hogy az orgona, mind kellemetes s egyszersmind rendkívül erős hangjára, mind pedig külső csinosságára és tartós szerkezetére nézve kitűnő műnek tekintendő. Most már meg is mondom, hogy e jeles művet ki építette. Mi biz azt sem, Vestfáliából, sem más idegen országból nem hozattuk, hanem – tisztelet becsület a hazai iparnak – azt Szabadkán készítettük; s ha netán, valamely község, templomának diszére egy jó orgonát szándékoznék építtetni, tegyen úgy, mint mi keczeliek tettünk, küldjön tudniillik deputációt Sza-

feletti koronát és egy művészi úrasztalt” is készített.²⁶ Tanítványai is voltak, például Takácsy Ignác, akinek a műhelye Marosvásárhelyen működött.²⁷

Utolsó orgonájának építése közben, 1892. november 30-án Csátószegen halt meg, és ott is temették el. Vagyonát halála után elárverezték, özvegye Dénes fiához költözött Csíksomlyóra, aki orvos volt. 1906-ban Szabadkára férjhez ment Gizella lányát látogatta meg, ahol meghalt. A kézdivásárhelyi református temetőben helyezték örök nyugalomra.²⁸

Baja és Szabadka közös történetének érdekes szála Kolonics István, hiszen a Szent Teréz-székesegyház első orgonáját egy bajai orgonaépítő, Cservenka Vencel építette 1800–1801 között.²⁹ A bajai Kolonics-orgonát 110 éve, 1904-ben cserélték ki egy Angster-orgonára. Kolonics István soha nem feledkezett el származási helyéről, ahogy ezt számos, az orgonáiban elhelyezett felirata bizonyítja. A kézdíváshelyiek nem feledkeztek el az egykor köztük élt orgonaépítőről. 2013. november 16-án Kézdíváshely főterén – a református templom mellett – avatták fel bronz mellszobrát. Vargha Mihály kézdíváshelyi származású művész alkotását Sántha Csaba szovátai szobrász öntötte bronzba. A szobor talapzatát a csíksomlyói Dóczi András készítette, a református templom előtti új teret – ahol a szobrot elhelyezték

– pedig az ugyancsak a céhes városbéli ifj. Gál Zoltán építész tervezte. ♦

Jegyzetek

¹ Mándity György: Vajdasági orgonák, Újvidék, 2002, 228.

² Például <http://www.seminarium.ro/seminarium/hirek/orgonank-tortenete> Sipoș Dávid írja cikkében, hogy „egyesek szerint horvát származású” lenne (Sipoș Dávid: Az orgonák használata az erdélyi reformátusoknál, In: Művelődés, <http://www.muvelodes.ro/index.php/Cikk?id=1500>, 2014. 08.06.)

³ Dávid István: Műemlék orgonák Erdélyben. Kolozsvár–Budapest, 1996, 24.

⁴ Ugyanis szülei 1826. január 23-án házasságot kötöttek, mindketten 25 évesek voltak. Kolonits Sándor szülei, Pál és Szekmajszer Anna, Teréziáé Ádám és Tumbász Barbara voltak.

⁵ Kolonics István dédunokája, Borcsa Julianna szerint Julianna, később Vojnics Jánoshoz ment feleségül. (Windhager–Geréd Erzsébet: István Kolonics (1826–1892) Orgelbaumeister aus Szabadka in Siebenbürgen, 6. (https://www.academia.edu/756514/ISTV%C3%81N_KOLONICS_1826-1892_ORGELBAUMEISTER_AUS_SZABADKA_IN_SIEBENB%C3%9CRGEN_II)

⁶ Szabadkai Történelmi Levéltár (SZTL) F:272.12 A 14. / polg. 1848. és 11 B 32/ polg. 1848.

⁷ Windhager–Geréd Erzsébet, 8.

⁸ SZTL F: 273. 3228/1852.

⁹ Szigeti Kilián: Régi magyar orgonák. Szeged–Budapest, 1982, 167.

¹⁰ Baja-Belvárosi Római Katolikus Plébánia irattára

¹¹ Uo.

¹² MNL BKML IV. 1103. b. 3075/1856.

¹³ Katolikus Néplap, 1855. aug. 22., 62.

¹⁴ Vasárnapi Ujság, 1857. máj. 3., 151.

¹⁵ <http://www.csiksomlyo.ro/node/39>, 2014. 10. 31.

16 Dávid, 1996: 194.

<http://lexikon.adatbank.ro/muemlek.php?id=192>, 2014. 10. 30.

¹⁷ Főrika Balázs: Kolonics István hazatért (<http://www.romkat.ro/hu/node/3819>, 2014. 10. 21.)

¹⁸ SZTL F: 273. 5312/1860.

¹⁹ SZTL F: 273. 6442/1860.

²⁰ <http://epa.oszk.hu/00000/00030/00108/datum02360/cim102367/cim202370.htm>, 2014. 10. 20.

²¹ http://evol.elte.hu/~szilagyi/Magyarigen/Orgonaj_mi.html, 2014. 10. 21.

²² Ma: Szilágyperecsen Romániában.

²³ Petri Mór: Szilágyperecsen monográfiája, IV. kötet. [Budapest] 1902, 245.

²⁴ Kisgyörgy István Zoltán: The organs of the reformed diocese from Erdővidék - examination paper about the history of the organs. In: Studia Ubb Musica, LVII, 1, 2012, 166.

²⁵ <http://www.reformatus.ro/gyulekezetek/kajanto/>

²⁶ Krizsbai-Nemes György: Nyárádmagyaros leánydombjai. 2006, 12.

²⁷ Csiki Csaba: Kolonics – Orgonaépítész a 19. századi Erdélyben. Marosvásárhelyi Szín- és Művészeti Egyetem Kiadója, 2007, 28–29.

²⁸ Főrika Balázs: Kolonics István hazatért

²⁹ Iványi István: Szabadka szabad királyi város története, II. rész. Szabadka, 1892, 299.

Egy erdélyi szobrász nyomai vezetnek a vajdasági Magyarkanizsára.

A születése helyét nevében is jelző Kolozsvári Szeszák Ferenc (1881–1919) nagy reménysége volt az erdélyi művészetnek. Az első olyan szobrász a kisebb magyar hazában, aki végigjárta a művészképzés minden elérhető stációját. Szülővárosa, Kolozsvár ösztöndíjával tanult a budapesti Iparművészeti Iskolában (1899–1902), egy évig járt tanulmányúton Párizsban, melyet élete legboldogabb korszakának nevezett, majd Stróbl Alajos budapesti mesteriskolájában (1903–1907) képezte magát minden feladatra kész alkotóvá. A Stróbl-iskola, az eposzkerti műhely varázslatos világa, ahol a növendékek mestere külsőségekben is megjelenítette a historizmus történelmi romantikáját, a legalaposabb képzés, a napi gyakorlati munka készítette elő feladataikra a századelő szobrász nemzedékét. A tanítványok önállóan még nem pályázhattak, de oktatójuk elvárta, hogy egy idő után önálló munkákkal jelentkezzenek. Így vállalhatta a fiatal Szeszák Ferenc 1905-ben az épülő kolozsvári Nemzeti Színház homlokzati szobrainak, id. Wesselényi Miklós és Jósika Miklós egész alakos portréinak megalkotását és a színház tornyaira az oroszánok húzta diadalszekereken, az Apollónt és Tháliát megjelenítő bronz kompozícióinak – pályatársaival közös – megmintázását. Stróbl annyira kedvelte ambiciózus növendékét, hogy rábízta a nagyszalontai Arany János-szobor kivitelezését, melyet ő, rengeteg feladata mellett már nem vállalhatott. Az 1907-ben fölavatott Arany János-szobor ma is áll, a költő megénekelte Csonkatorony fali fülkéjében.

Talán ez az esemény, valamint Szeszák részvétele az Országháza elé tervezett Kossuth-szobor pályázatán (1908) adhatta az ötletet a magyarkanizsai polgároknak, hogy tőle rendeljék meg városuk számára a nagyméretű, egész alakos Krisztus-szobrot.

Hogyan született ténylegesen ez a kapcsolatfelvétel, annak nincs kézzelfogható nyoma. Amit biztosan tudunk: a megrendelő egy módos bácskai gazda, Bata Sándor volt, aki egy fémbe kivitelezett és magas talapzatra állított Krisztus-szobrot képzelt el egy régi, elporladt kereszt helyébe. Maga a kijelölt hely az egykori Kossuth utca és Széchenyi utca torkolatánál, a város kapuja szerepét is betöltötte.

A kanizsai egyházi iratokban (Fejsztámer Rudolf kutatásai nyomán) előbukkant egy rajz, amely a köztéri mű méretezését és sematikus látványtervét tünteti föl, de semmiképp sem a szobrásztól származik. Az 1908 februárjából keltezett rajzon, a megrendelővel nyilvánvalóan rokon Bata Károly építőmester neve szerepel, aki alighanem a talapzatot faragta ki; ezen a szobor tervezett magassága 1,80 m, a posztamentum 2,00 m, a teljes magasság 3,80 m. A Jézus szíve szobrok szokványos manírjával szemben (erre a témára szólt a rendelés), a tervrajztól is telje-

Kolonics István szobra
(fotó: Dimény Attila)

A kanizsai Krisztus-szobor

Murádin Jenő, Kolozsvár

sen elütően a szobrász mintázatában nem egy csüggedt, szenvedő Krisztus képe öltött testet. Valkay Zoltán, aki a kanizsai lapokban több alkalommal foglalkozott a mű keletkezésével, így írt róla: „Dinamikus, fennkölt, emelkedett és átszellemült pozícióban ábrázolja (a megrendelésben csak Kolozsvárnak nevezett művész) a Megváltót, aki az égre tekintve, mintha felemelkedne. A talapzat is pozitív változáson ment át: lágyan ívelő kontúrvonalával, szív-füzéres, hullámvonalas »fejezetével« az egész szoborral egyetemben a magyar szecessziós stílus kiváló helyi példánya.”¹ A szoborállítás összköltsége, Bata Sándor és neje, Remete Viktória adományából 16 000 koronát tett ki. Fölállításában az évben, 1908-ban egybeesett a Tisza-parti település rendezett tanácsú város rangjára emelésével.²

Szeszák Ferenc szobra a diadalmas Krisztusé. Az *En vagyok az út, az igazság és az élet* Megváltójáé. Jobbjának erőteljes, az isteni rendeltetést kifejező mozdulata igencsak különbözik a hagyományos Krisztus-ábrázolások és szenvedéstörténetek modellezésétől. Ruházatának redőzete, nagy síkokat és finom mintázatokat egyaránt fölmutató megoldása valóban a szecesszióra utaló megoldásokat mutat.

Ahhoz, hogy a szobrász ilyen Krisztus-képet alkosson, kétségtelen a szellemi-művészi kapcsolódása a Fieber Henrik nevével összeforrott egyházművészeti reformmozgalomhoz. Fieber Henrik (1873–1920) a magyar Vallás- és Közköztudásügyi Minisztérium egyházügyi előadója szenvedélyes állásfoglalással utasította el templomaink és szemináriumaink 19. századból örökölt elavult ábrázolásait, és szorgalmazta a modern művészet friss hangvételű munkáinak magalkotását és elfogadtatását. Síkra szállt a lélektelen és semmivel sem igazolható formaalkotás kánonja ellen, kiállt a szecesszió térnyerése mellett. Ilyen indítékokkal, szemléltető példázattal szervezte meg a Múcsarnok nagy visszhangú egyházművészeti kiállítását. Az 1908. szeptember 7–24. között megrendezett tárlaton Szeszák Krisztus-szobrának kismintáját is kiállították.³ A szobor annyira beleillett a Fieber-féle koncepcióba, hogy a sajtóban különálló írásban is méltatást kapott.⁴ A szobor makettjének (kismintájának) fényképét Szeszák a pályakezdő évek relikviái között őrizte meg.

A magyarkanizsai Krisztus-szobor azért is fontos, mert ezen figyelhető meg legkorábban a szobrásznak a historizmustól távolodó, a szecesszió felé tapogatózó hangváltása. Azon felül, hogy mélyen átértékelte Fieber Henrik az egyházművészet megújításáról szóló elveinek igazságát, e szobornál a kötetlenebb formaalkotás vezette. Itt szó sincs akadémista merevség-

ről, inkább a látvány impresszionista hatására épített. A gazdag felületkezelés, a fény hatására módosuló formák mintha azt mutatnák, hogy a szobrász párizsi útján Rodin művészetével is találkozott volna. Ez az újszerűség váltotta ki egyik kritikusának, a publicisztikát szépírói eszközökkel művelő, a műkritikában járatos Kömíves Nagy Lajosnak lelkesedő írását. Miután Szeszák Budapestről hazaköltözött Kolozsvárra, és az Erdélyi Nemzeti Múzeum Bástyá utcai épületében, restauráló munkáját honorálva, műtermet és lakást kapott, Nagy Lajos gyakori látogatója volt, Szeszák az ő portréját is megmintázta. A kritikus a Krisztus-szobor makettjét látva írta e sorokat:

„Van egy Krisztus-szobra. A nagyszerű Isten-embert csak a rajongó áhitat reflektorikus megvillanásában láthatta ily fenséges egysze-

rűségében. Erős, férfias természetéhez függélyesen földig leomló, redős ruha simul, amely alól csak mezítelen, előre lépő lábfeje látszik ki. Ez a dísztelen, lemondó egyszerűség: Krisztus. A feje gyönyörű. Sima, magas, boltozatos homlokáról hit, bizalom és erő sugárzik le, a szeme mintha évmilliók perspektívájába tekintene. Íme, Krisztus! Nem a dogmatikus, hanem ahogy átszellemült Tolsztojánusok képzelik el.”⁵

A fiatalon tüdőbajban elhunyt szobrásznak ez a műve ígéretes pályakezdésének különösen fontos dokumentuma. ♦

Jegyzetek

¹ Valkay Zoltán: Kolozsvári Kanizsán – Kolozsvári-Szeszák Ferenc (1881–1919) emlékére. Új Kanizsai Újság, 2014. jún. 5. 12

² A Krisztus-szobrot 1975-ben újították föl, díszes vaskerítéssel övezve.

³ A Magyar Iparművészeti Társulat Egyházművészeti kiállításának katalógusa. Budapest, 1908, Múcsarnok.

⁴ K. F.: Glosszák egy Krisztus-szoborhoz. Magyarország, 1908. okt. 9., XV. évf., 242. sz. 18.

⁵ Nagy Lajos [Kömíves Nagy Lajos]: Kolozsvári Szeszák Ferenc. In: A Kárpátok óra. Kolozsvár, 1915, 19–23.

A szobor egy mai felvételen (fotó: Kovács Bicskei Tibor)

ZENTAGUNARAS

Kocsis Antal, Topolya

A falu földrajzi helyzete

Zentagunaras település a Topolyát Zentával összekötő műút mellett található.¹ A tőle északra levő Csantavérrel, délről Szenttamással dűlőút köti össze. A szájhagyományban ez utóbbi elnevezése Országút vagy Hadak útja. Közigazgatásilag a tőle nyugatra, mintegy 12 km-re levő Topolyához tartozik. Földrajzi helyzete Greenwichhez viszonyítva: az északi szélesség 45°35' és 45°47'38", valamint keleti hosszúság 19°43'44" és 19°49'51". Átlagos tengerszint feletti magassága 106 méter.

A település elnevezése az elmúlt 150 évben többször változott: Likasegyház, Likaspuszta, Zenta külsőjárás, Zenta-Gunaras. Jelenlegi neve szerbül 1947-től Novo Orahovo, magyarul 2004-től Zentagunaras.

A szerb migráció az 1920-as években kezdődött, amikor Hercegovinából, Likából (Gacko, Gospić, Mostar) megérkeztek a telepesek. 1946-ban pár száz ruszin családot telepítettek ide. Jelenleg az 5934 hektáron zömmel katolikus magyarok (kb. 80%), ruszinok (kb. 10%), valamint szerbek, horvátok és más nemzetiségek élnek. A lakosság többsége földműveléssel foglalkozik. A múlt század politikai és gazdasági eseményei nagyban hozzájárultak a tanyavilág elsorvadásához. Az első világháború előtti felmérések 800 lakott tanyáról adnak hírt, az 1961-es összeíráskor 337-et, 1965-ben 300-at, 1971-ben 194-et, 2002-ben 83-at jegyeztek be. A 2011-es felmérés már csak 57 lakott tanyát tart számon.

Keleti határában a valamikor nagy víztömegű, sebesen lezúduló folyó jól látható, széles, mély medret váj ki magának. Egyes kutatók az elmúlt korok egyik rég kihalt Duna ágaként említik (Turuc 1978. idézi Halavac,

Szabó munkáit). A patakocskára apadt Csík-ér (sebessége 12 cm/sec) az itt letelepedett emberek számára létfontosságú volt. Völgyéből, aminek szélessége 35–400 méter, a régészeti ásatások folyamán (III.?) IV. századból származó szarmata falumaradványok,² honfoglalás kori tárgyak kerültek elő.³ Archeológiai leletekkel követhető az itt letelepedett magyarság élete a XV. századig (templomok, temetők). A mohácsi csata (1526. augusztus 29.) után Magyarország falurendszere felbomlott, beleértve a Délvidéket is.

Ebből a korból többnyire csak oklevelek maradtak ránk. Zentagunaras és a hozzá tartozó tanyavilág területén a kutatások egy azonosított középkori települést tártak fel, név szerint Likasegyházat.

Az imaház és a paplak

A második világháború előtt Ft. Pecze János, mint a tornyosi egyházközség lelképásztora, az iskolában hittant tanított, majd ugyanitt rendszeresen szentmisét celebrált. A háború után a kommunista hatalom vallási rendelete mindezt tiltotta, sőt, büntette. A Szabadkai Püspökség 1943. december 3-i rendelettel megalapította az önálló vikáriát Jézus Isteni Megváltó (S. S. Salvatoris) néven. A plébániai anyakönyveket 1944. január 1-jétől vezetik.

Ft. Pecze Sándor 1945-ben került a faluba, amelynek nem volt se temploma, se imaháza, de még parókiája sem. A Rózsa család tette lehetővé, hogy családi házukban legyen a szentmise. Előfordult, hogy a hívek nagy létszáma miatt tábori misét tartottak az udvarban. A falubeliek nem vártak csodára, külső segítségre. A Rózsa család telkén, az akácfaligetben, 1946-ban felépítették az imaházat és a paplakot, ami az akkori törvények értelmében jogszerű volt, hiszen magánterületen folyt az építkezés. A 7,5x5m-es alapterületű, féltetős

múltjából

paplak lett a falu első háromszintes épülete. Legalsó része a pince, ahol a misebort tartották. A földszinten egy kis irodahelyiséget rendeztek be a tisztelendő atyának, itt fogadhatta a híveket. Az emeletet, azaz a padlásteret hálószobának alakították ki.

A koloniális stílusú imaház is nagy ütemben épült. A terv az volt, hogy egy 14 m hosszú és 7,5 m széles vályogfalú, náddal fedett imaházat építenek. Az elképzelésen időközben változtattak. Az imaház mellé 5x6 m-es sekrestyét építettek, a falazásra pedig a vályog mellett téglát is használtak.

Nagy volt a boldogság a faluban, amikor Ft. Pecze Sándor felszentelte az imaházat és megtartotta az első szentmisét.

Később cseréptetőt és csatornát kapott az épület. Néhány év múlva azonban ismét gondok merültek fel. Az imaház kicsinek bizonyult. A falu lakosainak a száma ugyanis növekedett, a környékbeli tanyavilágból is mind többen és gyakrabban jöttek szentmisére.

1968-ban plébániai rangra emelték, s újból építkeztek. Bővítették a sekrestyét, az imaházat. Az utóbbi szélessége megmaradt 7,5 m-nek, ám a hosszát 20 m-re növelték. A sekrestyét is megtoldották. A szélességén ugyan nem változtattak, de hossza 8 m lett. Elkészült a zsinati oltár, amit fehér márványlapokkal vontak be. Az akkori politikai helyzetet ismerve hihetetlen, de újra gondok merültek fel. Megint szűknek bizonyult az imaház. Most már nem a bővítésen gondolkodtak a faluban. Érezték, templomot kell építeni. Megkezdődött hivatalosan is a kérvényezés, s vele a szokásos eljárás kálváriája. Az imaház 1985 nyaráig fogadta a híveket.

Lebontott tanya (Turuc László felvétele, 1978)

Őzek a falu szélén (Kis Sándor felvétele)

A haranglábak

Az egyik harangláb, a szájhagyomány szerint, a falu központjában állt az 1950-es évekig, amikor is az akkori politikai helyzet miatt el kellett távolítani a köztérről. Ekkor a Rózsa család portáján helyezték el, a ház előtt. A harang évtizedekig innen szólította a híveket szentmisére, s adott hírt jóról, rosszról. A harangot 1985-ben leszerelték, s áthelyezték a templomba. A harangláb építészeti stílusát nehéz meghatározni. Két 20x20 cm-es, 4 m magas faoszlop a tartó rész. Alul, a kiinduló pontnál fesz-távolságuk 120 cm, a harangtartó gerenda beágyazásánál összeszűkül 100 cm-re. Mindkét lábat megerősítették két-két egy-méteres oszloppal. Négyvizes tetőszerkezete is fából készült, s a tetején valamikor egy kis fakereszt állt.

A harangláb állt a gunarasi iskolától keletre, Torma Antal portáján is. Négy tartóoszlopa, azaz lába volt. Bádogtetővel fedték le, 1965-ben vagy 1966-ban lebontották. A harang sorsáról nem maradtak fenn adatok.⁴

Öntöttvas kereszt

A Gunarasi soron déli tájolással, Hunyadiék udvarában, a virágoskertben van felállítva

egy betontömbön az emlékmű.⁵ Azonnal feltűnik az 1800-as évekre jellemző forma, kidolgozás. Az 1,5–2 cm vastag öntvény teljes magassága 148 cm. Ebből a kereszt 104 cm magas. A keresztoszlop felső része és a 38,5 cm fesz-távolságú keresztzár végződése díszes horgonyos kereszt (*crux ancorata*)⁶ formában készülnek. A Corpus jobb vállára csukló fejjel ábrázolja a halott Jézust. Felette az INRI betűket tartalmazó tábla, alatta egy nagyobb tábla, ami a mára már lekopott feliratot tartalmazta. A cikornyásan kidolgozott talapzaton két, kezét összekulcsoló angyal látható, köztük egy kehely.

A templom

Az 1960-as években az egyházközség lélekszáma tovább növekedett, erősödött. Az imaház további bővítésre már nem volt alkalmas. Mindenki érezte és tudta, hogy a falunak új templom kell. Megindult a szervezkedés, az adománygyűjtés. A leglelkesebbek egyike Rózsa Károly (1910–2004) volt, aki Rózsa Jánossal (1899–1988) a Rózsa-birtok egy részét ajánlotta fel, hogy azon építsék fel az áhított templomot.

Tizennégy évig tartott az engedélyek, tervek, jóváhagyások irodák útvesztőjében

a templomépítők menetelése. Megváltó év volt 1984. Kitartásuk, munkájuk meghozta gyümölcsét. Szaulity Ádám építész-mérnök tervei alapján megkezdheték a templom építését, a földbe kerülhetett az alapkő. A 18 m magas, 23 m széles, 23 m hosszú épületet nem egészen egy év alatt felépítették. Matija Zvekanović (1913–1991) püspök⁷ Szabadkáról és Slavomir Miklović püspök (1983–2009) Körösről (Križevci, Horvátország), a görög katolikusok főpásztora 1985. június 30-án felszentelhette a JÉZUS, AZ ISTENI MEGVÁLTÓ tiszteletére a templomot.

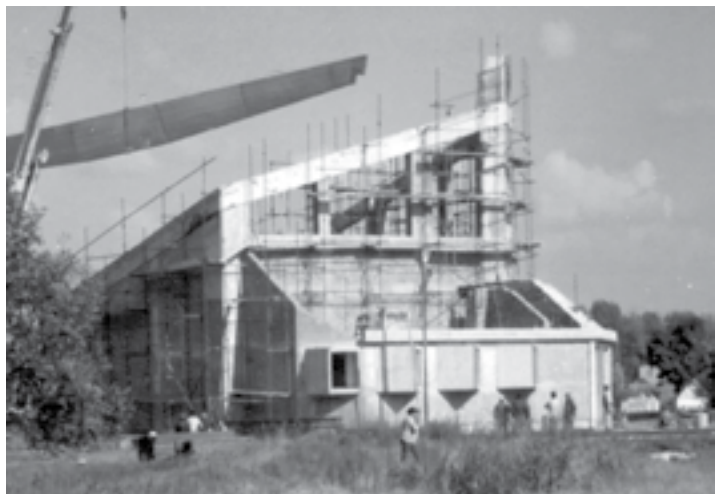
Itt tartják minden második héten a görögkeleti vallású hívek ruszin nyelvű szentmiséjét is. A templombúcsút minden év októberének negyedik vasárnapján tartják. A szájhagyomány úgy tartja, hogy az imaház falába építéskor egy kő vagy téglakerült Likasegyház templomának romjából, amit az alapokba helyeztek.⁸ ♦

Jegyzetek

¹ Tegnap és ma. CSERVENÁK PÁL (szerk.). Népnymoda, B. Topola, 1979. DR KORNEL ĐERE, DR PAVLE TOMIĆ, JOŽEF IPAK: Opština Bačka Topola. Institut za geografiju PMF u Novom Sadu i Monografija Bačka Topola, Novi Sad, 1985.

Az alapkő befalazása (archív fotó, Rózsa Mihály tulajdona)

A tartógerendák helyre emelése (archív fotó, Rózsa László tulajdona)

A torony építése (archív fotó, Rózsa Mihály tulajdona)

TURK LÁSZLÓ: Novo Orahovo. Prirodno matematički fakultet. Novi Sad, 1978.

² SZEKERES LÁSZLÓ: Amit az idő eltemetett. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1981. 72–73.: A szarmaták életmódja hasonló volt a többi sztyeppi nomádokéhoz, törzsszervezetben éltek, nagyállattartással foglalkoztak. Életük nagy részét lóháton és nemezzel fedett, nagy kerekű szekereken töltötték. Több ásatás nyújtott azonban bizonyítékot arra nézve, hogy a későbbi időkben állandó lakhelyük is volt: félig vagy egészen a föld alá süllyesztett szűk lakások, minden esetben földbe vájt kemencékkel felszerelve (ZENTAGUNARAS [kiemelés: K. A.], zentai Mákospart). Ezek szerint az adatok és a velük párhuzamosan nyert egyéb bizonyítékok szerint a később érkező szarmatáknak egy jelentős számú, földműveléssel foglalkozó rétege is volt. Településeik vízpartokon, laza rendszerben sorakozó házakból álltak. Ezek a települések olyan nagy számban jelentkeznek a Bácskában, a Bánátban

is egy olyan demográfiai robbanást kell a III. században feltételeznünk, amilyenre korábban felénk nem volt példa.

³ SZEKERES LÁSZLÓ: Amit az idő eltemetett. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1981. 90.: A magyar honfoglalók első hullámával érkező úgynevezett középrétegnek jellegzetes sírjait sokkal könnyebb felismerni. Elsősorban azért, mert kis, 10–15 síros nagycsaládi temetőkre tömörülnek, de legfőképpen azért, mert régészeti anyaguk sajátos darabokból áll: kerek ezüstpitykékből, rombusz és háromszög alakú ezüst veretekből, korong alakú díszekből, illetve szív alakú csüngőkből. Jellemzőik közé tartozik még a részleges ló temetés és a nyereg sírba tétele is. Ilyen X. század eleji sírokat találtak Futakon, Gomboson, ZENTAGUNARASON [kiemelés: K. A.], Törökbecsén, Felsőhegyen, Horgoson, Hajdújáráson stb.

Templomszentelés. A kép bal szélén Pénzes János szabadkai megyés püspök, középen Slavomir Miklovš ruszin püspök és Stanislav Hočevár belgrádi érsek (archív fotó, Rózsa Mihály tulajdona)

és egybeült, hogy az időnként megismétlődő, betelepésekkel táplált szaporulat ellenére

⁴ Hunyadi szül. Bazsó Margit

⁵ Topolyán a XVIII. század elejétől 1897/98-ig volt használatban a Fő utca mentén fekvő mintegy kétholdas temető. Ez is az új politikai eszme, az országhatár megváltoztatásának áldozata lett. Először fátalepet létesítettek rajta, majd az 1960-as években az akkori hatalom úgy döntött, hogy ott építetik fel a malmot. A még megmaradt emlékműveket szétverték, elhordták. A temető központi keresztje is veszélybe került. Az akkori plébános, Ft. Móríz Vince, hogy legalább megmentse a központi keresztet, Márkus János sírásónak ajándékozta. Ők a keresztet saját kertjükben újból felállították. Márkusék házát később megvették Hunyadiék, akik továbbra is gondozták a nagy múltú keresztet.

⁶ Katolikus Kincses Kalendárium. Agapé: Újvidék, 1995, 140–141.

⁷ 1958-tól a Bácskai Apostoli Hivatal püspöke, majd az 1968-ban megalakult Szabadkai Egyházmegye püspökévé nevezték ki.

⁸ Rózsa László közlése.

A templom télen (Kis Sándor felvétele)

Környezetszépítés Csantavéren régen és ma

Lázár Dezső, Csantavér

Hol tart a mai környezetvédelem?

Feltesszük a kérdést, hogy a mai szóhasználatban számunkra mit jelent a környezet és annak védelme. Természetes környezetünket meghatározhatjuk úgy is, mint a bennünket körülvevő élő világot, amely állandó mozgásban van, és amelynek mi is a részesei vagyunk. Az élőlények dinamikus egységet alkotnak, és folyamatosan hatnak a környezetre, valamint ránk, emberekre, akik a természet alkotórészei vagyunk.

Az emberi élethez szükséges elemeket, a levegőt, a vizet, a fényt, a táplálékot és a megfelelő hőmérsékletet az állandóan lüktető és változó természetes környezetünk-ből kell felhasználnunk. Az ősidőkben az ember szoros kapcsolatban élt a természettel, ennek köszönhetően fejlődött a többi élőlény koronájává, és tisztelettel adózott a környezetének. Ma már megszoktuk, hogy a környezetünkkel együtt élve, mi magunk irányítjuk azt. Nekünk, modern embereknek meg kell végre értenünk, hogy kötelesek vagyunk tisztelni azt, amiből élünk! Nem csak kihasználnunk, hanem teljes odaadással ápolnunk a környezetet, amelynek jótékony hatását gondolkodás nélkül használjuk és feléljük.

Meglévő értékeinket féltünk kell, pótolva az elhasználódott, előregedett,

lepusztuló növényzetet, ezzel együtt másokat serkenteni a környezetünk megóvására. Ha mindenki a saját életterét ápolja, neveli, tisztán tartja, mások munkáját megbecsüli, akkor közös erővel a természet hasznos munkáját segítjük. Ennek eredményeként a hasznot mi fogjuk élvezni.

Az értékek utáni hajzában megfeledekezünk a környezetünkről. Azonban ha egy pillanatra megállunk, megfigyelhetjük a természet erejét, a növények élni akarását, és csodálattal látjuk, amint az általunk teremtett mostoha körülményekkel dacolva a fennmaradásukért küzdenek.

Az óvott és ápolt környezetnek lélekemelő hatása van. Gondoljunk arra az érzésre, amikor a tiszta levegőt árasztó fák alatt sétálunk, lábunk alatt sokszínű virágok illatoznak, és elhasználódott szervezetünk az üde környezetben megújul, feltöltődik. A mai környezetvédelem beroszdásodott. Gondolkodásunkba befészkelte a közöny, és egyaránt vagyunk érdektelenek a környezetünk és embertársaink iránt. Magyarán, a munkát végezze más, nekünk minden úgy tetszik, ahogy van, változásokra nincs szükségünk.

A templom előtti tér és kert

A templom előtti tér és a központ egy részének átalakítását nagy közfelháborodás előzte meg. Környezetünk szépítését előbb-utóbb meg kell kezdenünk, de jobb,

ha inkább előbb vágunk bele. A tervezett előrehaladást kis lépésekben, apró dolgok megteremtésével – és azok megőrzésével – kell megtenni. Először is meg kell győzni embertársainkat, hogy a „szép” az élvezeten túl még hasznos és egészséges is.

Nem szégyen másoktól tanulni, kifejezetten akkor nem, ha megfigyelünk hasonló helyzeteket, amelyeket mások már korábban megoldottak. Céltudatosan nevelkedett, jó gondolkodású közösség rossz anyagi körülmények között is színvonalas eredményt ért el. A megoldott problémák azt bizonyítják, hogy a szándék és az akarat az első helyen vannak.

A templomépités folyamata 1929 nyarán

Tavaszi munkaakció a templom előtti téren 1958-ban

A nyitott téren magasodó templom 1942-ben

A főutca Csantavér egyik ütőere, amely a vendégszeretetét kínálja fel az ide érkezőknek és a hazatérőknek. A látogatók első benyomása itt születik meg a falu lakosságáról, életmódjáról és világnézetéről. A főutca ezért esztétikai hidat képez a múlt, a jelen és a jövő között.

Falunk központjában építették a Padovai Szent Antalról elnevezett templomot. A vidék egyik legnagyobb, messziről látható temploma 85 éves. Méretei mellett említést kell tennünk a múlt század eleji lakossági összefogásról, amely a maga nemében egyedülálló vállalkozás volt, ami igazán tanulságos képet vetít a ma embere elé, mert abban az időben egyáltalán nem volt könnyű ilyen nagyméretű építkezésbe kezdeni. Akkoriban is akadtak ellenvélemények, akárcsak ma. A falu korabeli vezetősége az egyháznak még telekvásárlási engedélyt sem adott, Szabadka pedig elutasította a legkisebb segítséget is, és még így is megszületett a mai gondolkodással fel nem fogható akció.

A csantavéri nép magára vállalta az építkezés költségeit, a lakosság nagy lemondások árán összefogott a templomépítésben. A régi templom lebontásában, az óriási alapok kiásásában, a földmunkákban és az anyagmozgatásban mindazok részt vettek, akik anyagilag képtelenek voltak támogatni az építkezést. Másfél év alatt 60 méter magasba emelkedett a nagykúpola keresztje, és 1929. november 10-én a frissen épült templomot felszentelték. A csantavériek azóta is büszkélkednek vele,

mert valóban impozáns építmény készült el a faluközpontban.

Ha a párizsiak dicsekednek a nagy fehér templomukkal, a Sacre Coeurrel, akkor a csantavériek ugyanúgy megtehetik, hiszen a két templom között nagy a hasonlóság, azzal, hogy a mi templomunk három kupolája és a bejáratí része talán kissé szerényebb díszítésű, mint a párizsi.

Felépítése után a csantavéri templomot nyitott tér övezte, így mindenki számára látható volt. Azonban a múlt század '70-es éveitől elkezdődtek a nagy változások és a teret épületekkel zárták körül. A behatárolt területen betonjárdákat építettek, a fák közötti üres helyeken pázsitot neveltek. Az évek múlásával az idő vasfoga kikezdte a templomot és annak környékét. A fák

Magas növésű fák rejtették el a templomot

Alaktani hasonlóság a párizsi Sacre Coure és a csantavéri templom között

túlzott mértékben lombosodtak, a cserjék és bokrok behálózta a teret, a hatalmas épület kezdett eltűnni a méretes fenyők mögött. A bejáratot még közelebről is alig lehetett meglátni. A járdák megrepedeztek, a beton morzszalódott, a járókelők a zöld felületet szélteben-hosszában kitaposták. Mindenki a lehető legrövidebb úton közlekedett, és a csodálatos épület körüli tér szomorú, meg nem érdemelt képet mutatott.

Főtisztelendő Utcai Róbert fiatalemberként került Csantavérre. A falu plébánosaként hamar feltűnt a céltudatossága

és a jó szervezőkészsége. Újító felfogással természetesnek vélte, hogy a templomot új környezethez kell juttatni. Azonban a templomtérnek és környékének szépítése sokakban ellenvetést és erős kritikát váltott ki, a plébánost pedig azért bírálták, mert a falu központját megfosztotta a zöldövezettől. Azt kifogásolták, hogy esküvők idején a templomon kívül várakozó és mulatozó násznép a tűző napon kénytelen vesztegelni. Erre a válasz az volt, hogy a templom belseje nyáron hűvös és minden embernek enyhét ad.

Utcai plébános kitartott az elképzelései mellett, és a munkálatok befejezése után a korábban őt bírálók elcsodálkoztak a kibontakozó épület szépségén. Megnyíltak a fák lombjai és élénk tárult a monumentális épület. Megtörtént az, ami más templomoknál régóta létezik, hogy a környezet teljes mértékben kiemeli az épület nagyságát és szépségét.

A templom környékének átalakítása eléggé gyorsan megoldódott. Az ötletterv elkészítése közben pályázat útján összegyűjtött a megfelelő mennyiségű pénzüsség. A terv elkészítésekor a környezet átalakítását több szempontból kiértékeltek és az építmény igényeihez illő megoldásokat alkalmazták. A bejárati útszakaszt teljes hosszúságában a lépcsőkig kiszélesítették. A burkolat háromszínű téglával van kirak-

va, középen egy élénk sáv szimbolizálja az elképzelt vörös szőnyeget.

A templom előtti teret három út keresztezi, amelyek a környező, fontosabb utakhoz kapcsolódnak. A korábban kitaposott ösvény irányvonalát is meghagytuk, mert megszokásból a polgárok egy része csakis itt tud közlekedni. Az átjáróknak kör formájú pihenőhelyei vannak, ezeken padokat helyeztek el. A

középre helyezett kör formák a három kupola árnyékát jelenítik meg.

Az építészeti megoldások mellett a növényzet telepítése sem maradhatott el, így az utak mentére alacsony növésű gömbtűjűk kerültek. A párhuzamos részekben kör formájú ágyásokban virágok sokasodnak, az övezetbe pedig néhány szomorú lombos fa és vörösfenyő került. Nagyon fontos volt, hogy a növényzet többé ne takarja el a rálátást a templomra. Nem volt könnyű és egyszerű megoldás, mert a faluban ilyen változások az utóbbi években nem történtek. Másfelől pedig bizonyosságot nyert a tény, hogy erős akarattal, önkéntes munkával és pályázati pénzekkel apró lépéseket tehetünk az időszerű megoldások irányába. A változások hozzák magukkal a fejlődést.

Közmegelégedésre most már mindannyian büszkék lehetünk az esténként megvilágított templomunkra; akár csantavéri polgár, akár átutazó idegen, nem fordítja el a tekintetét a templom szépségéről. ♦

Tervezet a tér kialakításáról

Irodalom

Lázár Dezső: Csantavér környezetének jelene és ... Szabadka, 2004, Csikos Nyomda.

Lázár Dezső: Csantavér környezetének jövője. Szabadka, 2005, Csikos Nyomda.

Szedlár Rudolf: Csantavér hitvilága. Bácsország könyvek, Szabadka, 2009, Grafoprodukt.

A helyrajzi térkép lekölésését a csantavéri plébániahivatalnak köszönjük. A fényképek Lázár Dezső és Szedlár Rudolf gyűjteményéből valók.

Fernbach Károlyné a babapusztai kastély úrnője, elfeledett madár- és természetvédő

Karácson Dóra leánykori fényképe
(Boris Mašić tulajdona)

Karácson Dóra 1878. július 7-én született Zomborban. Apja, bozsóki Karácson Gyula, Bács Bodrog megye alispánja volt. 1895-ben férjhez ment Fernbach Károly (Apatin, 1868. 01. 28. – Babapuszta, 1937. 08. 26.) földbirtokoshoz. Házasságukból két lányuk, Márta (Zombor, 1897. 05. 10. – San Isidro (Argentina), 1979. 12. 03.), Eleonóra (Zombor, 1899. 12. 05. – Subiaco (Argentina), 1996. 09. 13.), és egy fiuk, Károly (Apatin, 1904. 09. 04. – Apatin, 1916. 02. 20.) született.

Fernbach Károly apja Bálint, 1850-ben Csonoplya község északkeleti határában tekintélyes földbirtokot vásárolt. Egy 1885. évi kimutatás szerint a birtok 1.820 kat. holdat tett ki, ebből 1.700 kat. hold volt a szántó,¹ Beljanski szerint a birtok 1.818 kat. holdon feküdt (BELJANSKI 1978:37.). A birtok „gépparkja” 1 lokomobilból², 8 járgányból³, 9 cséplőszekrényből, 5 vetőgép-

Szlávics Károly, Szabadka

ből, 2 rostából, 38 ekéből, 1 trieurból⁴, 1 szecs kavágóból, 18 boronából és 26 ígá-szekérből állt.⁵

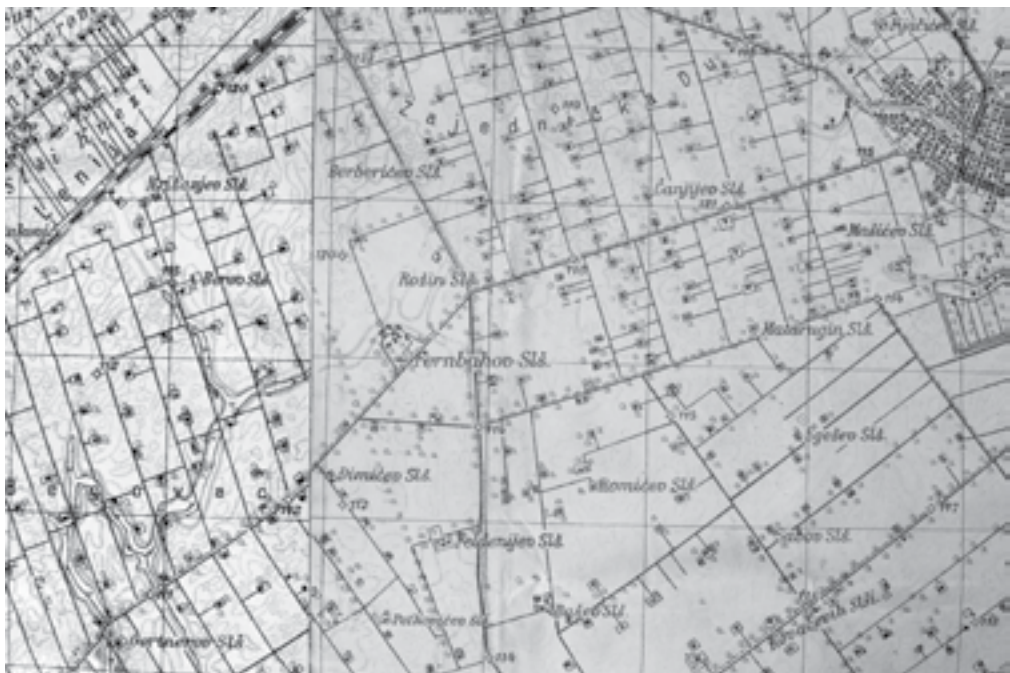
A korabeli birtokok központja a major, innen irányította a birtokos a gazdaságát. Ezek jellegzetes épületegyüttesek voltak, általában a birtokos lakóházából (kúria), azt övező díszkerttel, gazdasági épületekből és ott dolgozók lakóépületeiből álltak. Gondosan kiválasztott helyen épültek. Helyéül több szempontot vizsgáltak. Elsősorban, hogy oda megfelelő kocsiút vezessen, lehetőleg a birtok központjában, kisebb dombon, erdő vagy patak mellett helyezkedjen el. Fernbach Bálint majorja teljesen megfelelt ezeknek a szempontoknak. Közvetlenül a Csonoplya–Pacsér országút mellett feküdt, egy lankás részen, alatta fakadó erecskével. A lakóházát díszkert övezte, kisebb szőlőültetvénnel és gyümölcsös-sel. A díszkertet egyesek szerint 1870-ben, mások szerint 1881-ben kezdték kialakítani (BELJANSKI 1978: 41.).

A gazdasági épületek és a béresek lakásai távolabb álltak a lakóháztól, amelytől sövény-vel, kerítéssel voltak elválasztva. Az országút és a bekötőút sarkán egy kereszt állt, Fernbach Bálint állíthatta.

Fernbach Bálint, valamint testvére, Antal és gyermekeik 1896-ban nemesi címet kaptak, apatini előnévvel.

Fernbach Károly Budapesten végezte el a kereskedelmi akadémiát, majd a szondi 950 és csonoplyai 800 kat. holdas birtokán gazdálkodott. Mivel politikai pályára lépett, 1906–1911 között a vármegye, és Zombor sz. kir. város főispánja volt, hivatalból sokat volt távol, csonoplyai birtokát az odavalósi Haubrich József ispán (gazdatiszt) irányította.

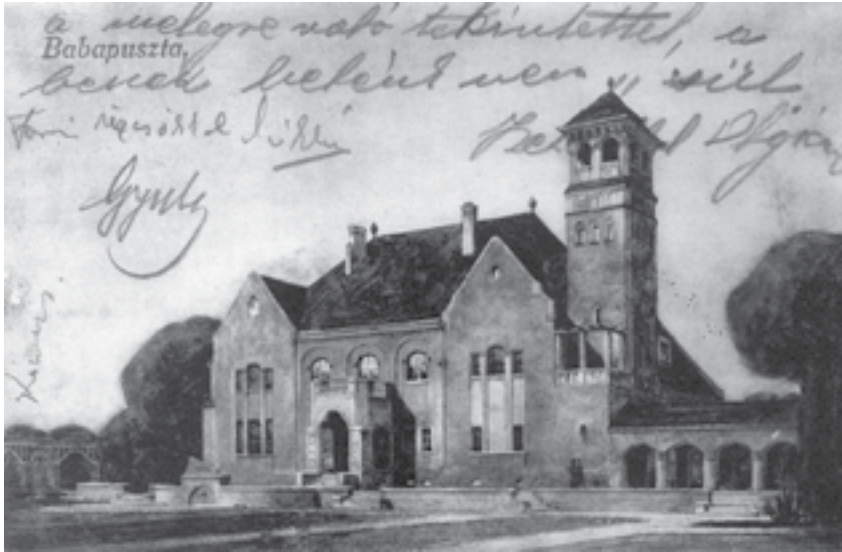
A csonoplyai birtokát felesége becenevéről Babapusztának nevezte el, még a közeli Bácsér vasútállomás nevét is Babapusztára változtatták. A birtokon 1906-1907-ben Hikisch Rezső, DURÁNCI (1983: 51-52.) szerint Raichle J. Ferenc tervei alapján, Bechler Jakab pacséri vállalkozó kivitelezésében, a régi lakóépület helyén gyönyörű kastélyt épített. ALADŽIĆ⁶ szerint Raichle

A major helyszíne, rajta lévő épületekkel az 1930/1950. évi térképészleten

csak az építőanyagot (tégla) szállította. A kastélyt övező díszkertet 10 kat. holdra bővítette, gyönyörű angolparkot létesített, ritka fafajtákkal ékesítve. A park tervezője sajnos a mai napig ismeretlen. Beljanski (BELJANSKI 1978: 41.) szerint a park 21 kat. holdon terült el.

különösen hazánkban ilyen ritka szerencse, mert a fakökeselyű hazánkban csak elvétve található s az Alföldre csak akkor kalandozik el, ha rendes tartózkodási helyén nem talált elég eledelt, mely Fernbach Károlynak a csonoplyai-pacséri országút mentén fekvő pusztáján elterülő akácós erdőt válasz-

Babapusztai kastély. Korabeli levelezőlap (Astaloš Stipan tulajdona)

A kastély nagypolgári életvitelükhöz mérten, a család és vendégek minél kényelmesebb otthontát volt hivatott szolgálni, melyben időről-időre nagy összejöveteleket rendeztek. A földszinten, a társasági életet szolgáló helyiségektől nem messze állt a házi kápolna, fehér márványból készült oltárral, freskókkal díszítve. Jelesebb ünnepnapokon a család négyfogatos hintón hajtatott be Csonoplyára, ahol részt vett a szentmisén. Ezek szenzációval felérő események voltak az ottaniak számára. Több napig szóbeszéd tárgya volt megjelenésük, a méltóságos asszony ruhája, kalapja.

Nem felejtették el, hogy rangjuk, vagyonuk kötelezettséggel jár. Jövedelmük egy részével különböző célokat támogattak. Többek között minden évben nagyobb mennyiségű búzával járultak hozzá a csonoplyai szegényház megsegítéséhez.

Fernbach Károly nem tartozott korának híres vadászai közé, de, mint a korabeli földbirtokosok, ő is jól bánt a fegyverrel. Ez alól sem felejtették el, hogy gyermekei nem voltak kivételek. „Élt-halt a kopászatért, birtokán borzabeket tartott” (LELBACH 2008: 309.). A következő vadászkalandjáról országszerte beszámoltak a lapok. „Ritka vadászszerecsse. Karácson Pál úr Zomborból a következő tudósítást volt szíves lapunknak beküldeni: Fernbach Károly nagybirtokos folyó hóban csonoplyai pusztáján 5 drb fakó keselyűt lőtt. Kevés vadászt ért meg-

totta ki magának éjjeli tanyául. Nagyon jó lehetnek lakva, mert (a velük szemben) máskülönbben velük született tunyaságból sem volna kimagyarázható miként sikerülhetett a különben igen ügyes és gyakorlott vadásznak a mintegy 20 főnyi csapatból 5 darabot a rövid 15-20 perc leforgása alatt elejteni. Nagyon növeli az eset érdekességét az a körülmény is, hogy a különösen óvatos vadász a nagy sietségben csak fejlődésekkkel és duplázásokkal teríthette le, a hatalmas ragadozókat melyek közül egyet mely még élt a nagy kukoricásban meg sem tudott találni. Mind a négy megkerült keselyű gyönyörű példány. A legnagyobb kiterjesztett szárnyának szélessége éppen 3 m, míg a többi 3 darab szárny szélessége is felülmúlja a 270 centimétert. A szerencsés vadász mind a négyet kitömette” (A Természet, II. évf., III. szám, 1898. október 1. 10.).

A gyakorlati madárvédelemmel Magyarországon a XX. század elejétől számolhatunk, bár már korábban alkotott törvények (1879. évi XXXI. törvény, 1883. évi vadásztörvény, 1894. évi XII. tc., 57. és 58. §.) szélesebb körű madárvédelmet biztosítottak.

A rendszeres madárvonulási megfigyelés 1894-re tehető. A következő év tavaszán már országos szinten teljesen meg volt szervezve a megfigyelőhálózat.

Darányi Ignác földművelésügyi miniszter, az 1906. november 30-án tartott madárvédelmi értekezleten hozott határozatok

alapján, az Ornitológiai Központot bízta meg az állami erdőbirtokok madárvédelmi berendezésével. Az Ornitológiai Központ fő feladatának a madarak gazdasági hasznossága mértékének meghatározását és a madárvonulás kutatását tartotta előnybe. Ezzel lehetőség nyílt a magántulajdonban lévő madárvédelmi telepek felkutatására és nyilvántartására. A munkába bevonták az erdő- és földművesiskolákat is.

A magántulajdonban lévő madárvédelmi telepek berendezését és ellenőrzését a mai Bácska területén, többek között Palicson és Bácsér-Babapusztán, Csörgéy Titusz (1875–1961) neves ornitológus vállalta magára. Körútja során 1907-ben Babapusztán személyesen is megismerkedett a kastély úrnőjével. Találkozásukról nem maradt feljegyzés, tartós baráti kapcsolat alakult ki közöttük. Beszélgetésük az éppen befejezett kastély teraszán, majd a parkban sétálva, elsősorban a madárvédelemről folytatott. Szóba jöhetett a fészekodók és etetők kihelyezése, melyeknek gyakorlati alapját maga Csörgéy vetette meg. Többek között a vetési varjú jelentőségéről, a kévércse mesterséges telepítéséről fejthette ki véleményét, beszámolt külföldi utazásairól, ottani tapasztalatairól. E találkozás ihlette és ösztönözte házigazdáját, hogy a madárvédelem terén nagyobb szerepet vállaljon.

Ebből kifolyólag Fernbach Károlyné a kastély körül elterülő gondozott parkot madárvédelmi teleppé alakította át. Itt végezte megfigyeléseit, madárvédelmi kísérleteit. Ezekről, Csörgéy ösztönzésére, rendszeresen beszámolt az Aquila folyóiratban. Madárjelölést (gyűrűzést) is végzett. 1909-ben 72 db különböző madarat gyűrűzött meg (Csörgéy Titus: Gyakorlati madárvédelmünk 1909-ben. Aquila, 16. évf. 1-4. sz. 1909. 249.).

Megfigyelései során tapasztalta azt az ismeretlen eseményt, hogy a gyűrűzés következtében szülők elhagyták fiókáikat, amiről addig csak két esetben számoltak be. „Az első esetben melyet Fernbach Károlyné említ, a sárga rigó fiókákat a szülők a jelölések következtében otthagyták. A fészekhez való közeledést és magát a jelölést folytonos vijjogással kísérték, s a nőstény szinte támadólag lépett fel, de más napra a fiókák el voltak hagyatva. Bajuk különben nem történt, mert Fernbach Károlyné szerencsésen fölnevelte őket” (Uo. 251.).

Az Ornitológiai Központ a további kísérletekre és tapasztalatgyűjtésre való buzdítás céljából 1908-ban madárvédelmi kérdőíveket küldött szét országszerte. Összesen 165 kérdőív anyaga lett feldolgozva, 1-91. sz. az állami tulajdonban vagy kezelésé-

ben lévő erdők tisztí és altisztí lakásainak kertjeiben elhelyezett 1.810 fészekodúról, a 92-165. sz. pedig a magánfelek vagy testületek által alkalmazott 1.898 fészekodú sorsáról adott jelentést (Uo. 179-223.). A kérdőívekből többek között megtudjuk, hogy a verebek „Védelme csak oly kivételes helyeken van megokolva a hol a terület sajátossága folytán a veréb az egyetlen rovarirtó madár” (Uo.191.). Az etetők környékét veszélyeztető madarak között említik még a héját, kis sólymot és a szajkót. A ragadozó emlősök között a görény, menyét és nyest mellett a házi macskát jelölték meg a legnagyobb kártevőnek.

Egy ilyen kérdőív Babapusztára is eljuthatott, azonban 1908-ban Fernbach Károlyné neve nem szerepel a kérdőívet beküldők között.

Csörgey részletesen taglalta a madárvédelem terén 1909-ben elért eredményeket, amit 159 kérdőív anyagából dolgozott fel. Az 1-115. sz. kérdőív az állami madárvédelmi telepeken megvizsgált 3.216 odúról, az 116-159. sz. pedig a magántulajdonban lévő 1.937 fészekodúról adott jelentést (Uo. 211-242.).

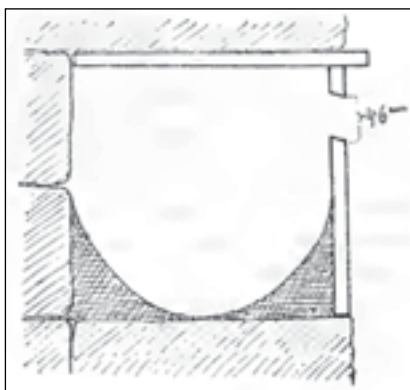
Beszámolójában többek között részletesen leírta a babapusztai park madárvédelmi telepét. Először a parkot írta körül. „Gabonaföldek fátlan síkságából oázisszerűen kiemelkedő 10 holdas park. Egy része árnyas díszkert, továbbá szőlő és gyümölcsös, melyet 2 hold tölgyfaerdő, 2 hold fiatal fenyves és 1 hold akácsoz vesz körül. Kerítése téglával alapozott sodronyfonat. Madárvédelmi teleppé alakította Fernbach Károlyné Önméltósága 1907-ben, 60 fészekodú és 1 etetőkunyhó beszerzésével. Ezidei kiküldetésem oly célból történt, hogy az 1907-iki első szemleutam alkalmával javasolt madárvédelmi intézkedések eredményét számba vegyem s a további teendőket a kísérletek lelkes vezetőjével a helyszínen beszélhetjük meg” (Uo. 211.). Mint a madárvédelmi telep legnagyobb hiányosságát, a vízhiányt emelte ki. Ennek kiküszöbölésére a kastély úrnője saját terve szerint betonnal bevont téglavázon készült, nyelögödörrel ellátott díszes madáritatót építtetett.

Babapusztai madáritató (Aquila, 16. évf. 1-4. sz. 1909. 211.)

Következő lépésként Csörgey a majorban található számos gazdasági épület és szerű miatt elszaporodott házi- és mezei verebek gyérítését javasolta. Javaslatára Babapusztán még abban az évben a kártekonny madarak irtásába fogtak. Összesen 614 verebet, 3 hamvas varjút, 8 szarkát, 4 hollót, 32 töviszúró gébicset, 1 karvalyt és 3 kábasólymot ejtettek.

Az odúlakó madarak elszaporítása céljából 27 fészekodút helyeztek ki. Fernbach Károlyné saját tervei által készített 2 téglarésodút is kihelyezett. „Legfontosabb alkatrésze a tolokaszerűen kihúzható felsőrész, mely az üregek tisztogatását és a betolakodó verebek eltávolítását nagyban megkönnyíti. Az üreg csészealakú kitapasztására fagyappal, vagy pelyvával kevert agyag vagy pedig cement szolgál.” (Uo. 212.).

Téglarésodú (Aquila, 16. évf. 1-4. sz. 1909. 213.)

A téli etető a sűrű fenyőcsoport üregébe volt elrejtve. Élelemként házilag készített madárkalács, napraforgó, hívogatóul pedig madzagra akasztott dió, faggyú szolgált. „Az etetőt esetleg háborgató ragadozók ellen a közelben héjakosár van felállítva” (Uo. 212.).

A szabadon fészkelő madárfajok érdekében a meglévő bokrokat nyesséssel sűrítették, újabbakat is ültettek. A bokrok mélyén száraz rőzsét és lombot halmoztak fel fészkeljnek. „Hogy továbbá a fülemülefélék megtelepedéséhez annyira szükséges száraz falevél a díszbokrok alján is megmaradhasson, önméltósága az összes bokrokat 1/3 m magasságú sodronykerítéssel szegette körül. E szegések vastag piros sodronyból fonva, felül ívekben végződve, de annak kíváló díszei s már ez okból is minden kerttulajdonosnak melegen ajánlhatók” (Uo. 212.).

Fernbach Károlyné is a madarak legnagyobb ellenségének a házi macskát tartotta. A fészkelés idejére a kastély és a béresek házainak macskáit kamrákba záratta, a kóbormacskákat egyszerűen lelőt-

te. A betévedt sündisznókat összefogatta és a mezőre vitette. Továbbá káros madaraknak tartotta a szarkákat és a hamvas varjakat. „Ezeket azonban csak akkor lövi le, a mikor fészküket már megépítették. Így teremti elő ugyanis Alföldünk egyik legjellemzőbb, kedves és hasznos ragadozójának, a kékvércsének - Cerchneis vespertinus L. - továbbá az erdei fülesbagolynak - Asio otus L. - fészkeléséhez szükséges alkalmatosságot” (Uo. 213.). Mielőtt a fiókák kirepültek, madárvonulás tanulmányozására jelzőgyűrűvel látta el őket.

„Szükségesnek tartom az ideai állapotok bemutatását. Kezdem a parknak június 1-én, a távcső segítségével, valamint a hívó- és éneklhangok alapján számba vett madárállományával: Luscinia luscinia L., 2 pár; Sylvia atricapilla L., 1 pár; Sylvia simpler Lath., 1 pár; Sylvia sylvia L., 2 pár; Hypolais hypolais L., 1 pár; Parus major L., 1 család (12 db); Oriolus oriolus L., 5 pár; Upupa epops L., 1 pár; Caprimulgus europaeus L., 1 példány; Turtur turtur L., 1 pár; Cerchneis vespertinus L., 2 pár; Asio otus L., 3 család, 14 példány.”

„Madárdalban tehát nincsen hiány. A kerti poszáta csodaszép orgonahangját s a barátka-poszátának, a fekete rigó valamint a geze egyes szólamaival művészileg átszőtt énekét nem egykönnyen feleli a halogató. Talán ez az oka, hogy első pillanatra észre sem vesszük a magerő énekesek, az erdei pinty, zöldike, tengelicz teljes hiányát” (Uo. 214.).

Csörgey megjegyzi, hogy az odvas fák hiányában 1907-ig az odúlakó madarak csak elvétve, átvonulóban mutatkoztak. A kihelyezett mesterséges odúk ellenére sem költöttek. Okát a mezei verebek tömeges jelenlétével magyarázza. „Ezidén végre megtelepült egy szénccinege-pár, mely május végén 10 fiókát repített és június 1-én már a második költéshez hordta a fészekanyagot egy szomszédos B-oduba, alkalmat adva önméltóságának egy eddig talán még ismeretlen tünet pontos megállapítására. a míg ugyanis a czinege a második költés 10 tojásán ült a hím állandóan az első fészkaljbeli fiakkal járt, szorgalmasan etette azokat. Ezt, ritkábban bár, de akkor is megtette; a mikor már a második fészkalj fiókáit is nevelnie kellett” (Uo. 215.).

Csörgey szerint a park legfőbb nevezetessége a varjufészkekbe mesterségesen telepített erdei fülesbagoly-állomány „a mely ily kis helyen ekkora tömegben alig található másutt. Önméltósága különös gondot is fordít e madár életének beható tanulmányozására. Azt már az idén sikerült kétségtelenül megállapítania, hogy e madár évenként kétszer költ, a mit irodalmunk csak, mint

kivételt említ meg. A 4-4 fióka kirepülése után ugyanis a két bagoly pár rögtön újabb költéshez látott (Uo. 216.). Rögtön fel is teszi a kérdést, hogy nem riasztja-e el ez a sok bagoly az apró madarakat, és folytatja „Jövő évi jelentésemben talán már e kérdésre is megfelelhetek. Ezidei ismertetésem célja inkább az volt, hogy a babapusztai madárvédelmi telepet, a melyet vezetőjének lelkesedése és tudása kicsinyben is intézménnyé fejlesztett, hazánk minden nagybirtokosa elé követendő például állítsam” (Uo. 217.).

Fernbach Károlyné első cikke, a Fecske-történet kisebb közleményként 1907-ben jelent meg az *Aquila* budapesti madártani folyóiratban (*Aquila*, 14. évf. 1907. 1-4. sz. 325.), melyben saját tapasztalatát fejtette ki a füstifecskek szorgos fiókaneveléséről.

Későbbi közleményeiben is legnagyobb részben a babapusztai madárvédelmi telepen szerzett észrevételeiről, tapasztalairól, élményeiről számol be.

A mezei veréb fiókapusztítása közleményében a következőket olvashatjuk: „A babapusztai parkunkban 1910. tavaszán két pár szenczinge fészkel. Ezek egyikének már féljé kinőtt fiókája volt, a midőn egy napon mezei verebet látok a fészekoduba szállni. Rosszat sejtve fegyverért siettem, a verebet lelőttem s csak azután néztem az oduba. Fölül frissen rakott mezei verébfészek volt. alatta hat bevert fejű holt czeinegfióka. Pár perczzel a veréb lelövete után megjött a czeinegfiókák szülőinek egyike, benézett az oduba, de újabb fészkeléshez ezidén már nem fogott” (*Aquila*, 17. évf. 1-4. sz. 1910. 261-262.).

Madárvédelem Babapusztán (*Aquila*, 19. évf. 1-4. szám, 1912. 399-407.) cikkében ismertette azokat az intézkedéseket, melyeket az utóbbi években tett a madárvédelem terén. „1911-ben a park mögött elterülő szőlő- és gyümölcsös kertet is parkká alakítottuk át. A tervezésnél figyelemmel voltunk arra, hogy az új ültetvény ne csak a szemet gyönyörködtesse, hanem madárvédelmi szempontból se essék kifogás alá. Hogy az éneklő madarak esetleges megszokott fészkelő helyeiktől ne legyenek egyszerre megfosztva s hogy az erős gyérítés, (mintegy 150 öreg gyümölcsfa kivágása) és élelemhiány folytán se legyenek kivándorlásra kényszerítve, a parkban ideiglenesen meghagytunk néhány terebélyes alma- és körtefát” (Uo. 399.). Mivel a keskeny bokorcsoportban nem szívesen fészkel a madár, a park egyik oldalát körülvevő bokrost 6-14 méter szélességben ültette, amihez kapcsolódott a park öregebb fenyőültetvénye, mely tanyául és menedékkül szolgált az énekesmadaraknak.

A park másik részét különféle diszfával és bokorral szegélyezte. Főleg olyanokkal, melyeken szívesen fészkelnek az énekesmadarak (galagonya, orgona, jázmin, kányabangita, olajfa, bodza stb.). A fészkelés megkönnyítésére a cserjéket csésze alakúra metszette. „Mivel a fülemüle és a posztatafajok nem szívesen fészkelnek ott, ahol a száraz lomb el van a bokor alatt tisztítva, a bokorcsoportokat 1/3 méter magasságú sodronyfonallal vettem körül” (Uo. 400.). A park mellett elterülő szőlőnél és gyümölcsösnél a kerítés belső oldala mentén különböző cserjefajokból, Csörgey útmutatása szerint (bodza, lonc, fagyal, orgona, galagonya som, kökény, egres stb.) élő sövényt ültetett.

Még 1907-ben helyezte ki Csörgeyvel az első 27 darab A, B, C és D mintájú fészekodút. Számuk azóta 54-re emelkedett. Nagy öröme két évre rá az odúk kihelyezése után megtelepedtek a cinegék. „S mondhatom e kis madárpár kétszeri fészkelésével, oly sok örömben részesített, hogy bőven kárpótolva voltam minden fáradságért, melyet a madárvilág érdekében tettem” (*Ibidem*, 401.). Télen az énekesmadarak számára a fenyőcsoportban kihelyezett baranyakárási etetőkunyhót és a szabadban levő etetőereszt használta, ahova házilag készített madárkalácsot, napraforgót és tökmagot helyezett ki. Megfigyelte, hogy a cinkék legjobb csemegéje a napraforgómag. Csalogatóul nyers faggyúdarabot, diót és tökmagfűzért használt. Kíméletlen harcot folytatott a ragadozók és a verebek ellen. 1910-ben 30 darab karvalyt, 7 ölyvet, 3 kis sólymot, 30 szürkevarjút, 44 szarkát, 11 töviszűrő gébicset, 636 verebet lövett le; ezen kívül 202 verébtojást pusztított el. 1911-ben 779 darab verebet lövett le és 396 tojást semmisített meg.

Tapasztalta, hogy a nagyszámú kárteknő madarak jelenléte többek között annak köszönhető, hogy a park oázis szerepét tölti be a szántók közepette, az énekesmadarak betelepítésének nehézségét is a park (madártelep) elszigeteltségével magyarázza. Említi, hogy 1909 óta mint fészkelők a következő újabb fajok telepedtek meg: *Chloris chloris* L., *Carduelis carduelis* L., *Ruticilla phoenicurus* L. és a *Motacilla alba* L. Szerinte ezt elősegíti a községi tagosítás, mivel „mindenfelé tanyacsoportok épülnek.” Sajnálattal közli, hogy a „talian szomszédaink” miatt ebben az évben elmaradt a fülemüle fészkelése. „Nem lehetetlen, hogy fülemüle nőstényei mindnyájan az olaszok hálójába kerültek.” A madárállomány az évi megfogatkozását kapcsolatba hozza a Csonoplya község felé

vezető országút mentén álló öreg akácfasor kivágásával. Az akácok helyett ültetett eperfákról pozitívan vélekedik. „Ez utóbbinak másrészt nagyon örülök, mert így a szarka és a hamvas varjú fészkelése és így szaporodása erősen csökkenni fog, mert a fészkelés nagyrésztben az eperlevél szedésének időszakára esik” (Uo. 403.).

Az énekesmadarak legnagyobb ellenségének a verebek mellett a házi macskákat tekintette. „Ha a parkban találok egyet, irgalom nélkül lelövöm. Tavasszal a fészkelés ideje alatt saját macskáinkat is két hónapra az üres kukoriczagórékba csukatom” (Uo. 403.). A sünt is káros állatnak tartotta a madártelepen, mivel kíméletlenül elpusztítja a földön talált fészkeket. „Ezeket tehát összefogatom és kivettem a szántóföldekre. De jól el kell a kerítés minden nyílását tömni, mert több esetben megfigyeltük, hogy a fehér festékkel megjelölt kilakoltatott sünök másnap ismét benn voltak a kertben” (Uo. 404.). Állítja, hogy a fészekodúra csaknem a verébbel felérő csapást tud mérni az erdei egér. Ebből az okból javasolja az odúk őszi és téli átvizsgálását.

Az egérpusztításban kiemelkedő szerepet tapasztalt az erdei fülesbaglyok (*Asio otus* L.) részéről. „Megtelepülésükhöz elég volt néhány tavalyi varjú- vagy szarkafészket meghagynom, a melyeket e baglyok igen szívesen foglalnak el” (Uo. 404.). Köpeiteket több ízben küldte be az Ornitológiai Központba vizsgálatra. 1909. április-december között összegyűjtött 170 bagolyköpetben 270 pocok és egér, 1 mezei nyúlfióka és 3 veréb maradványát mutatták ki.

Különösen nagyra értékelte a kékvércse (*Cerchneis vespertinus* L.) megtelepedését. „Április végén, mielőtt megérkeznek, megindul a harc a varjakkal és szarkákkal. Valóságos légi háborúskodást visznek végbe, de a győztes rendszeren a kék vércse marad” (Uo. 404.). Megfigyelte, hogy a vércsék semmit nem javítanak a varjú és szarkafészkeken.

A káros madarak közé sorolja a töviszűrő gébicset (*Lanius collurio*) is. „Májusban egy öreg szürke billegetőt (*Motacilla alba*) találtunk egy hosszú tövisre oly erősen felpékelve, hogy alig tudtuk lehúzni róla. Valószínűleg nem ez volt egyetlen bűne a gébicspárnak, melyet sikerült elejteni” (Uo. 405.). Megemlíti, hogy a szürke billegető a legképtelenebb helyeken fészkel, mellőzve a kirakott odúkat.

Rendkívül hasznos madárnak tartja a kakukkot (*Cuculus canorus*). „Két év előtt a káposztás tele volt hernyóval, úgy hogy azt hitük tönkre teszik a termést. Hiába szedettük naponta, nem gyérült a számuk.

Egyszerre megjelent egy kakuk s délelőttönként sorra járta a káposztafejeket s irtotta a hernyókat; 10-14 nap alatt teljesen megtisztította a káposztást" (Uo. 406.).

Tapasztalata szerint minden madár megszelídíthető. Példának lánykái által felnevelt sárga rigó (Oriolus oriolus L.), kékvércse (Cerchneis vespertinus L.), vörös vércse (Cerchneis tinnunculus L.) és lángbagoly (Strix Flamea L.) fészkeljait hozza fel. „Annyira megszelídültek, hogy később, midőn már jól repültek, a leánykák hívó szavára bárholnan előjöttek a parkból s a fejükre s a kezükre ültek, várva az ételt. A baglyok lámpagyújtás után a konyhába is berepültek ételért" (Uo. 406-407.).

Beszámolóját a következő szavakkal fejezte be: „Ezzel beszámoltam a madárvédelem terén tett munkámról s remélve várom, hogy pár év alatt, a községi földek tanyarendszerré való átalakítása s fásítása meghozza a várva várt odulakók: nyaktekercs, csuszka, s fakusz megtelepülését, a miről annak idején befogok számolni" (Uo. 407.).

A fecskefiókat rendszeresen gyűrtzte. 1912-ben 306 darab füstifecskét (Hirundo rustica) jelölt meg. Babapusztáról a kékvércse fészkelőhelyéről és szelídített fiókáiról, valamint a fülemületelepítés érdekében általa alkalmazott csalitfogó hálóról küldött használható fényképeket a Madártani Intézetbe (Aquila, 19. évf. 1-4. sz. 1912. 375.).

Ragadozó madarak irtása Babapusztán (Aquila, 1911. 18. évf. 1-4. sz. 389-390.) közleményében említi, hogy tízholdas parkukban lánya, 1910. szeptember 08.–1911. január 20. között, egymaga 29 karvalyt, 3 kis sólymot, 7 egerészölyvet, továbbá 3 szajkót lőtt. A felsoroltak mellett még 1-2 szarkát is elejtett, melyeket elmondása szerint még a kopasz fán is nehéz észrevenni. „Este felé sétált az erdő szélén s várta a berepülő madarakat. Azok mind nyugatról érkeztek, a napsütéses oldalról, hol az erdő meg volt világítva. Ő a keleti oldalon járt. Megfigyelte, körülbelül hová ülnek a madarak s nyugodtan megvárta az esti szürkületet, míg azok elaludtak. Ekkor bement az erdőbe s minthogy a lomtalan fákon ülő madarakat könnyű volt észrevenni, egészen közelre lopódzva, kényelmesen leszedhette azokat, néha egymásután egy fáról kettőt is." Továbbá megfigyelte a madarak különböző viselkedését: „A karvalyok rendszeren magasán ültek a fa tetején, függőleges tartásban; s ha néha valamelyik álmosan fel is rebbent, kissé odább megint letelepedett. Az egerészölyv még álmosabb és még lomhább s megesett, hogy elsőre messziről elhibáztatva is, még közelebbre engedte a vadászt s a

második lövésre sem mozdulva, a harmadikra esett le. A kis sólyom annál vigyázóbb: az első lövésre, felébredve, elrepül. Nappal meg a legnagyobb óvatosság mellett is alig közelíthető meg" (Uo.).

Ehhez a közleményhez a szerkesztőség a Magyar Ornitológiai Központ következő megjegyzését tette közzé: „A ragadozók e szokatlan mértékű invázióját valószínűleg a múlt évben az Alföldet sújtó egerjárással idézte elő. Erre vall az a körülmény, hogy a Babapusztáról intézetünkbe került karvalyok gyomortartalma is – néhány verében és czinegén kívül – túlnyomólag egerből állott. Az egerészölyvekben csakis eger volt található. Az az ölyvszerű madár tehát, a melyet ott egy ízben a foglyok üldözésén értek, valószínűleg héja (Astar palumbarius) volt (Uo. 390.).

A lap ugyanazon számában még egy kisebb közleménye, a Fészkepusztító házi veréb is megjelent. Említettem, hogy az énekesmadarak elűzése miatt utálta a verebeket. „Nálam ezért nincs irtalom számukra, mert sok rossz tulajdonságukkal szemben elenyésző az a haszon, a melyet a fiaik felnevelésére fordított hernyók elpusztításával hajtanak" (Uo. 383-384.).

A Vadászlap 33. évf. 1912. évi számában szóvá tette a hasznos madarak indokolatlan pusztítását. Cikkét részben közölte az Állatvédelem (X. évf. 5. szám, 1913. május), mely a madárvédelem egyik legbuzgóbb és legszakavatottabb apostolának titulálja, és többek között a következő szavait emeli ki: „Ha összegezzük a lelőtt hasznos ragadozók számát, rájöhettünk, hogy ez az indokolatlan pusztítás egyenes merénylet mezőgazdaságunk érdekei ellen" (Uo. 51.).

1913-ban a szürke varjak egerirtásáról számolt be. Ebben az évben különösen nagy volt az „egerjárással". Véltetően a Szondi birtokon (mivel lecsapolt területet említ, s.m.) elterülő 70 holdas heretáblát olyan nagyszámú eger lepte el, hogy már nem lehetett megmenteni, ezért marhalegelőnek használták. A csordát őrző pásztorok kutyái hozzáálltak az egerek irtásához. „Csakhamar új seregcsapat jelentkezett. Mintegy 60-100 darabból álló szürke varjúsereg járt csapatosan a kutyák nyomában. A kutyák kikaparták az egerlyukakat a varjak közöttük repdesve s ugrálva várták mikor kerülnek felszínre a menekülő egerek" (Aquila, 20. évf. 1-4. sz. 403.).

Ezek után hosszabb ideig nem jelentek meg közleményei, ami összefüggésbe hozható a háborús helyzettel, fia halálával, új határok megvonásával stb. Az agrárreform kevéssel 500 kat. hold feletti birtokot hagyott meg Babapusztán, 256 kat. holdat

sajátítottak ki. Mindezek ellenére folytatta munkáját a madárvédelem terén.

Hú maradt lapjához, melyben eddig publikált. 1921-ben öt kisebb közleménye jelent meg. (Aquila, 28. évf. 1-4. sz. 1921; Karvaly az etetőnél, A gólya kártétele, Lanius minor mint odulakó, Egy hajdani kócsagtelep és Bütykös ásolód). A Karvaly az etetőnél (Uo. 164–165.) arról számol be, hogy 1921 márciusában a cinkék állományában, melyek a teraszt körülvevő idős platánok előtt álló etetőkunyhót látogatták, a karvaly nagy kárt tett. „Oly észrevétlenül s gyorsan csapott le s repült zsákmányával a közeli sűrűbe, hogy lehetetlen volt lőni. Több karvalyt lőttünk azon időben a kertben, de úgy látszik ez az egy mindig elmenekült. Már éppen spárta huzalokat akartam vonni függőlegesen az etető oldalára, mikor kimaradt a rabló. Ugy látszik mégis a lelövöttek közé került, talán éppen az volt, mely egy reggel egy szelíd galambot a ház előtt vágott le s melyet a szobalány az ablakból kendőlengetéssel sem birt elkergetni. Én fegyverrel mentem ki, csak az ajtó nyílására s közeledtemre repült fel s engedte el áldozatát, melyet már pár perce marcangolt, de ez egyszer rajta vesztett, mert sikerült lelőni" A gólya kártétele (Uo. 168.) cikkében közli, hogy a szondi majorban a gólyapár megtizedelte a baromfit, még egy kis nyulat is kényelmesen elköltött.

Érdekesnek vélte a kis őrgébics fészekrakását a régi mintájú A-féle odúban. Azt gondolta, hogy verébfészkekről van szó, ezért megrongálta. „Pedig milyen érdekes lett volna megfigyelni, mint jár ki s be az etetésnél az alig 180 cm. magasságban elhelyezett A. odú röplyukán az elég nagy testű kis őrgébics. Tíz nap múlva, mikor láttam, hogy a fészek el van hagyva, a tojásokat bizonyosságul el akartam tenni, de eger vagy egyéb állat tönkretette, csak egyes héjdarábokat találtam" (Lanius minor, mint odulakó (Uo. 172.).

Sajnálattal számol be a szondi rét éltetéséről az ármentesítés után, mely azelőtt a vízimadarak „Eldorádója" volt. Elmondása szerint itt a nagy kócsag, korábban még a hattyú is költött.

Az Egy hajdani kócsagtelep közleményéből csak az összefoglalóját idézem: „Hogy milyen gazdag volt e terület vízivadban s milyen kacsamennyiség lehetett it, az bizonyítja, hogy egy jó puskás egy huzáson 85-108 db vadkacsával számolt be, egy fegyverrel. A kulturával eltűntek a fészkelő kanalas-, szürke- s biborgémek ezrei, az üstökös- s pocgémekből már csak mutatóban fészkel néhány pár a nagy tónál, hol még van kis nádas. A nyári lud sem vezeti itt már fió-

káit s a különböző kacsafajok is, melyektől eleven volt a sás- s kákarengeteg, elvonultak fészkelni más vidékre“ (Uo. 174-175.)

Lakatoš⁷ szerint Fernbach Károlyné megfigyelései alapján annak idején a szondi rétben 8-10 pár nagy kócsag (*Egretta alba*) fészkel.

Bácskában a mocsaras élőhelyek lecsapolásával jelentősen csökkent a vízimaradatok száma. Örömmel számol be arról, hogy ennek ellenére 1921. december 2-án Babapusztán bütykös ásóludat (*Tadorna cornuta*; *Tadorna tadorna* L., s.m.) látott (*Aquila*, 28. évf. 1-4. sz. 1921, 187.). Az év őszén, november 18-án ugyanott *Scolopax rusticola*, november 23-án *Vanellus capella* vonulását figyelte meg (*Aquila*, 29. évf. 1922. 105.).

Utolsó közleménye *Téli tapasztalataim Babapusztán*, 1922-ben jelent meg, melyben személyes tapasztalatait közölte a parkban található madarak viselkedéséről az 1921/22. évi zord telén. Szerinte a madarak alig találtak táplálékot, rá voltak szorítva az etetésre. Az etetőkunyhót állandóan tele tartotta élelemmel, melyre a szén- és kékcinege, valamint a fenyőpintyek jártak nagy számban. „Egy ökörszemet az ablakpárkányra szórt legyekkel tápláltam“ A 7 feketerígó számára külön etetőszekrényt állított. Élelemként főtt húsfélét, ebédmaradékot, magvakat rakott ki. Az említettek mellett fenyő- és léprigók, meggyvágók, süvöltő erdeipintyek, 1 seregély és 1 vörösbegy is vendége volt az etetőnek. Az odatalakodó verebeket „*kénytelen voltam földreszórt magra csödüteni s apró söréttel közéjük löni. 1-1 lövésre 20-22 darabot is ejtettem.*“ A csapatosan érkező sármányok, erdei pintyek és búbospacsirták számára az istálló fala mellé szórt az élelmet. „*Az erdei pintyek a szörnyű hideg elől éjjelre a melegágyakat körülvevő trágyába bujtak.*“ Megjegyzi, hogy a vetési varjak más táplálék híján a *Celtis* boggyókra is rákaptak, százával hullottak el megfagyva. A nagy hideg elől a ragadozómadarak is megbújtak a parkban. Az elhullott varjakat rögtön elfogyasztották az egerészölyvek, melyekből 6-8 pár volt állandóan a tölgyesben. Szerinte kizárólag elhullott varjakkal táplálkoztak. A nagy számban itt telelő karvalyok tetemes károkat okoztak a kismadarak állományában. „*Hiába löttük őket, mindig ujjak jöttek az elejtettek helyébe. Ezek annyira ki voltak éhezve, hogy amikor egyet lelőttem s a vergődő madarat fel akartam venni, a másik karvaly mint a villám csapott reá, közvetlenül a lábam előtt.*“ Az örvös galambok a *Celtis* boggyóin tengődtek (*Aquila*, 29. évf. 1922. 183-184.).

Ezekben a nehéz időkben sem feledkezett meg az *Aquila* alapról, mely az 1920-as években súlyos anyagi gondokkal küzdött. Külföldi segítség mellett sem volt képes évi 10 ívnél nagyobb terjedelemben megjelentetni szaklapját. 1924-1925-ben a családja nehéz anyagi helyzetének ellenére az *Aquila* alap számára 1.000.000 koronát adományozott (*Aquila*, 32-33. évf. 1925-1926. 308.). Hogy ez milyen nagy összeg volt, bizonyítja, hogy a többi kevés számú adakozó 10.000-100.000 koronával járult hozzá ehhez a nemes ügönhöz.

Fernbach Károlyné könyveinek Ex librise.⁸
Alkotó Bottka Mihály (1876-1941),
rézkar. (gyujtemeny.imm.hu/.../ex-libris-fernbach-karolyne). Letöltés ideje 2014. 09. 18.

Fernbach Károlyné érdeme, hogy mintateleppé varázsolta babapusztai madártelepét, az elsők között hívta fel a figyelmet a hasznos madarak indokolatlan pusztítására, aminek következményeként felbomlott az élő madárvilág egyensúlya, és első aki bizonyította, hogy az arzéntartalmú szerekkel végzett permetezések káros hatással vannak a rovarrevő és ragadozó madarakra. Csörgey szerint „*Azt tudatta, hogy babapusztai mintatelepének rovarrevő madarai az arzénos permetezés következtében elpusztultak és pótlásuk 2 évi munka árán sem sikerült.*“ (*Aquila*, 38-41. évf. 1931-1934. 18.).

Ezek a bizonyítékok alapján sürgették a madárvédők az arzénos permetezések és a rovarrevő madarak védelmének összeegyeztetését, megvetve a jövő nemzedék számára a környezetkímélő (integrált) mezőgazdaság alapját.

1934. október 10-én hunyt el Budapesten. A család nyugvóhelyén, az apatini kápolna kriptájában temették el. A lapban,

melyben kitartóan publikált, barátja, dr. Csörgey Titusz a következő nekrológgal búcsúztatta:

„*Apatini Fernbach Károlyné.*
1878-1934.

Intézetünk egyik legbuzgóbb, kiváló biológiai érzékkel megáldott és töretlen kitaratású munkatársa szállt vele sírba. A rendes megfigyelői minőségben közölt számos értékes vonulási és ökológiai észleleteken kívül a 10 holdas bacsér-babapusztai Fernbach birtokot oly madárvédelmi teleppé alakította, amelynek tanulságai országos viszonylatban is értékesíthetőek voltak.

Megtaláltuk ott a madárvédelem minden modern követelményét: a mesterséges fészekodukat, etetőket, falirésodvakat, az általa szerkesztett madáritatót és- fürdőt, a szabadon fészkelők számára átalakított és részben újonnan létesített mintabokrosokat és tülelű fák téli menedékiül is szolgáló csoportját. Elsőnek alkalmazta – sikerrel – a fülemülék megtelepülését elősegítő csalitfogó sodronyrácsokat. Példát mutatott a verebek és ragadozómadarak gyérítésére, a házbeli macskáknak a fészkelés idején való zárvatartására, a hasznos ragadozóknak erdei fülesbagolynak és kékvércséknek megtelepítésére és védelmére.

E téren való munkálkodásáról az általam az *Aquila* 1909-ik kötetében közöltek, és az 1912. ik kötetében saját tollából megjelent „*Madárvédelem Babapusztán*“ című tanulmánya számol be részletesen. Utolsó tudósítása arról a szomorú tapasztalatáról szól, amelyet az évekig aggódva halogatott arzénos permetezés szolgáltatott s melynek következtében rovarrevő madarainak előbb oly gazdag állománya csaknem teljesen kipusztult, a pótlása az utolsó 2 év alatt is csak kis részben sikerült. Madárvédőink hölgytáborának kimagasló alakját s egyben minden jó magyar ügy lelkes támogatóját veszítettük el benne.“ (*Aquila*, 38/41. évf. 1931-1934. 474-475.).

Három év múlva, 1937. augusztus 26-án, Babapusztán férje is elhunyt. Lányai, apjuk halála után 9 millió dinárért eladták a babapusztai birtokot Anton Kerschner prigrivicai kendergyárosnak, és Budapestre költöztek. 1945 után Argentínában telepedtek le, ott is hunytak el.

A birtokon Kerschner kisebb kendergyárat épített, üzemeltetésére minden évben több száz hold kendert ültetett. Birtokát 1945. után államosították, „9 Maj“ néven mezőgazdasági állami birtokként működött tovább. 1951-ben egy bizottság felmérte a park állományát, melyben 174 különböző lágyszárú és fásszárú fajt találtak, több egzotikus ritkasággal. 1958-

Fernbach család felújított sírkápolnája, Apatin (Boris Mašić felvétele)

Fernbach Károlyné sírköve (Boris Mašić felvétele)

ban a birtokot egyszerűen „kihasították” a csonoplyai község területéből és Aleksa Šantićhoz csatolták, amit 1959-ben telek-könyvezéssel szentesítettek.

A kastély és az azt övező park, funkciójuk megszűnésével, gondos kezek hiányában pusztulásnak indult. Ez a folyamat különösen az 1985. évtől fokozódott, miután ott egy mozifilmet forgattak. Ma a kastélyból csak a csupasz falak maradtak, a park elburjánzott, állományának a legnagyobb részét kivágták. Ha egy ilyen gyöngyszemet, mint amilyen a babapusz-

tai Fernbach- kastély az enyészetnek hagy-
nak, akkor nem beszélhetünk másról, mint
szándékos cselekedetről.

Az 1910-es években kialakult a Fernbach
Károlyné által, a madárvilág élőhelyé-
nek bővülését biztosító, várva várt sűrű
tanyarendszer, mely kb. 40-50 év múlva
az új gazdaságpolitikai viszonyok követ-
kezményeként el is tűnt. Ma a kastély
tágabb környékén még 1-2 lakatlan tanya
áll, akácfákkal körülvéve. A nyaktekercs
(Jynx torquilla), csuszka (Sitta europaea)

és a fakusz (Certhia brachydactyla) meg-
telepedése még várat magára.

Az állandó megfigyelést követelő madár-
védelmi telep mellett a vadászati kiállítá-
sok rendszeres látogatója számos nőegylet
tagja. Többek között az 1907-ben alakult
Bács-Bodrog vármegyei Tulipán Háziipa-
ri Szövetségének elnöke,⁹ a „Függetlenségi
kör”, csonoplyai tagozatának 1912. augusztus
15-ei megalakulása alkalmából zászló-
anyaként szerepel.

Kuriózusként említem, hogy Fernbach
Károlyné nagypolgári életvitele során talál-
kozott Dankó Pistával, kora legnépszerűbb
cigány zeneszerzőjével. A színhely a mai
napig ismeretlen, de Dankó annyira meg-
illetődött, hogy dalszerzésre ihlette. *Őszi
rózsák* cím alatt 6 dalt szerzett a követke-
ző ajánlással, melyet Schunda V. József
zeneműkereskedése adott ki 1902-ben, nem
sokkal a művész halála előtt, Budapesten.

Külön megköszönöm Boris Mašić
apatini helytörténész önzetlen közremű-
ködését. Általa küldött fényképek nélkül
a cikkben Fernbach Károlyné emléke hal-
ványabb maradt volna. ♦

Irodalom

BELJANSKI Milenko

1978 Šara, Baba pusta, Kačmarski salaši, Aleksa Šantić. Milenko
Beljanski, Sombor.

1996 Šest vekova Čonoplje. Milenko Beljanski, Sombor.

DURANCI Bela

1983A vajdasági építészeti szecesszió. Forum, Újvidék.

DŽINIĆ Ilija

1975 Čonoplja, bačko selo kraj Sombora u prošlosti. Monografija.
Sombor. Kézirat.

LELBACH Gyula

2008 Romba dőlt világ. Képek és történetek a Délvidék múltjából.
Akaprint Kiadó, Budapest.

Jegyzetek

¹ Szlávnics Károly: Az aratás rövid története Csonoplyán. Aratás-
Hagyomány és modernizáció a gabona betakarításában. A JMMT
Kiss Lajos Néprajzi Szakosztálya és a Zentai Városi Múzeum VII.
Néprajzi Tanácskozása, Zenta. 1997. Kézirat.

² A lokomobil stabil, nem önjáró gőzgépet jelent. Cséplőgép meg-
hajtására használták.

³ A járgány munkagépet hajtó, igavonó állattal működtetett
fogaskerékű szerkezet.

⁴ A trieur konkolykiválasztó, a gabonatisztító gép.

⁵ Szlávnics Károly: Az aratás rövid története Csonoplyán.

⁶ www.subotica.info/sites/default/files/.../426221.pdf. 2014. 09. 02.

⁷ www.zetna.org/zek/folyoiratok/25/kolonije.html. 2014. 09. 15.

⁸ Alkotó Bottka Mihály (1876-1941), rézkarc.(gyujtemeny.imm.
hu/.../ex-libris-fernbach-karolyne). Letöltés ideje 2014. 09. 18.

⁹ Bács-Bodrog Történelmi Társulat Évkönyve, 24. évf. 1908. 26.

A KARÁCSONYI ÜNNEPKÖR Székelykevéén

Dani Ernő, Székelykeve

A Pancsovai emlékkönyvben a 19. század végén még azt írták, hogy a „csángók”, vagyis az aldunai székelyek a Márton-, András-, Luca-napi babonákat nem ismerik. Karácsonykor már akkor is számos szép szokásuk volt, ezek egyik legfontosabbja a betlehemes játéuk, a csobánolás volt.

Tulajdonképpen az András-nap körül esedékes „disznóvágás” már az ünnep-re való készülődés kezdetét jelenti. Disznóvágásra illett a legközelebbi rokon-ságot és komaságot elhívni segítségbe. Este „disznótoros” vacsora mellett kóstolták meg és mondtak véleményt a napközben elkészített finomságokról.

„Andrisnál a kócs, ő zári le a táncot” – szolt a mondás, ami azt jelentette, hogy kezdődik az adventi böjtös időszak, amikor is minden-féle táncmulatság és lakodalom tilos volt.

Mikulás nemcsak a szorgalmasan kitisztított és felsorakoztatott csizmákba rakta a diót, almát, édességet, hanem az imádkozni nem tudó gyermekeket „csípős-vesszővel” el is verte. Szorult a részeges férj vagy a nagyszájú menyecske is, mert a Mikulás rendszerint idős házbeli volt álarcra és fehér lepedőbe bürkolózva.

A Luca napjához fűződő szokások java része babonás jellegű. Tányérkába búzát szoktak vetni, amely az ünnepek alatt

piros szalaggal átkötve díszítésül szolgál a karácsonyfa mellett, de ebből jövőndől meg, milyen lesz a jövő évi búzatermés és a család anyagi helyzete.

A lányok 13 papírszeletkét vágnak, mindegyikre egy-egy fiúnevet írnak, mindennap egyet olvasatlanul eldobnak, az utolsót az éjféli misére viszik, ott bontják ki és olvassák el annak a nevét, akit nekik szánt a szerencse.

A felnőttek Luca napján kezdik jegyezgetni a következő év időjárás menetét. Minden nap karácsonyig egy-egy hónapot jelent.

A Luca-szék faragása is divatban volt a legények között. Az 1900-as évek elején viszont három legényt megkergettek és megverték a boszorkányok, akiket lepleztek az éjféli misén. Kettő bele is halt a sérülésekbe. Így ezután nem merészeltek mások sem Luca-széket készíteni.

Szenvedélye napjára minden munkát a házban, udvarban be kellett fejezni. A gyerekek már alig várták a szürkőnyödést, hogy indulhassanak kántálni a rokonokhoz, komákhoz, ismerősökhöz.

– Meghallgassák-e az anyagi vigasságot? – kiáltották az ablak alatt, és máris énekelték a kis Jézuska születéséről szóló szebbnél-szebb énekeket. Jutalmuk alma, dió, édesség és kevés aprópénz volt. Amíg a gyerekek kántáltak, a felnőttek feldíszítették a karácsonyfát, lehozták az asztal alá a kórósszénát, elkészítették a betlehemet, kirakták az ajándékokat. Mire a gyerekek hazaértek, Jézuska már „ottjárt”. A család apraja-nagyja együtt ment az éjféli misére. Miután kijöttek a templomból, öröm-

mel üdvözölték egymást boldog karácsonyi ünnepeket köszöntvén. Otthon aztán szinte mindenhol megkóstolták a közben megfőtt galuskát (töltött káposzta). Karácsony napján a család mindig együtt ebédel, azután megindultak egymást köszöntgetni.

A betlehemesek már a nagymise után elindultak és megkezdtek előadásukat, amely a kis Jézuska születésének szomorú körülményeiről szól, komoly és komor hangvételű, csak a pásztorok jelenetében van némi kis tréfálkozás. A betlehemes játékokat idősebb házaspárok adták elő.

A fiatal legények, akik a „Huszáróst” szerepelték, naplemente után kezdték járni a falut, illetve a leányos házakat. A huszárjátékban szintén Jézus születését mondják el, de már tréfás szövegrészek, a csobánok alkalmi viccelődései is megjelennek, sőt a házbeli lányokat, asszonyokat meg is táncoltatják, mert zenészt is hoznak magukkal.

Falunkban a szenvedélye estéje és karácsony éjjele gyönyörű, mert visszhangzik a sok énektől.

Sok régi szép szokás az idő múlásával elmaradt, a huszárjáték a kivételek közé tartozik. Még most is évente több csoport legény járja a falut karácsony éjszakáján, és másnap a templomban a kismisén ünnepélyesen fejezik be a küldetésüket.

Aprószentek napján újrátogatják a leányos házakat, ahol megvesszőzik a házbelleket mondván: „Aprószentek, Dávid, Dávid, jó egészséggel viseld az új esztendőt!” A háziak megkínálják őket egy-két pohár pálinkával, elbeszélgetnek, és azután vig kedéllyel továbbmennek.

Lassan elmaradnak a nagy névnapolások is, amelyek valamikor gazdag vacsora közepette ének- és zeneszóval teltek el, és tartottak a kora reggeli órákig. ♦

A szabadkai Zentai-úti temető kápolnáí

Csúszó Dezső, Szabadka

Ezernyolcszázharmincegyben szüntették be a temetkezést a régi temetőben, a tanács, 1828-ban hozott határozatának értelmében más helyen nyitottak újat. Iványi István erről így ír: „A zentai ut mellett temető pedig (a zentai út és az ujvidéki vasut közötti partos területen, melyet ma is még a régi kereszt jelez s melynek túlsó sarkán ma a gázgyár áll), egészen megszűnik s helyette a várostól távolabb a Bajin-hát halmon új temető tüzetett ki (ez a mai u. n. Zentai temető) s ebben egy rész a szerbek számára tartatott fenn.”

Az Alsó-sánc utca és a Zentai út kereszteződésében megnyitott temető a jelenleginek a keleti részén volt. Közvetlenül a Zentai út mellett egyetlen bejárata volt – a jelenlegi északi. Az első sírok a mai Nagykereszt környékén és délkeleti részében voltak, a temetőnek ezt a részét az 1912-es térkép **nagyon régi sírok**-ként tüntette fel. Az új sírkert megnyitásakor a Vojnich Hajdu család emeltetett közkeresztet az akkori temető közepén.

A későbbi bővítésekkel és rendezésekkel melyek 1903-ban, 1912-ben és 1930-ban voltak nyerte el mai kiterjedését a temető a Bajnáti és a Marx (Zentai út) utcák déli oldalában. A temetőt nyugaton a Maszaryk utca és az egykori Macskovics-féle téglagyár területe határolja, délen pedig az egykori volt pacséri vasút. A Bajnát utcai és a Zentai úti kapukat 1912-ben nyitották meg, a kerítése is ekkor készült. Hivatalosan Szentgyörgyi temetőnek nevezték, de közkezdveltebb volt és maradt a Zentai temető megnevezés.¹

Bauer-kápolna

I. Szent Kereszt kápolna, Bauer-kápolna

1901 októberében fordult a Tanácshoz az I. kör 169-ben, a Lenkei utcában lakó Bauer Ignác (1835–1902, László és Reif Anna fia), szabadkai iparos (14) és kérvényezte egy sírkápolna építését az ún. Zentai (Zentai úti) temetőben.²

„Tekintetes városi tanács! Tisztelettel alulírot a Szt: Györgyi temetőben szándékozom az ide csatolt tervrajz szerint kápolnát sírboltal építeni. Kérem a tekintetes városi tanácsot kegyeskedjék részemre a megkívántató építési engedélyt megadni. Szabadka 1901 October 21

Tisztelettel Bauer Ignác”

A mérnöki hivatal csak két hónap múltán véleményezte a folyamodványt, melyhez Bauer Ignác a tervrajzokat is mellékelte:

„899/mérnöki. Kérvényezőnek az építési engedélyt megadhatónak véljük Szabadka 1901 dec. 7.”

A hivatali ajánlást követően a Tanács megadta az építési engedélyt, ám a kápolnaépítést már csak az özvegy³ fejezhette be 1902 folyamán (Szent Kereszt tiszteletére lett felszentelve), mert Bauer Ignác kárpitos 1902. február 24-én, 67 éves korában elhunyt.

Az 1910-es évi temetőrendezésre készített térképen már bejelölték és **Kápolna** szöveges megjelöléssel látták el a mai ravatalozó előtt déli irányba vezető főút végénél, 12-13 méterre az út keleti oldalától álló kápolnát.⁴

A tornyában kisebb lélekharangot helyeztek el. Az alagsorában lévő sírboltba az építést kezdeményező mellett, feltehetőleg más családtagokat is elhantoltak.

A keleti irányba fordított bejárata mellett északról egy márványtáblán a feliratozása: **ISTEN DICSŐSÉGÉRE EZEN KÁPOLNÁT EMELTETTÉK BAUER IGNÁCZ ÉS NEJE SZÜL. BIRÓ ERZSÉBET 1902.**

Ez volt az első kápolna, amit az özvegy emeltetett. Erről így ír a Schematismus 1915-ben: „*In ambitu parochiae in coemeterio suburbii Zenta erectae sunt tres capellae: 1.) Ignatii Bauer in hon. S. Crucis, a. 1902. 2.) Thomae Bunyik in hon. S. Matris Dolorosae a. 1911. 3.) Eugenii Lipozencsics a. 1912. adhuc non ornata. (1915)*”⁵

Az 1940-es évek második feléig a Szent György-plébánia adminisztrálta a kápolnát – részlet az 1942-es Schematismusból: *In ambitu parochiae (Szent György) est capella Ignatii Bauer in honorem S. Crucis a. 1902 in coemeterio.*

A II. világháború után államosították és a továbbiakban a temetkezési közvéltalat végezte a karbantartását. A nyolcvanas-kilencvenes évek fordulóján teljesen felújították és adaptálták a belsejét, illetve a holttestek hűtésére alkalmas berendezéssel látták el. Azóta itt őrzik a város és környéke elhunytjainak tetemeit a temetés előtti közvetlen felravatalozásig.

II. Vujkovits Czviin-kápolna

Vujkovits Czviin Pál⁶ aktív közéleti szerepet is vállalt az I. és II. körű polgárok temetkezési helyéül szolgáló Zentai temető rendezésében. 1903-ban ő és Vukov Márk voltak a kezdeményezők a későbbi átalakításoknak⁷ Az egyházi területtel való bővítést a januári kezdeményezés után még az év novemberében jóváhagyta a Belügy-minisztérium.

Vujkovits Czviin Pálnak nem volt saját gyermeke, így az általános örököse az unokaöccse és egyben keresztfia, Vujkovits Czviin Lőrinc fia, Jakab lett. Miután 1917 decemberében elhunyt⁸ a nagybátyja, majd április 30-án a keresztanyja, V. Cv. Pálné Vojnits Purcsár Teréz (1842–1918) is, az örökös egy temetői kápolna építésébe kezdett – valószínűleg az általános, háborúvégi káosz miatt, mindenféle hatósági engedélyezés nélkül.

Zvekanov Antal kőművesmester tervei alapján és kivitelezésében, 1918 májusa és augusztusa között felépült a mai ravatalozóépület közelében, a temetői főút déli oldala mellett, illetve a család temetkezési helyének közvetlen közelében.

A négyzetes alapokra épült kápolna keleti irányba fordított bejárata felett napjainkban is az eredeti felirat látható: **VUJKOVITS CZVIIN PÁL CSALÁDI SIRBOLTJA.**

Kívülről, a bejárati oldalon, a későbbiekben elhelyezett táblák mai felirata: **KAPELA OBITELJI VUJKOVIĆ CVIJIN.** És a másik tábla szövege: – **OVDE POČIVA**

Vujkovits Czviin-kápolna

JOSIP VUJKOVIĆ CVIJIN 1925+1998 I SUPRUGA MATILDA ROĐ. GENCEL 1925+2013. Vagyis: Vujković Cvijin család kápolnája – Itt nyugszik Vujković Cvijin Josip 1925+1998 és neje, Gencel Matilda 1925+2013.

A feketére festett vasajtó mögött, a belterében egyszerű, fehérre meszelt falak – nincsenek ablakai. A nyugati falnál szintén fehérre festett padka-oltár egy feliratos, fehér márványtáblával. Az oltár felett két hasonló márványtábla. A belső táblák felirata: **ITT NYUGSZANAK VUJKOVITS CZVI-IN PÁL ÉLT 74 ÉVET MEGHALT 1917 DEC. 22-ÉN ÉS NEJE VOJNITS**

PURCSÁR TERÉZ ÉLT 76 ÉVET MEGHALT 1918 ÁPRILIS 30-ÁN ÁLDÁS EMLÉKÜKRE. E SIREMLÉKET HÁLÁJA JELÉÜL ÉPÍTETTE VUJKOVITS CZVIIN JAKAB ÉPÜLT 1918 V/5 TŐL VIII/30 IG Tervezte és Építette ZVEKANOV ANTAL kőm. mester ITT NYUGSZIK VUJKOVICH C. PÁL ÉLT 35 ÉVET, TRAGIKUSAN ELHUNYT 1944. XI 24-ÉN VUJKOVIĆ C. BARTUL 1908 – 1976 I SUPR. DANKA ROĐ. MARKOV 1908 – 1988 U PRAVOSLAVNOM GROBLJU

A kápolna továbbra is a család tulajdonában van, a feliratban megjelölt Vujković Cvijin Josipné Gencel Matilda (1925) a tulajdonosa és gondozója.⁹ Ahogyan a feliratokból kitűnik, napjainkban is végeznek elhantolásokat az alatta kialakított sírboltba, melynek lejárata a kápolna nyugati falánál van kialakítva. Az írásom alatt kaptam a hírt, hogy meghalt, de a szöveg nem váltózott.

A kápolna oltárán a legutóbb eltemetett Vujković Cvijin Josip gyászjelentése látható, amely szerint többek mellett Anica nővére is gyászolja a férjét.¹⁰

III. Fájdalmas Szűzanya kápolna, Bunyik-kápolna¹¹

Néhány hónappal a férje halála után, 1910. április 15-én fordult kápolna építési kérelmével¹² a tanácshoz az I. kör 345-ben (Bercsényi utca – a mai Gubec Mátyás 55) lakó Bunyik Tamás szíjgyártó özvegye, Vojnár Teréz (1856–1930): „Tekintetes Tanács! Mély tisztelettel alulírott az u.n. Zentai temetőben egy sirkápolnát szándékozom építeni az ide két példányban mellékelt tervezetek szerint. Kérem a tek. Tanácsot, hogy részemre az építési engedélyt megadni méltóztassék. Mély tisztelettel Özv. Bunyik Tamásné”¹³

Tíz nap múltán a mérnöki hivatal véleményezte a folyamodványt: „633 mérnöki szám 1910. A kért sírbolt építésre az engedély megadható azzal, hogy a terület kijelölése és nagyságának megállapítása végett tartozik kérvényező a mérnöki hivatalban jelentkezni. Felelős művezetőül Salga Mátyás képesített kőműves mester elfogadtatik. Szabadkán 1910 IV/25. Mamuzsich Pál.” A következő napon tartott tanácsülésen megerősítették a fentieket és megadták az engedélyt a kápolna,

Bunyik-kápolna

csának Helyben. Tiszteletteljesen jelentem hogy a szabadkai szt.györgyi temetőben új sirkápolnák és nyilvános jellegű keresztek elhelyezése céljából alkalmas helyeket kérnek a felek. A kegyeletes dolgok a temető emelésére fognak szolgálni, másrészt a temető modern rendezése közérdek, melynek mielőbbi megoldása felette kívánatos. Ez a rendezés új főutak és párczellák megállapításából fog állni. Kívánatos volna tehát hogy különösen a Bunyik Tamásné kápolnája és Vujkovics Cv. Lukács nagykeresztje már az új rendezésbe beilleszkedhessenek. Ezért ajánlom a tek. Tanácsnak, hogy az általános rendezés tervét állapítaná meg mielőtt a felek bármelyikének ohaját kielégitené. Szabadka – Szt. György 1910 jun 9. Alá-

zatos szolgálja: Kuluncsics Pál szab. sz.gy. plebános.”¹⁶ A néhány hónap után készített temetőrendezési térképen¹⁷ már a kápolna helyét is bejelölték,¹⁸ bár az építés csak a következő évben, 1911-ben fejeződött be – erről is vallanak a bejárati falon elhelyezett márványtáblák.

Néhány év után a gyermektelen özvegy férjhez ment Pálosi Istvánhoz, de a kápolnát továbbra is gondozta – végül 1930-ban, őt is ide temették. Mindez a közelmúlti tulajdonoscseréig, illetve a kápolna felújításáig olvasható volt a keleti oldalon levő bejárati

falon elhelyezett vörös márványtáblákon: EZEN SÍRKÁPOLNÁT ISTEN DICSŐSÉGÉRE ÉS FELEJTHETLEN FÉRJE EMLÉKEZETÉNEK ÉPITETTE ÖZVEGY BUNYIK TAMÁSNÉ SZÜL. VOJNÁR TERÉZ 1911. ITT NYUGSZIK BUNYIK TAMÁS Szül. 1862 MEGHALT 1909 DEC. 15. AZ ÖRÖK VILÁGOSSÁG FÉNYESKEDJÉK NEKI! PÁLOSI ISTVÁNNÉ Szül. VOJNÁR TERÉZ ÉLT 74 ÉVET MEGHALT 1930 DEC. 30-ÁN NYUGODJON BÉKÉBEN

Az építtető halála után Pálosi István befalazta az addig üvegezett vasajtóval elzárt kriptalejáratot, és a továbbiakban már nem végeztek temetkezést a sírboltba.

A 11,7 m magas, 3,3x3,3 m alaprajzú, eklektikus stílusban épült szakrális emlékművet sárga klinkertéglával borították és a Fájdalmas Szűzanya tiszteletére szentelték, mert annak a képét helyezték el a beltérben kialakított oltár fölé. Ami az építési költségeket illeti, fennmaradt a családban egy adat, mely szerint özv. Bunyik Tamásné hat lánc föld árán építtette és rendezte be a kápolnát.

Évtizedekig a család birtokában volt, azonban a tulajdonjogot nem rendezték megfelelő módon, mert amíg Pálosi István megözvegyült második felesége, Horváth Rózsa a sajátjának tartotta, addig az állami szervek, illetve a temetkezési közvállalat kisajátította az ötvenes években. Minderről csak utólag értesítették a vélt tulajdonost, akinek még megengedték, hogy a berendezést részben elvigye, majd magukhoz vették a kulcsot.¹⁹

A vallási kisemléket a továbbiakban nem gondozták és néhány évtized múltán romosodni kezdett az állaga – nyitott bejárati ajtó, összetört és megsemmisült a belső berendezése. Ilyen állapotban vásárolta meg Pálfi Gyula, szabadkai lakos és újíttotta fel 1999 folyamán.²⁰ A felújításkor eltávolították a bejárat melletti, eredeti, feliratos márványtáblákat és újakat helyeztek el, melyeken mind a mai napig (2014 novembere) még nincs semmiféle szöveg.

IV. Vojnár-kápolna

Hetven méterre a déli temetőbejáratától, 7,5 méterre az út közepétől, szemben a Bunyik-kápolnával áll a temető ún. Nagykápolnája, amely egészében azonos a Bajai úti temető Dulics-kápolnájával.

A milleniumi és az azt követő évben az új tulajdonosok felújították a kápol-

Salga Mátyás tervezőirodájában készült tervek szerinti felépítésére.¹⁴

Az építési engedély levéltári anyagában¹⁵ megőrizték a terveket, melyeken feltűnő az 1905-ben épült, a szabadkai Bajai-temetőben a Balog-kápolnával való azonosság (azonos tervező és kivitelező).

A világi hivataloknál kezdeményezett engedélyezéssel egy időben az egyháziaknál is megindították a folyamatot. Ebben a szellemben íródott Kuluncsics Pál plebános levele is 1910. június 9-én: „1020/1910. sz. Szabadka sz. kir város tekintetes Taná-

nát és kicserélték a feliratos táblákat is a nyugati irányba néző bejárata mellett. Az alagsorban kialakított, szintén felújított sírboltban napjainkban egyetlen sírhely foglalt: **Stangl Mihály 1914–2000 Siratják, felesége Gizella, Leánya Gizella, veje Joso, unokái Kristijan és Danijel** – tehát az új tulajdonos a család első elhunytja.

A kutatásaink szerint az eredeti építetű feltehetőleg Vojnár István,²¹ szíjgyártó volt, aki a századvégen az I. kör 184-es²² házban lakott a feleségével, Irsai Máriával (Rozália leányuk még itt született 1881. június 18-án – aki korán elhalálozhatott, mert a későbbiekben nem említik), majd átköltöztek a II. kör 127-esbe, a Wesselényi útra (a két háború között Pajo Kujundžić utca 51., a mai Radić fivérek utca 61.).

A II. világháborút követően mintegy két évtizedig a család tulajdonában maradt. 1966-ban Vojnár Béla, az addigi örökös és tulajdonos lemondott a kegyes örökségről a szabadkai temetkezési közvállalat javára.

Az írásbeli átruházás²³ egy 1933-ban kelt jegyzőkönyv hátuljára van írva, melyet a Szent György plébánián vettek fel 1933. szeptember 29-én. A 350/1933-as számmal ellátott ügyiratból megtudhatjuk, hogy a sírboltot a II. kör, Pajo Kujundžić utca 51 alatt lakó, már elhunyt Vojnár István (Stipan) építtette a temető korabeli (1933) IV. részében (1966-ban V-2-7), ami hatszemélyes és kétoldalt a Kovács-féle, illetve Kohán Vince sírboltjaival szomszédos. Az építtető gyermekei, akik örökösök lehetnek: Katica, Tamás és Béla – 1933-ban Vojnár Béla a tulajdonos, amit két tanúval igazol. Az utolsó elhantolás 1920-ban volt – eddig három –, és a sírboltot a fentiekben felsoroltak elhunytával fogják végleg lezárni. A már említett Vojnár Béla 1966-ig volt a tulajdonos, akkor önként lemond a tulajdonjogról.

1996-ban a temetkezési közvállalat nyilvános árverésen eladásra bocsátotta a birtokába került kápolnát – Stangl Mihály (1914) vásárolta meg családi temetkezési helynek (vállalati okirattár: 2522/1996).²⁴ ♦

Jegyzetek

¹ A bevezető szöveg megfelel Csúszó Dezső: Könyörgésünk színhelyei I. Szabadkán megjelent kötetében, 187–188. o.

² 1869 áprilisában folyamodott Bauer Ignác helybeli lakos a Tanácshoz, és nyerges, valamint kárpitos mesterség üzésére kért engedélyt (SZTL, tanácsulési jegyzőkönyv 1869, 1322), a következő év augusztusában pedig műhelyépítésre kért engedélyt a saját udvarában (SZTL, tanácsulési jgky. 1870, 4270/450). Ugyanekkor egy kereskedő Bauer Ignácot is gyakran említenek 1869 folyamán a tanácsuléseken (közgyűlési jgzyk. 1869 – 589/200), akinek özvegye 1880-ban építtetik a Gömbkötő utcai házának udvarában (SZTL, 1622/polg. 1880). A kápolnaépítés kezdeményezőjének első felesége az 1800-as évek második felében végzett lakossági összeírás (SZTL,

F:377.2) szerint Markovics Teréz volt (elhunyt 1899-ben, 53 évesen) – ám a századforduló után már Bíró Erzsébetet jegyzik a feleségének. A Szent Teréz-plébánia anyakönyvei szerint 1867. június 26-án esküdtött Bauer Ignác, László és Reif Anna 32 éves fia a 20 éves Markovics Terézszel, György és Fisztner Erzsébet hajadon leányával.

³ Szabadkai történelmi Levéltár (SZTL, F:002. III 326/1901. A folyamodványban említett tervrajzok nincsenek a levéltári anyagban.

⁴ A kápolnán elhelyezett márványtábla szerint a felesége, Bíró Erzsébet 1902 áprilisában már özvegyként folyamodik házépítés (átalakítás) kérelmével a Tanácshoz – az I kör 169-es számú lakóházról van szó a Lenkei utcában (SZTL, F:002. III 235/1902 és III 147/1902), a mai I.G. Kovács utca keleti oldalának a végén épült lakóömb helyén. A két névre, Jozefára és Erzsébetre keresztelt özvegy, 1903 júniusáig újra férjhez ment, mert Bauer Ignáczné, jelenleg férjezett Matievics Péternéként jegyzik egy okiratban (SZTL, F:002. III 304/1901).

⁵ Köszönet Fábrián Borbálának az e téren nyújtott segítségért. (<http://archivum.asztrik.hu/?q=oldal/szabadka-szent-gyorgy-ad-s-georgium-in-suburbio-zenta-1842-1923>).

⁶ Vujkovits Cziuin Pál (1843–1917) és Lőrinc fivéreknek (József fiai) Alsóverusicon, az ún. Betyárvölgy mellett volt jelentős nagyságú földbirtoka. Városi házaik a Wesselényi úton voltak – a korabeli I. kör 217- és 429-es számok alatt.

⁷ SZTL, F:002. XV 9/1903.

⁸ A Bács megyei Napló 1918. május 4-i számában írja: „Halálózás. Csütörtökön délután temették el Szabadkán a Wesselényi utcai gyászházból öz. Vujkovits Cz. Pálnét, a nemrégiben elhunyt Vujkovits Cz. Pál törv. hat. biz. tag özvegyét. A temetésen a család tisztelői és barátai nagyszámban jelentek meg.”

⁹ Özvegy Vujković Cviijn Josipné után az egyetlen fia, Pál (1950) fogja örökölni a kápolnát is, aki jelenleg az Egyesült Államokban él a családjával: feleségével Inesszel és két gyermekével, Norával (1981) és Ivannal (1986).

¹⁰ A két fivér, Vujkovits Cziuin Pál és Lőrinc, illetve az örököseik életrajzi adatait több alkalommal is leírtuk a család által emeltetett négy közkereszt kapcsán (Csúszó Dezső: Könyörgésünk színhelyei I. és III. kötet) – ezen a helyen csupán a kápolnaépítő V. C. Jakab családjára vonatkozókat összegezzük. A kápolnába eltemetett Vujkovits Cziuin Pál öccsének, Lőrincnek (1845–1911) és Vojnich Purcsár Annának (1842–1930) a fia volt V. C. Jakab (1878–1939). A Vukov Anasztáziával (1878–1940) 1896-ban kötött házasságából hét gyermeke született, köztük a kápolnában eltemetett Bartul (1905–1976) és Pál (1909–1944), valamint a mai tulajdonosok felmenője, Nikola (1898–1966). A szülői vagyon zömét (szállásföldek, majorság, városi házak, ...) Bartul (Markov Danka 1908–1988 férje) és Nikola örökölték, majd utánuk ez utóbbinak a gyermekei, Ana és Josip.

¹¹ Habár a kápolnán elhelyezett márványtáblán Bunyikként van (volt) feltüntetve a név, az építetű Bunyik alakban írta alá az engedélyezési folyamodványt. A hivatalos okiratokban és jegyzékekben hol Bányik, hol Bungik, hol Bunyik formában írták a korabeli írkokok. A leánykori nevét is gyakran Vojnitsnak írták a helyes, Vojnár helyett.

¹² SZTL, F:002. III 264/1910

¹³ Szülőháza az I. kör 184 alatt a Kinizsi utcában (a mai Mirko Bogović utca 4), amely a későbbiekben az ő és testvéreinek, Vojnár Istvánnak (Irsai Mária férje) a tulajdonában volt. A Bercsenyi utcai ház pedig a második férje nevében van vezetve – 1914-ben Pálosi István kér és kap engedélyt egy lakóház építésére az I. kör 345-ös számú telken a Bercsenyi utcában (SZTL, F:002.1675 tan./1914).

¹⁴ A SZTL, F:002. III 264/1910-es tárgyban található 7560/tan. 1910-es jelzésű ügyirat.

¹⁵ SZTL, ép. enged. Fi 123/1910 – a terv címzése: öz. Bunyik Tamásné sírkápolnájának terve.

¹⁶ SZTL, F:002.1020/polg. 1910.

Vojnár-kápolna

¹⁷ A Könyörgésünk színhelyei I. lapján közölt, 1910 augusztusában készült rendezési terv szerint az Alsósánc utca felőli (északi), tervezett új bejáráthoz – az új temetői főút közepén – egy kápolnát is berajzoltak új kápolna megjelöléssel. Habár még két kápolna épült a temetőben, a tervnek ez a része nem valósult meg.

¹⁸ Hetvenméternyire a Bajnát utcai bejárártól, a főút nyugati oldalán.

¹⁹ Pálosi Istvánnak nem volt gyermeke egyik házasságában sem. Az adatközlőm, Zilich Józsefné Macankó Rózsa (1933) szerint, aki Pálosiék keresztleánya, a kápolnából csak a csillárt és a Fajdalmas Szűzanya-képet hozta el Horváth Rózsa, melyeket átadott a Szent György plébánosának.

²⁰ Nyilvános árverésen került a tulajdonába 1999-ben (vállalati okirattár: 2401/1999).

²¹ 1868. február 17-én esküdtött a Szent Teréz-templomban Vojnár Jakab és Gabrich Mária 23 éves István fia Irsai Máriával, Jaray (?Irsai) Pál és Vilov Katalin 18 éves leányával. Vojnár István helybeli szíjgyártó 1870-ben folyamodott ipari engedélyért a Tanácshoz – 1870. május 3-i tanácsülés (2311/237).

²² A XIX. század második felének összeírásában az I. kör 184-es ház (a mai M Bogović 4.) fele egyenlő részekben (1/6–1/6) Vojnár Teréz hajadon, Vojnár István nős Irsai Máriával és Kovács Andrásné Vojnár Katalin tulajdonában volt (Teréz vsz. Istvánnak hajadon testvére, Katalin pedig a férjhez ment leánya, de lehetnek mindketten a testvérei is).

²³ Vojnár Béla írásbeli nyilatkozatának betűhű másolata: Naslednik grobnice Vojnar Bela izjavljujem da svoje nasledstvo grobnice u Senčanskom groblju u V-2-7 a za koje više niko ne vodi računa ni o održavanju niti obaveze takse za mesto niti o meni ja se odričem svoje grobnice i predajem komunalnoj ustanovi na raspolaganje izjavljujem katica nema dece potomaka Tome deca su negde u Mađarskoj a ni meni se ne javljaju tako da i u ime njihovo neću da odgovaram jer i sam nemožem da čuvam. Zato i predajem dase oslobodim svim sadašnjim obavezama koje se traže od mene i u ime tog jase rasterećujem i predajem na raspolaganje komunalnoj ustanovi dana 11. VIII. 1966 u Subotici. Izjava pred 2. svedoka 1.) Pančić Kata svojeručni potpisujem za koje odgovaram Moralno i Materijalno Vojnar Bela Ljubljanska 12 (a temetkezési közvállalat irattárában elfektetett ügyirat).

²⁴ Nem találtam adatokat, arról hogy ezt a kápolnát Eugén Lipozensics építtette 1912-ben, és még 1915-ben sem volt berendezve – több mint valószínű, hogy így volt és csak a I. világháború után az új tulajdonoshoz. (Schematismus, 1915.).

A bejárat melletti felirat alapján a Šušnjar család majdani elhunyt tagjait is ebbe a kápolnába fogják helyezni.

A fotókat Czékus Géza készítette.

„Két és fél hónapig aludtam a szabad jég hátán...”

Egy szabadkai fiú a Baldwin-Ziegler-féle északi-sarki expedíció tagjaként (1901–1902)

Németh Ferenc, Újvidék

A huszadik század legeleje a sikertelen, (gyakran tragikus) próbálkozások sorozata volt az Északi-sark meghódítására, és meglepő, hogy a megszállott felfedezők a sorozatos kudarckok ellenére sem rettentek vissza az újabbnál újabb kísérletektől. A várható siker és a hírnév volt ezeknek a legfőbb indítéka, meg a korabeli kihívás is, hogy az Észak-sarkot még nem hódította meg senki: íme a lehetőség bekerülni a hallhatatlanok közé. Mígnem az amerikai Robert Peary (1856–1920)¹ és Mathew Henson (1866–1905)² 1909. április 6-án végre sikerre vitték a dolgot, s ezzel bejegyezték nevüket a nagy földrajzi felfedezők sorába.

Az egyik sikertelen, de nevezetes próbálkozás az Északi-sark meghódítására a Baldwin-Ziegler expedíció volt. A csapat utazásának anyagi költségeit William Ziegler (1843–1905) multimilliomos³, az amerikai Royal sütőporgyár elnöke biztosította, annak vezetését pedig Evelyn Briggs Baldwin (1862–1933) meteorológusra bízta, aki már korábban is részt vett felfedező utakon.⁴ Baldwin csapataiba, a szerencsés véletlen folytán egy fiatal szabadkai fiú, Vörös Lukács is helyet kapott, egyik forrás szerint, mint hajókormányos⁵, a másik szerint, mint főgépész⁶. Feltételezésünk szerint amerikai kivándorolt lehetett, aki Szabadkáról az USA-ba a 19. század legvégén költözhetett ki, a jobb megélhetés reményében. A magyar olvasóközönség, többek között az ő leveleiből értesülhetett a sikertelen expedíció részleteiről, a túlélés mostoha, embertelen körülményeiről.

Az expedíció 1901 nyarán 3 hajóval (*Amerika*, *Frithjof*, *Belgica*) indult útnak az Északi-sark meghódítására.⁷ Előbb kihajóztak a Jeges-tengerre, majd a Ferenc József-föld felé indultak, mert azon át szándékozták megközelíteni az Északi-sarkot.⁸ Mindhárom hajó legény-

William Ziegler, amerikai milliommos

ségének más-más feladata volt: a *Belgica* Grönland északi partjai felé vette irányát, hogy ott élelmiszer-raktárakat, azaz élelmiszer-tartalékokat helyezzen el, arra az eshetőségre számítva, ha az expedíció tagjai, (akik számonkon tervezték megközelíteni az Északi-sarkot), a jég-tömegek esetleg Grönland felé sodorják; A *Frithjof* a Ferenc József-föld felé hajózott, azzal a feladattal, hogy a kutyák élelmiszer-készletéről gondoskodják; Az *Amerika* pedig a nagyszámú állatállomány (428 kutya és 15 póniló) szállításával volt megbízva.⁹ A Baldwin-Ziegler-féle expedíció, jól felszerelten egy ideig zavartalanul haladt a Jeges-tengeren át egészen a Ferenc József-földre, ahol 1901 őszén jéghegyek zárták el útjukat, s lehetlenné vált a továbbutazás.¹⁰ Hosszú kényszerpihenő következett, miközben 1901 januárjától májusáig a jégen végzett munkák során a szánok megromlódtak, hasznavehetlenné váltak, s minthogy a lovak és kutyák tápláléka is fogyni kezdett, az expedíciónak vissza kellett fordulnia.¹¹

Evelyn Briggs Baldwin meteorológus

Az első filmfelvételek az Északi sarkköről

A sikertelenség ellenére, ez a felfedezőútra legalább két oknál fogva maradt mégis emlékezetes. Az egyik az volt, hogy az expedíció tagjai megtalálták a norvég Fridtjof Nansen (1861–1930), jeles tudós és sarkkutató kunyhóját (amelyet az 1893 és 1896 közötti expedíciója során hagyott hátra). Nansen akkor szerzett magának először nemzetközi hírnevet, amikor 1888-ban sikerült átkelnie Grönlandon, s eljutnia az akkor rekordnak számító 86° 14' északi szélességig, később pedig északi-sarki felfedező próbálkozásai tették népszerűvé.¹² Kunyhójának meglelése nagy érdeklődést váltott ki a Baldwin-Ziegler-féle expedíció tagjai körében. A másik, talán még fontosabb tény az volt, hogy az expedíció tagjai készítettek először filmfelvételeket az Északi sarkkörrel, vagy mint a korabeli lapok fogalmaztak: „az északi életből.”¹³ Ezzel, sikertelenségük és meghátrálásuk ellenére is fontos, úttörő munkát végeztek, s nyilván ez őrizte meg nevüket a szakirodalomban. Baldwinéknak egyébként a 81° 41' északi szélességig sikerült csak eljutniuk.

Eltűnés és felbukkanás: a kíméletlen sarki jég

1901 augusztusától 1902 júliusáig, tehát egy évig semmi hír nem érkezett az expedícióról, s a napilapok is úgy könyvelték el, hogy „az sem volt szerencsésebb, mint elődei”¹⁴, megrekedt, eltűnt valahol a sarkkör óriási jégtáblái között. De a kutatók barátai nem hagyták ennyiben a dolgot: 1902 júliusában, Tromsøből a *Frithjof* nevű hajó Camp kapitány parancsnoksága alatt útnak indult, hogy felkutassa az eltűnteket.¹⁵ Egy hónapra rá, 1902 augusztusában azután az eltűntek, váratlanul, Norvégia Honungs-waag nevű kikötőjéből adtak életjelt magukról.¹⁶ Ettől kezdődően az amerikai lapok egy ideig a vállalkozás „nagy kudarcáról” cikkeztek.¹⁷ A közvélemény ugyanis csatlódottan vette tudomásul, hogy a három hajó meg „a kitűnő felszerelés mellett

sem történt komoly kísérlet az Északi-sark megközelítésére.”¹⁸

A hajók közül, úgy tűnik az *Amerika* legénysége került a legsúlyosabb helyzetbe, s feltehetően annak fedélzetén teljesített szolgálatot a szabadkai Vörös Lukács is. A korabeli sajtó szerint az expedíció tagjai elmondták, „nem kaptak elegendő vizet a hajók gőzkazánjaiba” s ezért nem haladhattak előre.¹⁹ A kutyákat és pónilovakat szállító *Amerika* esetében más gondok is adódtak: a legénység a hosszú hónapok során, a jégtől, hidegtől és kimerült készletől sanyargatottan lassan elveszítette türelmét. Kiváltképp, amikor 1902 júniusában „már a tartalékkészletet kellett megkezdeniük.”²⁰ A fegyelmetlenség odáig fajult, hogy Johansen kapitányt megfosztották parancsnokságától s a hajó vezetését Menander kormányosra bízták.²¹

Miután megkerült a Baldwin-Ziegler-féle expedíció, nemcsak az amerikai, hanem a magyar sajtó is részletesen cikkezett róla. Mindenekelőtt Vörös Lukács miatt összpontosult a budapesti meg a korabeli bácskai lapok figyelme is erre a vállalkozásra. A szabadkai fiú ugyanis 1902. szeptember 12-én keltezett, érdekes levélben számolt be a történekről és a megélt viszontagságokról, amelyet több lap, így a zombori *Bácska* is átvett.²²

A hiteles és megrázó levélben Vörös így számolt be az átéltekről:

„A jó Isten segítségével szerencsésen visszaértem. Borzasztó helyzetben voltunk. Többször én és Baldwin vezettük az expedíciót. Két és fél hónapig aludtam a szabad jég hátán alvózsákban. Kínos volt az élet. A számkós utazás alatt azt ettem, amit értem: lóhúst, kutyát, rozsmárt, fókát, medvét. Én és

A Frithjof hajó, amely az eltűntek keresésére indult

hat szibériai ember külön laktunk a parton 428 kutyával és 15 lóval. Elpusztult belőlük 300 kutya és 10 ló. Júniusban 12 lég-hajót bocsátottunk föl. Segítséget kértünk, szénkót, halat és élelmiszert. Éjjel-nappal a lég-hajón dolgoztam. Június 28-án a hajóra mentünk, hogy hazamenjünk; 29-én elindultunk és [1902.] augusztus 2-án értünk Tromsöbe. Néhányszor veszedelemben voltunk, a jég nagyon beszorított bennünket. Éjjel-nappal dolgoztunk, jeget fűrészeltünk; többször fölrobbantottuk a jeget. Nagy kinnal végül kiszabadultunk. A Frithjof hajó, amely minket keresett s nem is volt a Ferenc József-földön, visszatérőben talált ránk. 34 medvét és több fókát hoztak. Most lett vége Baldwin és Johansen kapitány pörének. A hajónk személyzete mind svéd volt, szájhősök, ezekkel volt a kellemetlenség. Baldwinnak fölmondtak. Tizenhárman már elutaztak Amerikába. Még csak én vagyok a hajón az oroszok-

kal; ezek is elmennek néhány nap múlva. Hiszem, hogy néhány nap múlva rendben lesz minden, s én Budapestre utazhatom.”²³

Nos, így került a szabadkai Vörös Lukács egy rövid időre a lapok homlokterébe, miközben a rákövetkező években is folytatódtak a kísérletek az Északi-sark meghódítására. A dolog érdekessége, hogy Zieglert az expedíció kudarca nem tántorította el a további kísérletezéstől: egy évvel később már egy újabb (sajnos ezúttal is sikertelen) felfedező túrát indított az Északi-sarkra. ♦

Jegyzetek

¹ Internetes forrás: http://en.wikipedia.org/wiki/Robert_Peary, letöltve: 2013. aug. 31.

² Internetes forrás: http://en.wikipedia.org/wiki/Matthew_Henson, letöltve: 2013. aug. 31.

³ Internetes forrás: http://en.wikipedia.org/wiki/William_Ziegler, letöltve: 2013. aug. 31.

⁴ Internetes forrás: http://sv.wikipedia.org/wiki/Evelyn_Briggs_Baldwin, letöltve: 2013. aug. 31.

⁵ Anonim: Bácskai fiú az északsarkon. = Bácska, 1902. szept. 5.

⁶ Anonim: Bácskai fiú az északi sarkon. = Bácska, 1902. szept. 23.

⁷ Anonim: Sikertelen éjszaksarki expedíció. = Vasárnapi Ujság, 1902. aug. 10.

⁸ Uo.

⁹ Uo.

¹⁰ Uo.

¹¹ Uo.

¹² Internetes forrás: http://en.wikipedia.org/wiki/Fridtjof_Nansen, letöltve: 2013. aug. 31.

¹³ Anonim: Sikertelen éjszaksarki expedíció. = Vasárnapi Ujság, 1902. aug. 10.

¹⁴ Uo.

¹⁵ Uo.

¹⁶ Uo.

¹⁷ Uo.

¹⁸ Uo.

¹⁹ Uo.

²⁰ Uo.

²¹ Uo.

²² Anonim: Bácskai fiú az Északi-sarkon. = Bácska, 1902. szept. 23.

²³ Uo.

Az expedíció tagjai (1901–1902)

Zsidó vallási intézmények utóélete Zentán a II. világháború után

Tari László, Zenta

A II. világháború befejeztével Vajdaság-szerte nagyon sok zsidó vallási intézmény működésképtelenné vált. A vallási-közösségi objektumok javarészt megrongálódtak, de sokat fel is dúltak még a háború alatt, főleg a Szerémségben és a Bánságban. Az elhagyatott zsinagógák – melyek nagy része a Bácskában volt – viszont az új rezsimnek estek áldozatul a későbbi évtizedek folyamán, mely megengedte, hogy ezeket a páratlan építészeti alkotásokat lerombolják, felszámolva ezzel egy népközösség anyagi és kulturális javait.

Az új Jugoszláviában a zsidó hitközségek még a háború előtti törvények alapján szerveződtek újjá vallási szervezetként. Az 1946. évi új alkotmány azonban különválasztotta az egyházakat az államtól, mely alaptörvények egyformán vonatkoztak minden egyházra különbségek, illetve hátrányos megkülönböztetések nélkül. Viszont az ország új valláspolitikája alapvetően nem kedvezett az egyházaknak, sőt a korábbi, háború előtti helyzetükhöz képest hátrányos helyzetbe hozta a vallási közösségeket az új alaptörvény.

A zsidó hitközségek újjászerveződését nagyban hátráltatta, hogy az ország területén mindössze öt képzett rabbi volt 1947-ben, köztük Binder Sándor zentai ortodox főrabbi. A jugoszláviai zsidó közösség háború utáni életét valamelyest megkönnyítette az 1950-ig tartó segélyezési program, melyet nemzetközi zsidó szervezetek bonyolítottak le.

Habár a zsidó hitközségek vallási alapon szerveződtek újjá, az országos hitközség vezetői – az új hatalomhoz való alkalmazkodás jegyében – a vallási alapról inkább a nemzeti alapra szándékozták állítani a hitközségeket, mely irányvonal egybevágott az „új élet kiépítésével az új Jugoszláviában”, melyet az egyenrangú népek és nemzetiségek valósítanak meg.

A zsidó közösség alkalmazkodási folyamataként a közösség megváltozott karakterét és helyzetét az 1952 szeptemberében megtartott zsidó hitközségi kongresszus is

A volt nagyzsinagóga emlékére és helyén 2001-ben felállított emlékmű

kinyilvánította. A jugoszláv beállítottságú zsidó közösségi vezetés eltörekelt volt abban, hogy megtalálja a legjobb megoldást a zsidóság integrálódási folyamatában, ügyelve arra, hogy a zsidó közösségek azért megőrizték nemzeti és vallási identitásukat.

Tény, hogy az országos zsidó közösség vezetésében jelen lévő kommunista beállítottságú vezetők ügyes politikával lavíroztak az alapvetően vallásellenes, új rendszerben. De a partizán mozgalmakban is jelentős számban vettek részt a zsidó nemzetiségűek, akik később fontos pozíciókat töltöttek be, s ennek is köszönhető, hogy a jugoszláviai zsidóság helyzete a háború után viszonylag biztonságos és stabil volt, a közösség tagjai élhették a maguk életét, a törvények betartása mellett. Azok a közösségek viszont, melyek nem alkalmazkodtak az új irányvonalhoz – mint pl. az ortodox hitközségek –, nem maradhattak fenn.

A viszonylagos biztonság mellett azonban az új gazdasági és politikai rendszer nehéz megpróbáltatások elé állította a zsidóság többségét. A háború alatt elvesztették vagyonukat, ami megnehezítette, hogy kisebb vállalkozásokba fogjanak. Foglalkozási körüknél fogva polgári elemeknek

tartották őket, melyek nemkívánatosak voltak az új rendszer számára.

Vallási téren is nagy nehézségekbe ütköztek a zsidó hitközségek. A zsinagógák egy része elpusztult vagy romos állapotba került a II. világháború alatt, melyek helyrehozatalára nem volt lehetőség. Mindezen okok miatt fokozatosan megkezdődött a jugoszláviai zsidóság kivándorlása Izraelbe, mely egybeesett az állam 1948. évi májusi megalakulásával. (A kivándorlások következtében, pl. 1952-ben, az egész országban mindössze egy iskolázott egyházi tisztségviselő működött Menahem Romano, szarajevói askenázi rabbi személyében.)

Jugoszláviából több hullámban vándorolt ki a zsidó lakosság Izraelbe. 1948 novembere-decembere folyamán 4115 személy telepedett át a közel-keleti országba. A szervezett kivándorlások hatására 1952-ben a jugoszláviai zsidóság száma a statisztikai adatok szerint 6175 főre csökkent. 1948-tól 1952-ig Jugoszláviából összesen 8618-an vándoroltak ki Izraelbe, ebből a legtöbben, 4517-en az akkori Szerb Népköztársaságból.

Jugoszlávia nem támasztott akadályokat a kivándorlások elé, s minden zsidó

nemzetiségű állampolgára szabadon kívándorolhatott a hatályos előírások mellett, mint az ország többi polgára: a jugoszláv állampolgárságról való lemondással, ami együtt járt, az itteni tulajdonjogról való lemondással is, vagyis az ingatlan vagyon elvesztésével.

Az 1950-es években – az országban lévő többi zsidó hitközséghez hasonlóan – itt is kényszerűen leépültek a zsidó egyházi intézmények, illetve olyan mértékű vagyoni „önfelszámolás” következett be, melynek visszahatásaként, a már amúgy is megcsappant kis létszámú zentai zsidó közösség a megszűnés szélére sodródott. Ezzel a folyamattal – ami az 1950-es években végbement – gyakorlatilag lezárult egy másfél évszázados korszak az itteni zsidóság történetében.

A második világháború kitörésekor közel 1500 főt számlált a zentai zsidó közösség, de az 1944. évi deportálások után, illetve a világháború zivatarából csak 256-an tértek vissza Zentára.

A visszatérők többsége azonban az országban kialakult új társadalmi-politikai, gazdasági helyzet miatt inkább a kivándorlás mellett döntött (Izrael, Nyugat-Európa, Egyesült Államok), s egyre többen hagyták el a közösséget. (1948-ban a zentai ortodox főrabbi, Binder Sándor is ezt az utat választotta, s Izraelbe települt át.)

A kivándorlások csak felgyorsították azt a folyamatot, ami majd végül is az egyes zsidó közösségek megszűnéséhez vezetett. Ezzel az amúgy is igen nehéz gazdasági helyzetben lévő zentai zsidó hitközség gyakorlatilag anyagi és humán támogatás nélkül

maradt (köztudottan az állami hatóságok az egyházaknak semmilyen támogatást nem nyújtottak).

Ebben a teljesen reménytelen helyzetben döntött úgy a zentai zsidó hitközség – a korabeli gyakorlathoz illeszkedve –, hogy eladja a városnak az alapos renoválásra szoruló, a már rossz állapotban lévő nagyzsinaágát és a hozzá tartozó udvar egy részét.

Az adásvételi szerződésben – amelyet a zentai zsidó egyházközség nevében dr. Wolf Pál és Fridmann Arnold kötött Zenta város Népbizottságával 1950 márciusában – a hitközség eladja a 429 négyzetöl területű, az 1618. telekszámon levő ingatlanját, vagyis az egykori nagyzsinaágát, és udvara egy részét 250 000 dinárért, és hozzájárulását adja, hogy az ingatlant telekkönyvileg a vevőre vezessék át.

A szerződésben a vevő – az országos vonatkozású megállapodás értelmében – kötelezte magát arra, hogy az ingatlant csak kulturális célokra használja, vagy alakítja át, és ezen kívül megengedi az eladónak – egy külön megállapodással –, hogy az használhassa az udvart a még birtokában maradt környező ingatlanok végett.

A szerződés szerinti vételárát, vagyis a 250 000 dinárt teljes egészében a belgrádi székhelyű országos Zsidó Egyházközségek Szövetségének utalják át legkésőbb 1950. április 16-ig.

A Jugoszláviai Zsidó Hitközségek Szövetsége (Savez Jevrejskih Veroispovednih Opština - FNRI) az 1950. március 20-án megtartott ülésén teljes egészében elfogadta és jóváhagyta a Zentai Városi Népbizott-

A Zentai Izraelita Hitközség pecsétje

sággal kötött adásvételi szerződést, melyről írásos dokumentum is készült 1034/50 sz. alatt, melyet dr. Albert Weiss elnök és Bata Gedalja titkár írtak alá.

A Városi Népbizottság 1950. április 1-jei ülésén a zentai zsidó hitközség jogi képviselője az adásvételi szerződés bemutatásával kérte a szerződésben foglalt összeg kifizetését a megállapított határidőig. A kérelem kapcsán a Városi Népbizottság Végrehajtó Bizottsága határozatban rögzítette, hogy tudomásul veszi a zsidó hitközség képviselőjének észrevételét – ami a szerződést illeti a város és a hitközség között –, s biztosította a hitközséget, hogy a szerződésben foglaltakat teljesítik a megadott határidőre.

A lebonyolított adásvétel után azonban a nagyzsinaágó telekkönyvi átírása érthetetlen módon évekig húzódott, s csak 1957. december 17-én hozott végzésről a zentai járási bíróság. Ezzel a nagyzsinaágó ténylegesen is a város birtokába került, viszont az eltelt hét év alatt az amúgy is rossz állapotban lévő épület állaga még tovább romlott, gyakorlatilag romos állapotba került.

A nagyzsinaágó körül lévő megmaradt ingatlanok (a rabbi lakása, az iskola, a zsidó hitközségi (kultur)ház, a fürdő, a sakterház) egyelőre még az egyházközség tulajdonában maradtak, de a nagyzsinaágó, vagyis a zentai zsidó közösség szellemi, vallási tengelyének megszűnésével e kísértőobjektumok léte is megkérdőjeleződött. Csak idő kérdése volt a többi összes zsidó egyházközségi vagyon eladása.

Az 1950-es évek közepére a Szufárd Ortodox Zsidó Hitközség vagyona, ingatlanjai, vagyis az ún. kiszinaágó és a körülötte lévő épületek fennmaradása is tarthatatlanná vált, így a zentai zsidó hitközség a teljes szufárd ortodox ingatlanvagyon eladása mellett döntött. A Községi Népbizottság 1956. november 28-i ülésén napi-

A volt ortodox zsinagóga (kiszinaágó) napjainkban

rendre került az ingatlaneladás, melyről határozat is született.

A Gazdasági Bizottság előterjesztőjének, Živković Bogoljubnak a javaslatára a 169/zap. adm. 16245/1956-os számú végzés alapján Zenta község Népbizottsága vita nélkül, egyhangúlag döntött arról, hogy megveszi a zsidó (ortodox) egyházközség ingatlanjait, a (kis)zsinagógát és a lakóházakat. Az utóbbi ingatlanok a Boško Jugović utca 21. szám alatt vannak bejegyezve. A vételár 2 800 000 (kétfélmillió-nyolcszázezer) dinár, a kifizetésének határideje pedig az 1958. év vége.

A fenti határozat alapján 1957. február 12-i keltezéssel létrejött az adásvételi szerződés a város és a zentai zsidó egyházközség között, melyben az egyházközséget Fridmann Arnold elnök és Adlerstein Adolf titkár képviselték. A szerződés 7. pontja szerint az csak a Jugoszláv Zsidó Egyházközségek Szövetsége jóváhagyásával lép életbe.

Miután a fenti jóváhagyás is megtörtént, 1957. április 13-án a zentai járási bíróság végzéssel engedélyezte a volt egész szefárd ortodox zsidó egyházközségi vagyon telekkönyvezését az új tulajdonosra.

A szefárd ortodox imaház és a körülötte lévő ingatlanok eladása gyakorlatilag megpecsételte a még megmaradt neológ zsidó hitközségi ingatlanvagyon sorsát is, melyek a nagyzsinaogó körül helyezkedtek el mint annak kísérőobjektumai (a rabbi lakása, iskola, az 1925-ben épült zsidó hitközség székháza (kulturház) és a sakterház az udvaraikkal együtt), s még ez év őszén sor került eme ingatlanok eladására is.

A Zentai járás Népbizottsága az 1957. október 5-én megtartott ülésén előzetesen jóváhagyta az október 8-án keltezett szerződés szövegét, s a sorrendben harmadik adásvételi szerződést a várossal a zsidó hitközség részéről – a korábbiakhoz hasonló-

an – Fridmann Arnold és Adlerstein Adolf látták el kézjegyükkel.

A szerződésben szereplő négy ingatlan az udvaraikkal együtt 6 millió dinárért cserélt gazdát, melynek második felét 1958 júliusáig kell a vevőnek kifizetnie. A szokásos eljárásban a belgrádi székhelyű Zsidó Hitközségek Szövetsége elfogadta és jóváhagyta a szerződést, és felhatalmazta a zentai zsidó hitközséget annak aláírására.

A szerződésben lévő ingatlanok (melyek a nagyzsinaogó körül helyezkedtek el) telekkönyvi átírása a városra gyorsan megtörtént, méghozzá 1958. január 10-én, s így ezek az ingatlanok is a város tulajdonába kerültek. Ezzel az egész nagyzsinaogó épületkomplexuma a város tulajdonába került (a zsinagóga telekkönyvi átírása csak bő három héttel korábban történt meg).

Nem tudni, hogy pontosan mi volt a városvezetés szándéka az 1873/74-ben épült nagyzsinaogóval, ugyanis az 1950. évi adásvételi szerződésben rögzítették, hogy csak kulturális célokra használható vagy alakítható át. Azzal, hogy a zsinagóga telekkönyvi átírása évekig nem történt meg, az épület állaga pedig ez idő alatt annyira leromlott, hogy inkább „kézenfekvővé vált” annak lebontása.

Nyilvánvaló, hogy a város nem tudta hasznosítani (vagy nem is akarta) a neológ nagyzsinaogót, melynek szeparált belső terével nemigen tudtak mit kezdeni, s nem sokkal a telekkönyvi átírásuk után ezek lebontása mellett döntöttek.

Valójában ekkor és ugyanazon a helyen ért véget az 1794/95. évi Rovatos összeírásokban először jegyzett és említett zentai Zsidó Templom (imaház), majd 1804-től a zsinagóga, és 1874-től az új nagyzsinaogó bő másfél évszázados története. [Az első zsidó letelepedők 1786-ban jöttek Zentára; 1793 nyarán Wolff Braun zsidó kereskedő megvette Szabó Sámuel elárverezett

házát vallási célokra, s valószínű, hogy még abban az évben imaházként meg is kezdte a működését. Ezt a házat említi először az 1794/95. évi Rovatos összeírás zsidó templomnak. Pavle Šosberger a *Jevreji u Vojvodini (Zsidók a Vajdaságban)* c. könyvében utal arra, hogy a zentai zsidóknak már 1793-ban volt imaházuk, de ezzel kapcsolatban nem nevezett meg forrást.]

A lebontott épületek telkén 1960-ban felépült a kétemeletes, közgazdasági és szakmunkásképző középiskola, amelyben közel negyed századon át folyt az oktatás (1965-től ide költözött a Dózsa György Általános Iskola felsős tagozata), s a kétemeletes iskolaépület némi átalakítás után 1984-től egészségházként funkcionál.

Végül a zsidó hitközségi székház (kulturház) és a rabbi lakás (melyeket a zsinagóga lebontása után még használtak egy ideig sportcélokra) is lebontásra kerültek, helyén pedig az egészségház új szárnya épült fel.

A volt ortodox (szefárd) imaház, közismertebb nevén a kiszinaogó viszonylag jó állapota (1928-ban épült fel, a régi épület helyén) és nagy, összefüggő, hasznosítható belső tere miatt megmenekült a lebontástól, s a tulajdonoscseré után a közelben lévő iskola tornatermeként, illetve később más testnevelési és sportklubok edzőtermeként, sportrendezvények színhelyül szolgált, és ma is használják ilyen célokra. (Az első ortodox imaház a hitközségi jegyző és kántor, Deák Lázár házában kezdett el működni 1867-től, majd 1876-ban – két házzal odébb – megépült az ortodox imaház, melyet bő 50 évig használtak, majd elbontották, és ennek helyén épült fel 1928-ban az új ortodox imaház, a kiszinaogó.)

A zentai zsidó temető – mint vallási intézmény – történetének főbb állomásait áttekintve a 18. század végén a Zentán megjelenő zsidó lakosság első temetkezési helye a régi katolikus temető elkülönített

A zentai zsidó temető, előtérben a legrégebbi sírok

A zentai neológ nagyzsina góga, 1874-ben épült

része lehetett, figyelembe véve az akkori temetkezési lehetőségeket. Ugyanis egészen a 19. közepéig sem az adókönyvek, sem más írott források nem említene k különálló zsidó temetőt. (Pl.: Pápa városa, ahol a 18. század közepétől a zsidók a pálos szerzetesek által alapított ún. Kálvária temető egy elkülönített részében temetkeztek, s amikor a zsidó hitközségnek módjában állt a város déli határában vásárolni egy földterületet temetkezés céljaira, halottaikat exhumáltak és átvitték az újonnan létesült zsidó temetőbe. Ez a magyarázata annak, hogy a pápai zsidó temetőben is régebbi sírok találhatók a temető koránál.)

Hasonló helyzetre utal, hogy az 1849-ben megnyitott zentai zsidó temetőben ma félszáznál is több olyan olvasható, héber feliratú régi síremlék található, melyek elhalálozási dátumai 1800 és 1848 között keletkeztek, vagyis régebbiek a mostani zsidó temetőnél! Ezek a régi sírkövek ma a temető elsődleges területének a középső részén helyezkednek el, többé-kevésbé két sorba rendezve, ami arra vall, hogy szervezett áttelepítése folyt az egykori zsidó síroknak, illetve sírköveknek.

Később a temetők rendezésére 1846-ban hozott közgyűlési határozatból kifolyólag dönthetett a zsidó hitközség a külön temető létrehozása mellett, melynek eredményeként 1849-ben meg is nyílt a ma is ismert zsidó temető a 2046-os házszám alatt.

Az utána következő másfél évtizedben a temető kibővült a mellette lévő, a még 1849-ben elhunyt Osgyáni István telkének egy részével, később pedig Osgyáni László telke került a zsidó hitközség birtokába. Ezzel azonban nem zárult le a bővítések folyamata, mert a temetőt még a 19.

A nagyzsina góga beltere a háború után

század végén, a 20. század első felében is bővítették.

Az *izraelita sírkert* – ahogy a gyászjelentésekben nevezték – az eredeti területére nézve legalább a kétszeresére bővült az idők folyamán. Viszont a második világháborút követő években, a nagyon kevés visszatérő zsidó lakos kivándorlása miatt, gyakorlatilag elveszítette rendeltetését, s Zenta város Községi Népbizottsága az 1962. június 25-i határozatával a zentai zsidó temetőt használaton kívül helyezte, és új sírhelyek megnyitását sem engedélyezte. (A *temetkezésről és a temetőkről Zenta község területén*, 3. szakasz utolsó bekezdése, Szabadkai Járás Hivatalos Lapja, 26/1962.)

A II. világháború után a folyamatos kivándorlás, elköltözés stb. ellenére a helyi

zsidó hitközség kitartott egy darabig, de a háború következményeinek, illetve az utána beindult negatív folyamatoknak már nem tudott ellenállni, s megszűnt (jelenleg a Vajdaságban öt zsidó egyházközség működik: Szabadkán, Zomborban, Újvidéken, Kikindán és Zrenjaninban).

Az egykori helyi zsidó vallási objektumok közül mára csak a temető maradt meg háborítatlan állapotában az utókornak, az egykoron számos és befolyásos zentai zsidó közösség mementójaként. ♦

Irodalom

Ilf, Hermann István: A pápai temetők története. Pápa, 1995.
Ivanković, Mladenka: Jevrejska zajednica – a világhálón közzétette: Centar za očuvanje istine o Holokaustu, 10.02.2013. Beograd
Kuburić, Zorica: Verske zajednice u Srbiji i verska distanca. Novi Sad, 2010, CEIR.
Pejin Attila: A zentai zsidóság története. Újvidék, 2003, Forum.
Šosberger, Pavle: Sinagoge u Vojvodini. Novi Sad, 1998, Prometej.
Šosberger, Pavle: Jevreji u Vojvodini. Novi Sad, 1998, Prometej.
Tari László: Zsidó vallási intézmények Zentán a 18. század végén és a 19. században (kézirat)

Források

Történelmi Levéltár Zenta (TLZ), F: 121 Zenta város Községi Népbizottsága és Végrehajtó Bizottsága üléseinek jegyzőkönyvei 1950–1957 TLZ, F: Szerb Vajdaság és Temesi bánság, iratok (1850–1855) TLZ, F: 127 A zentai Járási bíróság iratai
A zentai zsidó temető digitális adatbázisa: O-JWBR SERB-2780_replace
Tari László: Fényképgyűjtemény

Holokauszt 70

Negyela László Márk, Szabadka

Kronológia

Január 27-én, a Holokauszt áldozatainak emléknapján az újvidéki zsidótemetőben tartott alkalmi megemlékezést a helyi zsidó hitközség és a városi önkormányzat. Siniša Sević, az Újvidéki KKT elnöke beszédében kiemelte, hogy a város lakói ápolják az antifasista hagyományokat, és azon lesznek, hogy tovább építsék az egymás közti viszonyokat. Ugyanezen a napon Óbecsén is megemlékezést volt. Ott Isac Asiel szerbiai főrabbi arra hívta fel a figyelmet, hogy „A világ egy nagy aréna, nem megfigyelők, hanem résztvevők vagyunk benne. Ha ezt elfeledjük, abban a pillanatban az emberségünk kialudhat”. Magyarországon Áder János államfő kérésének eleget téve 70 másodperces néma megemlékezéssel emlékeztek az elhurcolt honfitársakra. A kezdeményezéshez a kereskedelmi televíziók is csatlakoztak. Ugyancsak januárban került bemutatásra a Magyar hadviselt zsidók aranyalbumának reprint kiadása is.

A Milkó Izidor Vajdasági Zsidó Kulturális Intézet szervezésében márciustól júniusig több száz, szabadkai és környékbeli általános- és középiskolás vett részt rendhagyó történelemórán, melynek helyszíne a szabadkai zsinagóga volt. A résztvevők a szabadkai zsidóság történetével, a szabadkai zsinagógával és a judaizmus alapjaival is megismerkedtek.

Mint azt már 2013-ban végén tudni lehetett, a Holokauszt Emlékéhez kapcsolódóan több zsinagóga, így a budapesti Rumbach utcai, a debreceni, a karcagi és a

szabadkai is magyar állami pénzekből újulhat meg. Ezt a hírt erősítette meg Orbán Viktor miniszterelnök márciusban, amikor szabadkai látogatása alkalmával találkozott a zsidó közösség elöljáróságával.

Április 4-én Szabadkára gördült be az Élet Menete Alapítvány (Budapest) vagonkiállítása. Maglai Jenő, Szabadka polgármestere alkalmi beszédében kiemelte, hogy a mai Szabadkának hiányzik az a patrióta gazdasági és kulturális teljesítmény, mellyel a zsidó közösség gyarapította a várost.

A mintegy 4000 szabadkai zsidó deportálása a német táborokba az egyik legnagyobb tragédia Szabadka történelmében, amelynek következményeit ma is érezzük – mondta előadásában dr. Dévavári Zoltán, azon az április konferencián, melyet a szabadkai Zsidó Hitközség szervezett. A Holokauszt 70. évfordulója kapcsán megrendezett tanácskozásnak a szabadkai Városháza adott otthont, az előadók között volt Pejín Attila zentai- és Grlica Mirko szabadkai történész is.

Április 27-én a zentai zsidótemetőben volt megemlékezés, melynek keretében Pejín Attila történész tartott alkalmi vezetést. A megemlékezésen Ceglédi Rudolf, községi elnök kiemelte: „A történelmet mindannyian alakítjuk, a tetteinkkel és a cselekedeteinkkel. Nekünk a holokauszt

áldozataira való emlékezés és tiszteletadás jutott, valamint a főhajtás az ártatlanul, értelmetlenül elveszejtett emberek emléke előtt. Az idő kerekét sajnos már nem forgathatjuk vissza, de emlékezni tudunk, és erre taníthatjuk a gyermekeinket is.”

Május 16-án a szabadkai Városi Múzeumban nyílt meg a Mememto Geréb Klára című kiállítás, melynek kurátora dr. Ninkov K. Olga művészettörténész volt aki elmondta: „Abban az időben nagyon kevés nő volt a pályán, ezért is szeretném kiemelni mindenképpen ennek a kiállításnak a fontosságát, hogy egy nagyszerű és egyben az első szabadkai grafikai művésznő és iparművésznőről van szó.” A kiállítás azoknak a szabadkai művészeknek állít emléket, akiknek személyes kötődésük volt a SOÁ-hoz. A kiállítás gerincét a Geréb Klára életét és munkásságát bemutató anyag adja. Geréb Klára és családja a ma a múzeumnak otthont adó épületben élt és dolgozott, talán ennek köszönhető az a légkör, amit a tárlat ad. Az emlékkiállítás túl mindenképpen a Fenyves család késői hazatérését is jelenti. Közben az Egyesült Államokban Steven J. Fenyves, Geréb Klára fia jelentetett meg édesanyjáról egy angol nyelvű igényes monográfiát.

Mozdonyfűtő és zakatoló vonat hangjával kezdődött június elsején a topolyai megemlékezés, melynek szervezője a helyi Film-Múzeum Civil szervezet volt. Kókai Mernyák Melinda, Topolya Község elnöke az emlékezéssel járó tiszteletadás fontosságára hívta fel a figyelmet.

Június 10-én, a Pannon TV Rekontra c. műsorának vendégei dr. Dévavári Zoltán történész, Szabados Róbert szabadkai hitközségi elnök és Takács László szabadkai vezetőkonzul és Jankov Éva, az újvidéki Zsidó Hitközség tagja voltak. A műsor alcíme: Előítéletek, zsidók, magyarok, a zsidó holokauszt 70. évfordulója kapcsán. Szabados Róbert szerint a Holokausztról sok szó esik, de a tényekről nem beszéltek még. Dévavári problémásnak tartja a magyar és zsidó elkülönítést, hiszen az 1867-es emancipációs törvény bevett vallással nyilvánította a zsidó vallást. Ennek folyamánya, hogy a magyarországi zsidók a magyar nemzet tagjai. Dévavári kiemelte, hogy a magyarság nem akar szembenézni azzal a ténnyel, hogy 1944-ben a vajdasági magyar közösség egyes tagjai is bűnrészesek voltak. Szerinte nem jutott el a társadalom oda, hogy „nem más történt 1944-ben, mint egy nemzeti önpusztítás. Itt gyakorlatilag magyar emberek magyar embereket semmisítettek meg. Mindennek a mai napig igen komoly következményei vannak. Az a gazdasági veszteség, az a szellemi veszteség, amit Szabadka, a szabadkai magyar értelmiség és középosztály elszenvedett, az a kisebbségi létben, 44/45 után, egészen a mai napig, hatványozottan jelen van. És ezt mi nem tudtuk bepótolni”.

Június 16-án a szabadkai zsinagóga adott otthont a mártírmegemlékezésnek, melynek fő szónoka Nikowitz Oszkár, Magyarországi belgrádi nagykövete volt. A megemlékezés folytatásában, az esti órák-

ban kántorkoncertre került sor a szabadkai Városháza dísztermében.

Kishegyesen június 22-én, első alkalommal került sor holokauszt-megemlékezésre. Dr. Virág Gábor helytörténész az egykori kishegyesi zsidó közösség rövid történetét ismertette. A megemlékezést követően a helyi könyvtárban a Kishegyes zsidó közössége a néprajzos szemével címmel nyílt meg dr. Szőke Anna alkalmi kiállítása.

Klein Rudolf, szabadkai születésű művészettörténész két évtizedes munkáját öleli fel az a kiállítás, amely Magyarország zsinagógáit mutatja be az 1782-1944 közötti periódusban. A kiállítás alapkonceptióját a kutatást bemutató könyv előzte meg. Noha a kiállítás nem a holokauszt tematikájára készült, mégis, akaratlanul olyan funkcióvesztett zsinagógák sokaságát mutatja be, melyek jobb esetben kulturális intézményeknek, kiállító- és hangversenytermeknek adnak otthont, de gyakran, romos, elhagyott állapotban hirdetik az egykori, dicsőbb múltat. A kiállításnak szeptemberben a Szabadkai Városi Múzeum adott otthont.

A Zentai Városi Múzeum szervezésében szeptember 26-án filmklub indult, melynek célja olyan filmek vetítése, melyek a Holokauszthoz kötődnek.

Kvázi Historia domus

A Holokauszt-emlékvéhez nem kötődik, de februárban ismeretlen tettesek ismét megrongálták a szabadkai zsidótemető sírjait. Most a Hartmann család és nevesebb szabadkaiak sírhelye esett a vandálok áldozatául. Áprilisban az újvidéki Zsidó Hitközség hívta fel a figyelmet egy, az Újvidéki központjában sétáló fiatalemberre, akinek trikóján horogkereszt volt. E két esetet leszámítva nem történt komolyabb incidens. Március végére Ipa pályázat keretén belül elkészült a szabadkai zsinagóga

keleti homlokzatának felújítása, augusztusban a helyreállított nyugati homlokzat is elkészült. A munkálatok nem zavarták a több mint 10.000 látogatót: a múlt évhez hasonlóan az idén is turisták és diákok is rendszeresen felkeresték az épületet. 2014-ben több alkalommal volt A zsidó Szabadka tematikus túra Szabadka belvárosában és a zsidótemetőben is. Szeptember 11-én Presser Gábor és barátai adtak teltházas koncertet a szabadkai nagyzsínagógában.

Soá (האוישה) héber szó, eredeti jelentése: csapás, veszedelem, pusztulás, ma leggyakrabban a holokauszt szinonimájaként használják. A holokauszt a náci Németország által kontrollált területeken a második világháború alatt végrehajtott, a nemzeti szocialista német kormány által eltervezett és irányított népirtás, amelynek körülbelül hatmillió európai zsidó esett áldozatul. ♦

Az idén húsz éve, 1994-ben leplezték le Szabadka első holokauszt-emlékművét. A közép-európai szocialista államokban nem volt szerencsés zsidó áldozatokról és holokausztról beszélni. Volt helyette a fasizmus áldozatai kifejezés, ami a valóságban a nácizmus áldozatait próbálta egységbe venni. 1994-ben Szabadka állította az emlékművet, míg más városokban a zsidó közösségek. Szabadka akkor le merte írni, hogy azon polgártársak emlékére állít emléket, akikkel együtt éltek és építették Szabadkát. Polgártársak és együtt. A posztkommunista utódállamok egyik városa azóta sem ért fel Szabadkához. A képek forrása: MILKO

Az '56-os menekülttáborról Écskán

Az 1956-os forradalom emléke Muzslyán

Palatinus Aranka, Muzslya

Az '56-os forradalom és szabadságharc legyen mindannyiunk számára örök erőforrás, mely szüntelen új erőt ad a további küzdelemhez! Múltunkban a jövő! 2006-ban, ezzel a gondolattal, kutattam és készítettem maradandó emléket az 1956-os magyar forradalom és szabadságharc 50. évfordulója alkalmából. Írásaim a Létünk társadalmi, tudományos, kulturális folyóirat 2006/3. számában megjelentek, majd egy bővített különnyomat jelent meg: *Muzslya, 1956* címmel. Az egyik munkám címe: *A forradalom hozta össze őket*, ami az '56-os bánáti szerelmekről, házasságokról, keresztelőkéről szól az écskai befogadótábor kapcsán, és a Zrenjanin hetilap '56-os írásairól, amelyekből látszik, miként tájékoztatta ez az újság a bánáti közvéleményt a magyarországi népfelkeléssel kapcsolatban. A tudósítások szerb nyelven jelentek meg, amelyeket magyar nyelvre fordítottam le. Az eseményekről 1956. október 20. – 1957. április 6. között meglehetősen szűkszavúan cikkezett ez a hetilap, összesen 12 alkalommal. Az írásaimmal a magyar forradalomnak és szabadságharcnak a magam módján akartam emléket állítani, de ugyan akkor azoknak a muzslyaiaknak is, akik a nehéz időkben önzetlenül vállalták a menekültek megsegítését. A nyitottság jellemezte őket. A nemzethez tartozást, nemcsak szavakban, hanem cselekedetekben bizonyították. Még napjainkban is elérzékenyülten, könnyes szemmel emlékeznek a megtörténtekekre.

Az idő múlásával mind kevesebb szemtanúja van az 1956-os magyar forradalom alatti és utáni történéseknek. Kutatásaim során derült ki, hogy az 1956-os eseményekre a muzslyaiak jól emlékeznek. Egy specifikus '56-os élményük volt. Nemcsak találkoztak a menekültekkel, hanem felkarolták, befogadták őket, és megosztották velük mindazt, amiük volt. Habár akkor még, a kötelező beszolgáltatások utáni években, ők maguk is elég nehéz helyzetben éltek. Lesöpörték a padlásokat, meghurcolták a gazdákat, a jobb minőségű földeket elvették. A megpróbáltatások összekovácsolták az embereket. Magyar segítette a magyart.

Az écskai tábor

Életre szóló barátságok születtek, életre szóló szerelmek, komaságok és keresztkomaságok. Sorsok fonódtak egybe.

Muzslya 1956–1957-ben 5485 lelket számláló magyarlakta falu volt. Tözsomszédságában, a szőlőskerteken keresztül, mindössze két kilométerre volt a befogadótábor az écskai határban. (A Jugoszláv hatóság nem adott letelepedési, hanem csak ideiglenes tartózkodási engedélyt a menekülteknek. A Magyarországról menekültek sem kívánták azt, hanem a jobb megélhetés reményében szándékoztak tovább menni nyugatra, vagy más világtájakra.) Az adatközlők elmondása alapján (mivel pontos adatokra nem leltem) kb. 500 menekült nyert elhelyezést. A katonai épületegyüttes a második világháború végén olasz hadifoglyok tábora volt. Néhány évig üresen állt, majd ismét használatba vették, oda irányították a Magyarországról érkező menekülteket, illetve egy részét azoknak, akik Szerbia egyes üdülőközpontjaiban voltak ideiglenesen elhelyezve. A tábor addig működött, amíg az utolsó menekült is továbbutazhatott. A tábor megszűnésével az épületekben néhány évig mezőgazdasági szakközépiskola működött, majd a hadsereg vette birtokába. Napjainkban üresen áll.

Az écskai tábornak házirendje volt, de a táborlakók a környéken szabadon jártak-keltek. Többek között eljártak Muzslyára,

Nagybecskerekre, Lukácsfalvára, ahol szeretettel fogadták őket. Együtt éreztek velük, s igyekeztek enyhíteni nehéz sorsukon.

Írásom egy része a visszaemlékezéseken alapszik. Negyvenhat adatközlőm volt, olyan személyek, akik közvetlenül kapcsolatba kerültek a menekültekkel. Az egyik adatközlőm pedig Budapesten vett részt a forradalmi eseményekben. Ötven fényképet válogattam össze a több száz közül, amelyeket ma is féltve őriznek a muzslyai családi fotóalbumokban. 2006-ban, a muzslyai megemlékezésen – könyvbemutatón az ötven fényképből készült két pannót láthatták. A könyvem és a pannókat Budapesten a Magyarok Világ Szövetségének Házában is bemutatam.

A menekültek többsége egy év elteltével Nyugatra vagy a tengerentúlra került, kevesen tértek vissza hazájukba, de a kapcsolatok tovább éltek, a levelek jöttek-mentek. A bálókban, a futballmérkőzéseken meg a különféle rendezvényeken a fiatalok együtt szórakoztak, örültek egymásnak.

A családi házunk alig másfél kilométerre volt a befogadótábortól, az úgynevezett Parton. A menekültek a Bega folyó mellett és a szőlőskerteken keresztül jöttek Muzslyára. A bátyám, Samu Mihály (1938), abban az időben még legényember volt, egy nagybecskereki borbélyműhelyben dolgozott. Hétféteken, szombaton

Az écskai veteményeskert, ahol a táborlakók munkát vállalhattak

és vasárnap odahaza nyírt és borotvált. A muzslyai kocsmákban a bálók alkalmával sok menekülttel ismerkedett össze, és díjtalanul megnyírta, megborotválta őket. Néhányan a családom vendégszeretét is élvezték. A jánoshalmi Miskolczi Mihállyal a nagybecskereki kórházban barátkozott össze. Mihálynak sikerült kijutnia Franciaországba. Leveleztek egymással. Azt írta, jól fölhalálta magát. Az 1960-as évek közepén egyszer ellátogatott Muzslyára. Magyarországra akkor még nem mehetett. A bátyám elvitte a jugoszláv–magyar határra, és ott találkozott testvérével és a szüleivel. Az idők múltával, levelezésük megszűnt.

Kutatásom másik alapja a hivatalos dokumentumok, főképpen a születési, a házassági anyakönyvi bejegyzések, valamint a megkeresztelték anyakönyvi bejegyzéseinek felkutatása volt. Íme két házassági bejegyzés, amely a muzslyai anyakönyvi hivatalban a házassági anyakönyvbe van beírva:

1959. március 28-án, a 15/1959 sor-szám alatt: vőlegény KODBA OTTÓ munkás, Hercegszántón született 1940. július 21-én, magyar állampolgár, menyasszony: HUNKA VILMA háziasszony, Nagybecskereken született 1941. február 1-jén, muzslyai lakos. A két fiatal a bálban ismerkedett meg, egy szempillantás alatt megszerették egymást. A házasságkötésről fényképek készültek. Ottót, fivérét: Zoltánt és édesapjukat Budapesten érte a forradalom. Így szemtanúkká és résztvevőkké lettek. Az édesapa mesteremberként ott dolgozott, és fiát a műszaki szakközépiskolába íratta. Ottó a forradalom ideje alatt még kiskorú volt, és könnyebben meg tudta szerezni a házasságkötéshez szükséges okiratokat. Öt

hónapot vett igénybe a szükséges papírok rendezése. 1959. március 20-i keltezéssel értesítette ki a rendőrség a muzslyai helyi irodát, hogy a házasságkötésnek nincs akadálya.

1961. szeptember 23-án a 44/1961 sor-szám alatt: vőlegény: KODBA ZOLTÁN villanyszerelő, Hercegszántón született 1937. december 28-án, magyar állampolgár, menyasszony: MIKLÓS ERZSÉBET háziasszony, Muzslyán született 1940. november 17-én, muzslyai lakos. Zoltánt a forradalom Budapesten érte, villanyszerelőként ott dolgozott. Menekülés közben a két fivér elszakadt egymástól. Zoltán 1957 tavaszán a Vöröske-reszt által Fehértemplomon találta meg és hozatta az écskai befogadóközpontba öccsét. A házasságkötéshez szükséges iratok beszerzése körülményes és időigényes volt. A szükséges dokumentumokra majd két évig kellett várnia. A két testvér 1959. március 28-án, egyszerre ülte meg lakodalmát. A polgári házasságkötés pedig különböző időpontokban történt. Kodba Ottó és Vilma, kisfiukkal 1964-ben visszaköltözött Hercegszántóra, majd hamarosan Baján telepedtek le. Baján kerestem fel őket, és ott mondták el életútjukat. Ottó elmondta még, hogy Attila fivére a feleségével Németországba disszidált. Márta húga családjával Baján él. Zoliéknak négy gyermekük született. Zoli soha nem tért vissza Magyarországra, még útlevelet sem csináltatott. 2003-ban halt meg Lázárföldön.

Az écskai anyakönyvi hivatal bejegyzései arról tanúskodnak, hogy az écskai táborban 63 menekült-pár kötött házasságot. Házasságot egyszerre több pár kötött, és az écskai anyakönyvvezető kiment a

helyszínre. 1957. július 20-án 26 pár, július 30-án 14 pár, szeptember 9-én 1 pár, szeptember 10-én 16 pár, szeptember 12-én 1 pár, szeptember 24-én 1 pár, október 22-én 1 pár, október 28-án 1 pár, november 9-én 1 pár és november 16-án 1 pár. Az adatközlők elmondása alapján, ez részben azzal magyarázható, hogy a befogadó országok a családokat részesítették előnyben. A jóakarátú emberek a segítségükre siettek, így az écskai befogadótábor lakói eljutottak azokba az országokba, amelyeket kiválasztottak.

Külön elemeztem minden házasságkötésnél a házasulandók életkorát. A legidősebb vőlegény SZENTMIKLÓSSY GÉZA, textilmérnök, Budapesten született 1890. november 13-án, hatvanhét éves volt, amikor a táborban kötött házasságot. A legidősebb menyasszony pedig IZSÓ JOLÁN, művészeti rajzoló, Mátészalkán született 1910. november 6-án, ő negyvenhét éves a házasságkötés időpontjában. A többi házasságot kötött személyek életkora így alakult: tizenkilenc éves 3 személy, tizenkilenc 11, húsz éves 10, huszonegy 14, huszonkét éves 16, huszonhárom 8, huszonnégy 7, huszonöt 5, huszonhat 7, huszonhét 9, huszonnyolc 2, huszonkilenc 5, harminc éves 2, harmincegy 1, harmincnégy 2, harmincöt 2, harminchat 2, harminchét 1, harmincnégy 4, negyvenéves 2, negyvenhárom 1, negyvenöt 1, negyvennyolc 1, ötvenéves 1, és volt közöttük hat kiskorú menyasszony.

A házasságkötéseknél és a kereszteleseknél mintegy 500 családnév szerepel: vőlegény, menyasszony, a szülők, a komák, a keresztszülők nevei. Minden név egy-egy megszakított emberi sors, és egy új kezdet, tele megpróbáltatásokkal. Az anyakönyvekből minden adatot pontosan kiírtam annak reményében, hogy lesznek, akik majd rokonokra lelnek, vagy őseikre bukkannak e nevek között.

A dokumentumokban, a születési adatok alapján, 102 helységnévvel találkoztam: Budapest (30 személy született ott), Szeged (8), Pécs (6), Baja (10), Debrecen (2), Hercegszántó (4), Istensegits (3), Siklós (3), Gyála (4), Mátészalka (2), Jánoshalma (2), Nagybaracska (2), Egyházasharaszti (2), Vác (2), Abaújszántó (2), Nagybajom, Marcali, Balatonzamárdi, Vékény, Majorszentkirály, Diósvizsló, Nagykárló, Vásárosdombó, Kakucs, Szent Dénes, Madaras, Ráckeve, Kecskemét, Kiskunhalas, Kiskunfélegyháza és így tovább. Volt egy-két egzotikus születési hely is, pl. Klimes Ella ápolónő 1933. június 9-én a hollandiai Bruisumban

Kodba Ottó, 1964. májusában, családjával visszatért Bajára

született, Lienner Judit óvónő pedig 1937. augusztus 18-án Kairóban. Talán, ha még életben vannak, ők maguk tudnák elmondani születésük körülményeit.

A foglalkozások alapján megállapítható, hogy a menekültek értelmiségiek. Foglalkozásaik különbözőek: orvos, tanító, textilmérnök, agrármérnök, technikus (4), technikai rajzoló, geotechnikus, közgazdász, kereskedő, szemüvegkészítő, elektromechanikus, betűszedő, mozdonyvezető, szerszámkészítő, fűtő, naftafúró, kertész, traktorista, zenész, építész, pék, molnár, cipész, gumijavító, ács, hentes, fodrász (2), hegesztő (3), szabómester (2), kőműves (2), asztalos (2), varrónő (3), tisztviselő (7), könyvelő (3), öntő (5), lakatos (6), szobafestő (2), bányász (6), mechanikus (8), vegyész (2), gépíró (4), munkás (11), földműves (7), de volt közöttük: háziasszony (31), tanuló (5) és egyetemista (2) is.

A nagybecskereki Református Keresztény Egyházközségben két leánygyermeket kereszteltek, mindkettő Szerbiában született. Onnan hozták az édesapák gyermekeiket édesanyjukkal együtt az écskai befogadóközpontba, amikor a Vöröskereszt által megtalálták őket. A református lelkész a keresztelés alkalmával, a Presbitérium határozata alapján, akkori 2000–2000 dinárral ajándékozta meg a gyermekeket. A Szülöttek és megkereszteltek anyakönyvében (1957) az egyik bejegyzés: KIEZEL ARANKA ÉVA, született 1957. május 19., Vinja, Szerbia, megkeresztelve 1957. július 21. Szülők: Kiezel Antal róm. kat., Bajáról menekült villanyszerelő, Gégény Berta, református, magyar menekült. Tartózkodási helyük az écskai befogadóközpont. A keresztanya: Boros Antal, Magyar menekült, écskai tábor. A keresztanya: Bíró Aranka, református, muzslyai lakos. A bejegyzés nyomán, Szabó sz. Bíró Aran-

ka (1938), a keresztanya elevenítette fel emlékeit. Muzslyán az Ifjúsági Otthonban, a táncon ismerkedett meg a fiatal Kiezel házaspárral. Megsajnálta őket, és elhívta magukhoz. Tizennyolc éves nagylány volt, amikor vállalta a keresztanyaságot. Az édesanyja varrt babaholmit és keresztelőruhát. A keresztelő után vendégül látták a családot. Franciaországba költöztek. Még most is, ennyi év távlatából gyakran gondol rájuk, vajon hova sodorta őket az élet vihara, vajon rendeződött-e a sorsuk.

A másik keresztelési bejegyzés: VADÓCZ ÁGNES, született 1957. június 7., Kraljevo, Szerbia, megkeresztelve 1957. augusztus 11. Szülők: Vadócz János, Nagykárló, Nyíregyháza, szobafestő, róm. kat., magyar menekült, Rajt Ágnes, református, magyar menekült. Tartózkodási helyük az écskai menekülttábor. Keresztanya és -anyja: Kovács Antal szobafestő és neje, Bene Rozália, róm. katolikusok, muzslyai lakosok. Kovács Antal, mint magánvállalkozó, kívülről meszelte az écskai kastélyt, időnként titokban alkalmazta Vadócz Jánost, aki egy alkalommal közölte, Kraljevon rátalált feleségére és megszületett kislányára. Elment értük. Amikor visszatértek Écskára, elmondta keresztelési szándékukat. A Kovács család örömmel vállalta a komaságot. Attól kezdve szoros baráti kapcsolatban éltek, vasárnaponként egy asztalnál ebédeltek. A Vadócz család 1958-ban visszatért Nagykárlóra. A barátságuk és komaságuk megmaradt. Jöttek-mentek az ünnepi köszöntők, és látogatták egymást. A muzslyai Mária Szent Neve templomban tizenegy gyermeket tartottak a keresztvív alá.

Tietze Jenő nyugalmazott plébános így emlékezett vissza 1956-ra: „Az iskolában, a forradalom hallatára forrt a vérük. Szinte, futottunk volna Magyarországra, segíteni. Az osztály kettészakadt, és csak ez

volt a téma. Ki mellettük, ki ellenük. Mindenesetre, ha azt mondták volna gyertek, sokan rohantunk volna segíteni. 1957-ben leérettségiztem a Nagybecskereki Magyar Gimnáziumban. 1957 tavasza hozta meg a menekülteket Écskára. Bejártak a városba is, amikor kaptak kimenő engedélyt. Úgy ismerkedtem meg velük, hogy bent voltam a plébánián, és gyakran oda is jöttek be. A keresztleveleiket szedték össze. Egy alkalommal, bejött egy Pécsről jövő asszony, a nevét már nem tudnám megmondani, valamikor Titelen született, ismerték a nagymamámat, még anyámra is emlékezett. A keresztlevele itt volt Nagybecskereken. Ez az asszony családjával, gyakran a vendégünk volt. A szüleim Écskára biciklivel mentek ki, ráültették és behozták őket. Hutkai Miki barátommal gyakran kijártunk biciklivel Écskára

Nagy László, Écskán született 1957. október 21. Keresztszülők: Kocsis Pál és Mária, szülők: Nagy Samu és Éva, visszatértek Bonyhádra. „Emléklül Keresztmamának és Keresztapának Lacikától”. A családok kapcsolata napjainkban is él

a befogadótáborba. A kerítésnél elbeszélgettünk. Ha kimenőjük volt, magunkkal vittük a városba a barátokat. A fényképezőgép mindig ott lapult a táskánkban. Egy alkalommal, amikor nem jöhettek velünk a városba, ott álltunk és beszélgettünk az úton. Abban az időben, nem volt ilyen nagy forgalom. Az őr intett, elég volt, távozzunk. Mi nem értettük meg őt. Kissé odébb álltunk, és tovább beszélgettünk. Mindkettőnket behívott az első épületbe, az irodába. Nem értettük meg mit akar. Tulajdonképpen, azt kérdezte vannak-e irataink. Azt mondtuk, semmi. Erre kikutatták a zsebeink. Szeren-

cse a táskánk, amibe a fényképezőgép volt, a biciklin lógott, azt nem nézték meg. A rendőr megtalálta az igazolványomat, hát ez mi – kérdezte. Mondtam nem értettem. A barátomnak nem volt igazolványa, nála meg az volt a baj. Erre, mindketten kaptunk egy – egy pofont. Ez a rendőr, nem volt más, mint aki a kegyelemlakásban lakott a plébániától elvett épületrészben. Felvették az adataink és kérdezték bennünket, mit akarunk, minek járunk ide. Útravalónak, kaptunk még egy – egy pofont. Eljöttünk haza. Hamarosan barátaink is eltávoztak. Mi ezt a pofonokat úgy vettük, hogy mi is szenvedtünk valamit a Magyar szabadságharcért. Akikkel kapcsolatban voltunk, még egyszer – kétszer írtak Svédországból. Később megszűnt minden kapcsolat, hogy mi lett velük, nem tudom. Egy hozzánk hasonló korosztályú fiatalemberrel, akit Nagy Andrásnak hívtak legtöbbet társalogtunk. Hozzánk is eljártak, gyakori vendégeink voltak négyen – öten, akik Pécsről származtak.”

Đurić Varga Anna, nyugalmazott tanárnő emlékei: „A Nagybecskereki gimnáziumban tanítottam. Később megbeszéltem minden kapcsolatot, hogy mi lett velük, nem tudom. Egy hozzánk hasonló korosztályú fiatalemberrel, akit Nagy Andrásnak hívtak legtöbbet társalogtunk. Hozzánk is eljártak, gyakori vendégeink voltak négyen – öten, akik Pécsről származtak.”

Az écskai befogadótáborból gyakran jöttek Nagybecskerekre menekültek. A főutcán találkoztunk velük. Abban az időben, több helyen táncmulatság - táncdelutánok voltak, ahol lehetőség volt az ismerkedésre. Az osztályomból Bú Kornélia nagybecskereki lány, aki az első tanítványaim között volt - talált magának egy vőlegényt, aki Budapestről menekült. Amikor leérettségizett Belgiumba mentek, ott mindketten egyetemet végeztek, és orvosi diplomát szereztek. Onnan az Egyesült Államokban vándoroltak. Ma is ott élnek, három fiuk született. Hála Istennek jól megvannak. Sajnos, napjainkban a levelezés és a kapcsolat már teljesen megszűnt. Kornélia, Bú András papnak az unokatestvére.

1958 tavaszán, a diákjaimmal Ohridon voltunk kiránduláson. Ott még részükre működött a befogadó tábor. Találkoztunk és elbeszélgettünk. Éppen egy külön vonat indult velük Nyugatra. Közülük Belgiumba, Angliába, az Egyesült Államokba, és Ausztráliába települtek. Egy jobb megélhe-

tésre vágytak, és ott ahol letelepedtek jól is találták magukat. Ápolták magyarságukat.”

Kovács Juhász Rozália: „Nyolc éves lányka voltam. A két unokabátyámmal Ferivel és Pistával gyakran eljártunk az écskai befogadó táborba. A szőlőskerteken keresztül, a Bega töltésén mentünk. Nyári zápor után, nagy sár volt, az sem okozott gondot. Feri szerelmes volt egy Angéla nevű menekült lányba. Minden alkalommal vitünk ennivalót. A krumplicukor ott lapult a zsebünkben, a tűző naptól gyakran meg is olvadt. A kerítésen belül Angéla és szülei már lestek bennünket. Amikor a tábor házi-rendje megengedte, Angéla eljött Feriékhez. Muzslyán az udvarukban, még biciklizni is megtanította Angélát. Boldogok voltak. A két szerelmes fiatal megbeszélte, hogy összeházasodnak. Feri szülei lakodalomra készülődtek. Örömmel rohantunk a táborba. Meglepődünk. Lábaik a földbe gyökereztek. A kerítésnél senki sem várt rájuk. Megtudtuk, Angélaék tovább mentek. A szülők magukkal kényszerítették egyetlen lányukat, nem akarták itt hagyni. Mind hárman sírtunk. Szegény Feri bátyám magán kívül volt. Ha tudta volna merre mentek, biztosan utánuk rohant volna. Sokáig nem tudta elfeledni Angélát. Még napjainkban is elevenen él bennem ez a történet, és elrészélyülök, amikor erről beszélek.”

Kiss József (1925 – 2007), az écskai szövetkezetben előmunkásként dolgozott. Kilenc hold területen konyhakerti veteményeket termeltek. Rendszeresen bejárt a táborba, az árút vitte a konyhára. A menekültekkel jól összeismerkedett, többen eljártak hozzájuk. Az écskai kastély utcájában laktak, néhány száz méterre a tábortól. A házasságkötéseknél vállalta a komaságot. Azokon a menekülteken, akik dolgozni akartak a veteményes kertben, úgy segített, hogy a felesége nevét írta be azok helyett, s úgy már ki lehetett fizetni nekik a napszámot.

Szándékom az volt, hogy az írott szó nyomán maradandó emléket állítsak azoknak, akikben élt a szabadságvágy, akik nem tűrték a korlátokat, és szabadok akartak lenni. Utólagos köszönetet mondok a falumbelieknek, és minden névtelennek mindazért, amit fél évszázaddal ezelőtt tettek. Hiszen nemes tetteikkel ők is részesei voltak a magyar szabadságharcnak.

Maradandó emlékül álljon itt azok neve, akiket felkutattam, és szeretettel emlékeztek: Barát Péter (1933), Barát Papp Irén (1942), Budai Szarvák Ilonka (1932), Budai Kenderesi Erzsébet (1938), Budai Kovács Erzsébet (1940), Csikos Husztik Anna (1947),

Husztik János (1923), Csonti Tóth Ilona (1944), Đurić Erdei Piroška (1938), Đurić Varga Anna (1929), Földesi Gyula (1935), Hallai Ispánovity Magdolna (1953), Hunka Kónya Margit (1933), Juhász Bálint Mária (1931), Kalapis Halász Mária (1934), Karl Budai Irén (1938), Karl Miklós (1931), Kiss József (1925), Kiss Kónya Mária (1929), Kocsis Feisthammel Mária (1926) és Pál, Kocsobán Bodor Julianna (1943), Kodba Hunka Vilma (1941), Kodba Ottó (1940), Kovács Antal (1927), Kovács Bene Rozália (1928), Kun Szabó Julianna (1923), Kurtis Kodba Julianna, Labanc Papp Mária (1930), Lackó Révész Rozália (1943), Liptai Lackó Julianna (1935), Madarász Molnár Erzsébet (1938), Márton Mihály (1937), Nagy (Gergő) József (1929), Orbán János (1938), Palatinus János (1944), Rác István (1933), Rác János (1945), Repp Ferenc (1935), Révész Süli Erzsébet (1929), Samu Steigerwald Katalin (1941), Samu Ágnes (1915), Samu Mihály (1937), Simon Erdei Katalin (1933), Simon Ferenc (1929), Smit Ferenc (1943), Szabó Bíró Aranka (1938), Szarvák Ferenc (1937), Sziveri Bajusz (Kun Szabó) Margit (1941), Tápai Pozsga Piroška (1932) és János, Törköly Flórián (1929), Törköly Nagy Erzsébet (1933), Varga István (1927) és Erzsébet, Varga Kovács Katalin (1941), Tietze Jenő (1938).

Muzslyán, 2014. november 8-ától egy emléktábla is tanúsítja a jövő nemzedékeinek, a „dúlóutak szorgos népének” az emberségét, emberszeretetét azokban az embertelen időkben. ♦

2014. november 8-án leleplezett emléktábla (a szerző felvétele)

Sturc Béla centenáriuma

Czékus Géza, Szabadka

Az idősebb pedagógusok, főleg a tanítók és biológia tanárok személyesen is ismerhették dr. Sturc Béla biológust, főiskolai tanárt. Kiváló pedagógus, kutató, környezetvédő volt. Az idén lenne 100 éves, de 20 éve már nincs közöttünk. E két jeles dátum kapcsán emlékezünk meg a tanár úrról.

1914. szeptember 11-én született Bácskerteszen (Kupuszinán).¹ Szülei Sturc József kántortanító és Szájer Katalin voltak. A vörösmarti nagyszülőknél töltött nyaralások ideje alatt szerette meg a természetet: a Duna-partot, az erdőt, a rétet, a löszpart rejtelmes világát. Zomborban érettségizett, majd a zágrábi egyetem bölcsészettudományi karán biogeográfia szakra iratkozott. 1937-ben szerzett oklevelet. Előbb Varasdban tanított, majd Beranéba (Ivangrad - Crna Gora) került. Ottlétét a háború szakította meg. Hazakerülve 1941 szeptemberétől a zombori gimnáziumban kapott állást. A háború után előbb Szivácson dolgozott, később a szabadkai Magyar Nyelvű Vegyes Gimnázium megbízott igazgatójává nevezték ki. 1949-ben megvált ettől a tisztségétől és mint biológia szakos tanár működött tovább. A Tanítóképzőben 1952-ben kezdett dolgozni, ahol 1976-ig foglalkozott a leendő tanítókkal. A biológia mellett a természetismeret módszertanát is előadta. „Munkám legfőbb céljának azt tartottam, hogy önálló gondolkodásra és cselekvésre neveljem növendékeimet” - nyilatkozta egy alkalommal az Újvidéki Rádiónak.

Sturc tanár úr életébe 1976-ban jelentős fordulat következett be. A reformmal kapcsolatos tantervi változások következtében feleslegessé vált a tanítóképzőben (az egyetlen olyan tanár volt, aki doktorátussal rendelkezett!), új iskolába, a kétéves, egységes általános középiskolába (Šuvar-féle reform torzszüleménye volt) helyezték át. Hogy megaláztatása nagyobb legyen, nem is szaktanárként, hanem könyvtárosként alkalmazták... Ezért, kétévi vergődés után, 1978-ban, 38 évi szolgálattal, szárnyaszegetten, idő előtt nyugdíjba vonult.

Újjászületve, sok szabad idejében tovább folytatta pedagógiai és tudományos munkáját. A Pedagoška stvarnostban 17 tanulmányt jelentetett meg. Egyébként a publikálás nem állt tőle távol, mert aktív korában, a napi iskolai munka mellett tankönyveket írt, fordított, tudományos munkákat közölt. A harmadik osztályos természet és társadalom tankönyvet – *Szülőföldem élete* - (Győre Kornél volt a társszerző) a Vajdaságban használt

minden hivatalos nyelvre (5) lefordították. Több, mint 15 évig tanítottak belőle, ami ma már elképzelhetetlen!

Kutatásai során gazdag növénygyűjteményt (herbárium) állított össze, melyet 1988-ban a szabadkai múzeumnak ajándékozott. Az 594 fajt tartalmazó herbáriumban megtalálhatók vidékünk ritka, védett vagy már eltűnt növényfajtái. A tanár úr még oly korban kezdte el gyűjtő munkáját (1949), amikor vidékünk növényvilága sokkal változatosabb volt, azaz – mai szóhasználat - biodiverzitása sokkal gazdagabb volt. Ugyancsak a múzeumnak adományozta azt

a gyűjteményt, amely alapján doktori disszertációját írta. Utolsó nagy munkája, minden túlzás nélkül életműve, egy összefoglaló kép a Szabadkai-horgosi homokpuszta növényföldrajzáról.

Amíg tanított, társadalmi kötelezettségeket is vállalt. Tagja volt a tartományi oktatásügyi tanácsnak, a Tartományi Tankönyvkiadó szakbizottságának. Szerényen, csendesen dolgozott és alkotott a városnak, a városért, amelyben élt, és amely - a díj bevezetését követően - az első között részesítette 1962-ben októberi elismerésben. A megokolás szerint az oktató-nevelő munka módszereinek továbbfejlesztéséért, szakmai és tudományos munkáiért és a *Szülőföldem élete* című tankönyvéért. A köztársasági elnök aranykoszorús munká érdemrendjét is megkapta.

Korán kezdte tudományos kutató- és ismeretterjesztő tevékenységét. 1951 óta jelentek meg írásai a Népköztetés, a

Pedagoška stvarnost, a Školski život, a Nastava i vaspitanje, az Oktatás és Nevelés, a Létünk, a Priroda és a Pécsi Műszaki Szemle hasábjain. Összesen 72 cikket írt, ebből csak öt nem jelent meg nyomtatásban. Legtöbb (56) pedagógiai-módszertani tárgyú volt, tudományos kutatómunka kilenc, biológiai szakmunka pedig hét. Több mint tíz könyvet fordított magyarrá.

A közvélemény Sturc Bélát főleg tanárként ismerte, kevésbé tudós kutatóként. Pedig fiatalkora óta foglalkozott az élővilág, elsősorban a természetes növénytakaró kutatásával. Elévülhetetlen érdemei vannak a Vajdaság, Szerémség és Baranya, de főleg Szabadka és környéke flórájának feltárásában. Növényteni témát dolgozott fel doktori disszertációjában is.

A *Mit kell megtartanunk és megvédenünk Bácska északkeleti részének növénytakarójában?* című, 1973-ban közölt (Létünk) írása úttörő munka volt vidékünkön. Ebben ismertette először tudományos kutatásainak eredményeit. Már akkor felhívta a közvélemény figyelmét a természetvédelem fontosságára, arra, hogy egyes fajokat (életközösségeket) meg kell védeni, ha meg akarjuk menteni az utókor számára. Érdemes megemlíteni,

hogy az első természetvédelemmel kapcsolatos módszertani írása *Természetvédelem és szülőföld* címmel már 1953-ban napvilágot látott. Abban az időben országos viszonylatban is ritkaságszámban jelentek meg hasonló témájú munkák. Elévülhetetlen érdemei vannak abban, hogy megvédte a Szelevényt az autóúttól. Az akkor még csak tervezett autótú nyomvonalát dr. Sturc Béla javaslatára módosították, és így Észak-Bácska egyik kiemelten fontos tájvédelmi körzete nem esett az autótú áldozatául.

Florisztikai ismereteit egy összefoglaló műben, *A Szabadkai-horgosi homokpuszta természetes flóráképe és megőrzésének kérdései* című munkájában hagyta ránk. Sturc tanár úr szakmai tudásának, több évtizedes terepmunkájának a koronája ez a mű.

1994. november 25-én Szabadkán hunyt el. Nem élhette meg *A Szabadkai-horgosi homokpuszta természetes flórájának ökonombotamikai értékei* és a már említett *A Szabadkai-horgosi homokpuszta természetes flóráképe és megőrzésének kérdései* című munkáinak megjelenését (mindkettőt az Életjel adta ki 1995-ben, illetve 1997-ben). Tiszteletére és munkássága elismerése jeléül rendezett a szabadkai Városi Múzeum kiállítást (1995), amely bemutatta a tanár úr gazdag és termékeny pályafutását és páratlan értékű herbáriumát. Ezen a kiállításon volt látható Marija Karlović Gabrić festőművész néhány akvarellje is, amelyeket a Sturccal együtt megtett terepbejárások ihlettek. ♦

Jegyzet

¹ A család közlése alapján.

Kalapis Zoltán könyvében tévesen jelent meg születési dátuma, tehát nem szeptember 14-én, hanem 11-én született. (Kalapis Zoltán: Életrajzi kalauz, III., Újvidék, 2003. 147.)

Szabó József (1937–2014) emlékére

Kétezertizennégy szeptember 23-án hunyt el Topolyán Szabó József nyugalmazott újságíró és lektor (szöveggondozó), a helyi és bácskai múltkutatás serkentője, a helytörténészek lelkesítője, az ember, aki részt vett a Bácsország megalapításában, a topolyai Film-Múzeum Civilszervezet létrehozásában és a Vajdasági Magyar Helytörténeti Társaság útra indításában. Szilárd oszlopa volt a közösség irodalmi és kulturális életének. Halálával ismét kevesebben lettek az igazság íránt elkötelezett emberek.

Szabó Józsefet szeptember 24-én temették el Topolyán a Nyugati temetőben.

A család, az egykori munkatársak, a helytörténeti kutatók nevében Cservenák Pál helytörténész mondott búcsúbeszédet.

„Mindannyiunkat megrázott a hír, hogy elhunyt Szabó József, elhunyt az ember, akit úgy ismertünk mint a közösség egy örökmozgó szervezőjét és alkotóját, az egyenesség és a kitartás példaképét. Tudtuk róla, hogy az utóbbi években néhány komoly betegséggel küzdött, de halálát nehezen, vagy sehogy sem tudjuk elfogadni. Hiszen éppen ezekben az elmúlt napokban találkoztunk vele, mert Ő mindenütt jelen volt, ahol történt valami ebben a városban, beszélünk vele, tervezett, feladatokat vállalt, együttes célokat tűztünk ki. Jóska halálának hírére is úgy adták közre, hogy hozzá indultak megbeszélésre a Vajdasági Magyar Helytörténeti Társaságtól, melynek egyik megálmódója és alapító tagja volt, annak is egyik mozgató rugója lett, hogy nála megbeszéljék az újabb Évkönyv megjelentetésével kapcsolatos feladatokat. Őket már nem tudta fogadni. Sajnos már nem tudott megjelenni azon a megbeszélésen sem, amelyet a hét végére tervezett a helyi Film-Múzeum Civilszervezet, amelynek alapító tagja volt és meghatározó egyénisége.

Szabó József 1961-ben került Topolyára újságíróként, és mint az akkori Magyar Szó íte- ni munkatársa a jelleméből fakadó egyenes-

séggel írta írásait, ami nem minden esetben nyerte el a hatalmi körök vezetői egyikének-másikának tetszését. Többször gátolták a munkájában, nyomást gyakoroltak rá, meg- törni nem tudták. Ő megmaradt annak, ami volt – egyenes, igaz embernek. Újságíróként és lektorként dolgozott Topolyán, Újvidéken, ismét Topolyán, majd Szabadkán, de meg- maradt topolyai lakosnak, itt alapított csa- ládot, itt voltak a gyermekei, a fia és a lánya. Ebben a városban élte le életének a nagyobbik részét, itt vett részt a helyi művelődési és iro- dalmi életben, végigkísérte a környéken folyó régészeti ásásokat, a város helytörténetével foglalkozó kutatásokat, a képzőművészeti éle- tet, lektorálta az újságokat, a kiadványokat, a könyvek kéziratát, segítette a szerzőket, tanácsokkal látta el őket, minden megmoz- dulásban részt vett, aminek bármi köze is volt a város történetéhez, a hagyományápoláshoz, az értékmegőrzéshez, filmezett, maga is pub- likált helytörténeti írásokat.

A sohasem hivalkodó, szerény és becsü- letes ember letette kézjegyet ebben a közös- ségben. Sokat, teljes önmagát adta ennek a városnak. Mi sokan úgy véljük, hogy többet, sokkal többet adott annál, amit valaha is cse- rébe kapott.

Egy kortárs amerikai író, Michelle Morah írta le az elhalálozás kapcsán: »Amikor meg- halunk, nem az marad utánunk, amit a sír- emlékünkre visznek, hanem az amit mások életébe szövődött.«

Jóska lénye az életünkbe szövődött. Nem ment el örökre! Velünk marad, ha fizikailag nem is lesz velünk, mint eddig, ha már nem is telefonálhatunk neki, nem találkozhatunk vele a rendezvényeken és a különböző meg- beszéléseken, akkor is velünk lesz, mert gon- dolunk rá. Emlékét tiszteljük...»

Cservenák Pál

Monográfia a Bánság középkori várairól

Dumitru Țeicu: Cetăți medievale din Banat/Medieval Fortifications in Banat. Timișoara, 2009, 158 oldal

Dumitru Țeicu régész a rescabányai múzeum (Muzeul Banatului Montan, Recița) igazgatója. Fő kutatási területe a Bánság középkori története és régészete. Számos tanulmányban és önálló kötetben foglalkozott a régió történeti földrajzával, középkori leleteivel, egyházi és várépítészetével. A román és angol nyelvű monográfia ez utóbbi témával foglalkozik. A kötet egy sorozat része, amely a Bánság különböző középkori régészeti emlékeivel foglalkozik. A kutatást és a kötet megjelenését az Európai Unió támogatta a „Programului de vecinătate România-Serbia 2004-2006/The Program of Vicinity Romania-Serbia 2004-2006” program keretén belül. Ebben a művében a szerző a valamikori Krassó, Szörény, Temes, Keve és Torontál vármegyék területén épült 12-16. századi várakat ismerteti és elemzi.

A kötet bevezetőjében (Contribuții la geografia istorică a Banatului medieval/Contributions to historical geography of medieval Banat) a szerző röviden vázolja a munka célkitűzéseit, megírásának előzményeit és körülményeit. A kötet négy nagy fejezetre tagolódik.

Az első fejezetben (Sources and historiography/Izvoarele și istoriografia problemei) egy kutatástörténeti áttekintés kap helyet, amely vázolja a bánsági várakkal foglalkozó korábbi történeti és régészeti kutatásokat. A 19. századi történeti munkák közül elsősorban Pesty Frigyes, Ortway Tivadar és Böhm Lénárd kutatásait használta fel. A 20. századiak közül Engel Pál és Fügedi Erik munkásságát tartja jelentősnek a téma szempontjából, és kettejük szempontrendszerét vette át a várak szerepének és funkciójának vizsgálatánál. A 20. század eleji régészeti kutatások kapcsán Milleker Bódog munkásságát emeli ki. A Romániához csatolt területen a régé-

szeti kutatások az 1970-es években kezdődtek meg, amikor is több középkori várban végeztek ásátásokat: Illyéd/Ilidia, Mehádia/Mehadia, Lászlóvára/Coronini (Ștefan Matei, 1972), Szinice/Svinița (1970, 1979); Zsidóvár/Jdioara (1973-1975), Galadna/Gladna Română, Facsád/Făget (Radu Popa és csapata, 1986-1988) stb. A Szerbiához csatolt Nyugat-Bánságban csak az 1990-es években kezdődtek el ilyen jellegű feltárások: Galád/Galad (Beodra/Novo Miloševo mellett; Milorad Girić és Versec/Vršac (Marin Brmbolić, 1998-2000). A szerző a munkájához két török kori forrást (Silahdar Findiklili Mehmed Aga és Evlia Cselebi munkáit), valamint több 17-18. századi osztrák térképet és váralaprajzot is felhasznált. A kutatástörténeti áttekintés nem teljes, a nyugat-bánsági középkori várak kutatása kapcsán a szerző nem említi pl. Szentkláray Jenő (a becskerekai vár feltárása, 1885), Schmidt Rudolf (a délföldi várak történeti kutatása, 1939) vagy Aleksandar Deroko (Szerbia, Crna Gora, Macedónia és a Vajdaság középkori várainak katasztere, 1950) munkásságát.

A második fejezet (Turnuri locuință din Banat/Dwelling-towers in Banat) a Bánság területén található hat középkori lakótornyot mutatja be:

Csák/Ciacova (RO – Temes m.),

Illyéd/Ilidia (Szakalár/Socolari; RO – Krassó-Szörény m.),

Mehádia/Mehadia (RO – Krassó-Szörény m.),

Sebesrom/Turnu Ruieni (RO – Krassó-Szörény m.),

Szinice/Svinița (RO – Mehedinți m.),

Versec/Vršac (Érsomlyó; SRB – Dél-bánsági k.).

A lakótorny terminológiájáról (dwelling tower/donjon/turnuri locuință) való rövid értekezés után, minden egyes épület esetében röviden ismerteti az építészeti és a történeti adatokat (ez utóbbiakat a korábbi történeti földrajzi munkákra alapozva: Pesty Frigyes, Csánki Dezső, Györffy György stb.), illetve ha volt régészeti feltárás a lelőhelyen, akkor nagy vonalakban annak az eredményeit is. A lakótornyok megjelenését ezen a vidéken a 12. századra helyezi, és legkorábbi példájának az illyédi lakótornyot tartja. Okleveles adatokra alapozva, a lakótornyok széleskörű elterjedését Erdély és Bánság területén a 13. század végére teszi. A szerző szerint ezeknek az építményeknek a kivitelezésében az egyházi építészeti erőteljes hatásai mutathatók ki.

A harmadik fejezetben (Fortificații medievale din Banat secolele XIII-XVI/Medieval Fortifications from Banat from the 13th-16th centuries) lelőhelykataszterszerűen a 13. és a 16. század között épült várak szerepelnek.

Alsópozsgás/Bojejeana (RO – Krassó-Szörény m.), Becse/Becej (Törökbecse/Novi Becej; SRB – Közép-bánsági k.), Borzafő, Cheri, Cuiești (Boksánbánya/Bocșa; RO – Krassó-Szörény m.), Drenkova/Drencova (RO – Krassó-Szörény m.), Dunadombó/Dubovac (SRB – Dél-bánsági k.), Érsomlyó (Versec/Vršac; SRB – Dél-bánsági k.), Facsád/Făget (RO – Temes m.), Galád/Galad (Beodra/Novo Miloševo; SRB – Közép-bánsági k.), Halmas/Almăj (RO – Krassó-Szörény m.), Haram (Palánk/Stara Palanka; SRB – Dél-bánsági k.), Illyéd/Ilidia (Szakalár/Socolari; RO – Krassó-Szörény m.), Jobbágy/Jobag, Karánsebes/Caransebeș-Sebeș (RO – Krassó-Szörény m.), Kevevára/Kovin (SRB – Dél-bánsági k.), Krassóhódos/Hodoș (RO – Temes m.), Krassóvár/Caraș(ova) (RO – Krassó-Szörény m.), Liborásdia/Liborajdea (RO – Krassó-

Szörény m.), Lipa/Lipova, Lugos/Lugoj (RO – Temes m.), Macedónia/Macedonia (RO – Temes m.), Mehádia/Mehadia (RO – Krassó-Szörény m.), Mezősomlyó/Şemlacu Mare (RO – Temes m.), Obád/Obad (RO – Temes m.), Orsova/Orşova (RO – Mehedinţi m.), Peth, Sarád/Sarad (RO – Temes m.), Stanilowcz, Szinice/Sviniţa (RO – Mehedinţi m.), Szentlászlóvára/Coronini (RO – Temes m.), Széphely/Jebel (RO – Temes m.), Tárnokszentgyörgy/Sângeorge (RO, Temes m.), Temesrékas/Recaş, (RO – Temes megye), Temesvár/Timişoara (RO – Temes m.), Thornista, Zsidóvár/Jdioara (RO – Temes m.).

A szerző nem csoportosította a várakat, azok ábécé sorrendben követik egymást. Feldolgozta mind az ismert, mind pedig a még nem azonosított elhelyezkedésű várakat. Hasonlóan az előző fejezethez, itt is vázlatosan ismertette az építészeti jellegzetességeket, a történeti, esetleg térképészeti adatokat, valamint, amennyiben voltak régészeti ásatások, azok eredményeit. Összesen 37 vár szerepel ebben a fejezetben, ebből 6 található a Bánságnak Szerbiához csatolt részén. A kataszter nem teljes, pl. Nyugat-Bánság területéről nem szerepel benne Becskerek vára.

Az utolsó fejezetben a szerző a bánsági középkori várak problematikájáról értekezik (Probleme ale cetăţilor medievale din Banat/Problems of Medieval Fortresses in Banat). Kiemeli a földrajzi régió fontosságát a középkori Magyar Királyság határvédelmében. A régió várépítészetének három nagy korszakát különíti el. Az Árpád-kori várépítéssel kapcsolatban szerinte nagy jelentősége volt a Duna menti római erődök felújításának és újbóli használatba vételének (Szörényvár/Turnu Severin, Orsova/Orşova, Haram/Stara Palanka, Kevevára/Kovin). A 14. század elejétől egy új időszak kezdődik, amit számos várnak az okleveles adatokban való feltűnése jelez (Zsidóvár/Jdioara, Karánsebes/Caransebeş-Sebeş, Illyéd/Ilidia, Becse/Becej stb.). Ezen a területen az utolsó nagy várépítési hullám egy évszázaddal később, a 15. század elején, Zsigmond király uralkodása idején történt, amikor a török elleni védekezésül elkezdték kiépíteni a végvárrendszert a Duna mentén (Liborásdia/Liborajdea, Peth, Drenkova/

Drencova, Stanilowcz stb.). A vizsgált várak nagyarányú pusztulása a török kor után következett be.

A kötetben 44 fekete-fehér képtábla és 40 színes, a szerző által készített fotó kapott helyet. A végén öt oldal terjedelmű irodalomjegyzék, valamint a képek forrásai szerepelnek (sajnos hiányosan).

Ami nehezen használhatóvá teszi a könyvet az az, hogy mind a helynevek, mind pedig a család és személynevek csak románul, vagy a nyugat-bánsági települések esetében szerbül szerepelnek. Emellett hiányzik egy összesítő térkép a kötetben szereplő várakról. A hiányságok ellenére azonban a kötet számos fontos adatot tartalmaz a Bánság közepkori erődített helyeiről.

Berta Adrián

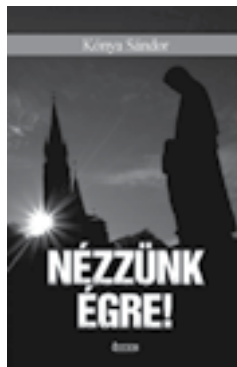
Nézzünk égre!

Csóka egyház- és népzenei anyanyelvén

Kónya Sándor újabb népének-gyűjteményének ismertetése

Kodály Zoltán és Szabolcsi Bence zenetudósok munkássága világított rá arra, hogy a szakrális népénkhagyományt a népzene szerves részének kell tekintenünk, elsősorban több stílusréteget felölelő történeti forrásai, beszédszerű előadásmódja és főként területenként, azon belül falvanként – sok helyt még ma is élő – szöveg- és dallamvariánsai miatt.

Kónya Sándor először a *Harmatozatok, egek!* című (kiadta: Thurzó Lajos Közművelődési Központ, Zenta) terjedelmes könyvében, 2004-ben tett közkinccsé Észak-Bánság hagyományából 237 népéneket. A *Nézzünk égre!* című, 2014 nyarán napvilágot látott, szép kiállítás, összesen 195 oldalt számláló kötetében elsősorban szülőfaluja, a szintén bánáti, a Tisza bal partján, Zentával átellenben található Csóka (Torontál vármegye) népénekeiből tár a szerző az éneklő

vagy elmélkedő olvasó elé 106 népéneket. Az énekek kottái a zenetudomány által megkívánt G-záráhanggal találhatók a kiadványban, amelyekhez teljes szövegváltozatot olvashatunk. A saját, helyi szöveg- és dallamváltozatoknak – vélhetően az utolsó pillanatban történt, ezért is felbecsülhetetlen értékű – pontos megörökítése mellett nagy érdeme a gyűjteménynek, hogy az énekek megszólalási alkalmait, azok sajátosan népi szertartásrendjét is bemutatja, amelynek segítségével a jövő nemzedék számára teljes és eredeti formában megőrizhető Csóka hívő közösségének tiszteletre méltó és lélekemelő vallási szokásai. A Dél-Alföld kincsenek számító, jellegzetes ö-ző nyelvjárást is jelöli e lélekkel írt könyv szerzője.

A kiadvány zenei szempontból legősibb és legértékesebb tételei a gregorián eredetű, szext, egy esetben szeptim hangterjedelmű, népi recitativ (zsoltárdallamból alakult, énekelt beszéd) dallamon énekelt, idővel strófás szerkezetűvé alakult litániák, amelyek az Öt Seb olvasó dallamai, annak nagybőjti és keresztúthoz kapcsolódó végzésekor hangzanak el.

A karácsonyi ünnepkör bensőséges légkörét idézi a Bálint Sándor néprajztudós-művelődéstörténész (1904–1980) által Szegeden gyűjtött *Kirje, Kirje, Kisdedcske...* kezdetű betlehemi altatódal bácskai, bánáti és szerémségi változatainak kottás kiadása 19 tételben. A könyv e fejezetéhez gyűjtési térkép és szakszerű népzenei elemzést nyújtó táblázat tartozik. Mókás, igazán népi pásztorénekek közül kaphat az olvasó egy csokorra valót. Közülük legősibb a *Dicséretes a gyermek, ki e nap született...* kezdetű ének (75. oldal), amely szövegében és dallamában a 16. századra vezethető vissza.

A sok lelki és testi gyógyulást hozó 1858-as lourdes-i Szűz Mária-jelenés évfordulós ünnepére, február 11-re kilenced végzésével készül Csóka és környéke katolikus népe. Lourdes-i énekeket korábban e tájon Silling István, Raj Rozália és Nagy István gyűjtött. Kónya Sándor saját terepmunkájából kilenc éneket tesz közzé *Nézzünk égre!* című könyvében, amelyek kivétel nélkül a 19. század második felének nagy hangterjedelmű, műzenei hatásokat erősen tükröző dallamvilágát idézik. A 7–10 versszakos énekszövegek a lourdes-i Mária-jelenés

és Soubirous Szent Bernadett történetéről regélnek, és őszinte szívvel kérik Szűz Mária égi segítségét mindenféle inségben. E költemények szövegforrása a 19. század második felének búcsús aprónyomatvány- (ponyva)irodalma.

Szent Anna, gyermekáldást váró és szerető őseink Nagyboldogasszonya, különös tiszteletnek örvendett e bánati-bánási tájon. A középkortól a keddi napot szentelték Jézus Krisztus nagyanyjának, Kedd asszonyának. Így történt ez Csóka esetében is, különösen az 1836. évi kole-rájárvány után. A helybeliek máig hűségesen megtartott Szent Anna-fogadalmát 1856-ban hagyta jóvá a temesvári püspök. A július 26-a előtti napokban a csókaiak kilencedet tartanak Szent Anna tiszteletére, meghatározott imádság- és énekkrend szerint a *Szent Anna-imafüzet* alapján, amelyből Kónya Sándor kilenc, elsősorban az „illatozó szép rózsát és drágalátos kincset” köszöntő, továbbá a családokért, az édesanyákért és a betegekért könyörgő énekeket tár eléink. A Szent Anna-énekek dallamai országosan ismert 17–19. századi melódiák, és a kötet eléggé nem dicsérhető érdeme, hogy e dallamok helybéli változatát közli. Csóka templomában külön oltára van Szűz Mária édesanyjának, amelyről így énekelnek:

„Szent képedet itt szemléljük,
E szép oltáron tiszteljük,
Esedezél miérettünk, ó, Szent Anna,
Özvegyeknek, árváknak gyámolító-
ja!” (110. oldal)

Megható a Maros-Körös közére, Csókától jóval északabbra található Szentes templomára való utalás, amely Szent Anna ottani jelenlétére utal:

„A szentesi nagytemplomban Szent Anna
Jelentkezett, Mária édesanyja,
Ezrek ajkán zeng az ima, – amint Szent
Erzsébet mondja,
Üdvözlégy, ó dicsőséges Szent Anna!”
(113. oldal)

Assisi Szent Ferenc helybéli tiszteletét a szabadkai ferences rendházhoz kötődő ferences Harmadik Rend (világi rend) helyi társulatának élete, áhitatgyakorlatai és sajátos éves ünnepei (pl. április 15–16., augusztus 2., október 4.), továbbá havi összejövetelei jelentik. Kónya Sándor fényképekkel dokumentálja a laikus vallásos társulat életét és szokásainak eszközeit, pl. skapuláré, vezeklőöv, jelvény, zászló. A Szeráfi Szent

csodáit a 19. századból származó 9 népe-
ének eleveníti meg a kötet lapjain.

A szentekről szóló énekek (György, Péter és Pál, Tamás, Lőrinc, Klára, Mária Neve, Szent Kereszt felmagasztalása, Kis Teréz, Őrangyalok, Olvasós Boldogasszony, Imre) közül külön figyelmet érdemel Ágota szűz és vértanú (†251, ünnepe: február 5.) helybéli tisztelete. Ennek oka: Ágota a középkorban, hazánkban hét, az újkorban és jelenleg már csak három templomnak a védőszentje: a vasi Perenyének, a Fejér megyei Sárszentágotának és a torontáli Magyarcsernyének. Ágota a mell és más daganatos betegek, a pékek és a tűzzel-vassal foglalkozók, általában a tűz által veszélyeztetettek védőszentje. Kónya Sándor Magyarcsernyén összegyűjtötte és e kötetben teszi közzé a Szent Ágota tiszteletére írt, 70–100 esztendő-s négy kántorkölteményt, amelyek közismert dallamokra énekelhetők. E szövegek és dallamok saját, helybéli alkotások, Perenye hagyománya más énekekkel fohászkodik patrónájához. Az Őrangyal segítségét kérő, bensőséges hangvételű ének (162–163. oldal) mindenkit figyelmeztet a mai korban, amikor hivatalosan sok helyütt sajnos már elhanyagolják az őrzőangyalok tiszteletét. A *Jertek mennyország aranyajtájához...* ének (164–165. oldal) a rózsafüzér imádságát keretezheti, különösen október hónap folyamán.

A *Szent János áldása* fejezet méltó zárása e könyvnek, lendületesen és vidáman énekelendő népi köszöntőkkel búcsúzik az olvasótól.

Kónya Sándor könyve a Szülőföld, Csóka egyházzenei anyanyelvét, évtizedek, sőt évszázadok őszinte imádságával átitatott lelkiségét teszi közkincssé, amely nélkül lélektelenné és sivárrá válik életünk. Találó és méltó, hogy ez a könyv éppen a *Létiünk* Könyvek kiadványsorozatban, annak első tagjaként látott napvilágot. A múlt és jelen énekes és értékes áhitatgyakorlatait tárja eléink a jövőnek szánva, korunk előénekeinek, kántorainak és lelki vezetőinek felelősségére bízva e bensőséges alkotásokat. Várjuk a folytatást, amelyhez javasolom, hogy a népi gyűjtemény anyagából ne csak kottákat és szövegeket tegyen közzé a szerző, hanem az énekesek hangját tartalmazó CD-t, amely nélkülözhetetlen az igazi népi, természetes, beszédyszerű, való-

di, ízes csókai éneklés elsajátításához és továbbörökítéséhez.

Medgyesy S. Norbert

**Biacsi Karolina:
ÉRTÉKMENTÉS A DÉLI VÉGEKEN
(A magyarcsernyei Biacsi-kápolna
restaurálása)
/RETTUNG EINES KULTURWERTES IM
EINSTIGEN SÜDUNGARN
(Restaurierung der Biacsi-Kapelle
in Nova Crnja)
SPARAVANJE NASLEDA NA JUŽNIM KRAJEVIMA
(Restauracija kapele Pala Biačija u Novoj Crnji).**

Kecskemét 2014. Társszerzők: Farkas Réka és Tóth Alexandra.
Szerkesztők: Dr. Elisabherh Fessl de Alemany és Biacsi Karolina

A magánkiadásban megjelenő reprezentatív kiadványt két fogalmat kiemelve szeretném bemutatni: ALÁZAT és SZAKMAI IGÉNYESSÉG. A kézirat lektoraként is meglepetést szerzett könyv kézhezvétele, s első benyomásként az fogalmazódott meg bennem, hogy a Biacsi Pál-féle magyarcsernyei temetőkápolna restaurálása és a kápolnáról, valamint annak restaurálásáról szóló kiadvány magasabb színvonalú, mint maga a műemlék.

A 264 oldalas, háromnyelvű (magyar-német-szerb), színes műnyomó papíron, 22x21 cm méretű, varrott, keménykötésű kiadvány külalakjában és tartalmában, sőt súlyában is szép teljesítményt rejt. Az egyes fejezeteket és nyelveket egész oldalas színes lapok indítják-egy-egy nyelvet mindig egyazon földszín árnyalat-, a gazdagon illusztrált anyagot egész oldalas fotók teszik teljessé.

Mato M.M. Groznica a Tartományi Oktatási Közigazgatási és Nemzeti Községi Titkárság titkárhelyettesének ajánlását a szerkesztők előszava és a szerző bevezetője követi. A *múlt* című fejezetben megismerkedhetünk Magyarcsernye rövid történetével, amit a *Gyökerek* című követ, mely a Biacsi családdal foglalkozik. A restaurációs rész az *Építéset és művészet* fejezettel kezdődik, mely az épület stílusát ismerteti, ezt követi a *Kezdet* című, mely a kápolna megújításának történetét meséli el. Az *oltárkép* fejezetben a kápolna oltárán álló Hétfájdalmú Szűzanya festmény ikonográfiájáról és restaurálásáról olvashatunk a második társszerző tollából. A *Kincsek a*

kápolnában rész a kápolna oltárának Szent Donát ereklyéjéről, valamint annak kalandos útjáról szól, melyet körülményes kutatás előzött meg. A *Falképek* fejezetet az első társzszerző jegyzi, s a kápolna mennyezetén és szentélyfalán lévő, igen töredékes ábrázolások megmentéséről tudósít. Az *Oltár és karzat* rész a fából készített építmények felújítását taglalja. A *templomkülső* fejezetben összegzésként megismerkedhetünk az építmény pusztulásának okaival és a restaurálás menetével. A függelékben helyet kaptak a kápolna építészeti tervrajzai és a Biacsi család családfája. Végezetül a kötetet forrás-, irodalom- és képjegyzék, valamint helyiségnév magyarázat és a tartalomjegyzék teszi teljessé.

A Biacsi Pál-féle magyarcsernyei temetőkápolnát Biacsi Pál (1851–1916) földbirtoke és felesége Venczel Veronika (?–1920) építtették 1910-ben helyi mesterekkel. A megközelítőleg 7x5 m-es, kis toronnyal ellátott építmény egyenes szentélyzáródású. Főhomlokzatának attikája megtört szegmensívben végződik két kövázával a sarkokon, a hajó oldalán 2-2 félköríves záródású ablak szolgáltatja a világítást. Hajdanán Temesvár és Arad vonzáskörzetében állt e település, s a belső berendezésen is ennek nyomait követhetjük, az olaj-szekkő falképeket Rammer Frigyes festő jegyezte 1911-ben, aki jó képességű, de valószínűleg művészeti oktatásban nem részesülő mesterember volt, a mennyezetén az Utolsó vacsora jelenetét, a szentélyben az alapítók védőszentjeit, Szent Pál apostolt és Szent Veronikát jelenítette meg. Az oltárkép és az oltár adoráló angyalkái ismeretlen templomi kegyzsereket gyártó műhelyhez köthetők, az oltárépítmény a zsobolyai Dentler-asztalosműhely, a harmónium Krispin József neves aradi hangszerkészítő mester műhelyéhez köthető. Egyedül a Szent Donát ereklye mutat túl

kicsiny pátriánkon, a messzi németországi Münsterreinfelbe.

A felújítási munkálatokat a negyedízigleni leszármazottak, a Fessl nővérek kezdeményezték 2010-ben, mikorra a százszentendős épület válságos helyzetbe került kívül-belül. A boltozat szétnyílását vasheveder beépítésével állították meg, lecseréltették a tető cserépburkolatát is. 2011-ben bízták meg Biacsi Karolina friss diplomás kőszobrász-restaurátor művészt, hogy vezesse a további felújításokat. S ennek köszönhetően az igen rossz, egyes esetekben töredékes állapotban lévő belső berendezés, valamint az épület külső megújulása is a legmagasabb színvonalon valósult meg példát szolgáltatva akár az évtizedek óta működő intézményeknek is. A budapesti Magyar Képzőművészeti Egyetem Restaurátor szakának ötödéves hallgatóival karöltve végeztek el a restaurálási kutatásokat, szakszerűen dokumentálták az anyaghasználatot, az elvégzett munkát és állapotot mind a falképek és a belső berendezés, mint a külső helyreállítás minden egyes lépésénél. S a diákok méltó hírét vitték a több mint félévszázados tanítási múlttal rendelkező intézménynek. Egy-egy ilyen helyreállítási munkának nem csak a megtervezése a fontos, hanem a szakemberek megválasztása és az elvégzett munka mindenkor ellenőrzése. S ebben az esetben e felelősségteljes tevékenységet a kutatással és a bemutatással együtt egy, a szülőfaluja és kulturális örökségünk iránt elkötelezett személy végezte el. Gyümölcsét élvezzék Önök is! A Szabadkai Városi Múzeum Emléktárgyboltjában megvásárolható.

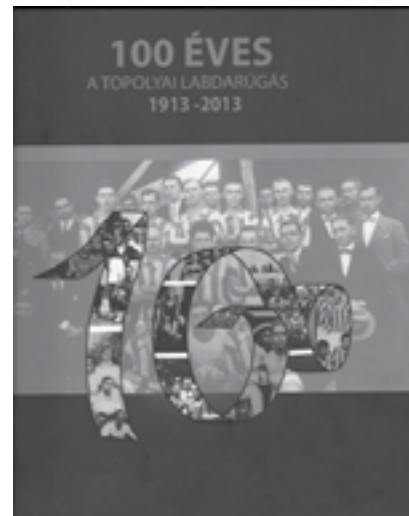
Korhecz Papp Zsuzsanna

100 éves a topolyai labdarúgás 1913–2013

A dósai vagyunk a délvidéki (vajdasági) labdarúgás-történet kedvelőinek és e könyv szerzőjének, Táborosi Lászlónak e könyv és adattár bemutatásával. Azért is, mert hatalmas kutatómunka előzte meg a tengernyi adat, kép, újsághír, dokumentum, név stb. begyűjtését. Nem kisebb az érdeme Zsemberi Jánosnak, a topolyai T. S. C. elnökének a szervezésében, az anyagiak előteremtésében, hogy megjelenhessen ez a könyv. A topolyai

és környékbeli települések fiataljai, idősebbjei is megtalálhatják benne magukat, ha labdarúgással foglalkoztak. Nekem ez a könyv azért is kedves, mert 55-56 évvel ezelőtti ifjúsági játékosként, egy főmeccs előtt – szabadkai lévén – gyakran mérkőztünk a topolyaiak ellen.

A felnőtt csapat tagjai visszaemlékezé-

seikben gyakran szóba hozták, hogy volt rá eset, hogy a topolyai mérkőzésük után távolinak tűnt a vasútállomás, s a távot futva kellett megtenniük, menekülve a topolyai szurkolók haragja elől. Valóban igaz volt-e, vagy az események felnagyítása, nem tudom. Ha egyszer valaki rászánja magát és megírja a szabadkai labdarúgás egységes történetét, feltétlenül meg kellene említenie a szabadkai szurkolók szokásait: galambok felengedése a mérkőzés kezdete előtt és a haziai gólszerzését követően.

A csapat jelvényre vonatkozó rész azért érdekes számomra, mert több mint negyven évig jelvénygyűjtő voltam magam is. Ebben a könyvben olyan jelvény fotójával is szembesültem, amit soha nem volt alkalmam látni.

Számomra kiemelkedő fejezetek a labdarúgás kibontakozása a délszláv népeknél, A Szabadkai Labdarúgó-Alszövetség stb. Nincs szándékomban minden fejezetet felsorolni, mert azok kapcsán olyan események jutnak eszembe, amelyeknek részese, kortársa voltam, s magánélményemnek nincs helye e könyv bemutatásakor.

Érdekesekek és figyelemre méltóak az illusztrációként felhasznált régi topolyai képes levelezőlapok (szintén gyűjtési területem), lehetett volna több is belőlük.

Elismerésem a szerzőnek a munkájáért.

Horváth József

A közösség művésze

Emlékezés a 100 éve született Ács Józsefre

Szarka Mándity Krisztina, Zenta

Ács József sokoldalúságát nem mulasztja el hangsúlyozni egyetlen vele foglalkozó (szak)irodalom sem. Alkotói tevékenységével párhuzamosan pedagógusként, a képzőművészeti élet szervezőjeként és műkritikusként is működött. Honnan e szétszóródottnak látszó, ám lényegében nagyon is egy dologra összpontosuló, mindig friss figyelem? És honnan a szenvedélyes kérdés és (meg)felelni akarás az újabbnál újabb művészi kihívásoknak?

Ács József 1914. november 14-én született Topolyán. Legkorábbi emlékeit egy 1972-es beszélgetésben idézi fel: „Négyéves koromig Topolya határában, a becsei út mentén laktunk. Apámnak nagy géplakatosműhelye volt. Ebből a környezetből nem a táj maradt meg, hanem a gép. Házunk közel volt a vasúthoz, amikor meghallottam, hogy a Csengettyúsnél füttyöl a vonat, szaladni kezdtem. Emlékszem a rohanásomra és az örömömre, hogy hamarosan megláthatom a vonatot. Azt hiszem, már ekkor megalapozódott bennem a dinamika, a mozgás és a teljesítmény iránti tisztelet és szeretet. Ebből az élményből eredhet a modern művészethez való vonzódásom is.”¹ Életigenlő lendületességéről azonban a legteljesebben a rendkívül összetett, tevékenységében és művészi érdeklődésében egyaránt sokszínű életműve tanúskodik, amely az évfordulónak köszönhetően sajátos megvilágításba kerülhet.

Az indulást alapos felkészülés jellemzi, amelyről így vall egy vele készült interjúban: „Még gimnazista koromban megismerkedtem a modern művészettel, reprodukciókon keresztül. Volt egy képzőművészeti lexikonom, nem értettem én abból semmit, de végtelenül szerettem. Valami szenvedélyesen vonzott a benne levő képekhez. E könyv révén hallottam először Kandinszkijről, Chagallról, Chiricóról... Amikor egyszer édesanyám Rómába ment, arra kértem,

Chirico-reprodukciókat hozzon nekem. Kihatással volt rám azután Beraković szabadkai rajztanfolyama is. Ő Párizst megjárt ember volt és a kubizmus egyik szelídített változatát hirdette. Nos, ilyen irányú érdeklődéssel mentem én Belgrádba. A konzervatív légkörű Királyi Művészeti Iskola tartalmilag, gondolatilag nem tudott semmi újat nyújtani. 1937-ben azonban, amikor megnyílt az akadémia, oda jelentkeztem. Itt Milunović osztályába kerültem. Milunović azzal kezdte, hogy felszólított bennünket: felejtsünk el mindent, amit eddig tanultunk. Neki Cézanne volt a mindene, s a poszt-impresszionista festésmódot hirdette, de itt ismerkedtem meg Picassóval, a kubistákkal és a szürrealistákkal is.”² Gyermekkori rajzaiból nem, és a későbbi, belgrádi időszakból is alig maradtak fenn művek. 1941 áprilisának első napjaiban szüleit látogatta meg Topolyán, és ekkor még nem sejthette, hogy visszatérésre, tanulmányainak befejezésére nem kerülhet sor. A háborús és az utána következő évtizedek az alkotói válságnak időszakát jelentették életművében, azonban a képzőművészeti életben ekkor is jelen volt – tanárként: szeptembertől az újvidéki gimnázium rajztanára, 1942. február 12-én kerül Zentára, itt a rajz mellett szépírást, szerb nyelvet és honvédelmet is tanít a gimnáziumban.³ 1945-ben Topolyára helyezik át, ahol az alsó gimnázium igazgatója lesz. Először 1949-ben, szü-

lővárosában veti fel a művésztelep alapításának ötletét, megvalósítására azonban nem kerül sor. 1951. október 15-én kéri az áthelyezését Zentára, ahol a következő év végéig újra rajztanárként dolgozik. A művészi magányából való kiutat jelentette a zentai művésztelep 1952-ben történő megalakulása, amelyhez a legfontosabb támogatást a Városi Múzeum akkori igazgatójától, Tripolsky Gézáttól kapta Ács. Ismeretségük ekkor már egy évtizedre, első zentai tartózkodásáig nyúlik vissza, amikor is a gimnáziumi rajztanár megfestette tanítványának, a későbbi barátnak a portréját. Ugyanettől az évtől folyamatosan jelennek meg hazai és külföldi kiállításokról szóló kritikái, a műemlékvédelemmel, a képzőművészeti élet eseményeivel és fontos kérdéseivel foglalkozó írásai, a Magyar Szó napilap mellett, melynek 1956-1980-ig hivatásos műkritikusa más lapokban, folyóiratokban (Híd, Üzenet, Képes Ifjúság, Új Symposion) is. Ács József termékeny időszakának kezdete tehát egybeesik a művésztelepi mozgalmak kibontakoztatásával. A zentai után sorra alakultak a környékbeli városok művészeti csoportosulásai is – Topolyán 1953-ban, Óbecsén 1954-ben, a Nagybecskerek melletti Écskán 1956-ban –, melyek azonban eleinte még nem rendelkeztek világos programmal. Induláskor elsősorban a művészi szabadság kivívása volt a cél, emellett általános jellemzőként határoz-

Falkép (al secco), 1956. 6,5 × 3 m. Kishegyes, Ady Endre Általános Iskola.

Fotó: Kecskés Endre

ható meg a képzőművészeti kultúra fejlesztésének, illetve terjesztésének szándéka. Ez utóbbi sajátos zentai formája „képbemutató”, ami a művészek képelemzéseivel és előadásaival egybekötött kiállításokat jelentette, és a művészetnek a közönséghez történő közelítését, valamint értő befogadók kinevelését célozta meg. Hasonló volt a topolyai művésztelepnek a kis szintézis néven ismertté vált törekvése, amikor is városi galéria helyett az egész várost kívánták galériává alakítani, az új középületeknek falkép- vagy mozaikdekorációval való kiegészítésével. Ács Józsefnek a kis szintézishez kapcsolódó alkotásai: színes, meseillusztrációt idéző falképe a kishegyesi Ady Endre Általános Iskolában (1956), mozaikdekorációi Topolyán: a Pannónia Motelben (1959) (megsemmisült), a Sinkovics József Műszaki Középiskolában (1959), a Juhász Erzsébet Könyvtárban (a valamikori Népkönyvtár) (1960), valamint a Dositej Obradović Gimnázium és Közgazdasági Iskola épületében (1962). Ács

Ács József: Útkereszteződés, 1955. Olaj, papír, 50 × 60 cm. Lelt. sz. T611. Zentai Városi Múzeum. Fotó: Annus János

József neve a legteljesebben a zentai művészteleppel fonódik össze, hiszen alkotói magatartásának legfőbb jellemzője a folytonos kísérletezés, állandó újí-

változtatának kialakításáig, az anyag festéséig (1961) megtett utat jelenti. „1961-ben az alacsony paszta izgatott, amelyen fafésűvel dolgoztam. A korszerű nagyüzemi termelés nyomasztó hangulata kerül itt rá a festményekre. Ennek természetes továbbfejlesztése: fafésűvel magaspaszta mint mozgó felület az alacsony pasztán. [...] a kozmosz, a természettudomány inspirál, igyekeztem tudományos olvasmányaimat festői látomásokká változtatni. A hullámmozgások, a hullámrezgések, a fizika törvényeinek alkalmazása jellemzi a következő fázisomat és az autót jelképpé alakítom, a mai élet ellentmondásainak jelképeivé: menekülni igyekszem a dolgoktól a fizika felé. Innen a visszaút a kibékülés. A megbékélés a korszerű technikával, hiszen együtt kell élnünk vívmányaival, melyeknek a modern életszemlélet nemcsak teremtmője, de következménye is.”⁵ Murális alkotásai is fűződnek ehhez az időszakhoz, melyeken megjelennek aktuális korszakának stílusjegyei, ismert motívumai, körök, félkörök, fésűs vonalak: a szabadkai Műszaki Főiskola előcsarnokában látható falképén (1962) és a Patria Szálló főbejáratának bal oldalán elhelyezett Napóra című mozaikon (1964). 1967-ben készítette el Benes Józseffel a zentai csatát és egy kocsmai jelenetet ábrázoló falképeket Zentán, a Royal Hotelben, ennek a közös alkotásnak a képi párhuzamait megtaláljuk Burány Nándor *Hadjárat* című művéhez készített illusztrációkban.⁶ Ács József művészetében folyamatosan

Ács József: Kukucsikai emberek, 1955. Olaj, farost, 32 × 60 cm. Lelt. sz. T20. Zentai Városi Múzeum. Fotó: Annus János

Ács József: Kalapos férfi, 1956. Olaj, farost, 60 × 50 cm. Lelt. sz. T3 Zentai Városi Múzeum. Fotó: Annus János

tásra való törekvése itt fogalmazódott meg a legtisztábban, megszabva ezáltal a művésztelep egyik fő jellemvonását is. A kezdeti határozott elképzelések hiányát is mutatja a másfél évtizedig jelenlevő „zentai motívumok” tematika, azonban ez a semleges téma lehetővé tett egy óvatos elmozdulást a korszak szigorú képzőművészeti kánonjától, illetve az egyéni utak, sajátos képzőművészeti kifejezőmódok megtalálását. Ács József esetében ez az „expresszionista kivetítések konjoviói útjai”⁴-től (1952-1956) az asszociatív tájképeken, a „nagy egek” cikluson keresztül (1959), az absztrakt expresszionizmusig, az informel sajátos vajdasági

jelen van, ám a hatvanas évek közepétől különösen erőteljes a különböző kérdéskörök, problémák iránti egyidejű érdeklődés. Ez az az időszak, amikor a művésztelep kezdeti, világos, koncepció nélküli időszaka lezárult, és új működési módszerek megfogalmazására kényszerültek a szervezők. Újra kellett gondolni a közönséggel való kapcsolatot is, aminek eredményeképpen 1966-ban megszervezték az első akvarellfestési akciót, azaz az első happeninget, majd a kiállított műveket kisorsolták a sorsjegyekkel rendelkező tárlatlátogatók között, ahogyan ez ma is történik.⁷ A következő akcióba a képzőművészek mellett írók – Tolnai Ottó és Domonkos István – is bekapcsolódtak, akik felolvasással, rögtönzött gondolatokkal kötötték le a közönség figyelmét, miközben a festők a kifesztített vásznakra és Tolnai autójára festettek.⁸ 1969-ben Ács Józsefet egyre inkább foglalkoztatta a vajdasági képzőművészet lemaradásának kérdése, és a művésztelepi alkotótevékenység határozott irányának kijelölésében látta annak megoldását is: „A művészetet élő folyamatnak kell tekinteni, mely az élet komponense és az életet sokszorosítja, olyan lehetőségeket kínál, melyek kitágítják a szellem területét. Ma nem elegendő a művészettől azt várni, hogy díszítse a lakásunkat, és pótolja az élet szépséghiányait. Az a művészet, amely a tegnapé, vagy mely provinciális csendben a megszokás örömeit tükrözi, lehet jó színvonalú meg hiteles is, de ez az elmaradottság visszhangja. Lemond arról, hogy az „életet” magasabb fokra emelje. Persze mindig lesz ilyen művészet is, de kell avantgarde művészetnek is lennie. [...] Továbbá a művésztelepeken lehetővé kell tenni az experimentálást, biztosítani kell a művészek külföldi továbbképzését stb. Csak akkor várhatjuk a vajdasági művésztől, hogy fölzárkózzon korunkhoz.”⁹ A közönséghez való közeledésnek újszerű módja valósult meg a zentai művésztelepen belül létrejött társulás, az EK-csoport, azaz az „erőt kölcsönzők” azon törekvésén keresztül, hogy egy-egy alkotásukban az életből merített legfontosabb kérdések kapjanak művészi megfogalmazást. Ennek az elgondolásnak megalkotója, legfőbb szorgalmazója Ács József volt, aki írásaiban is gyakran hangsúlyozta az aktuális közéleti témáknak, de általában a lét kérdéseinek, képzőművé-

Ács József: Hogyan tűnt fel/el Rubens? - 120-as sebesség, 1977. Olaj, vászon 80 × 100. Lelt. sz. U160. Zentai Városi Múzeum. Fotó: Annus János

szeti tartalmakká történő átalakításának szükségességét:

„Az ember életének fontos fázisait, kritikus problémáit, a társadalom és a természet, az ember és a természet, ember és technika viszonyának súlyos próbatételeit kell művészi problémává avatni. [...] A közvetlen föladatak egyike a mezőgazdaság problémáinak vizuális fölismerése.

Látni kell, meg kell mutatni a gondolatot a művészet módszereivel.”¹⁰

Egész életpályáján végigvonul a képzőművészeti nevelés jelentőségének hangsúlyozása, illetve annak változatos módon történő megvalósítása. Kezdetben rajztanárként, később a képzőművészeti írásain keresztül, majd egy sajátos intézménynek, a Képzőművészeti

Ács József: Partizán művészet, 1981. Akril, vászon, 97 × 103 cm. Lelt. sz. 15. Topolyai Múzeum. Fotó Annus János

Levelező Iskolának az 1968. december 15-én történő meghirdetésével és évtizedes működtetésével. Olvasói igényre adott válasz volt a levelező iskola elindítása, ugyanis a Magyar Szó népszerű rovatához, a Közös Íróasztalunkhoz, amely különböző aktuális történésekre, közéleti kérdésekre való reagálást tette lehetővé, néhányan nem levelet, hanem rajzokat küldtek véleményezésre, közlésre. „Éppen ezért is úgy döntött a szerkesztőség, hogy foglalkozni kell, mégpedig a Közös Íróasztalunk rovat útján, az amatőr rajzolókkal és festőkkel, körülbelül olyan keretek között, mint egy levelező iskola teheti. A beküldött rajzok vagy festmények alapján véleményt nyilvánítunk, ami némi módon helyettesítene a képzőművészeti irányítást” – írja Ács József a rendhagyó iskola indulásáról.¹¹ A kérdés tehát maga a beküldött alkotás, amelynek közlése mindenképpen elismerést jelent, a válasz pedig néhány mondatos vélemény, tartalomra és formára is vonatkozó kritika, amely szinte mindig tartalmaz biztató, távlatot nyitó gondolatokat, ösztönzést.

Ács József életművében a hetvenes évek elejétől folyamatosan jelen lesz a mezőgazdasági és ipari termeléssel foglalkozó témáknak a változatos megfogalmazása, ami azonban leginkább a művésztelepi tevékenységére korlátozódik. A műtermi alkotófolyamatának meghatározó mozzanata ebben az időszakban a képzőművészeti múltra való reflektálások, képi idézetek alkalmazása, például Rubens születésének 400. évfordulójára készített művein, vagy egy Đorđe Andrejević Kuntól kölcsönzött motívum a *Partizán művészet* című 1981-es képén. Különböző szövegeknek tartalom-, illetve üzenetbővítő szándékkal történő használata, valamint egy-egy aktuális politikai eseménynek a sajátos megfogalmazása – térképekkel és azok elemeinek elforgatásával kialakított képein – egyaránt jellemzik ezt a művészi periódust. Rendszeres hazai és külföldi tárlatlátogatásainak, és nyitottságának köszönhetően lehetősége volt a kortárs képzőművészet legaktuálisabb jelenségeiről késlekedés nélkül ismereteket szerezni, és be is építeni egy-egy új stílus vagy ötlet eredményeit, szinte megkésetttség nélkül jelenhetett meg így művészetében az informel sajátos változata, valamint a hiperrealizmus,

Ács József: Az ivás azonosítása önmagam azonosítása akar lenni, 1986–87 körül. Olaj, vászon, 33,5 × 48,5 cm. Lelt. sz. 11. Topolyai Múzeum. Fotó: Annus János

amelyet életművében egyetlen alkotás, az önéletrajzi ihletésű¹² *Az ivás azonosítása, önmagam azonosítása akar lenni* című festmény képvisel.

Ács József örök aktualitással bíró kérdésekkel vizsgálta korának hétköznapi valóságát, történeteit, de fáradhatatlanul faggatta magát a létet is. Felvetéseire határozott, erőteljes válaszokat adott – vizuális és nyelvi eszközökkel –, dinamikus személyisége azonban folytonosan új, az előzőnél jobb, időtállóbb gondolatok megfogalmazására készítette. Tolnai Ottó szavaival: „Most lett csak egyértelművé: ez az ember végiggondolta, sorra elemezte létünk összes problémáját, elkészítette világunk vizuális enciklopédiáját.”¹³ ♦

Irodalom

- Arsić, Miloš:** Jožef Ač. Slike, crteži, grafike (1938–1986). Novi Sad, 1986, Galerija savremene likovne umetnosti.
- Arsić, Miloš:** Likovna umetnost u Vojvodini 1944–1954. Novi Sad, 1980, Galerija savremene likovne umetnosti.
- Ács József:** A zentai festőtelep. Novi Sad, 1962, Forum Könyvkiadó.
- Ács József:** A képzőművészet lemaradása Vajdaságban. Magyar Szó, XXVI. évf. (1969. december 14.), 343.
- Ács József:** EK - A művésztelepek krízise. Új Symposion (1971) 79. sz., 349.
- Ács József:** Amatőr rajzoló, figyelem! Magyar Szó, XXV. évf. (1968. december 15.), 3.
- Ács József.** Sorozatszerkesztő: Bordás Győző. A bevezetőket írta: Herceg János, Sziveri János és Sava Stepanov. Újvidék, Forum Könyvkiadó, 1986.
- Fehér Ferenc:** Fejletlen látáskultúra. Ács József a Nagyapáthy Képzőművészeti Díj nyertese. Magyar Szó, XXX. évf. (1973. október 21.), 290. sz., 14.
- Juhász Erzsébet:** Újfajta elkötelezettség. Beszélgetés Ács Józseffel. Képes Ifjúság, XXVIII. évf. (1972), 1261. sz., 8.
- Ninkov K. Olga:** A Zentai Gimnázium rajztanárjai. Múzeumi Füzetek 1. Zenta, 1996, Thurzó Lajos Közművelődési Központ, 7.

Ninkov K. Olga: A zentai művésztelep programtevékenységének festészeti genézise. Hajnal Jenő (szerk.): Ötvenéves a zentai művésztelep. Zenta, 2002, Thurzó Lajos Közművelődési Központ, 28.

Ninkov K. Olga: Ács József ajándékgyűjtemény. Topolya, 2009, Pannonia-Print.

P. Náray Éva: Tanulni és élni tanítani – Interjú a Felszabadulási díjas Ács Józseffel. Magyar Szó, XLIV. évf. (1987. október 24.), 203. sz., 12.

Sáfrány Imre: Égi és földi dinamika. Négyszemközt Ács József festőművésszel. Hét Nap, XXII. évf. (1967), 11. sz., 10.

Tolnai Ottó: Jegelt rózsacsokor. Híd, LIV. évf. (1990), 4. sz., 463., 44. sz., 20.

Tripolszky Géza, Ács József: Zentai művésztelep. Újvidék, 1980, Forum Könyvkiadó.

Jegyzetek

- ¹ Juhász Erzsébet: Újfajta elkötelezettség. Beszélgetés Ács Józseffel. Képes Ifjúság, XXVIII. évf. (1972), 1261. sz., 8.
- ² P. Náray Éva: Tanulni és élni tanítani – Interjú a Felszabadulási díjas Ács Józseffel. Magyar Szó, XLIV. évf. (1987. október 24.) 203. sz., 12.
- ³ Ninkov K. Olga: A zentai gimnázium rajztanárjai. Múzeumi Füzetek 1. Zenta, Thurzó Lajos Közművelődési Központ, 1996, 7.
- ⁴ Fehér Ferenc: Fejletlen látáskultúra. Ács József a Nagyapáthy Képzőművészeti Díj nyertese. Magyar Szó, XXX. évf. (1973. október 21.), 290. sz., 14.
- ⁵ Sáfrány Imre: Égi és földi dinamika. Négyszemközt Ács József festőművésszel. In: Hét Nap, XXII. évf. (1967), 11. sz., 10.
- ⁶ Ács József illusztrációs tevékenysége egy önálló tanulmány témája lehetne, erre itt külön nem térünk ki.
- ⁷ Ninkov K. Olga: A zentai művésztelep programtevékenységének festészeti genezise. In: Ötvenéves a zentai művésztelep, szerk.: Hajnal Jenő. Zenta, 2002, Thurzó Lajos Közművelődési Központ, 28.
- ⁸ Ua.
- ⁹ Ács József: A képzőművészet lemaradása Vajdaságban. Magyar Szó, XXVI. évf. (1969. december 14.), 343. sz.,
- ¹⁰ Ács József: EK - A művésztelepek krízise. Új Symposion (1971), 79. sz., 349.
- ¹¹ Ács József: Amatőr rajzoló, figyelem! Magyar Szó, XXV. évf. (1968. december 15.), 344. sz., 20.
- ¹² Ninkov K. Olga: Ács József ajándékgyűjtemény. Topolya, 2009, Pannonia-Print, o.n.
- ¹³ Tolnai Ottó: Jegelt rózsacsokor. Híd, LIV. évf. (1990), 4. sz., 463.

Kommunikáció ég és föld között

Schöff József és a szabadkai Szent Teréz-székesegyház oltárképei

Rokay Zoltán, Budapest–Szabadka

I. Első találkozásaim Schöffrel

Valamikor az 1950-es évek vége felé beállított egy idős hölgy a szabadkai székesegyház-„nagytemplom” sekrestyéjébe, két mise között. Én mint ministráns vártam soromra a szent szolgálatban. A hölgy, akit a sekrestyés nagy reverenciával köszöntött, megkérdezte, lehetséges lenne-e, hogy én (az akkor még meglévő) mellékoltárok menzájára felkapaszkodva, egy székre állva megnézzem az oltárképeken a festő aláírását. A sekrestyés beleegyezett, s a terítőket felhajtva felkapaszkodtam az oltárra, s amennyire a misztikus félhomály lehetővé tette, a következőt tudtam kibetűzni: „Pinx. Schöff, Pestini”, és az évszám, amelyre már nem emlékszem. Az oltárképek festője tehát bizonyos Schöff volt. Rendkívül büszke voltam teljesítményemre, s ezután már mindenkivel közöltem, hogy az oltárképek festőjét Schöffnek hívták. (Az idős hölgy pedig, mint később kitudódott, Répás Mária, Ing. Ivandekic Ivan neje, annak a mérnöknek, aki nekem agg korában a Paulinumban matematikát, mértant, fizikát és műszaki rajzot tanított.)

A Schöff név és a vele kapcsolatos felfedezés annyira hatalmába kerített, hogy

Schöff József: Jézus megkeresztelése. 1807, Szabadka, Szt. Teréz-székesegyház
(fotó: Hevér Miklós)

azt meg sem kísérelhettem mások előtt eltitkolni. Ennek eredményeként egyik születésnapomra megkaptam ajándékba Garas Klára: Magyarországi festészek a XVIII. században című könyvét. Bente rögtön a Schöff név után kutattam; nem sok adatot találtam, de az a kevés is, amire rábukkantam, jó szolgálatot tett további „kutatásaim” szempontjából. Ezek eredménye általában egybehangzik, s megemlíti, hogy Schöfftól származik az Auróra 1824-es könyvében Rozgonyi Cecília, a Hébe 1825-ös könyvében pedig Ferenczy Pásztorlánykájáé. Megemlíti a források továbbá, hogy Schöfföt meglátogatta Kazinczy Ferenc, aki egy levelében elmondja, hogy a festőt akkor kereste fel, amikor éppen elkészült a pesti, terézvárosi plébániatemplom főoltárképével, s hogy az utcát, amelyben lakik, éppen családjáról nevezték el Képiró utcának. Az idézetet később kiírták a ház falára, s bár nehézségek árán, ma is olvasható.

Amikor 1997-ben felkerültem Budapestre egyetemi tanárként, magam is felkerestem az utcát és a házat, s beszereztem Schöff gyászjelentését, amely bizonyítja, hogy a mester nem 1850-ben halt meg, mint ezt a források tudni vélik, hanem 1851-ben. Már előzőleg, átutazóban Innsbruckba,

teológiai tanulmányaim helyszínére, „elzarándokoltam” Budán a tabáni Alexandriai Szent Katalin-templomba, ahol három oltárképen is fölfedeztem Schöff ecsetvonását: a Szent Flórián, a Pádai Szent Antal és mindenek előtt a Szent József halála, amely félreérthetetlen hasonlóságot árul el az ugyanezt az eseményt megörökítő szabadkai oltárképpel.

A források ugyan megemlítik Schöff vidéki munkáit (Ravasz, Jobbágyi, Vác, Nógrád, Cegléd, Kiskunfélegyháza, Mezőberény, Bicsérd, Szeged – Rókus, Verseg stb.), azonban a szabadkai (szám szerint nyolc), adai, zombori, bácsi, törökbencei oltárképeket a Trianon előtti íráskor sem említik meg. Talán érdemes megjegyezni: nagy feltűnést keltett az oltárképfestő legidősebb fia, Ágoston, mint világjáró, akitől az egyetlen hiteles Kőrösi Csoma Sándor arckép származik.

II. Az ég és föld „kommunikációja” Schöff oltárképein

Schöff oltárképei főleg azzal érik el áhítatot keltő hatásukat, hogy általában két mezőre oszlanak: a földre, amelyhez az oltár, a kép előtt imádkozó is tartozik, a többi földi szereplővel, és az égre, mennyeire, az örökkévalóra, istenire, ahova a szemlélődő tekintet is vonzza a kompozíció, a képen ábrázolt szenttel, eleget téve az Apostol felszólításának: az odaföntvalókat keressétek, ne a földieket, az odaföntvalókra irányuljon tekintetetek. Az e világi szféra megegyezik a földi élet berendezésével (műhely: Szent József halála; asztal, könyvespolc könyvekkel, nehéz függönyök: Szent Teréz; térdeplő, feszület, imakönyv, gyertya, koponya, korbács: Szent Teréz, Szent Antal, Nepomuki Szent János; kőkoporsó, sírhely: Mária mennybevétele, Jézus sírba tétele). Ugyanakkor, a kommunikáció kezdeményezése Istentől, az égből jön; Ezt mutatja a Szent Teréz főoltárképen az angyal az isteni szeretet nyilával kezében; az angyalok gyertyával és Áron kivirágzott botjával, Szent József halálánál; a megnyílt ég az angyalkafejekkel, a Boldogságos Istenszülővel, vagy pedig a Gyermekjézus Szent Antal karján. Különösen szépen jut kifejezésre ez a kommunikáció a Jézus megkeresztelését,

Schöff József: Avilai Szent Teréz főoltárkép, 1802 (fotó: Hevér Miklós)

Szent András, 1820 (fotó: Hevér Miklós)

az epifániát ábrázoló oltárképen; a megnyílt ég a Mennyei Atya alakjával, akinek kinyilatkoztató szózata hallatszott: „Ez az én szeretett Fiam, akiben kedvem telik (őt hallgassátok)”; középen galamb képében száll a Szentlélek a Fiúra, az Istenemberre, aki a földön, illetve a Jordán vizében áll, de fejét az isteni dicsőség sugarai ékesítik; Keresztelő János Jézus fejére önti a vizet, s körülötte azoknak serege, akik kimentek hozzá, hogy részesüljenek a bűnbánat keresztségében, többek között egy katona is. A háttérben látható egy bot, rajta szalag a felirattal: „Ecce Agnus Dei – Íme az Isten Báránya”. A szemlélőt, áhítatot gyakorlót emlékezteti a kép szent hitünk tanítására: a keresztségben Isten szeretett gyermekei lettünk.

A Szent András oltárképen angyalok kinyitott könyvön hozzák a püspöksüveget, hiszen a katolikus tanítás szerint a püspökök az apostolok utódai (hasznos motívumot találunk a törökbencei Szent Vendel és a ravazdi Szent Villibald oltárképen). Maga Szent András az ő keresztyére, az Andráskeresztre „támaszkodik” – mert a hagyomány szerint, amikor meglátta vértanúhalála eszközét, így kiáltott fel: „Ó keresztsz! Üdvözlégy egyetlen reménység!”

A tabáni Szent Flórián és a törökbencei Szent Miklós oltárképen a Szent a mennyi dicsőségbe ragadva jelenik meg, ahol közbenjár a földön imádkozókért és küzdőkért: Szent Miklós a hajósokért, amit a stilizált „tiszai” tájkép demonstrál, Szent Flórián pedig, a tűzoltók védőszentje, a tabáni lakosokért, hiszen 1810-ben óriási tűzvész pusztított a Tabánban, s a kép alján látható veduta nem fiktív alkotás, Schöff t ugyanis a pesti oldalról szemtanúja volt a

„vörös kakas” pusztításának. A Szent mellett megjelenő angyal egy kendőn hozza a hívők esengő imáját, hogy a jövőben óvja meg a várost a tűztől. A szövegben kiemelt római számokat összerakva megkapjuk az 1810-es év „kronosztichonját”.

Eképpen igyekezett Schöff t az Isten és ember közötti „kommunikációt”, szövetséget, kegyelmet, Isten emberhez hajlását, és az ember hívő Istenhez emelkedését bemutatni, és a hívőnek segíteni, hogy őt ebben a vizuális élmény előmozdítsa.

III. Kommunikációs zavarok a Szent Teréz-székesegyház oltárképei körül, és azok orvoslása

Abban a meggyőződésben éltem, és abban másokat is meghagytam, miszerint a szabadkai Szent Teréz-székesegyház oltárképeit kivétel nélkül Schöff t József festette – miután a képek többségén el tudtam olvasni aláírását, s így ezt kiterjesztettem azokra is, ahol erről nem győződtem meg (nevezetesen a Szent Család és a Szent Kereszt oltárkép), s ez volt az általam előidézett, vagy legalábbis támogatott kommunikációs zavar oka, miközben megmosolyogtam Tormássyt és Iványit, akik Szent Család helyett „Szentháromságról” beszélnek, az utóbbi az előbbiből merítve. Azonban a kommunikációs zavarnak nem csak előidézője, hanem eloszlatója is én lettem.

1. A Szent Család kép

Teológus koromban nyaranta részt vettem a Szabadkai Püspöki Könyvtár rendezésének nevezett sziszifuszi munkában, mivel feletteseim úgy vélték, már a könyvekkel való fizikai kapcsolat, azok ide-oda cipélése, magában véve is intellektuális munka. Miután az egész napot bensőséges, bizalmas barátságban töltöttem „őselemünkkel” a porral, azzal jutalmaztam meg magam, hogy átlapoztam egy-egy illusztrált kiadványt (miután kimondottan vizuális típus vagyok). Így került kezembe a *Die Christliche Kunst* (A keresztyen művészet) című folyóirat 1912/13. évfolyama, s ahogy a kötetet kinyitom, rám köszönt a mi Szent Család képünk, s várom az aláírást: „Schöff t” – helyette azonban a következőket olvasom: „Kaspar Schleibner: Hl. Familie Altarbild für Maria Theresiopel in Ungarn, gem (alt) 1894” (vagyis: Kaspar Schleibner festette 1894-ben). Azonnal hónom alá kaptam a kötetet, felrohantam vele †Zvekanović Mátyás püspökhöz, s megkérdeztem: „Ki festette a Székesegyházban a Szent Család oltárképet?” Mire Ő: „Schöff t”. Erre

Kaspar Schleibner: Szent Család oltárkép (fotó: Hevér Miklós)

Kaspar Schleibner: A Szabadka számára festett Szt. Család oltárkép felvétele a Die Christliche Kunst folyóirat 1912/1913. évfolyamában

én kinyitottam és elé tártam az említett helyen a folyóiratot (amelynek példányát időközben az egyik budapesti antikváriumban felfedeztem és magamnak megvettem). Ebben a folyóiratban egy 23 oldalas, gazdagon illusztrált cikk olvasható Kaspar Schleibnerről, 50. születésnapja alkalmából, dr. Richard Hoffmann tollából. A Szent Család oltárkép reprodukcióján túl más értékes információkat is tartalmaz a cikk. Azt olvashatjuk benne:

Schöfft József: Szentháromság, 1807
(fotó: Hevér Miklós)

„Időközben Schleibner egy nagyobb megbízatást kapott Magyarországon, Szabadkán a Mária Terézia által alapított városi plébániatemplomban három nagy mennyezetkép megfestésére: Krisztus születése, a Hegyi beszéd és A kulcsok átadása. Magyarországon az ottani szokások és hagyományok egy új világot tártak fel. Ott tartózkodása alatt eljutott a közeli szerb fővárosba, Belgrádba is. A visszaút Bosznián, Horvátországon és Dalmácián át vezetett, ahol a Diakovári fenséges székesegyház különösen érdekelte. Az Adrián át Velencébe utazott. Életében először szemlélhette a mester Itália gyönyörűségeit az ő kincseivel, ami minden művész vágya. Münchenbe érkezve Szabadka számára még egy oltárképet kellett festenie, egy Szentcsaládot (1894). A megrendelő érzelmeinek megfelelően a kép felső gloriolájában megfestette két, gyermekkorában meghalt gyermekét, amint anygaként virágot szórnak a szent csoportra. Ez az első nagyobb alkotás határozottan úgy engedi megismernünk a mestert, mint annak a nagy korszaknak követőjét, amely minden virtuozitása és rátermettsége ellenére kétség kívül nagyon elvilágiasodott és a rokokó és klasszicizmus kiüresedett időszakát követte. Ez a nazarénusok és preraffaeliták érdemszerző korszaka volt. Ezen nemes és szilárd hitű férfiak alap gondolata, mármint a bensőségesség tevés és az épületesség Schleibner számára is a művészet csúcsa volt. A kivitelezés formális és technikai módjában azonban megőrizte önállóságát.” (Die Christliche Kunst, 159–160.)

Korhecz Papp Zsuzsanna kutatásai kimutatták: az oltáron eredetileg valóban Szentháromság kép állott Schöffttől.

2. A Szent Kereszt oltárkép

Az 1970-es évek elején újították fel a Szent Teréz-székesegyház festését, Kiss Lajos zombori műfestő vezetésével. A püspök személyesen ellenőrizte a munkálatokat, felkapaszkodva a magas állványokra. Egy ilyen felderítő útján fedezte fel a Szentháromság mennyezetképen a „Walch” aláírást, s mivel úgy tűnik, elégedett volt a Schleibnerrel kapcsolatos közléssel, megbízott: Innsbruckban járván nézzék utána, ki volt ez a festő. Innsbruckba érve az Egyetemi Könyvtár szabad polcán álló Thieme-Becker Képzőművészek általános lexikonjában a sok Walch név között felfedeztem Emanuel Walchot (1862–1897), s a róla szóló 9 sorban művei között megeltem a Maria Theresiopelt zárójelben az 1893-as dátummal, ahová oltárképet festett. Az irodalomban a cikk írója megemlíti az

Emanuel Walch: Krisztus a kereszten. Szabadka, Szt. Teréz-székesegyház
(fotó: Hevér Miklós)

Innsbrucker Nachrichten 1892. évi 289. és 294. számát, valamint a *Tiroler Stimmen* 1894. évi 3. számát. Ezeket ismerőseim előhozták a raktárból, s az ott elolvasottak fordítását itt közlöm:

Innsbrucker Nachrichten (Innsbrucki hírek) 1892, 289. szám, 3. old.:

„Holnaptól a megyeháza (Landhaus) nagy tanácstermében kiállítják a Maria Theresiopel plébániatemploma számára készült Krisztus keresztre feszítése fest-

(Runk.) Von morgen an ist im großen Sitzungssaal des Landhauses ein für die Pfarrkirche in Maria Theresiopel bestimmtes Gemälde: „Die Kreuzigung Christi“, aus der Hand des Künstler Emanuel Walch, eines gebürtigen Belthaler, ausgestellt. Der Gekreuzigte ist Jesus.

Az Innsbrucker Nachrichten (Innsbrucki hírek) 1893. évfolyamának 289. száma értesít Walch képének kiállításáról:
„(Művészet) Holnaptól a Landhaus nagy tanácstermében megtekinthető a Maria Theresiopel-i plébániatemplom számára készült kép, Krisztus keresztre feszítése, Emanuel Walch, lechtali születésű művész kezéből. Belépés díjlan.”

ményt, Emanuel Walch, egy született lechtali kezéből. Belépés szabad.”

Innsbrucker Nachrichten (Innsbrucki hírek) 1893, 294. szám, 7. old.:

„Egy tirolai művész merész alkotása a jelenleg a megyeházában (Landhaus) kiállított oltárkép, amely Krisztus kereszthalálát állítja szemünk elé. Mozgalmas és természetes az ő alakjaiban, és a fényhatásában elragadó a hangulata. A tévedés dühétől megszállt városon a keresztség mögött súlyos sötétség nyugszik. A házak fölött tompa borzalmas napnyugati vörösség húzódik, inkább egy profétai tűz vörösségét jövendőve meg. Am ismeretlen, nem földi fénytől megvilágítva jelenik meg Krisztus. Kitárt karral, a rémület megrázó hatása alatt ott áll az Anya a keresztség lábánál, félénken annak támasza mellett, aki most lett az ő fiává. Összeroskadva, anélkül, hogy felpillantana, térdel ott a Bűnbánó; a keresztest szorosan magához ölelve, a reménytelen gyász képét nyújtja. A szabadabb felfogás, a hatás egészben az ifjú tirolai művész, Emanuel Walch dicséretére szolgál. A kép december 28-ig tekinthető meg.”

„Audiat et altera pars!” – „Hallgassék meg a másik fél is.”

Tiroler Stimmen, 1894. január 4. (3. szám, 2. oldal):

„Krisztus keresztre feszítése E. Walchtól.

A legutóbbi időben megyeházánk (Landhaus) tanácstermében kiállították Emanuel Walch tirolai festő egy oltárképét, amelyet egy magyar község templomának szántak: Krisztus keresztre feszítését, amelyről meg kell engednünk magunknak, hogy egy komoly szót szóljunk.

Annak, hogy csak most lépünk elő bírálatunkkal, az az érthető oka, hogy annak még látszatát is el akartuk kerülni, hogy a legcsekélyebb nehézséget okozzuk az ifjú művésznek a területi ösztöndíj megszerzésében, amelyért ezzel a képpel pályázott.

A festmény a színek jelentős ismeretéről és a drasztikus hatás vagy festői effektussal kapcsolatban nagy talentumról tanúskodik. Ám ez utóbbinak nagyobb fontossá-

Nepomuki Szent János

got tulajdonított a festő, mint amennyi egy templomi kép esetében helyénvaló, ha a lelki beleérzés és az áhítatot szolgáló kép esetében végtelenül fontosabb lelki elmélyülés ezáltal kárt szenved.

Ennek a művészi dogmának legjobb bizonyítékát éppen maga a kiállított kép szolgáltatja. Mert maga ez a megfeszített is, akiről nem egészen világos, vajon él-e még, vagy már meghalt. Ám még inkább János és Mária csoportja, bármennyire sajnáljuk, hogy ezt ki kell mondanunk, nem más, mint színészeké, mégpedig eléggé rossz színészeké, és épp úgy, mint Magdolna (noha színek kérdésében nagyon jók) túlságosan is a modellre emlékeztetnek.

Szándékosan nem írjuk a bemutatott szereplők neve elé a „szent” jelzőt, mert maga a festő sem tartotta fontosnak, hogy az ő végtelenül realiztikus képén a jellegzetes dicsfényt akár csak sejteni engedje. Ezen felül a művészt foglyul tartja a ruhák anyagával való kokettálás, amely a fenséges tárgytól idegen. Miközben a kosztüm vagy zsánerképek esetében az ilyen különbségek bizonyos igazolt bájot alkotnak, a legkomolyabb templomi képeken csak egészen diszkréten szabad fellépniük, ha nem akarnak zavarólag hatni.

Mindent egybevéve véleményünk szerint ez a kép ugyan kiállítási tárgy, de nem oltárkép. Ez előtt aligha tudna valaki imádkozni; sőt ellenkezőleg, úgy tűnik, mintha korlátozná az áhítatot. Egyébként az itt bírált hiányosságokat és rajzolási helytelenségeket nem szabad túlságosan rossz néven venni a fiatal művésztől. Ő úgy fest, mint ahogyan azt az iskolában megtanulta.

Nevezetesen, a modern müncheni festőmodor az ő szemfényvesztő technikájával

és azzal, hogy durván zseniálisnak tette magát, belső sekélyességével és erkölcsi megalapozatlanságával, amelyeket átvisz a vallásos művészetre, a legnagyobb pusztítást hajtja végre, és ha folyamatosan elterjed a vidéken, rövid időn belül teljesen elpusztítja a komoly, stílusos, vallásos festészetet.

Ezért nem lehet tőle elég gyakran és behatóan óvni. Nevezetesen az olyan tehetséges fiatal művészeknek, mint Walch arra kellene törekedniük, hogy műveikbe beleleheljék a régi, művészi példaképek érzelmi bensőségességét ahelyett, hogy a napi publikum olcsó, de ugyanakkor gyorsan múló tapsát hajhásszák.”

A szerző nem írta alá, nyilván: „név a szerkesztőségénél”. Én sokat imádkoztam a kegyetlenül bírált kép előtt, mert gyermekkoromban nemcsak a szombati 8 és 9 órai szentmisét celebrálták ott, az oltáron elhelyezett Mária-kegyképre való tekintettel, hanem vasárnap reggel 8-kor a magyar nyelvű nagymisé is, amelyet „Mária misének” neveztek. Az én esetemben tehát a „modernizmus” nem volt romboló hatással az áhítatra, az „égiekkel való kommunikációra”.

Íme mily gyorsan változnak az ízlések és felfogások, még az egyházművészetben belül is!

Irodalom

Budapest. Szerk. Némethy Károly. 1947, 6. szám, 194.
Hoffmann, Richard: Kaspar Schleibner. Die Christliche Kunst, 1912/1913, 9., 153–169.
Innsbrucker Nachrichten: 1983, NR, 289–294.

Mária mennybevétele

Szent József halála

Iványi István: Szabadka története. Szabadka, 1886.
Korhecz Papp Zsuzsanna: Schöff József Károly Szentháromság oltárképének restaurálása. Museion 7., 2008, 187–195.
Rokay Zoltán: Schöff címszó. Magyar katolikus lexikon, XI., 2006, 960–961.
Rokay Zoltán: Egy „elfelejtett” történelem festő, avagy a Pásztorlánykától az oltárképig. Óbecse, 2008, Lux Color Printing.
Rokay Zoltán: Schöff József a tabáni Szent Flórián-oltárkép festője. Tabáni füzetek 7., Budapest, 2010, 6–8.
Thieme U. – Becker F.: Allgemeines Lexikon der bildenden Künster. Leipzig, 1907–1950 (I–XXXVII).
Tiroler Stimmen: 1894, NR, 3.
Tormássy Gábor: A szabadkai főplébánia története. Szabadka, 1883.

Jézus sírba tétele

Egy évezred magyar pénzei

I. (Szent) László (1077–1095)

Gerlovics Szilveszter, Szabadka

I Géza korai halálát követően öccse, László került a magyar trónra. Trónra jutását a világi és egyházi előkelők és a pápa is támogatta az ország nyugati részét még birtokló Salamon királlyal szemben. László herceg addigra már haditetteivel igen népszerűvé vált, hatalmas természetével, határozottságával, a csatákban mutatott bátorságával kiérdemelte környezete tiszteletét. Erőskezű kormányzása megmutatkozott bel- és külpolitikájában egyaránt. Elfoglalta Horvátországot, sikeresen folytatta a feudális államrend megerősítését, valamint az egyház széleskörű kiépítését: jogbiztonságot teremtett az élet minden területére kiterjedő törvényeivel, szabályozta a kül- és belkereskedelmet, rendezte a királyi jövedelmeket, intézkedett az egyházi tized fizetésének módjairól, a vallási ünnepek megtartásáról, a kötelező templomba járásról, újjáépítette a lerombolt templomokat, Zágrábban püspökséget, Somogyvárott bencés apátságot alapított. 1083-ban kezdeményezte I. Szent István, Imre herceg és Gellért csanádi püspök szentté avatását. Megerősítette az országhatárokat, visszaverve a kun, besenyő és egy velük szövetséges orosz fejedelem támadásait, segítséget nyújtott a lengyel fejedelemnek és a morva hercegnek. Horvátország elfoglalása miatt szakított a pápával, viszont IV. Henrik német császár melléje állt, szövetséget kötöttek. Feleségeitől kettő leánygyermek született, ezért halála előtt unokaöccsét, Kálmánt jelölte meg utódjául. 1095. július 29-én, 49 éves korában halt meg a morva határ és Nyitra között. A somogyvári apátságban temették el, majd 1113 után (Nagy)Váradon, az általa alapított régi székesegyházban helyezték végső nyuga-

I. (Szent) László a Képes Krónikában

lomra. III. Béla kezdeményezésére 1192-ben szentté avatták.

Alakja köré legendák szövődtek, az erényes, igazságos, bátor, országépítő uralkodó szimbólumává vált. Neve a halálát követő több mint négy évtizeden át szerepelt a magyar uralkodók pénzeinek hátlapján. A magyar lovagvilág példaképének tekintette, Róbert Károly és I. Lajos tisztelte, Zsigmond pedig, kívánságának megfelelően, halála után I. László mellé lett temetve. Szent László kultuszát éltették az Anjou uralkodók korától kezdve a magyar pénzek is. Miután I. Lajos aranyforintjainak hátlapjára Szent László országalmás-csatabárdos álló alakját verette, sőt egyik dénárján is a lovagkirály szerepel ezekkel az attribútumokkal – a csatabárd Szent Lászlót jelképezi –, ettől kezdve három évszázadon át ez volt a magyar aranyforintok hátlapjának érmeképe, de alakja ilyen módon ábrázolva számos vegyesházi uralkodó ezüstpénzére is rákerült.

I. (Szent) László 18 éves uralkodása alatt 10 érmetípust bocsátott ki, ami arra utal, hogy két évente élt a pénzűjtés rendszerével. Az új érmeket, az átváltás során történt illeték levonásával, minden második év húsvétján kezdték forgalomba hozni, és az előző veretek csak a következő év Szent György napjáig (április 24-e) lehettek forgalomban. Érméinek korrendjét tekintve, az első és az utolsók kibocsátását illetően többé-kevésbé egységes álláspont alakult ki, a többi korrendjének mérlegelésébe nem bocsátkozva, érméit az Unger Emil katalógusában közölt sorrend szerint mutatjuk be.

Első dénártípusa (U15, H21) még Géza és Béla pénzeivel azonos stílusban készült. Előlapján két félholdsoros kör között +LADISLAVSREX (László király) körirat, mindkét S-betű fordított állású. A belső körön belül kereszt, amelynek felső, meghosszabbított szára a belső kört áttöri és kis szóelválasztó keresztet képez. A kereszt szárai között különböző szíglák. A hátlapon két vonalkör között +ANONAI körirat, kisebb és vékonyabb szárú betűkkel, a belső vonalkörben kereszt, szárai közt 1-1 ékkel. Ez az utolsó olyan érme, amelynek hátlapján, az előzőekhez hasonlóan, a kibocsátás helye, a Magyarország területét jelentő Pannónia szerepel. A körülvágatlan, ép érme átmérője 17,0–19,0 mm, átlagsúlya 0,60 g, ezüstjének finomsága 88,5%.

Második dénártípusa (U16, H22) a megtévesztésig hasonlít az elsőre. Előlapján +LADISLAVSRE, viszont a hátlapján szintén a király nevét viselő +LADISLAVSRE körirat. Ez a hátlapi körirat szerepel I. (Szent) László valamennyi további nyolc dénártípusán, ese-

tenként +LADISLAVSREX, +LADISLAVSRE vagy +LADILAVSRE változatban. Az S-betűk I. (Szent) László minden dénárjának elő- és hátlapi köriratában fordított állásúak. Az ép

I. László első – átmérője 17,0 mm, súlya 0,59 g – és második – átmérője 19,5, súlya 0,65 g – dénártípusa (a szerző gyűjteményéből)

érme átmérője 18,0–20,0 mm, átlagsúlya 0,70 g, ezüstjének finomsága 88,2%.

Harmadik dénártípusának (U17, H24) előlapján, a belső félholdsoros körön belül megjelent a király Salamonhoz hasonlóan, csüngő koronadiszkekkel ékesített koronás arcképe. Elő- és hátlapján egyaránt +LADISLAVSRE körirat szerepel. Az érmét több, fokozatosan, milliméterenként csökkentett méretben verték, és gyakran körül is nyírták, ezért a körülnyíratlan példányok is több, 17,5–20,0 mm között ingadozó méretben készültek, ép példányainak átlagsúlya 0,65 g, ezüstjének finomsága 91,2%, ugyanakkor ismertek még ennél is kisebb, 14,0–16,0 mm változatban is. A legnagyobb példányok 0,80 g körüli átlagsúlyukkal már normál dénársúlyú érmeknek tekinthetők.

I. László harmadik dénártípusai. Az első átmérője 20,0 mm, súlya 0,79 g; a második átmérője 17,0 mm, súlya 0,64 g; a harmadik átmérője 14 mm, súlya 0,48 g (a szerző gyűjteményéből)

Negyedik dénártípusának (U18, H29) stílusjegyei, köriratai és hátlapja a harmadikkal rokon, csak a belső körben a királyfej helyett 8 recés vonalú küllő látható, amely egyelőre még nem értelmezhető. Az érme nagy, vékony lap-

I. László negyedik dénártípusa. Átmérője 20,0 mm, súlya 0,79 g
(a szerző gyűjteményéből)

kája folytán a hátlapi érmekép gyakran kiveretlen, brakteátaszerű. Átmérője 19,5–21,5 mm, átlagsúlya 0,77 g, ezüstjének finomsága 85,3%.

Ötödik dénártípusa (U19, H23) a harmadikhoz hasonló, csak a király koronája eltérő formájú, és hiányoznak róla a lecsüngő díszek, a külső háromszoros kör, 3-3 keresztvonalkával négyszer megszakítva pedig I. András második dénárjához hasonló. A lapka nagysága vastagsága rovására ment, emiatt a hátlapi veret leginkább brakteátaszerű, vagyis a hátlapi körirat nyomai mögött az előlapi veret

I. László ötödik dénártípusa. Átmérője 20,0 mm, súlya 0,80 g
(a szerző gyűjteményéből)

negatív elemei látszanak. Az érme átmérője 18,5–21,5 mm, átlagsúlya 0,71 g, ezüstjének finomsága 91,4%.

Hatodik dénártípusának (U20, H25) külső és belső félholdsoros köre között +LADISLAVSREX körirat, amelyet a teljes érmeképet átszelő mankóskereszt tagol négy részre, szárai között 1-1 vaskos kis kereszt. A lapka vékonysága miatt az érme brakteátaszerű, a hátlapi érmekép csak nyomokban látható. Átmérője 18,0–21,0 mm, átlagsúlya 0,65 g, ezüstjének finomsága 91,1%.

Hetedik dénártípusának (U21, H26) előlapi érmeképe az előzőtől annyiban különbözik, hogy az finomabb, igényesebb vésetű, az érmét négy részre tagoló kereszt szárainak végén a keresztcske helyett 2-2 szembeforduló félholdacska van, a belső vonalkör nagyobb. Gyakori az egylapú, brakteátaszerű veret. Átmérője 20,0–21,0 mm, átlagsúlya 0,86 g, ezüstjének finomsága 89,5%.

Nyolcadik dénártípusának (U22, H27) előlapi érmeképén a finom vésetű külső és belső gyöngykör közti LAD-ISL-AVS-REX köriratot

I. László hatodik – átmérője 20,0 mm, súlya 0,72 g – és hetedik – átmérője 20,0 mm, súlya 0,87 g – dénártípusa
(a szerző gyűjteményéből)

1-1 félhold tagolja négy részre. A belső gyöngykörben szereplő három hosszúszerű kereszt végein és közepén 1-1 gömböcske. Ennek, a magyar pénzverésben újdonságnak számító érmeképnek a jelentéstartalma még vitatott, valószínűsíthetően a Golgota három keresztjét ábrázolja. A hátlapi körirat +LADISLAVSRE

I. László nyolcadik dénártípusa. Átmérője 20,0 mm, súlya 1,01 g
(a szerző gyűjteményéből)

vagy +LADISLAVSRE változata vékonyabb vésetű. Átmérője 18,5–20,5 mm, átlagsúlya 0,83 g, ezüstjének finomsága 87,8 g.

Kilencedik dénártípusának (U23, H28) előlapi érmeképe az előzőével rokon, attól annyiban tér el, hogy a középső, csavart szárú kereszt lényegesen nagyobb, kiemelkedik a három közül, és ez I. (Szent) László első olyan érme, amelynek nincs belső köre, csak a szegélyén fut körbe egy vékony gyöngykör. A keresztet +LADIS – LAVSRE formában osztják ketté az előlapi köriratot. A középső

I. László kilencedik dénártípusai. Az első átmérője 17,0 mm, súlya 0,75 g; a második átmérője 15,5 mm, súlya 0,69 g; a harmadik átmérője 14,0 mm, súlya 0,52 g
(a szerző gyűjteményéből)

kereszt csúcsának két oldalán az 1-1 kör és a szárainak végén a félholdak feltételezhetően a keresztre feszítéskor ábrázolt napot és holdat jelképezik. Az érme vastagabb, de kisebb az előzőeknél, hátlapi érmeképe is jó kivitelű. Több méretváltozatban készült, átmérője 15,5–17,0 mm, de előfordul még kisebb méretű és súlyú változatban is. Átlagsúlya 0,70 g, ezüstjének finomsága 85,0%.

Tizedik dénártípusának (U24, H30) előlapi szintén belső kör nélküli, kettős gyöngykör szegélyezi, nagy, kiszélesedő végű, ún. görög kereszt – amelyet a keresztcske is viseltek – osztja négy részre. A kereszt szárai közti négy negyedben, 2-2 ék közé fogva, középről kife-

I. László tizedik dénártípusa. Átmérője 17,0 mm, súlya 0,73 g
(a szerző gyűjteményéből)

lé sugárirányban futva, négy részre tagoltan LAD-ISL-AVS-REX felirattal.

Tekintettel e dénár ritka előfordulására, feltételezhető, hogy a király halála előtt, 1095 húsvétján került kibocsátásra, ezért csak rövid ideig maradt forgalomban. Átmérője 15,0–17,5 mm, átlagsúlya 0,66 g, ezüstjének finomsága 87,5%.

I. (Szent) László pénzeinek súlya és finomsága annak függvényében változott, hogy a király folyamatos csatározásai mennyivel emelték a hadi kiadásokat, és az a kincstár mennyire terhelte meg. A kötelező pénzbeváltás gyakorlatának alkalmazásával a kincstár igényeinek mértéke szerint változhatott a pénzek minősége és átlagsúlya. ♦

Irodalom

- GLATZ Ferenc szerk.
2000: A magyarok krónikája. Magyar Könyvklub Kiadó, Budapest
HUSZÁR Lajos
1979: Münzkatalog Ungarn von 1000 bis heute. Corvina Kiadó, Budapest
KINCSES Gyula
2003: Az Árpád-házi uralkodók pénzverése és királysága. A szerző kiadása, Debrecen
KOVÁCS László
1997: A kora Árpád-kori pénzverésről. MTA Régészeti Intézete, Budapest
PALLOS Lajos – TORBÁGYI Melinda – TÓTH Csaba
2012: A magyar pénz története. Kossuth Kiadó, Budapest
UNGER Emil
1997: Magyar éremhatározó I. kötet (1000–1540). Ajtósi Dürer Könyvkiadó, Budapest

A verseci Szent Kereszt kápolna

Németh Ferenc, Újvidék

Régi bánati katolikus búcsújáró kegyhely, amely a verseci hegyen található, s bízást a legrégebbi aktív bánati katolikus templom. Erős Lajos egyházmegye-történetében állítja, hogy „legrégebbi és leghíresebb a hegyi kápolna egyházmegyének területén”. A két háború közötti időszakban írt méltatásban olvassuk, más helyen, hogy „ez a Szent Keresztnek szentelt kápolna a csanádi egyházmegyének a Marostól délre elterülő bánati részén a legrégebbi katolikus templom.”

1720 és 1729 között építették Peyer kerületi intéző kezdeményezésére, önkéntes adományokból. Kezdetben tornya sem volt, azt csak később építették. A kegyhely zárkövé 1728. június 28-án helyezte le Arzfeld Péter verseci plébános a kórus alatti falba.

A hegyi kápolna kezdettől fogva népszerű búcsújáró helye lett a bánati hívőknek. Szeptember 13–14-én régebben hívők ezrei gyűltek itt össze istentiszteletre. Megbízható adatok szerint már 1738 előtt búcsújáró hely volt, Bánát egyik legismertebb kegyhelye. Valamikor évente kétszer érkeztek ide a zarándokok: május 3-án, a Kereszt ünnepén,

de legtömegesebben szeptember 14-én, a Kereszt felmagasztalásának ünnepén. Ilyenkor, a kápolna külső falába épült szószékről, szokás szerint több nyelven mondtak szentbeszédet. A templom főleg adományokból tartotta fenn magát. A berendezési tárgyak legnagyobb része is ajándékozás útján került oda. 1757-ben új oltárt építettek, s abban az évben szentelte fel Wagreini Engel temesvári püspök a kápolna két harangját. Az egyiket a Szent Kereszt, a másikat Szent Ferenc tiszteletére.

Miután II. József, a kalapos király feloszlatta a szerzetesrendeket és beszüntette a búcsújárásokat, a verseci hegyi kápolna is mostoha sorsra jutott. Beszüntették benne az istentiszteleteket, őrzését pedig ferences szerzetesekre bízta. Ajtaját bezárták, kulcsát átadták a polgári hatóságoknak, berendezését pedig széthordták más templomokba. 1786-ban Ignatius Franciscus frátert, a kápolna őret kegyetlen módon meggyilkolták.

A kápolnát egy ízben el is árverezték. Végül 1791-ben nyitották meg ismét a hívők előtt, akkor tartották benne újra az első szent-

misét. 1794-ben egy 84 fontos új harangot kapott a kápolna, amelyet Szűz Máriának szenteltek. Akkoriban építették meg a tornyot is. A főoltárban őrzött Szent Kereszt partikulumot – ereklyét – 1804. augusztus 22-én Kőszeghy László megyés püspök „autentifikálta” (hitelesítette).

1816-ban egy vihar lerombolta a kápolnát és a mellette lévő remetelakot, de hamarosan rendbe hozták. 1823-ban újjáépítették a II. József alatt lerombolt tizenkét stációt. Idővel ezen is erőt vett az enyészet. 1984-ben, közadakozásból újabb keresztúti állomások épültek.

Érdekességgént említjük, hogy az 1870-es években a kápolnánál megépítették az úgynevezett Északi-sark-lépcsőket. Ezeket az északi-sarki expedíció céljaira gyűjtött pénzből építtette egy asztaltársaság.

1934-ben kapott a kápolna villanyvilágítást. Az idők folyamán voltak évek, amikor Szent Kereszt napján több mint tízezer hívő zarándokolt el a verseci hegyi kápolnához. A nagybecskereki egyházmegyében (a felújítás óta) ez „a legrégebbi, ma is aktív templom”. ♦

A gombosi betlehemjárás és bölcsőcskézés

Raffai Judit – Pásti Kornélia, Szabadka

Gombos nyugat-bácskai, többnyire magyarok által lakott, hagyományos viseletéről, népzenejéről, néptáncáról, hiedelemvilágáról ismert település. Az itt élő emberek ősei a 18. századtól települtek több hullámban – elsősorban a Dunántúlról – lakhelyükre. Az elmúlt évszázadok folyamán a gombosiak megőrizték archaikus népi kultúrájukat. Ezek közül kiemelkednek a napjainkban is szokásban lévő, karácsonyi ünnepkörhöz kapcsolódó dramatikus játékaik: a betlehemjárás és bölcsőcskézés. Mindkét Gomboson előadott változatban fellelhetők a dunántúli eredet nyomai.

A betlehemi játék legkorábbi gombosi változata az 1920-as évekből ismert Kiss

Lajos jóvótaból. Ez a szöveg, kisebb eltéréseket leszámítva megegyezik a napjainkban is előadott változattal. A játék szereplője a betlehemet vivő, régen fehérbe, napjainkban ünneplőbe öltözött két angyal, illetve a kifordított subában, pásztorbottal megjelenő három pásztor (Koridon, Makszus, Simon). A betlehemes játékokban szereplők – régebben felnőtt férfiak is, ma pedig már csak iskolás korú fiúk – valamikor csak karácsony este járták a falut, míg napjainkban már a karácsonyt megelőző időszakban is bekopogtatnak betlehemi történetükkel a házakhoz. Gomboson mindig több csoport járt betlehemezni, ezek közül némelyik régebben a környező falvakba is elment.

Gomboson a lányok karácsonykor a szálláskeresés jelenetét idéző drama-

tikus játékban, a bölcsőjárásban, azaz a bölcsőcskézésben vesznek részt. Karácsony böjtjén kislányok angyalnak öltözve, fehér ruhában – napjainkban már tollból készült angyalszárnyakkal, glóriával – járnak a házakat. Egy bölcsőt visznek magukkal, amelyekben régen egy Jézuska-szobor, napjainkban pedig egy játékbaba fekszik babaágygyműben, és amelynek a ringatása mellett adják elő a szokáshoz kapcsolódó karácsonyi dalt. A bölcsőcskézés szövege és dallama az elmúlt hetven évben több változatban is megmaradt.

Mindkét dramatikus játék életben tartásában nagy szerepe volt és van a gombosi római katolikus plébániának, főleg Csajkás Antal plébánosnak. ♦

SZELLEMI
KULTURÁLIS
ÖRÖKSÉG